

Devrimci teori olmaksızın devrimci bir hareket olamaz.

V. İ. Lenin, *Ne Yapmalı?*

Devrimci Marksizm

Sayı: 13/14 - İlkbahar/Yaz 2011

Üç aylık Teorik / Politik dergi
(Yerel, süreli yayın)

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Şiar Rışvanoğlu

Yönetim Yeri: Kuruköprü Mah., Özler Cad.,
Özden İş Merkezi, No.41 K.2 D.38 Seyhan/ADANA

Baskı: Yön Matbaacılık
Güven Sanayi Sitesi,
B Blok No: 366 Topkapı - İSTANBUL
Tel: 0212 544 66 34

Yurtdışı Fiyatı: 15 Avro Kıbrıs Fiyatı: 15 TL

Fiyatı: 15 TL (KDV Dahil)

Devrimci Marksizm

Teorik / Politik Dergi
İlkbahar-Yaz 2011

İÇİNDEKİLER

	Bu sayı	4
Burak Gürel	Dünya kapitalizminin krizi ve Çin'in yükselişi	9
Kurtar Tanyılmaz	Piyasa ile sosyalizm arasında bitmeyen yolculuk: <i>Adam Smith Pekin'de</i> üzerine	48
Levent Dölek	Devrimden sonra Çin: beyaz kediyle siyah kedinin kavgası	68
Özgür Öztürk	Türkiye finans kapitalinin dışa açılması	106
Sungur Savran	Arap devriminin vaatleri ve zaafı	133

Diyalektik dosyası:

Erwin Marquit	Çelişki: doğa-toplum-düşünce üçlüsünün yapı ve gelişim kaynağı	186
Jindşich Zeleny	Diyalektik-Materyalist rasyonalite	201
Savas Mihail-Matsas	Plehanov'un Marksizmi, Lenin'in diyalektiği: güncel bir tartışma	207

Kitap eleştirileri:

Şiar Rişvanoğlu	İsmail Beşikçi: Direnişin ve tevazuun sebatkâr “fikir gerillası”	221
Mustafa Kemal Coşkun	Şeyleşmenin aşıldığı an: Paris Komünü	229
Mehmet İnanç Turan	İki anı kitabı ve kısa gerçekler	234

Bu sayı

Devrim, 21. yüzyılın başında dünyanın gündemine bir kez daha oturdu. Tunus ve Mısır'ın meydanları, Madrid ve Atina üzerinden Avrupa'daki kitleleri de etkileyerek bütün Akdeniz havzasında, giderek bütün dünyada yeni bir dönemin açılmakta olduğunu haber veriyor. Elbette, bu yeni dönemin dünya kapitalizminin 2008 sonbaharındaki finansal çöküş ile başlayan üçüncü büyük depresyonu ile üst üste gelmesi bir rastlantı değil. Bunlar, bir depresyon döneminin ilk çalkantıları, ilk gelgitleri. Önümüzdeki dönem, devrim ile karşı devrimin boy ölçüşeceği sarsıntılı bir dönem olmayı vaad ediyor.

Arap ülkelerindeki devrimler daha ilk evrelerinde. İspanya ve Yunanistan ise henüz devrim denebilecek bir evreye girmiş bile değil. Ama şimdiden görülüyor ki, otuz yıla yakın süren uzun bir gericilik döneminden sonra gelen yeni devrimci dalga, acemi, düşük bilince sahip, nereye gitmek istediğini bile tam bilmeyen bir hareket. Devrimin yürüyeceği yol tuzaklarla dolu. Üstelik emperyalizmin neredeyse tek başına hâkim olduğu bir dünyaya doğuyor bu devrimler. İşte bu nedenle, sadece devrimlerin kendisini değil, dünyanın genel durumunu da iyi anlamak gerekiyor geleceği kestirebilmek için.

Dünyanın geleceğinde en önemli faktörlerden birinin hâlâ Çin **Halk Cumhuriyeti** olarak anılan ülke olduğu açık. Böyle anılıyor ama bürokratik işçi devletinin kalıntısı bir siyasi yapı, artık kapitalist bir ekonominin

etrafında sadece eğreti bir dış kabuk gibi duruyor. *Devrimci Marksizm*'in bu sayısı, Çin'i derinlemesine inceleyen üç yazıdan oluşan bir dosya ile açılıyor. Kapsamlı bir yazı ise Arap devrimini inceliyor. Dergide bunun dışında Türkiye finans kapitali üzerine bir inceleme, diyalektik üzerine bir dosya ve kitap değerlendirmeleri yer alıyor.

Çin dosyasının ilk yazısında Burak Gürel, Çin'in günümüzdeki ekonomik ve siyasi yükselişini tarihsel bağlamına yerleştiriyor. Gürel'e göre, 1839-1850 arasındaki Afyon Savaşları'nda Britanya karşısında ağır bir yenilgi aldıktan sonra hızla gerileyen Çin, 1949 Çin Devrimi'nin ardından Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte hızla toparlanmaya başlamıştır. Burjuva ideologlarının iddialarının aksine, bürokratik işçi devletinin ilk otuz yılında (1949-1978) Çin ciddi bir ekonomik ve sosyal gelişme yaşamıştır. Gürel, 1978'den itibaren Çin'de kapitalizmin gelişimini iki ayrı döneme ayırarak inceliyor. Yazara göre bu ülkede kapitalist restorasyon 1990'ların sonunda yapılan geniş çaplı özelleştirmelerle tamamlanmış, Çin 21. yüzyılın ilk on yılında bütünüyle kapitalist temelde gelişmiştir. Son yirmi yılda hızla büyüyerek ABD'nin ardından dünyanın ikinci büyük ekonomisi haline gelen, ama kişi başına düşen milli gelir bakımından emperyalist ülkelerle kıyaslanamayacak ölçüde fakir bir ülke olmayı sürdüren Çin, yazara göre eşitsiz ve bileşik gelişme yasasının geliştirilmesi için bir hazine gibidir. Yazısının son bölümünde ABD-Çin rekabetinin ekonomik ve askeri boyutlarını inceleyen Gürel, ABD'nin Avrasya'da yürüttüğü sürekli savaş kampanyasının en önemli hedefinin Çin Halk Cumhuriyeti'nin yükselişini durdurmak olduğunu savunuyor. ABD ile Çin arasında çıkması olasılık dışı olmayan bir savaşın insanlık için büyük bir barbarlık anlamına geleceğine işaret eden yazar, yazısını bu barbarlığa karşı sürekli devrimi savunarak bitiriyor.

Kurtar Tanyılmaz, Giovanni Arrighi'nin *Adam Smith Pekin'de-21. Yüzyılın Soykütüğü* başlıklı etkili kitabını ele alan yazısında iki temel sonuca ulaşıyor. Günümüz Çin'inin "kapitalist olmayan bir piyasa ekonomisi" olduğunu iddia eden Arrighi'yi eleştiren Tanyılmaz, Çin'de ilk sermaye birikiminin kaynaklarını ve üretim ilişkilerinin kapitalist niteliğini açıklıyor. Arrighi'nin bugünkü Çin'i kapitalist olmayan, hatta olumlu özellikleri olan bir kalkınma örneği olarak sunmasının kapitalizm ile sosyalizm, işçi sınıfı ile burjuvazi arasında bir orta yol bulma arayışının ürünü olduğunu gösterdikten sonra, devrimci Marksistlerin başka ülkelerde olduğu gibi günümüz Çin'ini anlamak ve değiştirmek için Marx'ın *Kapital*'i başta olmak üzere devrimci Marksizmin klasiklerine dayanması gerektiğini belirtiyor.

Levent Dölek, "Devrimden Sonra Çin: Beyaz Kediyle Siyah Kedinin Kavgası" başlıklı yazısında Burak Gürel'in ekonomik ve sosyal dönüşümler çerçevesinde incelediği 1949 sonrası dönemi Çin Komünist Partisi

(ÇKP) içinde yaşanan tartışmalar ve Çin'in dış politikasındaki değişimler çerçevesinde ele alıyor. Çin Devrimi'nin sınıfsal bakımdan köylülüğün, örgütsel bakımdan Halk Kurtuluş Ordusu'nun damgasını taşıması nedeniyle Ekim Devrimi'nden farklı özelliklere sahip olduğunu belirten Dölek, bu farklılıkların devrim sonrasındaki gelişmeleri derinden etkilediğini savunuyor. Stalinizmin Sovyetler Birliği ve Çin'in komünist partilerine miras bıraktığı “milli komünizm” anlayışının bu iki ülkenin 1960'lardan itibaren birbirlerine açıkça düşman olmasının temel nedeni olduğunu ortaya koyduktan sonra, Mao'nun Çin'deki Sovyet etkisini kırmayı hedefleyen pragmatik siyasi manevralarını ayrıntılı olarak sergiliyor. Dölek, yazısının Kültür Devrimi'ne ilişkin bölümünde Mao'nun bürokrasiye ve “kapitalist yolcular”a karşı başlattığı kampanyayı ciddiye alan kitlelerin Şanghay ve diğer kentlerde gerçek bir işçi demokrasisi kurmaya yönelmesinden sonra bizzat Mao tarafından ezildiğini ve Mao'nun daha önce “kapitalist yolcu” ilan ettiği Dang Şiaoping'in önünü açtığını kaydediyor. Dang Şiaoping'in partide yeniden öne çıkması, merkezi planlamanın altını oyan bazı uygulamaların başlatılması ve ABD ile ittifak kurulması temelinde kapitalist restorasyonun zemininin hazırlandığının altını çizen Dölek, ÇKP bürokrasisinin sınıf uzlaşmasını salık veren ideolojik-politik propagandasına rağmen dünyanın her yanında olduğu gibi Çin'de de işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki sınıf mücadelesinin sürdüğünü belirterek yazısına son veriyor.

Geçen sayımızda Hilferding'in *Finans Kapital* başlıklı çılgır açıcı kitabının 100. yıldönümü vesilesiyle bu kavrama eğilmiş olan Özgür Öztürk, bu sayıda somuta dönerek Türkiye finans kapitalinin dünya ile bütünleşme sürecini tarihsel gelişme içinde inceliyor. Önce finans kapitalin son yıllarda kendi içinde “Batıcı” ve “İslamcı” kanatlar arasında bölünmekte olduğuna işaret eden Öztürk, dış açılmanın başlangıç noktasını oluşturan 1980'den itibaren Türkiye'nin finans kapitalinin üç ayrı evrede, üç ayrı biçim altında (meta-sermaye, para-sermaye, üretken sermaye) dünya ile bütünleşme yolunda yürüdüğünü ifade ediyor. Yazar Türkiye sermayesinin birikim düzeyinin “bölge gücü” olmasına sağlam bir temel hazırlayacak düzeyde olmamakla birlikte, dış politikanın bu son yıllarda önem kazandığını, Türkiye'nin tekelci burjuvazisinin ağırlığını “yeni Osmanlıcılık” olarak anılan politikanın arkasına koyduğunu belirtiyor.

Arap dünyasında büyük halk kitlelerinin içinde yaşamakta oldukları ekonomik ve politik koşullara karşı zincirlerini kırmak üzere ayağa kalkması karşısında Türkiye solu şaşırtıcı tepkiler verdi. Kimi Amerika'nın Ortadoğu'yu yeniden “dizayn” etmesinden bahsetti, kimi heybetli diktatörlerin ardı ardına devrilmesine dudak büktü. Solun büyük çoğunluğunun, Tunus'ta, Mısır'da ve başka ülkelerde yaşanan olayları devrim olarak nitelemekten kaçındığını söylemek abartı olmaz. Devrimci Marksistler,

en başta Tunus ve Mısır'da olmak üzere, Arap ülkelerinde yaşanan sürecin devrim karakterini erkenden saptamakla kalmadılar, devrimci sürecin yayılma temposu ve biçimleri konusunda önemli öngörülerde bulundular. Sadece Arap dünyasında değil, Akdeniz'in iki kıyısını birleştirir biçimde bütün Akdeniz havzasında büyük bir mücadele potansiyeli olduğunu vurguladılar. Bu öngörülerin her biri bu altı ay içinde doğrulandı.

Sungur Savran, bu sayımızdaki yazısında, "Arap devrimi" adını verdiği süreci çeşitli boyutlarıyla incelerken, geçmişte büyük Marksist düşünürlerin devrimlerin incelenmesinden çok önemli sonuçlar çıkarttığını, stratejik ve programatik yönelişlerini gerçek dünyada büyük halk kitlelerinin tarihi yapış tarzından türettiklerini, 21.yüzyıl Marksizminin de aynı görevle karşı karşıya olduğunu vurguluyor. Savran, aynı zamanda, Arap halkının ayağa kalkışının bir devrim karakteri taşıdığını kavrayamayan solcuları eleştiriyor, olayların devrimci karakterine ilişkin ayrıntılı kanıtlar sunuyor. Buna rağmen, 30 yıllık bir gericilik döneminden sonra sosyalizme ilişkin bilincin ve işçi sınıfının devrimci örgütlerinin içinde bulunduğu zavallı durum dolayısıyla, devrimin bu ilk raundunun tam bir zaferle bitmesinin düşük bir olasılık olduğunu ekliyor. Savran için Arap devriminin ortaya koyduğu en önemli gerçek, devrimci partilerin inşa edilmesinin zorunluluğunu bir kez daha ortaya koymuş olmasıdır.

Bu sayımızla birlikte Marksizmin hep rüşveti kelam türü bir saygıyla anılan, ama hep ihmal edilen bir felsefi boyutuna, diyalektiğe özel bir ağırlık vermeye yöneliyoruz. Şeylerin kendi iç yapısında çelişkiler taşıdığı, bu çelişkilerin itiş ile herdaim değişmekte olduğu ve bu değişimin zaman zaman nitel bir sıçramayla büyük dönüşümlerle sonuçlandığı temel önermeleri üzerinde yükselen diyalektik, Marx ve Engels'in ve onların devrimci izleyicilerinin, örneğin Lenin'in, örneğin Trotskiy'in her zaman titizlikle uyguladığı bir yöntem olmuştur. Denebilir ki, Marksizmin devrimci özünü benimseyen düşünürler diyalektiğe kıskançça sahip çıkarken, Marksizmden vazgeçen ama bunu bir türlü itiraf edemeyenler en çok diyalektikten nefret eder, onu küçümserler. *Devrimci Marksizm*, bu kadar büyük bir önem taşıdığı halde üzerinde seyrek olarak konuşulan diyalektiği bütün boyutlarıyla ele almak üzere bu sayısında bir ilk atılım yapıyor. Bunu yaparken farklı düşünce geleneklerinden gelmekle birlikte Marksist diyalektiğe ciddiyetle ve belirli bir derinlikle eğilen farklı görüşte düşünürlere yer veriyoruz. Bu sayımızda yer verdiğimiz üç yazar, Erwin Marquit, Jindřich Zelený ve Savvas Mihail-Matsas bu farklılıkların somut örneğidir. Bu farklı yaklaşımların diyalektik üzerine tartışmaları canlandırmaya bir katkıda bulunması halinde amacımız gerçekleşmiş olacaktır. Burada sunulan yazıları derleyen ve Türkçe'ye çeviren Evren Asena yoldaşımızın katkısını zikretmek emeğe saygının bir gereğidir.

Kitap değerlendirmeleri bölümümüzdeki ilk yazıda, Şiar Rişvanoğlu, *İsmail Beşikçi* başlıklı derleme kitabını tanıtan yazısında bir “fikir gerilmesi” olarak nitelediği Beşikçi’nin Kürt sorununun anlaşılması için yıllar boyunca fedakârca sürdürdüğü entelektüel çabaya ve örnek kişiliğine dikkat çekiyor.

Jacques Tardi ve Jean Vautrin’in Paris Komünü’nü konu alan *Hal-kın Çığlığı* başlıklı çizgi romanını ele alan Mustafa Kemal Coşkun, Paris Komünü’nü ortaya çıkaran tarihsel bağlamı özetledikten sonra komünün yenilgisine yol açan zaaflarını mercek altına alıyor.

Mehmet İnanç Turan, Stalin döneminde görev almış iki Sovyet bürokratı olan Andrey Gromiko ve Vyaçeslav Molotov’un yazdığı anı kitaplarını eleştirel bir gözle inceliyor. Molotov’un SBKP içindeki gerçek komünistleri ortadan kaldıran, Hitler faşizminin zaferine yardımcı olan Stalinist bürokrasiyi tamamen aklamaya çalışmak için, Gromiko’nun ise bir yandan Stalin’i eleştirmiş gibi yaparken diğer yandan kendisinin Stalinizmin suçlarındaki politik sorumluluğunu gizlemek için tarihsel gerçekleri tahrif ettiğini gösteriyor.

Gelecek sayımızı Akdeniz devrim havzasında çok daha büyük çalkantılarla karşılamak, Türkiye’de de işçi sınıfı ve ezilenlerin bu mücadele kervanında daha aktif olarak yer aldığını görmek umuduyla, yeniden görüşmek üzere.

Dünya kapitalizminin krizi ve Çin'in yükselişi

Burak Gürel

Jack London, 1910 yılında yayımlanan “Eşi Görülmedik İstilâ” başlıklı kısa öyküsüne¹ Japon emperyalizminin işgali altındaki Çin'in esaretinden söz ederek başlar. London'a göre, kalabalıklığının yanı sıra üretim becerisi ve çalışkanlığıyla da sivrilen nüfusa ve bu nüfus temelinde gelişkin bir üretim ve ticaret organizasyonuna sahip olan Çin'in, doğusundaki tarihsel rakibi Japonya'nın sömürgesi haline gelmesinin bir dizi tarihsel nedeni vardır. Kapitalizm öncesi dönemin kudretli Çin'i ekonomik ve askeri modernleşmeyi ıskaladığı için dünya kapitalist sisteminde giderek geriye düşmüş, ekonomik ve askeri kapasitesini geliştirip doğunun yegâne emperyalist devleti haline gelen Japonya'nın işgaline karşı koyamamıştır.

Ancak öykü burada bitmez. Japon sömürgeciliği yalnızca ulusal baskıyı değil modernleşmeyi de beraberinde getirir. Modernleşen Çin bir süre sonra Japonya'yı yenilgiye uğratacak ve ulusal bağımsızlığına kavuşacaktır. Nitelikli işgücünü yeni döneme uygun biçimde harekete geçirerek yeniden bir ekonomik yükseliş yaşayan Çin kalabalık nüfusunu daha da artı-

¹ <http://www.jacklondon.net/writings/StrengthStrong/invasion.html>

racak, dışarıya verdiği göçler ve ticaret sayesinde dünya ölçeğinde güçlenecek, önceki dönemde kendisini uluslararası hiyerarşinin en alt sıralarına iten büyük güçlere rakip olacaktır. Öyküsünün sonraki bölümünde London Çin'in ekonomik yükselişinin büyük güçler arasında yarattığı endişe ve paniği betimler. Örneğin pek çok devlet ulusal pazarlarının Çin mallarının istilasına uğramasından şikayet etmeye başlar. Çin karşıtı devletler bloğu ekonomik alanda alt edemeyeceklerine emin oldukları Çin'i askeri güç kullanarak bitirmeye karar verirler.

Takvimler 1976'yı gösterdiğinde o güne kadar benzeri görülmemiş bir yöntem kullanarak, biyolojik silahlarla Çin'de soykırıma girişirler. Çin'e saldıran uçak filoları sıradan bombalarla değil laboratuvarlarda geliştirilmiş ölümcül mikroplarla tüm ülkeyi bombalar. Asya'daki kara sınırları ile Pasifik Okyanusu'nu devasa ordularla kuşatan ittifak güçleri Çinlilerin katliamdan kurtulmalarını engeller. Devasa Çin ulusunu son bireyine varıncaya dek katleden büyük güçler ittifakı 1982'den itibaren Çin coğrafyasını önce mikroplardan arındırır, sonra insandan arındırılan bu büyük coğrafyayı “demokratik Amerikan programı” uyarınca Batılı yerleşimcilerin iskânına açar. London'ın öyküsü aynı savaş yönteminin gelecekte kullanılmasını yasaklayan bir uluslararası anlaşmanın imzalanmasıyla son bulur.²

Yirminci yüzyılın geri kalanında yaşananlar London'ın ne denli büyük bir öngörü yeteneğine sahip olduğunu kanıtlamıştır. Konumuz savaş yöntemleri olmadığı için öyküde betimlenen gelişkin biyolojik savaş yöntemlerinin 20. yüzyılın geri kalanında askeri literatür ve pratiğin parçası haline geldiğini, bugün de insanlığın önündeki büyük barbarlık tehditlerinden biri olmaya devam ettiğini belirtmekle yetinelim. Bu yazı bağlamında bizi asıl ilgilendiren London'ın öyküsünde Çin'in geleceğine ilişkin yaptığı öngörüler. Öykünün yayımlandığı 1910'da Çin henüz Japonya'nın işgali altında değildi. 1894-95'teki Birinci Çin-Japon Savaşı'nda Çin ağır bir yenilgi almış, kuzeyindeki Liaodong yarımadasını, Tayvan ve Panghu adalarını kaybetmiş, Yangze Nehri'ni Japon ticaret gemilerine açmanın yanı sıra yüklü bir savaş tazminatı da ödemek zorunda kalmıştı. Bu savaş özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısındaki Meiji restorasyonu sayesin-

2 Öyküsünde soykırımı açıkça mahkûm etmemesi ve Asyalılardan “sarı ırk” diye söz etmesi London'ın uzun yıllar boyunca ırkçılıkla suçlanmasına yol açtı. Bu öyküyü bir sömürgecilik eleştirisi olarak okuyan ve London'ın enternasyonalizmini vurgulayan bir çalışma için bkz. Daniel A. Métraux, “Jack London: The Adventurer-Writer who Chronicled Asia's Wars, Confronted Racism – and Saw the Future (Revised),” *The Asia-Pacific Journal: Japan Focus*, 25 Ocak 2010, http://www.japanfocus.org/-Daniel_A_-M__traux/3293

de ekonomisini ve ordusunu hızla modernleştiren Japonya'nın karşısında aynı tipte bir reform hamlesi yapamayan Çin'in ne denli zayıfladığını göstermiş, Asya'nın ağırlık merkezinin Çin'den Japonya'ya kaydığını tescil etmişti. London'ın buradan yola çıkarak yaptığı geniş çaplı Japon işgali öngörüsü öykünün yayımlanmasından yirmi yedi yıl sonra doğrulanacak, Mançurya'da Çin'in kendisine saldırdığını ileri süren Japonya³1937'de Çin'i tamamen işgal etmeye girişecekti.

1910'dan bakarak 1937'deki büyük işgali kestirebilmek kendi başına önemliydi elbette ama London'ın dehasını kavrayabilmek için yaptığı öteki öngörüye bakmak gerekir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren üst üste askeri yenilgiler alan ve bir türlü toparlanamadığı için "Avrupa'nın hasta adamı" olarak anılan Osmanlı İmparatorluğu gibi, Çing hanedanlığının yönettiği Çin İmparatorluğu'na da aynı dönemde "Asya'nın hasta adamı" lâkabi takılmıştı.⁴ Ekonomik ve askeri bakımdan giderek gerileyen Çin'in yeniden Asya'nın merkez gücü olmak şöyle dursun, kendisini biraz olsun toparlamasına bile imkânsız gözüyle bakılıyordu. İşte London'ın dehası tam da kimsenin düşünmediğini düşünüp bunun tersini öngörmesinde yatıyor. Sekiz yıl süren Japon işgali ve akabindeki dört yıllık iç savaştan sonra 1 Ekim 1949'da Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) önderliğinde zafere ulaşan Çin Devrimi'nin ardından kurulan Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) giderek toparlanması ve son yirmi yılda iyice belirgin hale gelen bir ekonomik yükseliş yaşaması bu muazzam öngörüü doğruluyor.

Çin'in ekonomik yükselişini tarihsel olarak inceleyen bu yazının Jack London'ın öyküsüne atıfla başlaması yalnızca biçimsel bir tercihten kaynaklanmıyor. London'ın öyküsü bu yazının cevaplamayı amaçladığı üç temel soruyu ortaya koyuyor. İlkinden başlayalım. Yukarıda belirtildiği gibi, London kapitalizm öncesi dönemde Çin'in üretim ve ticaret bakımından çok ileri bir gelişmişlik düzeyine sahip olduğunu vurgulamış, Çin'in yeniden yükselişe geçeceğini bu tarihsel arkaplana dayanarak öngörmüştü. Bu nedenle, sorulması gereken ilk soru Avrupa sömürgeciliğinin gücünün zirvesine ulaştığı 19. yüzyıldan önce Çin ekonomisinin Batı Avrupa ile karşılaştırıldığında ne düzeyde olduğudur. Yazının bu giriş bölümünün hemen ardından gelen ikinci bölümü bu soruyu kısaca yanıtlamayı amaçlıyor. Yalnızca burjuva sosyal biliminin değil Marksist tarih yazınının da uzun

3 Bu olayın tamamen Japonya tarafından tezgâhlanan bir komplo olduğu yıllar sonra ortaya çıktı.

4 Maurice Meisner, "The Significance of the Chinese Revolution in World History," Asia Research Center, London School of Economics and Political Science, 1999, s. 7.

dönem etkisinde kaldığı Batı-merkezci paradigmanın aksine, Batı'nın 19. ve 20. yüzyıllarda belirginleşen ekonomik ve askeri üstünlüğünün dünya tarihinin çok kısa bir dönemini oluşturduğunu, tarihsel bakımdan esas anormalliğin Çin'in değil Batı'nın yükselişi olduğunu savunuyor.

Cevaplanması gereken ikinci soru dünya sisteminin en aşağısına doğru itilen Çin'in nasıl olup da London'ın öngörüsünü doğrulayarak yeniden yükselişe geçebildiğidir. Bu soruyu Çin Devrimi'nden günümüze geçen 60 yıllık dönemin ana hatlarını inceleyerek yanıtlayacağız. Üçüncü bölümde 1949-1978 dönemindeki bürokratik işçi devleti pratiğini ekonomik anlamda bir felâket olarak yorumlayan liberal tezlerin aksine, Çin'in kapitalist temelde yükselişinin bürokratik işçi devletinin nüfusun üretken kapasitesini artırma ve ülkenin tarım ve sanayi altyapısını geliştirme gibi bir dizi politikasıyla olan bağlantısına işaret ediyoruz. Dördüncü bölümde ÇKP'nin 1978'de başlayan kapitalist restorasyon sürecinde önceki dönemin bu iki temel kazanımını kapitalizmin ve dünya ekonomisine açılma yönelişinin emrine vererek Çin'in günümüzdeki ekonomik yükselişini sağladığını ortaya koyuyoruz. Yazının beşinci bölümünde Çin'in yükselişini sağlayan uluslararası koşulları gözden geçireceğiz. 1974-75'te ortaya çıkan dünya ekonomik krizinin dünya ekonomisinin ağırlık merkezinin Batı'dan Doğu'ya doğru kayışı sürecini başlattığını saptadıktan sonra, BRIC ülkelerinin (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin) dünya ekonomisindeki paylarını (emperyalizm çağının başından beri dünya ekonomisine hâkim olan) Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın karşısında artırmakta olduklarını göstereceğiz. ABD hegemonyasının aşınmasının ve Avrupa Birliği'nin ciddi bir siyasi blok haline gelmekteki başarısızlığının bu süreci derinleştirdiğine dikkat çekeceğiz.

London'ın yaptığı Çin'in yükselişinden rahatsızlık duyan Batılı kapitalist devletlerin bu yükselişi askeri yöntemler kullanarak durduracağını öngörüyor. Dolayısıyla yanıtlanması gereken son soru günümüzde böyle bir olasılığın mevcut olup olmadığıdır. Yazının altıncı bölümünde Çin'in ekonomik gücünün artışının London'ın öngörüsünü doğrular biçimde güç kaybeden emperyalist devletlerde yarattığı kaygılara işaret ettikten sonra, yedinci bölümde ABD'nin Avrasya stratejisinin öncelikli hedefinin Çin'in yükselişini sınırlamak olduğunu göstereceğiz. Bu bölümde üzerinde çok tartışılan Çin'in askeri harcamaları ve hedefleri üzerinde de durulacak. Yirminci yüzyılın ilk yarısının yükselen emperyalist gücü Almanya'nın aksine, günümüz Çin'inin askeri bir yayılması stratejisine (en azından

şimdilik) sahip olmadığını ve giriştiği askeri modernizasyonun asıl hedefinin özellikle ABD'den gelebilecek askeri tehditten korunmak olduğunu savunacağız. ÇKP önderliğinin “barışçı yükseliş” adını verdiği bu strateji özünde barışçılığa değil, günümüz dünyasındaki askeri güç dağılımının gerçekçi bir tahliline dayanıyor. Başta 20. yüzyılın Almanya ve Japonya örnekleri olmak üzere, önceki dönemlerde uluslararası statükoyu askeri yöntemlerle değiştirme girişimlerini teşvik eden temel faktör büyük güçler arasındaki askeri güç farkının bugünkünden çok daha az olmasıydı. Günümüzde ABD'nin küresel ölçekteki mutlak askeri üstünlüğünün geçmişte görüldüğü türden askeri meydan okuma çabalarını büyük ölçüde imkânsızlaştırdığını tespit ettikten sonra, ÇHC ile ABD arasındaki muhtemel askeri çatışma dinamiklerinin somut bir analizini sunacağız. Yazının son bölümünde ulaştığımız sonuçları özetleyeceğiz.

“Büyük Ayrışma”dan önce:

19. yüzyıl öncesinde Çin ve Avrupa ekonomileri

Antik Yunan uygarlığından kapitalizme, sömürgecilığe ve emperyalizme doğru neredeyse doğrusal olarak ilerleyen, Batı'nın öncülüğündeki tarihsel ilerleme fikrine dayanan Batı-merkezci tarih anlayışı dünya iktisat tarihinin dengeli ve doğru biçimde yazılmasını uzunca bir süre önledi. Dünya ekonomisinin ağırlık merkezinin Batı'dan Doğu'ya doğru kaymasının da etkisiyle Batı-merkezci ekonomi tarihinin temel kabullerini sorgulayan çok sayıda ciddi tarih çalışması yayımlandı. Bu çalışmalar 19. yüzyılın başında dünya ekonomisinin en dinamik bölgesinin Çin'in merkezinde yer aldığı Doğu Asya olduğunu gösteriyor. Ayrıca, “büyük ayrışma” olarak adlandırılan,⁵ Batı Avrupa ile dünyanın geri kalanı arasında 19. yüzyıldan itibaren açılmaya başlayan ekonomik gelişmişlik makasının Batı'nın ayrıksı iç dinamiklerinden ziyade askeri modernleşme ve sömürgeciliğinden kaynaklanan yönlerini ortaya koyuyor. Bu kısa bölümde bu konudaki devasa yazını ve tartışmaları ayrıntılı olarak ele almamız elbette mümkün değil. Bunun yerine, 1800 yılı itibariyle Çin ve Batı Avrupa'nın ekonomik gelişmişlik bakımından nerede durduklarına kısaca bakmakla yetineceğiz.

Çin ve Batı Avrupa ekonomilerinin 19. yüzyıldaki en büyük kalemi-

5 Kenneth Pomeranz, *The Great Divergence-China, Europe, and the Making of the World Economy*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2000.

ni oluşturan tarım sektöründeki düzeylerini mukayese ederek başlayalım. Batı Avrupa, başta sulama olmak üzere belli başlı tarım teknolojileri bakımından Çin, Hindistan ve Japonya'nın gerisindeydi. Örneğin Britanya'nın Galler bölgesinde 1753'te kurulan bir tarımsal kalkınma topluluğu amacını bölge tarımını "Çin kadar gelişkin" hale getirmek olarak saptamıştı. Çin'in tarımsal bakımdan görece az gelişmiş kuzey bölgeleri dahi toprak verimliliğini muhafaza etmek bakımından Fransa ve İngiltere'ye göre daha başarılıydı. Batı Avrupa, ormansızlaşma ve toprak kalitesinin düşüşü gibi sorunları çözmeyi esas olarak Çin ve Hindistan'dan öğrenmeye çalışıyordu.⁶

Tarımın ticarileşme düzeyi bakımından da durum aynıydı. 18. yüzyılda Çin'in ülke içi tahıl ticaretinin yıllık ortalama hacmi tüm Avrupa'nın beş katından fazla, Baltık tahıl ticaretinin ise yirmi katına eşitti. 1800 yılında 23 milyon nüfusa sahip olan (bu rakam Fransa'nın aynı dönemdeki toplam nüfusundan biraz fazlaydı) ve tarımsal gelişmişlik bakımından ülke ortalamasının üzerinde olmayan Şandong eyaleti 700 bin ila 1 milyon kişiyi besleyebilecek miktarda tahılı diğer bölgelerden satın alırken (bu rakam tüm Baltık tahıl ticaretinden fazlaydı) aşağı yukarı aynı miktarda ürünü dışarıya satmaktaydı. Yani yalnızca Şandong eyaletinin yaptığı tahıl ticaretinin toplam hacmi tüm Avrupa'dan fazlaydı.⁷

Angus Maddison'ın derlediği istatistiki bilgilere göre, 16. yüzyılın başında Batı Avrupa'nın kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasılası (GSYİH) Çin'den biraz fazlaydı. 19. yüzyılın başında Batı Avrupa'nın en gelişmiş ülkelerinin kişi başına düşen milli geliri Çin'in iki katıydı. Yine de, aynı dönemde dünyanın toplam GSYİH'sinin üçte biri Çin'e, üçte ikisi ise Asya kıtasına aitti.⁸ Bir başka deyişle, dünya ekonomisinin ağırlık merkezi Asya'daydı ve dünyanın en büyük ekonomisi Çin'di.⁹

Sağlık koşulları ve yaşam standardı bakımından da Avrupa'nın Çin üzerinde ciddi bir üstünlüğü yoktu. Çin ve Kuzeydoğu Avrupa'daki ortalama yaşam süresi aşağı yukarı aynıydı. Sıradan bir Çinlinin günlük olarak aldığı kalori miktarı sıradan bir Batı Avrupalının aldığından daha az

⁶ a.g.e., s. 45.

⁷ a.g.e., s. 34-35.

⁸ Angus Maddison, *The World Economy: Historical Statistics*, Paris: OECD, 2003; aktaran: Minqi Li, *The Rise of China and the Demise of the Capitalist World Economy*, Londra: Pluto Press, 2008, s. 5, 24 [Kitabın Türkçe çevirisi için bkz. *Yükselen Çin ve Kapitalist Dünya Ekonomisinin Çöküşü*, çev. Aytül Kantarcı, Ercüment Özkaya, Epos Yayınları, İstanbul, 2009].

⁹ Andre Gunder Frank, *ReOrient: Global Economy in the Asian Age*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1998, s. 116-117.

değildi.¹⁰

Buraya kadar anlatılanlar 19. yüzyıldan önce Batı'nın Çin'e göre ciddi bir üstünlüğü olmadığını gösteriyor. Peki, bu durum nasıl değişti? Çin'in düşüşü ve Batı'nın yükselişi nasıl açıklanabilir? Ciltler dolusu tartışmaya yol açmış bu soruları burada bütün boyutlarıyla ele alıp yanıtlamak elbette mümkün değil. Bu nedenle, konuya ilişkin üç farklı açıklamaya kısaca göz atmakla yetineceğiz. Bu açıklamaların ilk ikisi doğrudan kapitalist üretim biçimine, üçüncüsü ise kapitalizm, askeri modernleşme ve sömürgecilik arasındaki ilişkiye vurgu yapıyor. İlk açıklamaya göre, Batı ile Çin arasındaki ekonomik gelişme makasının açılması ücretli emek kullanan işletmelerin 16. yüzyıldan itibaren İngiliz tarımında yayılması, buna karşın Çin tarımının böylesi bir dönüşüm yaşamamış olmasından kaynaklanır. Bunun sonucunda, İngiliz tarımında emek verimliliği ilerleyen yüzyıllarda sürekli artarken Çin tarımında sürekli azalmış, tarımda başlayan bu farklılık endüstriye yayılmış, İngiltere giderek gelişirken Çin geri kalmıştır.¹¹ Batı Avrupa'daki ekonomik gelişim dinamiğini İngiltere'nin özgül koşullarına indirgeyerek açıklamaya çalışan bu görüş, İngiliz tipi bir tarımsal dönüşüm yaşamayan Fransa ve İsviçre gibi ülkelerin neden Çin'i geride bırakabildikleri sorusunu cevapsız bırakıyor. Ayrıca, yukarıda işaret edildiği gibi, 19. yüzyılın eşiğinde İngiliz tarımının emek ve toprak verimliliği bakımından Çin'den daha gelişmiş olmaması da bu iddiayı geçersiz kılıyor.¹²

İkinci açıklamaya göre, Batı'da gelişen kapitalist üretim teknikleri sayesinde ucuzlayan mallar benzer bir gelişim yaşamayan Çin gibi ülkelerin pazarlarını istila etmiştir. Karl Marx'ın deyişiyle, "burjuvazi-

¹⁰ a.g.e., s. 36-39.

¹¹ Philip C. C. Huang, *The Peasant Economy and Social Change in North China*, Stanford: Stanford University Press, 1985; Huang, *The Peasant Family and Rural Development in the Yangzi Delta, 1350-1988*, Stanford: Stanford University Press, 1990; Robert Brenner, Christopher Isett, "England's Divergence from China's Yangzi Delta: Property Relations, Microeconomics, and Patterns of Development," *The Journal of Asian Studies*, cilt: 62, no: 2, Mayıs 2002, s. 609-662.

¹² Ho-fung Hung'a göre, Çin tarımı bir sanayi devrimini destekleyecek ölçüde artık ürün üretebilmesine rağmen İngiltere'den farklı olarak güçlü bir kentli burjuva elitinin mevcut olmaması Çin'in sanayi kapitalizmine geçişini engellemiştir. Hung'a göre, Çing hanedanlığının kentlerdeki sınıf mücadelelerini yatıştırmak için alt sınıfları paternalist bir tavırla burjuvaziye karşı bir ölçüde koruması ve 19. yüzyılda ortaya çıkan yerel askeri-yağmacı elitin burjuvaziye çok ağır vergiler koyarak güçsüzleştirilmesi burjuvazinin bir sanayi devrimine önayak olacak ölçüde güçlenmesini engellemiştir (Ho-fung Hung, "Agricultural Revolution and Elite Reproduction in Qing China: The Transition to Capitalism Debate Revisited," *American Sociological Review*, cilt: 73, no: 4, Ağustos 2008, s. 569-588). Bu açıklama, Çin-Avrupa ayrışmasını yalnızca tarımsal üretim örgütlenmesi temelinde açıklamaya çalışan yaklaşımın güçlü bir eleştirisidir. Burada savunduğumuz, sömürgeciliğin bu ayrışmadaki ciddi rolünün altını çizen yaklaşımın daha nüanslı hale getirilmesine yardımcı olabilir.

nin metalarının ucuz fiyatları bütün Çin setlerini yerle bir eden, barbarların yabancılara karşı duyduğu alabildiğine inatçı nefreti zorla dize getiren ağır topalar” olmuştur.¹³ Batı’nın Çin pazarı üzerindeki kontrolünün büyük ayrışmadaki rolü elbette tartışılabilir. Ancak, buradaki esas soru serbest ticaret mekanizması aracılığıyla ucuz malların ülkeyi istilâsı ve yerli endüstrileri iflâsa sürüklemesi temelindeki bir nedensellik zincirinin Çin’in Batı karşısındaki gerileyişini açıklayıp açıklayamadığıdır. Britanya İmparatorluğu’nun Çin pazarına serbest ticaret ve ucuz malları sayesinde değil, esas olarak zor kullanarak girdiği hatırlandığında böyle bir nedenselliğin kurulamayacağı görülür.

Tam da bu noktada üçüncü açıklamaya, askeri gücün ve sömürgeciliğin Batı ve Çin arasında 19. yüzyılda başlayan büyük ayrışmadaki rolüne dönüyoruz. Marx, “1833’ten itibaren Asya pazarları ‘insan soyu tahrip edilerek’ zorla genişletilmiştir” derken Britanya-Çin ilişkilerinde zorun rolüne işaret ediyordu.¹⁴ 19. yüzyılda Britanya İmparatorluğu Çin pazarına hakim olmakta güçlük çekiyordu. Ürettiği malların Çin’de fazla alıcısı yoktu.¹⁵ 1833’te Britanya Güney Çin’deki Guangdong (Kanton) eyaletine özel bir temsilci atayarak Çin pazarını afyon ticaretine açmakta ısrarlı olduğunu göstermişti. 1757’den itibaren adım adım sömürgeleştirdiği Hindistan’da ürettiği afyonu burada pazarlayarak Çin karşısında verdiği ticaret açığını kapatmayı hedefliyordu. Halkının uyuşturucu müptelâsı haline getirilmesine tepki gösteren Çing hanedanlığı ile dönemin en büyük uyuşturucu karteli konumundaki Britanya İmparatorluğu arasındaki gerginlik çok geçmeden savaşa dönüştü. Birinci ve İkinci Afyon Savaşı’ndan (1839-42, 1856-60) güçlü donanması sayesinde galip çıkan Britanya, Çin pazarını uyuşturucu ve diğer ürünlerine açmayı başardı. Çin’i Batı’nın

13 Karl Marx, Friedrich Engels, *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*, çev. Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2008, s. 25.

14 Karl Marx, *Kapital: Ekonomi Politikin Eleştirisi*, çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2011, s. 438.

15 İmparator Cienlong, Britanya Kralı III. George’a 1793’te gönderdiği mektubunda şöyle yazmıştı: “Tüm Avrupa ülkeleri, ki buna ülkenizin barbar tacirleri de dahildir, Kutsal İmparatorluğumuzla ticareti Kanton’da yürütmektedir. Kutsal İmparatorluğumuz, sınırları dahilinde her şeye bol miktarda sahip olmasına ve hiçbir ürünün eksikliğini duymamasına rağmen bu yine de uzun yıllardır devam eden bir prosedürdür. Yani kendi ürünlerimize karşılık olarak yabancı barbarların ürünlerini ithal etmemize ihtiyaç yoktur. Kutsal İmparatorluğumuzun ürettiği çay, ipek ve porselen Avrupa ulusları ve sizler için mutlak gereksinimler olduğundan teveccühümüzün bir işareti olması bakımından yabancı ticaret firmalarına Kanton’a yerleşmeleri için izin verdik; ki böylelikle istediğiniz şeyler arz edilsin ve ülkeniz cömertliğimizden nasiplensin” (“Emperor Qian Long’s Letter to King George III, 1793,” <http://www.wellesley.edu/Polisci/wj/China/208/READINGS/qianlong.html>).

yarı-sömürgesi haline getiren süreç böyle başladı. Buna rağmen, Batı'nın tekstil dahil bir dizi ürünü Çin pazarına tam hâkim olamadı. Çin'in ekonomik bakımdan gerilemesi esas olarak uyuşturucu ticareti yoluyla verdiği devasa dış ticaret açığı ile madencilik ve demiryollarında yabancı şirketlere vermeye zorlandığı ayrıcalıklar temelinde başladı.¹⁶ Batı Asya'daki muadili Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderine benzer biçimde, Çing hanedanlığının 20. yüzyılın başında derinleşen askeri, ekonomik ve siyasi krizi 1911'de imparatorluğu yıkıp yerine cumhuriyet rejimini geçiren burjuva devriminin yolunu açtı. Ancak, cumhuriyet rejimi ülkenin içinde bulunduğu devasa krizi bitiremedi. 1937-45 dönemindeki Japon işgali ülkenin bir bölümünü (geçici olarak da olsa) yarı-sömürge'den tam sömürgeye dönüştürdü. Yüz binlerce insan işgal güçleri tarafından katledildi, ekonomik ve toplumsal yıkım derinleşti.

Afyon Savaşları sırasında bir kez daha kanıtlanan Batı'nın askeri üstünlüğü yalnızca Çin'in yüzyıllardır elinde bulundurduğu ekonomik üstünlüğe son vermekle kalmadı, Batı'nın ekonomik yükselişinin zemini de oluşturdu. Askeri üstünlüğün mümkün kıldığı sömürgecilik devasa hammadde kaynaklarının ve pazarların Batı sermayesine açılmasını sağladı. Dahası, İngiltere'nin fazla nüfusunu sömürgelerine transfer etmesini, sömürgelerden (bir bölümünü köle emeği kullanarak) elde ettiği devasa miktarda ve ucuz gıda sayesinde herhangi bir gıda sorunu yaşamaksızın eski tarım alanlarını sanayi işletmelerine tahsis etmesini, işgücünü tarımdan sanayiye aktarmasını sağlayarak Sanayi Devrimi'ni mümkün hale getirdi.¹⁷ Bunun sonucunda, 19. yüzyılın başında Batı Avrupa'nın kişi başına düşen milli geliri Çin'in yalnızca iki katıyken, 1950'de bu oran yirmi katına çıkmıştı. 19. yüzyılın başında dünyanın toplam GSYİH'sinin üçte birine sahip olan Çin, 1950'ye gelindiğinde bunun yalnızca yüzde beşine sahipti. Kısacası, devrim gerçekleştiğinde Çin dünyanın en yoksul ülkeleri arasındaydı.¹⁸

Buraya kadar yaptığımız tartışmadan iki temel sonuca varıyoruz. Birincisi, Çin'in günümüzdeki ekonomik yükselişi tarihsel bir anomali değil-

¹⁶ Çin'in afyon ithalatı nedeniyle verdiği dış ticaret açığı için bkz. Giovanni Arrighi, *Adam Smith in Beijing-Lineages of the Twenty-First Century*, Londra, New York: Verso, 2008, s. 340. 19. yüzyılda Çin'de faaliyet gösteren yabancı şirketler demiryolları ve madencilik haricindeki sektörlerde ciddi güçlüklerle karşılaştılar (a.g.e., s. 337) [Kitabın Türkçe çevirisi için bkz. *Adam Smith Pekin'de-21. Yüzyılın Soykütüğü*, çev. İbrahim Yıldız, İstanbul: Yordam Kitap, 2009].

¹⁷ Pomeranz, s. 264-297.

¹⁸ Li, s. 24.

dir. 19. yüzyılın öncesinde çok uzun bir süre dünyanın en gelişmiş ekonomik coğrafyası olan Çin'in (uzun vadeli bir perspektiften bakıldığında pek de uzun görünmeyen) iki yüzyıldan az süren, geçici bir zayıflık döneminin ardından eski gücüne kavuşmaya başlamasıdır. İkincisi, 19. yüzyıldan itibaren Çin ekonomik bakımdan gerilerken Batı'nın ciddi bir sıçrama yapabilmesinin nedeni esas olarak Batı'ya dünyanın geri kalanını sömürge veya (Çin ve Osmanlı örneklerinde olduğu gibi) yarı-sömürge haline getirmesine imkân veren askeri üstünlüğüdür.¹⁹ Dolayısıyla, Çin Devrimi'nin (1949) yüz yılı aşkın işgal, sömürgeleşme ve kaosa son vererek, bağımsız bir devlet temelinde ulusal birliği yeniden sağlaması Çin'in günümüzdeki ekonomik yükselişinin tek nedeni olmasa bile ön koşulu olmuştur.

Çin Devrimi'nin mirası

Çin Halk Cumhuriyeti'nin altmış yıllık tarihini kabaca üç döneme

19 İspanya ve Portekiz'in 16. yüzyılda Amerika'daki fetihleriyle başlayıp Britanya İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda dünyanın üçte birini kaplamasıyla zirveye ulaşan Batı sömürgeciliğinin askeri ön koşulu güçlü donanmalardır. Burada esas dikkat çekici nokta 15. yüzyılda dünyanın en güçlü donanmasına Çin'in sahip olmasıdır. Ming hanedanlığının görevlendirdiği amiral Cang Hi'nin 1405-1433 arasında yüzlerce gemi, on binlerce tayfayla Arabistan ve Batı Afrika'ya yaptığı seferler Çin donanmasının tartışmasız üstünlüğünü ortaya koymuştu. Kısacası, Çin'in denizasıırı sömürgeler elde etmeye yetecek donanma gücü mevcuttu (Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers-Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, New York: Random House, 1987, s. 6-7) [Kitabın Türkçe çevirisi için bkz. *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri-16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar*, çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1991]. Ming hanedanlığı tersine bir yol izleyerek 1433'teki son seferden üç yıl sonra büyük savaş gemileri yapılmasını yasakladı. Amiral Hi'nin devasa donanması çürümeye terk edildi. Çing hanedanlığı da aynı politikayı sürdürdü. Çin'in deniz üstünlüğünden kendi iradesiyle vazgeçmesinin nedenleri bugün de tartışılıyor. Doğu-Batı deniz ticaretinin kıta Avrupası büyüklüğünde bir iç pazara sahip Çin'den ziyade böyle bir iç pazara sahip olmayan ve Çin karşısında sürekli ticaret açığı veren Batı Avrupa devletleri için kârlı olması donanma kurma konusundaki farklı tercihlerinin nedenlerinden birisidir (Arrighi, s. 319-320, 323-324). Ayrıca, Çing hanedanlığının 18. yüzyılın ikinci yarısında batıda Uygurların, kuzeyde Moğolların, güneyde Tibetlilerin yaşadığı çok geniş bölgeleri fethiyle tamamlanan genişleme süreci pek çok bakımdan Avrupa sömürgeciliğinin 16. yüzyıldan itibaren yükselişiyle benzer özelliklere sahiptir. Dolayısıyla, 16. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında Avrupa'nın Çin'den daha dinamik bir genişleme sürecinde olduğunu söylemek abartılı bir yorumdur (Peter C. Perdue, *China Marches West-The Qing Conquest of Central Eurasia*, Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press, 2005, s. 549). Çing hanedanlığının bu fetihlerin ardından (aynı dönemde benzer biçimde genişleyen) Rus çarlığı ile sınır komşusu haline gelmesiyle genişleme süreci sona ermiştir. Bu süreçte askeri yatırımların esas olarak kara kuvvetlerine yapılması donanmanın büyük ölçüde ihmal edilmesine yol açmıştır. Aynı dönemde denizasıırı coğrafyalara doğru genişlediği için dünyanın en gelişmiş donanmasını kuran Britanya'nın Çing hanedanlığını 19. yüzyıldaki Afyon Savaşları'nda yenilgiye uğratmasının temel nedeni budur.

ayırarak incelemek mümkündür. 1949-78 arasındaki otuz yıllık dönem (1949-55 arasında tarımda özel mülkiyetin devam ettiği kısa dönem bir yana bırakılırsa) kapitalist üretim ilişkilerinin tamamen ortadan kaldırıldığı, kamu mülkiyetine dayalı planlı ekonomi temelinde şekillenmiştir. 1978'den 1990'ların sonuna uzanan aşağı yukarı yirmi yıllık süre zarfında bürokratik işçi devleti bir yandan varlığını devam ettirirken diğer yandan kapitalist restorasyon adım adım ilerlemiştir. 1990'ların ikinci yarısında yapılan özelleştirmeler ile birlikte kapitalist restorasyon tamamlanmış, ÇHC bütünüyle kapitalist bir ülke haline gelmiştir. Dolayısıyla, ÇHC son on yıllık dönemde kapitalist temelde gelişmiştir.

Çin ekonomisinin günümüzdeki büyük yükselişinin kökleri ÇHC'nin kapitalizmin restorasyonu sürecini önceleyen, 1949-1978 arasındaki deneyiminde yatıyor. Burjuva ideologlarının iddialarının aksine, ÇHC 1949-1978 döneminde ciddi bir ekonomik ve sosyal gelişim yaşadı. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin tüm nüfusa ücretsiz olarak sağlanması ile kent ve kırlarda çalışma yaşına gelmiş tüm nüfusu istihdam eden kolektif ekonominin işçilere farklı üretim becerilerini kazandırması, 1970'lerin sonlarına gelindiğinde Çin'in dünyanın en kalabalık kalifiye ve yarı-kalifiye iş gücü ordusuna sahip olmasını sağladı. Çin kapitalizmi 1978 sonrasında iki temel üzerinde gelişti. Birincisi, proletaryanın devrim sayesinde kazandığı iş güvencesi, fazla mesaiye getirilen kısıtlamalar, parasız eğitim ve sağlık gibi temel kazanımları tasfiye edildi. İkincisi, bürokratik işçi devleti deneyiminin ürünü olan devasa kalifiye ve yarı-kalifiye iş gücü ucuz emek gücü olarak yerli ve yabancı sermayenin hizmetine sunuldu. Bu iş gücünün varlığı bir yandan kapitalist restorasyonla ülke içinde yaratılan burjuvazinin hızla sermaye biriktirmesine yardımcı olurken, diğer yandan (başta Çin diaspora sermayesi olmak üzere) yabancı sermayenin ÇHC'ye devasa miktarda doğrudan sermaye yatırımı yapmasına neden oldu. Bunun sonucunda hızla gelişen sanayi sektörüyle ÇHC 21. yüzyılın başında (tıpkı 19. yüzyıl Britanya'sı gibi) dünyanın atölyesine dönüştü ve 2010'da ABD'nin ardından dünyanın ikinci büyük ekonomisi haline geldi.

Bürokratik işçi devleti deneyiminin ekonomik ve sosyal gelişme alanlarındaki kısa bir bilançosunu çıkararak devam edelim. Sosyal gelişme alanındaki başarı eğitim ve sağlık alanlarındaki temel verilere bakılarak anlaşılabilir. 1949 yılında Çin'de okuma yazma oranı yüzde 20'nin altındayken 1964'e gelindiğine yüzde 43'e, 1981'e gelindiğinde ise yüzde 68'e

yükselmışti.²⁰ 1949 sonrasında izlenen sağlık politikaları, özellikle de Kültür Devrimi (1966-76) sırasında temel sağlık hizmetlerinin ülke nüfusunun yüzde sekseninden fazlasının yaşadığı kırsal bölgelere götürülmesi, ortalama yaşam beklentisini otuz yıl içinde ikiye katladı. Ortalama yaşam beklentisi 1949'a gelindiğinde 35 yıl iken 1975'e gelindiğinde 63'e, 1981'e gelindiğinde ise 67.8'e yükseldi.²¹

Kültür Devrimi sırasında uygulanan, kırsal alanlarda yaşayan orta okul ve lise öğrencilerinin bir yandan normal okul müfredatını takip ederken diğer yandan fabrikada üretim içinde eğitimini de kapsayacak şekilde uygulanan "yaparak öğrenme" politikası eğitim ve sağlık seviyesi artan işgücünün giderek kalifiye hale gelmesini sağladı.²²

Kolektif emek örgütlenmesi sayesinde yüz milyonlarca kişiyi seferber ederek ciddi bir tarım ve sanayi altyapısının kurulması bürokratik işçi devleti deneyiminin ekonomik alandaki en ciddi kazanımıydı. 1978-84 dönemindeki devasa tarımsal üretim artışını dekollektivizasyonunun başarısının kanıtı olarak gören hayli yaygın görüşün aksine, bu başarının kökleri kolektif ekonomide yatıyordu. İlk kez 1982'de toplam tarımsal ürünün yüzde elliden fazlası aile işletmeleri tarafından üretilmişti, yani altı yıllık tarım mucizesinin ilk dört yılı büyük ölçüde kolektif işletmelerin damgasını taşıyordu.²³ 1950'lerin sonunda başlayan devasa sulama projeleri 1960'lı ve 1970'li yıllarda tamamlanmıştı. Ek olarak, 1970'lerin ortalarına doğru kırlardaki fabrikalar bol ürün veren tohum çeşitleri ile kimyevi gübreleri büyük miktarda üretebilir hale gelmişti. Çin'in 1978-84 dönemindeki tarım mucizesi böyle gerçekleşti.²⁴

20 Jean Drèze, Jackie Loh, "Literacy in India and China," *Economic and Political Weekly*, cilt: 30, no: 45, 11 Kasım 1995, s. 2869.

21 Maristella Bergaglio, "Population Growth in China: The Basic Characteristics of China's Demographic Transition," <http://www.globalgeografia.it/temi/Population%20Growth%20in%20China.pdf>

22 "Yaparak öğrenme" politikasının Çin kırlarındaki endüstriyel gelişmeye katkısı için bkz. Chris Bramall, *The Industrialization of Rural China*, Oxford ve New York: Oxford University Press, 2007; Bramall, *Chinese Economic Development*, Londra ve New York: Routledge, 2009. Aynı politikayı Çin'in kuzeydoğusundaki bir köyde mikro düzeyde inceleyen bir çalışma için bkz. Dongping Han, *The Unknown Cultural Revolution-Life and Change in a Chinese Village*, New York: Monthly Review Press, 2008.

23 Bramall, 2009, s. 338.

24 Ayrıca, önceki dönemin aksine devletin tarım ürünü fiyatlarını 1978'den itibaren ciddi biçimde artırması da köylülerin üretimi artırmasını teşvik etti. Fiyat artışlarının önemli nedenlerinden birisi ÇKP'nin dekollektivizasyonu köylülerin gözünde meşrulaştırmak istemesiydi. Dolayısıyla, söz konusu altı yıldaki üretim artışının kolektiflerin dağıtılıp aile tarımına dönülmesiyle bir ilgisi yoktu. Başarının teknik altyapısını hazırlayan kuşkusuz kolektif ekonominin kendisiydi (a.g.e, s. 318).

Kolektif ekonominin sanayi alanındaki performansı daha az çarpıcı olmakla birlikte yine de ihmal edilmemeli. Bu alandaki başarı iki temel faktör nedeniyle sınırlandı. İlkin, sosyalist inşanın tamamlanmasını dünya devrimine bağlayan Lenin ve Trotskiy'in altını çizdiği gibi, geri ve yalıtılmış bir ülkede girişilen sosyalist inşa girişimleri ciddi üretkenlik sorunlarıyla karşılaşmaya mahkûmdu. Sovyetler Birliği'nin yaşadığı bu devasa sorunun ondan daha geri bir ekonomik temele sahip olan Çin'de de yaşanması doğaldı. ÇKP ve SBKP'nin Stalinist önderliklerinin 1960'lardan itibaren birbirleriyle kıyasıya bir milliyetçi rekabete girmeleri ÇHC ve SSCB'nin muhtemelen olumlu sonuçlar verecek ekonomik işbirliğini gündemden çıkardı. Bu koşullarda sanayi altyapısı kurmaya çalışan Çin çok ciddi güçlüklerle karşılaştı. İkincisi, ÇKP önderliğinin bu yapısal sorunu çözmek için uygulamaya koyduğu "Büyük İleri Sıçrama" politikası (1958-61) ise gerçekçi olmayan ekonomik hedeflerin konulması, tarımsal artığa el koyma uygulamasının köylünün yiyecek ekmeğini elinden almayaya varacak ölçüde gaddarca uygulanması ve kötü hava koşullarının tarımı olumsuz etkilemesi gibi nedenlerden ötürü büyük bir başarısızlık ve hayal kırıklığıyla sonuçlandı. Bu son iki nedenden ötürü milyonlarca köylü açlıktan öldü. Çökme noktasına gelen ekonominin toparlanması yıllar aldı. Bu akıl dışı politika izlenmeseydi sanayi ve tarım uzun vadede muhtemelen daha hızlı gelişecekti. 1961'den sonra daha dengeli bir sanayi politikası izlendi. 1964'te Çin'in batısında başlatılan, daha sonra orta bölgelere ve doğu kıyısının dağlık alanlarına doğru genişletilen "Üçüncü Cephe" adındaki savunma sanayisi programı ciddi verimlilik sorunlarıyla karşılaşmakla birlikte ülkenin geleneksel olarak en geri kalmış bölgelerinde ciddi bir sanayi altyapısı kurmayı, kırsal iş gücünün sanayi üretimi becerisini geliştirmeyi başardı.²⁵

ÇHC'nin resmi istatistiklerine göre, 1950-76 arasında ülkenin toplam milli geliri yıllık ortalama yüzde 6.7, kişi başına milli geliri ise yıllık ortalama yüzde 4.5 oranında artmıştır. Buna göre, Çin'in toplam ve kişi başına milli geliri Batı Asya haricindeki tüm bölgelerden hızlı artmıştır. Çin'in bu dönemdeki milli gelir artış oranını yüzde 4.7, kişi başına milli gelir artış oranını ise yüzde 2.6 olarak aşağıya doğru revize eden Angus Maddison'ın hesaplamalarına göre, Çin'in aynı dönemdeki toplam milli gelir artış oranı yalnızca Batı Asya ve Latin Amerika'nın gerisindedir. Kişi başına milli gelir artışı bakımından ise Latin Amerika'ya eşittir, yalnızca Batı Asya

²⁵ a.g.e., s. 283.

ile Doğu ve Batı Avrupa'nın gerisindedir.²⁶ Devrimi önceleyen bir asırlık (yarı-)sömürgeleşme, kaos ve yıkım sürecinin neden olduğu ekonomik az gelişmişlik, 1949 sonrasında Stalinizmin depreştirdiği yalıtılmışlık ve “Büyük İleri Sıçrama” politikasının yarattığı tahribat göz önüne alındığında, bürokratik işçi devletinin bu ekonomik performansı ciddi bir başarı olarak görülmelidir. Bürokratik işçi devleti “tek ülkede sosyalizm” yönetiminden kaynaklanan kaçınılmaz sınırlarına rağmen bağımsız devlet ve kamu mülkiyetine dayalı planlı ekonomi temelinde ciddi bir ekonomik ve sosyal altyapıyı kurmayı başarmış, bunun sonucunda Çin 19. yüzyıldan itibaren içine düştüğü ekonomik gerilemeyi aşmaya başlamıştır. Bu tarihsel mirası anlamadan Çin kapitalizminin günümüzdeki yükselişini anlamak imkânsızdır.

Çin’de kapitalizmin gelişimi

Çin Halk Cumhuriyeti’nin 1978’den günümüze değin otuz yıllık tarihi iki döneme ayrılarak incelenebilir. ÇKP’nin “reform ve dışa açılma” yönelişini benimsediği Aralık 1978’den devlet işletmelerinin özelleştirildiği 1990’ların sonuna kadar uzanan ilk yirmi yıl kapitalist restorasyon dönemidir. Dang Şiaoping’in Bahar 1992’de Şanghay ve Guangdong’a düzenlediği meşhur gezisinin ardından benimsenen, 1996 sonrasında hızla ve yaygın biçimde yapılan özelleştirmelerle birlikte yirmi yıllık restorasyon tamamlanmış, ÇHC 21. yüzyılın eşliğinde kapitalist bir ülke haline gelmiştir.

Bu iki dönemi incelemeye başlamadan önce bir uyarıda bulunalım. Çin yüz ölçümü ve (daha önemlisi) nüfus bakımından devasa bir ülkedir. ÇHC’yi oluşturan eyaletlerin çoğunun nüfusu aşağı yukarı Türkiye’nin nüfusuna eşittir ve (Guangdong gibi) bazılarının nüfusu Türkiye’den çok daha fazladır. Böyle bir ülkenin ekonomik dönüşümü elbette eşitsiz nitekte olmuştur. Kapitalist restorasyon bazı eyaletlerde diğerlerine oranla daha hızlı ilerlemiştir. Çin özelinde kapitalist üretim ilişkileri öncelikle ülkenin güneydoğu kıyısındaki Guangdong ve Fucien gibi eyaletlerde yerleşmiş, daha sonra tedrici olarak tüm kıyı bölgelerine, ardından ülkenin orta bölgelerine doğru yayılmıştır. Her biri Türkiye büyüklüğündeki eyaletlerin kendi içlerinde de kapitalizmin eşitsiz biçimde gelişmesi doğaldır. Söz konusu karmaşık gelişim sürecini bu kısa yazıda tüm yönleriyle ele

²⁶ Maddison, 2003; aktaran: Li, s. 29.

almak mümkün değil. Bunun yerine, ÇHC'nin makro düzeyde, bir ulus devlet olarak (bileşik) kapitalist gelişiminin bir dizi önemli dönüm noktasını kısaca ele alacağız.

Dang Şiaoping'in başını çektiği, kapitalist restorasyon eğilimini temsil eden sağ kanat, ÇKP'nin 11. Kongresi'nin Aralık 1978'de toplanan 3. Plenumu'nda parti önderliğini ele geçirdi. 3. Plenum'un benimsediği "reform ve dışa açılma" yönelişiyle kapitalist üretim ilişkilerinin ülke çapında restorasyonu başlatıldı. 1978 ile 1983 arasında bürokratik işçi devletinin en önemli temellerinden biri olan kolektif tarım sona erdirildi, aile tarımına geri dönüldü. 1979 yılının sonunda Guangdong eyaletindeki Şencen (Shenzhen), Şantou (Shantou), Cuhai (Zhuhai) kentleri ile Ekim 1980'de Fucien eyaletindeki Şiamın (Xiamen) kenti özel ekonomik bölge ilan edildi. Şencen Hong Kong'a, Cuhai Makao'ya, Şiamın ise Tayvan'a yakınlığı nedeniyle seçilmişti, Şantou Çin diasporasının önemli (eski) yurtlarından biriydi. Böylelikle dünyanın en büyük diaspora sermaye gruplarından biri olan, önemli bir bölümü 1949'daki devrimden sonra ülkeden kaçan Çin burjuvazisi bu kez eski sınıf düşmanı ÇKP tarafından ülkeye davet ediliyordu. 1984'te aralarında Guangcou, Şanghay, Tiencin gibi önemli kentlerin bulunduğu doğu kıyısındaki 14 kent yabancı yatırımlara açıldı. 1988'de güneydeki Haynan adası ülkenin beşinci özel ekonomik bölgesi olarak belirlendi. 1990'da Şanghay'ın Pudong bölgesinde özel sermaye yatırımlarına açık devasa bir sanayi bölgesi kuruldu. 1993'te Yangze Irmağı deltasındaki Vuhan ve Çongçing gibi önemli sanayi kentleri yabancı yatırımcılara açıldı.²⁷ Bu gelişmeler kapitalist restorasyonun deneme aşamasından derinleşme aşamasına evrildiğini gösteriyordu. Düşük vergi ve gümrük tarifeleri, asgari düzeyde tutulan devlet kontrolü ve kapitalist emek örgütlenmesine tamamen izin verilmesi sayesinde başta Çin diaspora sermayesi olmak üzere yabancı sermaye bu özel ekonomik bölgelere akmaya başladı.

Önceki bölümde Mao döneminde Çin işçi sınıfının daha eğitimli ve kalifiye hale geldiğini belirtmiştik. İşçi ücretlerinin düşüklüğü buna eklenirse devasa sermaye akışının nedeni daha iyi anlaşılır. Ücret düşüklüğünün gerisinde bir dizi faktör vardır. Devlet ve sermayenin koltuk değneği işlevini gören devlet sendikası haricindeki her türlü sendikal örgütlenmenin yasak olması, grev yapmak illegal olmasa bile grevin fiilen yasak olması bu faktörlerden birisidir. Bununla birlikte, işçi ücretlerinin düşüklüğü

27 Bramall, 2009, s. 367-68.

yalnızca işçi sınıfı üzerindeki baskıyla açıklanamaz. Özel ekonomik bölgelerde çalışan işçilerin çoğunun kırsal bölgelerden gelen göçmenlerden oluşması bir başka önemli faktördür. Aile tarımına geçişle tarımsal üretim ölçeğinin dramatik biçimde düşmesi nedeniyle hemen her çiftçi hanesinde en az bir kişinin fazla işgücü haline gelmesi ile düşük ücretlerin küçük ölçekli tarımdan elde edilen gelire göre nispeten yüksek oluşu sayesinde düşük ücretli işler giderek artan sayıdaki işçiye çekici gelebilmiştir.

Burada altı önemle çizilmesi gereken temel yapısal unsur Çin bürokrasisinin tarım ve köylü sorununda izlediği temkinli politika sayesinde kurduğu kır-kent ilişkisidir. Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa’da 1990’ların başında dekollektivizasyonla birlikte tarım arazileri derhal özel mülkiyet haline getirilmişti. Çin’de dekollektivizasyon çok daha erken bir tarihte, 1983’de tamamlanmış olmasına rağmen toprak tamamen özel mülkiyet haline getirilmedi. Bunun gerisinde dünyanın en kalabalık kırsal nüfuslarından birisine sahip ülkelerinden birisini²⁸ devasa bir kırsal seferberliğin sonucunda gerçekleşen devrim sayesinde yöneten ÇKP bürokrasisinin siyasal öngörüsü yatıyor. Toprağın özel mülkiyet haline gelmesinin kırlarda sınıflar arasındaki çelişkileri ne derece artıracak, bunun ne tip siyasal riskler doğuracak bürokrasinin sürekli yanıt aradığı sorular olmakla birlikte esas sorun bu değildir. Çin gibi bir ülkede toprak özelleştirilse bile çiftçi ailelerinin önemli bölümünün toprağını elden çıkarmaması, bu nedenle tarımın uzun müddet boyunca dekollektivizasyonun geri getirdiği küçük aile üretiminin egemenliğinde kalması kuvvetle muhtemeldir.

Buradaki esas sorun çiftçi ailelerinin çoğunluğunun olmasa bile (yüzde on, yüzde yirmi gibi) ciddi bir bölümünün toprağını derhal satarak kentlere göçmesi durumunda ne olacaktır. Çin kentlerindeki sanayi ve hizmet sektörünün böyle devasa büyüklükte bir işgücünü istihdam edecek kapasiteye sahip olmadığı belli olduğuna göre, ortaya çıkacak işsizlik ve kent yoksulluğu tablosunun ÇKP’nin arzuladığı siyasal istikrara darbe vuracak ölçekte işçi mücadeleleri üreteceğini tahmin etmek zor değildir. ÇKP önderliğini ve Çin entelektüellerini günümüzde meşgul etmeye devam eden göç, istihdam ve kent yoksulluğu (potansiyel) sorunları, bürokrasiyi SSCB ve Doğu Avrupa’daki muadillerinin uyguladığı “şok terapisi”ne başvurmadan alıkoymuştur. Bu nedenle, toprağın kiralınması ve transferi tedrici olarak kolaylaştırılmakla birlikte toprak tamamen özel mülkiyet haline getirilmemiştir. Ayrıca, Mao döneminde kolektifleştirmeye birlikte epeyce

²⁸ Çin ile karşılaştırılabilir düzeyde bir kırsal nüfusa sahip olan tek ülke Hindistan’dır.

zorlaştırılan kırdan kente göçe 1980'lerden itibaren sermayenin çıkarlarına uygun biçimde kademeli olarak izin verilmişse de kesin göçün üzerindeki kısıtlamalar tamamen ortadan kaldırılmamıştır. Tüm bunların neticesinde, kırdan kente emek göçü (özellikle de 1980'li ve 1990'lı yıllarda) çiftçi hanesinin tamamını değil, yalnızca genç bireylerini kapsamıştır. Ailenin köyde kalan bireyleri gündelik gereksinimlerini küçük ölçekli tarımdan karşılamaya devam etmiştir. Böylelikle işçi ücretleri aile geçindirmeye yetecek miktar yerine tek bir emekçinin yeniden üretim masraflarını karşılayacak düzeyde (veya bunun biraz üzerinde) belirlenmiştir. Kısacası, dekolektivizasyon sonrasında ortaya çıkan tarımsal yapı işçi ücretlerinin düşük tutulmasını kolaylaştırarak sermaye birikimine yardımcı olmuştur.²⁹

Söz konusu avantajlardan yalnızca diyaspora kapitalistleri ve yabancı yatırımcılar yararlanmadı. Aynı dönemde bürokrasinin kendisi de her geçen yıl büyüyen kâr pastasından payını almaya başladı. 1990'ların sonlarında kapitalist restorasyonu tamamlayan geniş çaplı özelleştirmelerin öncesinde bürokrasi devlet işletmelerinin kapitalist yönetim ilkelerine göre yönetilmesi yönünde ciddi adımlar attı. 1983-84'te yapılan bir dizi reformla kârlılık devlet işletmelerinin temel başarı kriteri haline getirildi ve işletme müdürlerine kârların artan bölümünü merkeze transfer etmeksizin işletmede tutabilme ve yeni yatırımlara yönlendirme yetkisi verildi.³⁰ 1986-87'de fabrika müdürlerinin özerkliği artırıldı.³¹ Böylelikle devlet işletmeleri yönetim ilkeleri bakımından özel şirketlere benzemeye başladı. Devlet işletmelerinin kapitalistleşmesi önündeki ciddi engellerden bir tanesi işçilerin yaşam boyu istihdam hakkının devam etmesiydi. ÇKP bürokrasisi 1980'li yıllarda ve 1990'ların ilk yarısında siyasal bakımdan riskli gördüğü için eski SSCB ve Doğu Avrupa'dakine benzer bir şok terapisine başvurmamış, devlet işletmelerinde çalışan işçilerin iş güvencesi hakkına fazla dokunmamıştı. Dang Şiaoping'in Bahar 1992'deki güney gezisinden sonra bu yaklaşım değişmeye başladı. Nihayet Temmuz 1994'te kabul edilen İş Yasası ile devlet işletmelerinde çalışan işçilerin yaşam boyu iş

29 Joel Andreas, "Changing Colours in China," *New Left Review*, no. 54, Kasım-Aralık 2008, s. 134; Arrighi, s. 364; Gillian Hart, *Disabling Globalization-Places of Power in Post-Apartheid South Africa*, Berkeley: University of California Press, 2002, s. 198-234; Ching Kwan Lee, *Against the Law: Labor Protests in China's Rustbelt and Sunbelt*, Berkeley: University of California Press, 2007, s. 204-241.

30 Andreas, s. 127; Bramall, 2009, s. 413

31 Bramall, 2009, s. 413.

güvencesi hakkı ortadan kaldırıldı.³² Böylelikle Çin'deki devlet işletmeleri yönetim ilkeleri bakımından kapitalist ülkelerin devlet işletmelerinden farksız hale geldi.

1990'ların ikinci yarısındaki geniş çaplı özelleştirmeler bürokrasinin burjuvalaşmasını sağladı. Özelleştirme yalnızca büyük devlet işletmelerini değil, yerellerdeki "Kasaba ve Köy İşletmeleri"ni de kapsamıştı. 1970'lerin sonlarına gelindiğinde kırsal bölgelerde ciddi bir sanayi potansiyelinin ortaya çıktığını önceki bölümde belirtmiştik. 1980'li yıllarda eyalet hükümetlerinin öncülüğünde kurulan "Kasaba ve Köy İşletmeleri" kapitalist restorasyon sürecindeki ekonomik büyümenin esas aktörleriydi. Ucuz ve nispeten kalifiye işgücünden yararlanan bu işletmeler hem yerel pazar hem de dünya pazarı için üretim yapıyordu. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından önce Japonya'da başlayan, ardından Tayvan ve Güney Kore'ye sıçrayan endüstriyel gelişim sürecinin 1980'lerde Çin'i kapsamada özel ekonomik bölgelerin yanı sıra kurulan binlerce kasaba ve köy işletmesi de büyük rol oynamıştı. Merkezi hükümetin kendilerine tanıdığı geniş özerklikten yararlanan işletme müdürleri (ki bunların önemli bölümü ÇKP üyesiydi) kısa zamanda buraları kendi özel şirketleri gibi yönetmeye başladılar. Dahası, Çin diaspora sermayesi yerel bürokrasiyle işbirliği halinde bu işletmelere ortak olmaya veya pek çok örnekte görüldüğü gibi yasal mevzuatı ihlal ederek işletmeleri satın almaya ve yeni işletmeler kurmaya başladı. Özel işletmelerin yediden fazla işçi çalıştırmasına 1987'de izin verilmesi süreci daha da hızlandırdı.³³ 1990'ların ikinci yarısında büyük devlet işletmelerinin bir bölümünün yanı sıra bu köy ve kasaba işletmelerinin büyük bölümü de eski müdür ve yöneticilerine satılarak özelleştirildi. Çin bürokrasisinin kendisini burjuvaziye dönüştürmesi böylelikle tamamlanmış oldu. Devlet işletmelerinin kapitalist temelde yeniden yapılandırılması ve özelleştirilmesi sonucunda bu işletmelerde çalışan işçilerin yaklaşık yüzde 40'ı (aşağı yukarı 50 milyon işçi) işten çıkarıldı.³⁴

Yukarıda anlatılan gelişmeler Çin ekonomisinin yapısını radikal biçimde değiştirdi. 2004'te yapılan Ulusal Sanayi Sayımı'na göre, devlet

32 Kinglun Ngok, "The Changes of Chinese Labor Policy and Labor Legislation in the Context of Market Transition," *International Labor and Working-Class History*, no. 73, Bahar 2008, s. 52.

33 1987'den önce ÇKP özel işletmelerin yediden fazla işçi çalıştırmasını kapitalist bir uygulama olarak tarif edip yasaklamıştı. Yerel bürokrasiyle patronların iç içe geçtiği bir ortamda bu yasak çoğu kez fiilen çiğneniyordu elbette. Bununla birlikte, yasağın varlığı 1980'lerdeki ideolojik atmosferi ve kapitalist restorasyonun tedrici niteliğini göstermesi bakımından yine de önemliydi. Tam da bu nedenle, 1987'de bu yasağın kaldırılması kapitalist restorasyonun önemli bir aşamasıydı.

34 Andreas, s. 131.

işletmelerinin formel sektör sanayi istihdamındaki payı yüzde 21'di. Devlet işletmelerinin günümüzde toplam sanayi üretimindeki payı ise yüzde 30.³⁵ Bu rakamlar Çin'deki devlet işletmelerinin yönetim ve istihdam ilkeleri bakımından öteki kapitalist ülkelerdeki muadillerinden ciddi bir farkı olmadığı gerçeği ile birlikte düşünüldüğünde varılacak sonuç açıktır: 1990'ların ikinci yarısındaki özelleştirmelerle birlikte kapitalist resorasyon dönemi kapanmış, Çin Halk Cumhuriyeti 21. yüzyılın eşliğinde kapitalist bir ülkeye dönüşmüştür. Aralık 2001'de ÇHC'nin Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olması ve Kasım 2002'de kapitalistlerin ÇKP'ye üye olmasına izin verilmesi bu gerçeği tescil etmiştir.

Dünya ekonomisinin dönüşümü ve Çin

ÇHC'nin yükselişini mümkün kılan temel uluslararası faktör dünya ekonomisinin ağırlık merkezinin 1974-75 resesyonundan itibaren giderek Batı'dan Doğu'ya doğru kayması ve ekonomik (ve dolayısıyla siyasi) güç ilişkilerinin buna göre yeniden belirleniyor olmasıdır. Bu tip bir dönüşüm dünya kapitalizminin tarihinde ilk kez olmuyor. Lev Trotskiy, Marx ve Engels'ten devralarak geliştirdiği eşitsiz ve bileşik gelişim yasasını açıklarken az gelişmiş ülkelerin ekonomik ve toplumsal yapılarının çelişkilerinden kaynaklanan sürekli devrim dinamiklerinin³⁶ yanı sıra, dünya kapitalist sisteminin hiyerarşisindeki dönemsel değişikliklere de işaret etmiştir:

İleri ülkelerin çekicisinin peşine takılmak zorundaki geri bir ülke sıraya uy-

35 Bramall, 2009, s. 424, 470.

36 Çarlık Rusya'sı örneğini ele alan Trotskiy, ülkenin nüfus ve toprak büyüklüğü bakımından çoğunluğunu oluşturan kırları ile hızla gelişen sanayi kentlerini karşılaştırır. Rus sanayisi gelişirken İngiltere'nin Sanayi Devrimi sırasında geçirdiği aşamalardan tekrar geçmek zorunda değildir. Bu aşamaların üzerinden atlayıp dönemin en gelişmiş sanayi altyapısını ve tekniğini temel alarak gelişmeye başlamıştır. Bu durum, Çarlık devletinin bir yandan sanayileşmeye devam ederken diğer yandan serfliliği temel emek örgütlenmesi olarak devam ettirebilmesini sağlamıştır. Yani en ileri üretim teknikleri ile en geri ekonomik ve politik yapılar yan yana gelişmiştir. Çarlık rejiminin kanatları altında gelişen Rus burjuvazisi Batı'daki muadiline göre siyasi bakımdan güçsüzdür ve burjuva demokratik devrimin önderliğini yapmaya yeteneğinden yoksundur. Trotskiy'e göre bu durum Rusya'nın genç proletaryasının yoksul köylülüğün önderliğini alarak burjuva demokratik devrimin görevleri ile sosyalist devrimin görevlerini birleştiren sürekli devrimi yapmasının koşullarını hazırlamıştır. Kısacası, Çarlık Rusya'sının eşitsiz ve bileşik gelişimi Rus proletaryasının gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sınıf kardeşlerine göre daha yüksek bir siyasi bilinç ve örgütlenme düzeyine daha erken ulaşmasını, kapitalizmin gelişmesini beklemenden sosyalizmi inşa etmeye başlayabilmesini mümkün hale getirmiştir (Lev Trotskiy, *Sürekli Devrim-Sonuçlar ve Olasılıklar*, çev. Ahmet Muhittin, Yazın Yayıncılık, ikinci basım, İstanbul, 2007).

maz: tarihsel olarak geri bir durumun sunduğu imtiyaz – böyle bir imtiyaz varittir – bir halka, bir dizi ara aşamayı atlayarak, daha zamanı gelmeden önce, yaratılan her şeye ulaşma imkânı tanır ya da daha doğrusu onu buna zorlar. Yabancılar, geçmişte o silahları birbirinden ayırt eden mesafeyi kat etmeksizin, ok ve yayı bırakıp tüfeğe geçerler. Amerika'yı sömürgeleştiren Avrupalılar tarihe yeniden başlamadılar. Almanya ya da ABD iktisadi bakımdan İngiltere'nin önüne geçmişlerse, bu kapitalist evrimlerindeki gecikme yüzündendir.³⁷

Trotskiy, 1924 ve 1926'da yaptığı iki ayrı konuşmada dünyanın ekonomik ekseninin radikal biçimde değiştiğini, ABD'nin ekonomik bakımdan Avrupa'nın önüne geçtiğini tespit ettikten sonra, Britanya'nın dünya sistemindeki hegemonyasının sona ereceğini ve ABD'nin yeni hegemonik güç olacağını öngörmüştü.³⁸ Marksizmin pek çok yorumundan farklı olarak Trotskiy, dünya ekonomik hiyerarşisinin değişmez olmadığını, bazı devletlerin zaman içinde hiyerarşinin üst basamaklarına tırmanarak daha üst konumda bulunan devletleri yakalayabileceğini ve hatta geçebileceğini kabul ediyordu. Buradan çıkarılması gereken sonuç kapitalist dünya ekonomisinin üst (merkez), orta (yarı-çevre) ve alt (çevre) katmanlardan oluşan hiyerarşik yapısının (kapitalizm bir dünya sistemi olarak var olduğu müddetçe) değişmez ama devletlerin bu hiyerarşideki yerlerinin değişebilir olduğudur. Burada bir uyarı yapmak gerekiyor. ABD, Almanya ve Japonya'nın ekonomik gelişmişlik bakımından İngiltere ve Fransa'yı yakalayıp geçmeleri bu ikisini dünyanın en zengin ülkeleri arasında olmaksızın çıkarmadı. Her ikisi de dünya ekonomisinin merkez ülkeleri arasında yer almayı sürdürdüler ve emperyalist niteliklerini korudular. Değişen şey merkez katmanında bir dizi ülkenin diğerlerini geride bırakmasıydı.

Çok daha istisnai olmakla birlikte, az gelişmiş ülkelerin hiyerarşide üst basamaklara tırmanması da mümkündür. Güney Kore ve Tayvan'ın İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki gelişimi bunun tipik birer örneğidir. Her iki ülke de ABD'nin Soğuk Savaş döneminde Doğu Asya'da izlediği anti-komünist strateji bakımından büyük önem taşıyordu. Güney Kore Kuveyt Kore'ye karşı, Tayvan Çin'e karşı konumlandırılmıştı. ABD'nin bu

37 Lev Trotskiy, *Rus Devrimi'nin Tarihi Cilt 1, Şubat Devrimi: Çarlığın Devrilmesi*, Çev. Bülent Tanatar, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1998, s. 15.

38 Trotskiy, "Perspectives of World Development," 28 Temmuz 1924, <http://www.marxists.org/archive/trotsky/1924/07/world.htm>; "Europe and America Part I-II," 15 Şubat 1926, <http://www.marxists.org/archive/trotsky/1926/02/europe.htm>, <http://www.marxists.org/archive/trotsky/1926/02/europe2.htm>.

ülkelere ilişkin politikası onları birer askeri üs olarak kullanmakla sınırlı değildi. ABD'nin stratejisine göre, bu iki ülkenin ekonomik bakımdan gelişimi Çinli ve Kuzey Koreli emekçilere birer “kapitalist mucize” öyküsü sunacak, kapitalizmin bölgede azalan meşruiyetinin yeniden tesisine yardımcı olacaktı. ABD tam da bu nedenle her iki ülkeye sanayilerini geliştirmeleri için büyük miktarda mali ve teknolojik yardım yaptı ve iç pazarını bu ülkelerden gelen ithal mallarına açtı. Böylelikle yarım yüzyıldan az bir süre içinde Güney Kore ve Tayvan'ın dünya sisteminin (hiyerarşik yapısını bozmaksızın) alt basamaklarından yukarıya doğru tırmanıp, kişi başına düşen milli gelir bakımından en zengin ülkeler arasına katılmaları sağlandı.

Yukarıdaki iki örnek eşitsiz ve bileşik gelişim yasasının dünya ekonomisinin hiyerarşik yapısı çerçevesinde nasıl işleyebileceğini ortaya koyuyor. 1974-75'te başlayan dünya ekonomik krizi son otuz yedi yıl içinde üç temel eğilimi ortaya çıkardı. Birincisi, üretim alanında kâr oranlarının düşmesi nedeniyle emperyalist ülkelerde sermaye yatırımları (Almanya gibi istisnalar haricinde) üretimden finansa doğru kaydı. İkincisi, kâr oranlarını yeniden artırmak amacıyla işçi sınıfının gücünü kırmaya yönelik neoliberal ekonomik programlar uygulamaya kondu. Üçüncüsü, dünya ekonomisinin ekseni Batı'dan Doğu'ya doğru kayarken 20. yüzyıl boyunca hiyerarşinin orta ve alt basamaklarında yer alan BRIC ülkeleri (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin) ile en üst basamağında bulunan G-7 ülkeleri (ABD, Almanya, Britanya, Fransa, İtalya, Japonya, Kanada) arasındaki ekonomik güç farkı (en azından şimdilik) kapanma eğilimine girdi. BRIC terimini ilk kez 2001'de ortaya atan ve popülerleştiren Goldman Sachs firmasının verilerine göre, (satın alma gücü paritesi temel alındığında) son on yıl içinde BRIC ülkelerinin dünya ekonomisindeki payı altıda birden dörtte bire yükseldi. Aynı dönemde dünya genelindeki toplam gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH) artışının aşağı yukarı üçte biri BRIC tarafından gerçekleştirildi (satın alma gücü paritesi bazında yüzde 36.3, ABD doları bazında yüzde 27.8). Goldman Sachs'a göre, BRIC ülkelerinin toplam GSYİH'si ABD'yi 2018'de geçecek. Aynı tahmine göre, 2020 yılı itibariyle ekonomik büyüklük (yani toplam GSYİH) bakımından Brezilya İtalya'yı, Hindistan ve Rusya'nın her biri ise İspanya, Kanada ve İtalya'yı geçecek.³⁹ BRIC ülkeleri arasındaki en çarpıcı ekonomik büyüme Çin tarafından gerçekleştirildi. Çin önce 2007'de Almanya'yı geride bırakarak dünyanın en büyük

39 *Goldman Sachs-BRICs Monthly*, no: 10/03, 20 Mayıs 2010, s. 1-2.

üçüncü ekonomisi oldu⁴⁰ ve nihayet 2010'da Japonya'yı geçerek dünyanın en büyük ikinci ekonomisi haline geldi.⁴¹

Yukarıda toplam milli geliri veri olarak BRIC ile G-7 arasındaki (bir zamanlar devasa büyüklükte olan) farkın kapanmakta olduğunu belirttik. Bunun dünya siyaseti ve ÇHC-ABD ilişkileri bakımından sonuçlarını incelemeye geçmeden önce bir noktanın altını çizmek gerekiyor. Toplam milli gelir yerine kişi başına düşen milli gelir veri alındığında BRIC'in G-7'ye göre hâlâ çok fakir olduğunu açıkça görüyoruz. IMF'nin hazırladığı nominal GSYİH verilerine göre, dünyanın sekizinci büyük ekonomisi Brezilya kişi başına milli gelir bakımından 55. sırada, onuncu büyük ekonomi Rusya 54. sırada bulunuyor. Dünyanın en kalabalık iki ülkesi olan Çin ve Hindistan'a bakıldığında toplam milli gelir ile kişi başına milli gelir arasındaki uçurum şaşırtıcı boyutlara ulaşıyor. Dünyanın on birinci büyük ekonomisi Hindistan kişi başına düşen milli gelir bakımından 137. sırada, dünyanın ikinci büyük ekonomisine sahip Çin ise 90. sırada bulunuyor!⁴² BRIC'in geleceğine çok iyimser bakan Goldman Sachs, 2050 yılında BRIC'in kişi başına gelir bakımından ABD, Batı Avrupa ve Japonya'nın hâlâ çok gerisinde olacağını tahmin ediyor.⁴³ Dolayısıyla, BRIC'in ekonomik bakımdan güçlenmesi onun Batı ve Japonya kadar zengin olduğu anlamına gelmiyor.

Tam da bu nokta kapitalizm tarihinin önceki hiçbir döneminde benzeri görülmeyen bir olguyla karşı karşıya olduğumuzu gösteriyor. Önceki dönemlerde yükselen devletler hem ekonomik büyüklük hem de kişi başına düşen milli gelir bakımından rakiplerini yakalamışlardı. Örneğin ABD, Almanya ve Japonya 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında büyük bir sıçrama yaparak Britanya ve Fransa'yı her iki göstergede de geçebilmişlerdi. Bugün buna benzer bir durum görmüyoruz. Bu olgu, dünya ekonomisinin coğrafi dönüşümü ve BRIC'in yükselişini açıklamak için başvurduğumuz

40 "China Overtakes Germany in terms of GDP," *China Daily*, 15 Ocak 2009 http://www.chinadaily.com.cn/cndy/2009-01/15/content_7400375.htm (ÇHC 2007 yılına ait revize büyüme rakamlarını iki yıl gecikmeli olarak açıkladığı için bu haber 2009'da dünyaya duyuruldu).

41 Japonya'nın son kırk yılın büyük bölümünde ikincilik koltuğunda oturduğu ve Çin'in ekonomik büyüklüğünün henüz beş yıl öncesine kadar Japonya'nın yarısına eşit olduğu göz önünde bulundurulduğunda bunun ne denli tarihi bir gelişme olduğu daha iyi anlaşılır ("China Passes Japan as the Second-Largest Economy," *New York Times*, 15 Ağustos 2010, <http://www.nytimes.com/2010/08/16/business/global/16yuan.html>).

42 [http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_\(nominal\)_per_capita](http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_(nominal)_per_capita)

43 "Dreaming with BRICs: The Path to 2050," *Goldman Sachs-CEO Confidential*, no: 12, Ekim 2003, s. 2.

eşitsiz ve bileşik gelişim yasasının geliştirilmesi gerektiğini gösteriyor. Yukarıda alıntıladığımız pasajda Trotskiy, bu yasayı açıklarken “tarihsel bakımdan geri kalmış olma imtiyazı”ndan yararlanan ülkelerin daha ileri ülkeleri yakalayabileceğini tespit ediyordu. BRIC ülkelerinin, özellikle de Çin'in deneyimi ise bazı az gelişmiş ülkelerin paradoksal biçimde kişi başına düşen milli gelir bakımından geride kalmaya devam ederken toplam milli gelirler bakımından ilerleyip en gelişmiş ülkeleri geçebilmesinin mümkün olduğunu gösteriyor.

BRIC ülkelerinin kişi başına milli gelir bakımından Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'ya göre epey geride olmaya devam etmeleri bu ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile ilgili abartılı yorumlardan kaçınmak gerektiğini gösteriyor. Bununla birlikte, toplam milli gelire ilişkin veriler dünya ekonomik pastasının ülkeler arasında nasıl paylaşıldığını gösterdiği için varılması gereken sonuç değişmiyor: 19. yüzyılın sonundan itibaren şekillenen ve 20. yüzyılda belirginleşen Batı ve Japonya'nın ekonomik üstünlüğü 21. yüzyılda BRIC'in yükselişiyle birlikte ortadan kalkıyor. BRIC'in yükseldiği fakat (Batı-Japonya ekseninin 20. yüzyılda sahip olduğu düzeyde) hâkim bir ekonomik güç olamadığı koşullarda dünya ekonomisi eskisine göre daha parçalı bir yapıya doğru evriliyor. Bu parçalanma olgusu krizlerin ekonomik rekabeti artırdığı gerçeğiyle birlikte düşünüldüğünde 21. yüzyılın ilk büyük depresyonunun eski hâkim güçler (Batı ve Japonya) ile yükselmekte olan güçleri (BRIC) içine alan ciddi bir rekabet yaratacağını kestirmek zor değil.⁴⁴ Ekonomik rekabetin siyasi sonuçlarını bu yazıda ayrıntılı olarak incelemek mümkün değil. Bunun yerine, 20. yüzyılda kapitalist dünya sisteminin hegemon gücü ve halen dünyanın en büyük ekonomisine sahip olan ABD ile dünyanın ikinci büyük ekonomisi ÇHC arasında yaşanan ve 21. yüzyıldaki kriz, savaş ve devrim dinamiklerini belirleyecek olan ekonomik ve siyasi rekabete odaklanacağız.

44 Burada BRIC ile Batı-Japonya'yı siyasi birer blok olarak karşı karşıya getirecek bir rekabetten ziyade iki ülkeler grubunu içine alacak bir rekabetten söz etmek şu an için daha gerçekçi gözüküyor. Yalnızca Çin ve Hindistan arasındaki ciddi ekonomik rekabet dahi BRIC'in siyasi bir blok gibi davranmasını engellemeye yetebilir. Aynı biçimde, ABD ile AB ve Japonya arasında ve AB'nin kendi içindeki farklı devletler arasında yaşanan ekonomik rekabet de azımsanmamalı. Dolayısıyla, 21. yüzyılda gündeme gelebilecek muhtemel bir paylaşım savaşında hangi ülkenin ne tarafta yer alacağını şimdiden kestirmek oldukça güçtür.

ABD ve ÇHC'nin ekonomik rekabeti

Bu bölümde ABD sermayesi ile Çin sermayesi arasındaki ilişkilerin tarihsel dönüşümünü ve muhtemel geleceğini belirleyen üç temel soruyu kısaca yanıtlayacağız. Öncelikle yanıtlanması gereken soru Çin sanayisinin baştan aşağıya Batı ve Japonya'da dizayn edilen ürünlerin ucuz işçilikle montajının yapıldığı bir sektör olmaktan çıkıp araştırma-geliştirme (AR-GE) sayesinde ürün dizaynı yapabilen, böylelikle Batılı ve Japon şirketlere rakip olan bir sektör haline gelip gelmediğidir. Çin sermayesinin Afrika, Latin Amerika ve Ortadoğu gibi hammadde ve pazar rekabetinin yoğunlaştığı bölgelerde ABD, AB ve Japonya'ya rakip olup olmadığı ikinci temel sorudur. ÇHC'nin (ve genel olarak BRIC'in) ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki hegemonyasının temel dayanaklarından birisi olan doların uluslararası rezerv para birimi statüsünü ortadan kaldırmaya yönelip yönelmediği yanıtlanmayı bekleyen üçüncü sorudur.

Ekonomik gelişmeyi sanayileşmeyle eş tutmak kalkınma yazınında sıkça yapılan bir yanıltır. Bu yaklaşıma göre, ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının temel nedeni bazı ülkelerin diğerlerinden daha fazla sanayileşmiş olmasıdır. Sanayi sektöründe istihdam edilen iş gücünün toplam iş gücüne oranı sanayileşme düzeyinin temel göstergesi olarak alındığında, yirminci yüzyılın ikinci yarısında az gelişmiş ülkelerin sanayileşme düzeyi bakımından gelişmiş ülkeleri yakaladığı görülür. Ancak, sanayileşme oranlarındaki bu eşitleme bu ülkelerin kişi başına düşen milli gelir bakımından eşitlenmesine yol açmamış, tersine dünya ölçeğindeki gelir dağılımı bu dönemde az gelişmiş ülkeler aleyhine daha da bozulmuştur. Kısacası, sanayileşme ile ekonomik gelişme aynı şey değildir, önemli olan hangi ürünün nasıl ve nerede üretildiğidir. Ülkeler arasındaki ekonomik gelişmişlik farkı basitçe sanayileşmeden değil, uluslararası iş bölümünün kendisinden, yani farklı ülkelerin üretim sürecinin farklı bölümlerinde uzmanlaşmasından kaynaklanır. Daha somut olarak ifade etmek gerekirse, gelişmiş ülkelerin şirketleri ellerindeki büyük mali kaynaklar sayesinde kurdukları devasa AR-GE departmanlarında sürekli yeni ürünler dizayn edip geniş pazarlama ağlarını kullanarak bu ürünleri dünyanın her yanında kolaylıkla satışa sunarken, az gelişmiş ülkeler yalnızca bu metalleri ucuz iş gücüne dayanarak üretmeye mahkûm edilmiştir. Piyasaya yeni bir ürün (veya var olan bir ürünün yeni bir versiyonunu) süren bir şirket, öteki şirketlerin aynı ürünü (taklit ve geliştirme yoluyla) üretmeye başladığı ana

değin rakipsiz olduklarından devasa kârlar elde eder. Pek çok şirketin aynı ürünü üretmeye başlamasıyla rekabet artar ve kârlar düşer. Bu durum emperyalist ülkelerdeki büyük şirketlerin yeni ürünler dizayn edebilmek için birbirleriyle sürekli rekabet halinde olması sonucunu doğurur. Bu ülkelerde AR-GE'ye sürekli büyük kaynaklar aktarılmasının nedeni bu rekabet ortamında geriye düşmeme arzusudur. Bu iş bölümü içinde az gelişmiş ülkelere düşen rol emperyalist ülkelerin şirketlerinin dizayn ettiği yeni ürünleri ucuza üretmektir. Bu işi genellikle yerli taşeron firmalar yapar. AR-GE alanında birbirleriyle rekabet eden emperyalist sermayeden farklı olarak, az gelişmiş ülkelerin taşeron şirketleri genellikle emek maliyetlerini daha fazla azaltabilmek için birbirleriyle rekabet ederler. Taşeronlarda üretilen metalar dizaynı yapan büyük şirketin denetimindeki pazarlama ağıları tarafından dünya çapında pazarlanır. Bunun sonucunda emperyalist ülkelerin büyük şirketleri kâr pastasından en büyük dilimi alırken az gelişmiş ülkelerin kapitalistlerine yalnızca kırıntılar kalır. Uluslararası iş bölümü az gelişmişlik sarmalını böylelikle yeniden üretir.⁴⁵

1979'da özel ekonomik bölgelerin kurulmaya başlamasından itibaren doğrudan yabancı sermaye yatırımları ÇHC'ye yönelmeye başladı. Haziran 1989'da Pekin'in Tienanmin Meydanı'ndaki bürokrasi karşıtı gösterilerin kanlı biçimde bastırılmasından sonra kısa bir süre duraklama yaşayan yabancı sermaye akışı Dang Şiaoping'in 1992'deki güney gezisinden sonra yeniden yükselişe geçti. ÇHC'nin Aralık 2001'de Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olması bu artış eğilimini daha da güçlendirdi. Nihayet 2003'te ÇHC dünyanın en fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapılan ülkesi haline geldi.⁴⁶ ÇHC'ye yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımları uzunca bir süre yukarıda özetlenen uluslararası iş bölümü çerçevesinde gerçekleşmiştir. Başta ABD şirketleri olmak üzere emperyalist ülkelerin şirketleri kendi ülkelerindeki AR-GE departmanlarında dizayn ettikleri ürünleri Çin'deki düşük işçi ücretleri sayesinde ucuza mal ederek uzun müddet büyük kârlar elde ettiler.⁴⁷ Bu iş bölümü bugün de devam ediyor. Örneğin Apple şirketi 600 ABD dolarına sattığı tek bir iPhone'dan 360 dolar kâr elde ederken telefonun montajının yapıldığı Çinli taşeronlara

45 Giovanni Arrighi, Benjamin D. Brewer, Beverly J. Silver, "Industrial Convergence, Globalization, and the Persistence of the North-South Divide," *Studies in Comparative International Development*, cilt: 38, no. 1, Bahar 2003, s. 3-31.

46 <http://www.chinability.com/FDI.htm>

47 Çin işçi sınıfının işçi ücretlerinin düşük olduğu öteki az gelişmiş ülkelerin işçi sınıfına nazaran daha kalifiye olması da buna yardımcı olmuştur (Arrighi, s. 351).

yalnızca 6 dolar 54 sent ödüyor!⁴⁸ ABD’de 20 dolara satılan bir oyuncaktan son üretiminin yapıldığı Çin’e yalnızca 35 sent kalıyor.⁴⁹ Kısacası, ABD şirketleri ÇHC sayesinde kârlarına kâr katıyor.

Bununla birlikte, ÇHC eşitsiz ve bileşik gelişimi süreci içerisinde uluslararası iş bölümündeki rolünü değiştirmeye yönelik adımlar atıyor. Son on yılı aşkın sürede ABD, AB ve Japonya AR-GE harcamalarını yılda ortalama yüzde 4-5 civarında artırırken, ÇHC yüzde 17 artırmıştır.⁵⁰ Ayrıca, 2008’de başlayan depresyonun ertesinde ABD AR-GE’ye ayırdığı fonları kısarken ÇHC artırmaya devam etmiştir⁵¹ ve ekonomik büyüklük bakımından geçtiği Japonya’yı toplam AR-GE harcamaları bakımından da geçmek üzeredir.⁵² Bu harcama eğilimi bir dizi Çin şirketinin dünya rekabetinde öne çıkmasıyla ilk sonuçlarını vermeye başlamıştır. 1988’de kurulan, merkezi Şencen’de bulunan Huawei şirketi yıllık cirosunun yüzde onunu AR-GE’ye ayırmaktadır. Mobil ekipman endüstrisinde Nokia Siemens’i geride bırakmış, Sony Ericsson’un ardından ikincilik koltuğuna oturmuştur. 2009 yılında Alcatel-Lucent’i geçerek dünyanın en büyük küresel optik ağ ekipmanı üreticisi haline gelmiştir.⁵³ 2010 yılı itibariyle dünyanın en büyük 397. şirketi konumundadır.⁵⁴ ÇHC şirketleri güneş ve rüzgâr enerjisi, elektrikle çalışan ulaşım araçları, nanoteknoloji, ilaç sanayisi vb. alanlarda (devletten aldıkları cömert teşviklerden yararlanarak) AR-GE’ye ağırlık verip dünya ölçeğinde rekabete giriyorlar.⁵⁵ İç pazarı yabancı otomobil firmalarının kontrolündeki ÇHC’nin rekabette en geride kaldığı sektörlerden biri olan otomotiv sektöründe bile yerli firmalar

48 David Barboza, “Supply Chain for iPhone Highlights Costs in China,” *New York Times*, 6 Temmuz 2010, <http://www.nytimes.com/2010/07/06/technology/06iphone.html?sq=apple%20profit%20china&st=cse&adxnnl=1&scp=2&adxnnlx=1304273134-HvskwyE2Ngs0db1MQvo+rA> Çinli taseronlara kalan bu cılız miktarın bir bölümü işçi ücretlerine giderken, geri kalanı kâr olarak taseron firmaların cebine giriyor. Gazete haberinde Çin’de yükselen işçi ücretlerinin iPhone’un üretim maliyetlerini artırdığı belirtiliyor. Görünen o ki, Çinli emekçilere kalan çok cılız miktarın birazcık artması bile Apple ve Çinli taseronlarını rahatsız etmeye yetiyor.

49 Susan L. Shirk, *China-Fragile Superpower*, Oxford, New York: Oxford University Press, 2007, s. 26.

50 Arrighi, s. 367.

51 Milton Kotler, “Sino-US Technology Marathon and Implications for the U.S.,” *International Journal of China Marketing*, cilt: 1, no: 1, 2010, s. 32.

52 Gautam Naik, “China Surpasses Japan in R&D as Power Shifts,” *The Wall Street Journal*, 13 Aralık 2010, <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703734204576019713917682354.html>

53 Kotler, s. 34-35.

54 <http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2010/snapshots/11397.html>

55 Kotler, s. 35-43.

katma değeri yüksek ürünleri üretebilmek için yoğun bir çaba harcıyor.⁵⁶ Nihayet dünyanın en büyük 500 şirketi listesinde çoğu devlete ait olan 43 tane ÇHC şirketi bulunuyor.⁵⁷

Özetle ifade edersek, ÇHC 1980'lerden günümüzde değin başta ABD olmak üzere emperyalist ülkelerin büyük şirketlerinin ucuz emek gücünü kullandığı bir tür ihracat platformu işlevini yerine getirmiştir. Bu nedenle meta üretimi zincirinde elde edilen kârların çoğu devasa AR-GE faaliyetleri sayesinde sürekli yeni ürünler geliştiren ve pazarlama ağlarını kontrol eden emperyalist ülkelerin şirketlerine kalırken, nihai üretimi yapan Çinli şirketler kârların oldukça küçük bir bölümüyle yetinmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte, ÇHC şirketleri bu eşitsiz ilişkiyi değiştirmek için yoğun bir faaliyetin içindedir. Devletin ve sermayenin AR-GE'ye aktardığı devasa fonlar, (dünyanın en büyük 500 şirketi listesinde yer alan ÇHC şirketlerinin sayısının da gösterdiği gibi) ÇHC sermayesinin dünya ölçeğindeki rekabet kapasitesini giderek artırmaktadır. ÇHC sermayesi Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya sermayelerinin hâlâ çok gerisinde olsa bile dünya rekabetinde güçlenen bir aktör olmaya başlamıştır.

ÇHC'nin ekonomik yükselişi, hammadde kaynaklarına ve pazarlara erişim ile sermaye ihracı alanlarındaki dünya çapındaki rekabeti kızıştırıyor. 1959'da ülkenin kuzeydoğusundaki Daçing'de bulunan ve 1962'den itibaren kullanılmaya başlanan petrol rezervleri Mao dönemi boyunca tüm ülkenin petrol talebini karşılamıştı. 1980'lerden itibaren hızlanan sanayileşmeyle birlikte bu rezervler ülkenin ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalmıştır. 1993'te net petrol ithalatçısı haline gelen ÇHC, 2003'te ABD'nin ardından dünyanın ikinci petrol ithalatçısı olmuştur.⁵⁸ Demir cevheri tüketimini 1990 ile 2001 arasında neredeyse ikiye katlayan ÇHC dünyanın en büyük demir cevheri tüketicisi (ve çelik üreticisi) haline gelmiştir.⁵⁹ Günümüzde dünyanın en büyük bakır tüketicisidir.⁶⁰ Sanayi hammaddeleri haricindeki ürünleri de büyük miktarda ithal etmektedir. Örneğin günümüzde dünyanın en fazla tarım ürünü ithal eden ülkelerinden birisidir.⁶¹ ÇHC gü-

56 Rachel Tang, "The Rise of China's Auto Industry and Its Impact on the U.S. Motor Vehicle Industry," *Congressional Research Service*, 16 Kasım 2009, s. 1.

57 http://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune500/2010/full_list/

58 Jin Liangxiang, "Energy First-China and the Middle East," *The Middle East Quarterly*, cilt: 12, no: 1, Bahar 2005, <http://www.meforum.org/694/energy-first>

59 http://minerals.usgs.gov/minerals/pubs/commodity/iron_ore/340303.pdf

60 "China's Copper Consumption to Grow 14% this Year," *China Daily*, 13 Nisan 2010, http://www.chinadaily.com.cn/bizchina/2010-04/13/content_9722805.htm

61 Goldman Sachs Global Economics Group, *BRICs and Beyond*, 2007, s. 267.

nümüzde ABD'den sonra dünyanın en büyük ikinci ithalatçı ülkesidir ve yakında birincilik koltuğuna oturması muhtemeldir.⁶²

ÇHC 2009'da Almanya'yı geçerek dünyanın en büyük ihracatçı ülkesi olmuştur.⁶³ Günümüzde hammadde ve pazar rekabetinin kıyasıya yaşandığı Afrika, Latin Amerika ve Ortadoğu'da ABD ve AB'nin en büyük rakibidir. ÇHC, Latin Amerika piyasasında (ABD'nin ardından) ikinci,⁶⁴ Afrika piyasasında (ABD ve bir bütün olarak AB'nin ardından) üçüncü aktördür.⁶⁵ 2009'da ABD'yi geride bırakarak Ortadoğu'daki en büyük yabancı ticaret aktörü haline gelmiştir.⁶⁶

Doğrudan sermaye ihracatı alanında dünyanın ilk beş ülkesi sırasıyla ABD, Fransa, Britanya, Almanya ve Hollanda'dır. ABD'nin toplam dış yatırım stoğu en yakın takipçisi Fransa'nın neredeyse iki katına eşittir. ABD'nin beşte birine yakın stoğa sahip Japonya ise sıralamada sekizinci sıradadır. ÇHC'nin toplam dış yatırım stoğu ABD'nin onda birinden az, Japonya'nın ise aşağı yukarı üçte birine eşittir. Dolayısıyla, sermaye ihracı bakımından ÇHC emperyalist ülkelerin hâlâ çok gerisindedir. Ancak, kapitalist restorasyonun ilk yıllarında sermaye ihracı yok denecek kadar az olan ÇHC'nin son yirmi yılda çok hızlı bir atılım yaparak (belli başlı emperyalist ülkelerin hemen ardından) dünya sıralamasında 15. sıraya yükselmesi oldukça önemlidir.⁶⁷

Tüm bu veriler, Çin'in dünya ölçeğindeki eşitsiz ve bileşik gelişimin mükemmel bir örneği olduğunu bir kez daha gösteriyor: kişi başına düşen milli gelir veri alındığında, dünya sisteminde emperyalist ülkelerin tamamının yer aldığı merkez katmanının epey aşağısında, çevre ile yarı-çevre arasında bir yerde bulunan Çin Halk Cumhuriyeti, son yirmi yılda çok hızlı bir ekonomik atılım yaparak dünya çapında (başta ABD olmak üzere) tüm emperyalist ülkelerle ciddi bir rekabete girebilmiştir.

ABD'nin başını çektiği emperyalist ülkeler ile ÇHC'nin başını çek-

62 "China to be Soon First Importer," *The Global Journal*, 1 Nisan 2011, <http://www.theglobaljournal.net/article/view/71/>

63 Steven Mufson, "China Surpasses Germany as World's Top Exporter," *The Washington Post*, 11 Ocak 2010, http://www.washingtonpost.com/wpdyn/content/article/2010/01/10/AR2010011002647.html?wprss=rss_nation

64 Simon Romero, Alexei Barrionuevo, "Deals Help China Expand Sway in Latin America," *The New York Times*, 15 Nisan 2009, <http://www.nytimes.com/2009/04/16/world/16chinaloan.html>

65 Jian-Ye Wang, Abdoulaye Bio-Tchane, "Africa's Burgeoning Ties with China," *Finance&Development*, Mart 2008, s. 44.

66 Yoshiki Mine, "The Middle East Situation and China," 13 Nisan 2011, http://www.canon-igs.org/en/column/security/20110413_816.html

67 <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2199rank.html>

tiği BRIC ülkeleri arasındaki ekonomik güç dengesinin ikincisi lehine değişmeye başlamasının en önemli sonuçlarından birisi Amerikan dolarının dünyanın rezerv para birimi statüsünün aşınmasıdır. Bilindiği gibi, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya kapitalist sisteminde kurduğu hegemonyanın temel dayanaklarından bir tanesi muazzam askeri gücü ise, diğeri Amerikan dolarının uluslararası para birimi statüsüydü. 1944'te toplanan Bretton Woods Konferansı'nda doların dünya ticaretinde kullanılacak temel para birimi olmasına karar verilmişti. ABD hazinesi rezervlerinde bulunan altın miktarı ölçüsünde dolar basma yetkisine sahipti. Bu dönemde ABD, (dünya savaşının sonunda enkaz haline gelen) Avrupa ve Japonya karşısındaki tartışmasız ekonomik üstünlüğüne güvenerek dolar basımını rezervlerindeki altın miktarına bağlayabilmişti.

Dünya ekonomisinin otuz yıllık genişleme sürecinin 1970'lerin başında sona ermesine paralel olarak bu durum değişmeye başladı. Toparlanan Avrupa ve Japon ekonomilerinin rekabeti, kâr oranlarının düşmesi ve devasa askeri harcamalar nedeniyle ciddi cari açıklar vermeye başlayan ABD ekonomisi zayıflamaya başladı. ABD hazinesinin basacağı dolar miktarını altın gibi değerli bir metaya bağlama kapasitesi böylelikle ortadan kalktı. ABD başkanı Richard Nixon 15 Aralık 1971'de Bretton Woods'da belirlenen altın-dolar standardının sona erdiğini duyurdu. Yani bundan böyle ABD hazinesi rezervlerindeki altın miktarını dikkate almaksızın istediği kadar dolar basabilecekti. Bu savaş sonrası dönemde ABD hegemonyasının yaşadığı ilk ciddi sarsıntıydı. Yine de, ABD dolarının uluslararası rezerv para birimi statüsü sona ermedi. Bu durum paradoksal biçimde ABD ekonomisinin krizi fırsata dönüştürmesini sağladı. Örneğin ABD'nin kendi dış borcu da dolar cinsinden olduğu için daha fazla para basarak doların değerini düşürüp dış borcunu kolaylıkla azaltabiliyordu. Bir başka deyişle, ABD bedava borçlanabilen, ürettiğinden fazlasını tüketebilen bir ülke haline geldi. Doların uluslararası rezerv para statüsü sayesinde ABD'de faiz oranlarının çok düşük olması Amerikan şirketlerinin ucuz kredi olanaklarından yararlanmasını sağlayarak ABD'nin ekonomik üstünlüğünü korumasına yardım etti.

Doların uluslararası para birimi olması ABD ile ÇHC arasındaki ekonomik ilişkiyi uzunca bir süre belirledi. ÇHC ekonomik büyüme sürecinde elinde biriktirdiği dolar rezervlerini artan oranda ABD hazine bonolarına yatırıyor, böylelikle doların değerini kendi ulusal para birimi olan yüenin karşısında koruyarak Çin mallarının en büyük alıcısı olan ABD'ye yaptığı

ihracatı sürekli artırıyordu. Doların değerini koruması sayesinde çok düşük seyreden faiz oranları ABD şirketlerinin ve tüketicilerinin düşük faizle ve kolaylıkla kredi edinmesini sağlıyordu. Ayrıca, yünün dolar karşısındaki değerinin düşük oluşu Çin mallarını ucuzlatarak ABD işçi sınıfının hem tüketim kapasitesini destekliyor, hem de yeniden üretim masraflarını düşük tutarak Amerikan sermayesine yardımcı oluyordu. Çin Halk Cumhuriyeti'nin dünyanın en büyük ihracatçısı olması ile onun perakendecisi gibi çalışan Wal-Mart'ın ABD'nin en büyük şirketi haline gelmesi aynı madalyonun iki yüzüydü.

ABD ile ÇHC arasındaki bu ekonomik ilişkinin sürdürülebilir nitelikte olmadığı özellikle 2008'de başlayan büyük depresyonla birlikte belirginlik kazanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde dünyanın en büyük alacaklı devleti olan ABD bugün dünyanın en borçlu devleti haline gelmiştir.⁶⁸ Aralık 2010 itibarıyla yabancı devletlerin merkez bankalarının satın aldıkları ABD hazine bonoları ABD'nin toplam kamu borcunun yüzde 32'sini oluşturuyor. Yabancıların elindeki hazine bonolarının yüzde 26'sı ÇHC'nin, yüzde 20'si ise Japonya'nın (merkez bankalarının) elinde bulunuyor.⁶⁹ Bir başka deyişle, Çin ABD'nin en büyük alacaklısı konumuna gelmiştir. ABD'nin büyük yatırım bankalarından birisi olan Lehman Brothers'ın Kasım 2008'de iflas etmesiyle başlayan büyük depresyon ABD'nin kolay borçlanma, düşük faiz ve yüksek tüketime bağlı büyüme sürecinin nihai sınırlarına ulaştığını göstermiştir. Krizden çıkış efsanesinin sürekli olarak pompalanmasına rağmen ABD ekonomisinin toparlandığına ilişkin ciddi hiçbir kanıt yoktur. 18 Nisan 2011'de dünyanın önde gelen kredi derecelendirme kuruluşu Standard&Poors'un yüksek kamu borcunu gerekçe göstererek ABD'nin kredi notunu düşürmesi bu durumu tescil etmiştir.⁷⁰

ABD ekonomisinin ciddi bir krizin içinde olması ve emperyalist ülkelerle BRIC arasındaki ekonomik ağırlık farkının kapanmakta oluşu Amerikan dolarının uluslararası rezerv para birimi statüsünün (başta ÇHC olmak üzere) BRIC tarafından sorgulanmasına yol açıyor. Bunun iki temel ge-

68 Arrighi, s. 201.

69 http://en.wikipedia.org/wiki/United_States_public_debt#cite_note-28

70 <http://www.standardandpoors.com/ratings/articles/en/us/?assetID=1245302886884>

rekçesi var.⁷¹ ABD ekonomisinin durumu kötüleştikçe döviz rezervlerini yalnızca dolarda tutmak BRIC'e riskli görünüyor. BRIC ülkeleri arasında döviz rezervlerini dolar dışındaki para birimlerine doğru çeşitlendirme eğilimi güçleniyor. İkincisi, ABD'nin ekonomik liderlik konumunun aşınıyor olması doların uluslararası rezerv para birimi olmasının koşullarının ortadan kalktığı kanısını güçlendiriyor. Tam da bu bağlamda ÇHC doların rezerv para birimi konumunu en çok sorgulayan devlet olarak öne çıkıyor. ÇHC Merkez Bankası başkanı Co Şiaoçuen'in 23 Mart 2009'da yayımladığı makalesinde doların rezerv para birimi statüsünün ortadan kaldırılması çağrısında bulundu. Co, aynı makalesinde IMF'nin 1969'da oluşturduğu, farklı para birimlerinin bir sepetinden oluşan "özel çekme hakları" adlı uluslararası rezerv aracının⁷² bir dizi başka para biriminin katılımıyla çeşitlendirilerek yeni uluslararası rezerv para birimi olarak benimsenmesini önerdi.⁷³

ÇHC bir yandan doların konumunu sorgularken diğer yandan ulusal para birimi yünün uluslararası konumunu güçlendirmeye çalışıyor. ÇHC'nin Devlet Kambiyo Kontrolü Yönetimi yetkililerinden Liu Guanşi Aralık 2010'da Çin para birimi yünün uluslararasılaştırılması gerektiğini söyledi.⁷⁴ Bu çağrı somut olarak ilerlemekte olan bir sürecin adını koyuyor. ÇHC son birkaç yıldır diğer ülkeler ile yaptığı ticarette dolar yerine yerel para birimlerinin kullanılmasını teşvik ediyor. Haziran 2009'da ÇHC ile Brezilya birbirleriyle yaptıkları ticarette ulusal para birimlerini kullanmaya doğru tedrici bir geçiş üzerinde prensipte anlaştı.⁷⁵ ÇHC 8

71 Doların yükseliş ve düşüşünü ÇHC'nin ekonomik yükselişle ilişkilendirerek inceleyen bir çalışma için bkz. Oğuz Dilek, Emre İşeri, "The US' Tribute Order, the Oil-Dollar Link and China," 20 Ocak 2011, <http://www.globalfaultlines.com/2011/01/the-us-tribute-order-the-oil-dollar-link-and-china-by-oguz-dilek-and-emre-iseri/>

72 http://tr.wikipedia.org/wiki/Özel_çekme_hakları

73 Zhou Xiaochuan, "Reform the International Monetary System," 23 Mart 2009, <http://www.bis.org/review/r090402c.pdf>. Öte yandan, Dünya Bankası yakınlarda yayımlanan bir raporunda ABD dolarının tek başına uluslararası rezerv para birimi olmayı sürdürmesinin zor olduğuna dikkat çekerek dolar, avro ve yünün uluslararası rezerv para birimi işlevini birlikte görmelerini önerdi (*Global Development Horizons 2011- Multipolarity: The New Global Economy*, Washington DC: World Bank, 2011, s. 145).

74 Banyan, "Redback Mountain," 8 Aralık 2010, http://www.economist.com/blogs/banyan/2010/12/internationalising_yuan

75 "Brazil-China Bilateral Trade in Real and Yuan Instead of Dollar," 30 Haziran 2009, <http://en.mercopress.com/2009/06/29/brazil-china-bilateral-trade-in-real-and-yuan-instead-of-us-dollar>

Ekim 2010'da Türkiye ile,⁷⁶ 23 Kasım 2010'da Rusya Federasyonu ile⁷⁷ karşılıklı ticarete ulusal para birimlerinin kullanılması konusunda anlaşmalar yaptı. 2010 yılının ilk çeyreğinde ÇHC dış ticaretinin yalnızca yüzde 0.5'inde yüen kullanırken, 2011'in ilk çeyreğinde bu oran yüzde 7'ye çıktı.⁷⁸ Nihayet 4 Mayıs 2011'de Çin, Güney Kore ve Japonya aralarındaki ticarete dolar yerine ulusal para birimlerini kullanma doğrultusunda çalışmalara başlama kararı aldılar.⁷⁹ ÇHC'nin doların uluslararası konumunu aşındıran bu adımları İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin en yakın müttefikleri arasında yer alan Güney Kore, Japonya ve Türkiye gibi ülkelerle birlikte atabilmiş olması ABD hegemonyasının giderek aşınmakta olduğunu açıkça gösteriyor.

Özetle ifade etmek gerekirse, ÇHC'nin 1980'lerden itibaren başka ülkelerde dizayn edilen ürünlerin ucuz emek kullanılarak montajının yapıldığı bir ihracat platformu işlevini yerine getirmesi başta ABD olmak üzere emperyalist ülkelerin şirketlerinin devasa kârlar elde etmesini sağlamıştır. ÇHC'nin sürekli artan döviz rezervlerini ABD hazine bonolarına yatırması da (diğer pek çok avantajın yanı sıra) ABD ekonomisinin düşük faizlerle borçlanarak büyümeye devam etmesini mümkün kılmıştır. 1980-2000 arasında ABD ile ÇHC arasında zaman zaman sorunlar yaşansa bile bu dönemde aralarındaki ekonomik ilişkiyi belirleyen rekabet değil işbirliğidir.

21. yüzyılın ilk on yıllık bölümünde yaşananlar bunun değişmekte olduğunu gösteriyor. Bir bölümü devlete ait olan çok sayıda ÇHC şirketi devletin sağladığı devasa kredi ve teşvik olanaklarından yararlanarak araştırma-geliştirme kapasitelerini artırmaya ve böylelikle kendi dizayn ettikleri metalleri üretmeye yönelmiştir. ÇHC doğrudan dış yatırım alanında dünya liderliğini sürdüren ABD'nin hâlâ çok gerisinde olmakla birlikte ona rakip olmak için ciddi bir çaba göstermektedir. Ürün dizaynı ve sermaye ihracı alanlarındaki bu göreceli mütevazı adımlardan farklı olarak, hammadde ve pazarlara erişme rekabetinin kızıştığı Afrika, Latin Amerika ve Ortadoğu'da ABD'nin en büyük rakibi haline gelmiştir. Nihayet,

76 "Türkiye ile Çin Arasında Tarihi Anlaşma," 8 Ekim 2010, <http://www.trt.net.tr/haber/HaberDetay.aspx?HaberKodu=b135ac85-b6eb-476c-95db-959c0638f2cc>

77 "Russia, China Lift Restrictions on Trade in Ruble and Yuan," 23 Kasım 2010, <http://en.rian.ru/business/20101123/161462980.html>

78 "Yuan's Role in China Trade Grows Quickly," <http://currencybits.com/article.asp?articleid=120564>

79 Takashi Mochizuki, "China, Japan, Korea to Study Local-Currency Trade Settlement," *The Wall Street Journal*, 4 Mayıs 2011, <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703922804576302172890761508.html>

ABD'nin en önemli alacaklısı olmanın verdiği özgüvenle ABD hegemonyasının en önemli dayanaklarından olan doların uluslararası rezerv para statüsünü aşındırmak için ciddi adımlar atmaya başlamıştır. Kısacası, 21. yüzyılın ilk on yılı ABD ile ÇHC arasında ciddi bir ekonomik rekabete sahne olmuştur.

ABD-ÇHC: Barıştan savaşa mı?

ABD'nin Ocak 1991'deki Birinci Körfez Savaşı'ndan itibaren uyguladığı sürekli savaş politikası, SSCB'nin yıkılmasının ardından Avrasya'da oluşan muazzam boşluğu doldurarak ABD'nin mutlak hâkimi olduğu bir "yeni dünya düzeni" kurmayı hedefliyordu.⁸⁰ ABD'nin önderliğindeki koalisyon güçlerinin muazzam hava kuvvetleri sayesinde 1991'de Irak'ı, Bosna (1995) ve Kosova (1999) savaşları sırasında ise Sırbistan'ı kolayca dize getirmesi ABD'nin bu stratejik hedefe ulaşmakta olduğunu gösteriyordu. 1990'lı yıllar, "yeni dünya düzeni" taraftarlarının büyük bir öz güven ve iyimserlikle, karşıtlarının ise büyük bir güvensizlik ve kötümserlikle geçirdiği bir dönem oldu. 21. yüzyıla girilirken ÇHC'nin bu yazı boyunca ele aldığımız yükselişi ile Rusya Federasyonu'nun (Vladimir Putin'in 2000'de devlet başkanı olmasının ertesinde belirginleşen) toparlanması bu iyimserliği ortadan kaldırmaya da azaltmaya başladı. 21. yüzyılın ilk yıllarında ABD'nin Avrasya stratejisi ana hatlarıyla aynı kalsa da, SSCB'nin yıkılmasının ardından ortaya çıkan boşluğu doldurmanın yerine ÇHC ve Rusya'nın yükselişinin engellenmesi giderek daha fazla vurgulanan bir stratejik hedef haline geldi. ÇHC ve Rusya'ya ilişkin analizlerde ise ÇHC Rusya'dan daha ciddi bir stratejik tehdit olarak değerlendirilmeye başlandı.

George W. Bush'un Ocak 2001'de başkan olmasıyla ABD yönetimine hakim olan, "yeni-muhafazakârlar" (neo-con) olarak bilinen ekip Çin ve Rusya'nın gücünü sınırlamayı ABD'nin öncelikli hedefi olarak görüyordu. Bu ekibin pek çok üyesi daha önce "Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi" adlı düşünce kuruluşunda biraraya gelmişti. Bu kuruluş, Eylül 2000'de yayımladığı *Amerika'nın Savunmasını Yeniden İnşa Etmek-Yeni Bir Yüzyıl İçin Strateji, Güçler ve Kaynaklar* başlıklı raporunda 21. yüzyılın önceki yüzyıl gibi bir "Amerikan yüzyılı" olabilmesinin temel koşulunun Çin

80 Konuya ilişkin ayrıntılı bir analiz için bkz. Sungur Savran, *Avrasya Savaşları-Körfez'den Afganistan'a Yeni Dünya Düzeninin Kuruluşu*, İstanbul: Belge Yayınları, 2001.

ve Rusya'nın gücünün sınırlandırılması olduğunu savunmuştu. Rapora göre, ABD'nin Avrasya ve Pasifik'teki askeri varlığını (bir dizi savaşa girerek) artırması hem Rusya'nın çevresinde güçlü biçimde konumlanmasını hem de Çin'in gelişimi için hayati önem taşıyan enerji transit hatlarını kontrol etmesini sağlayarak bu amaca hizmet edecekti.⁸¹

11 Eylül 2001'de New York, Washington ve Pennsylvania'da yaşanan olaylar⁸² bu projenin somut olarak uygulanması için gerekli koşulları hazırladı.⁸³ ABD'nin on yıl önce uygulamaya başladığı sürekli savaş politikası 11 Eylül'ün ertesinde “teröre karşı küresel savaş” adı altında genişletilerek sürdürüldü. 2001'de Afganistan, 2003'te Irak işgal edildi. ABD şirketlerinin Avrasya'daki çıkarlarını korumak ve genişletmek bu iki işgalin hedeflerinden birisiydi elbette. Ancak, işgallerin esas amacı Çin ve Rusya'nın ABD karşısındaki konumunu zayıflatarak 21. yüzyılı yeni bir Amerikan yüzyılı yapmaktır. ABD, Afganistan ve Irak'ta başarılı olduğu takdirde derhal Ortadoğu'daki en büyük düşmanı İran'a yönelecek, öndeki tüm engelleri temizleyerek Çin ve Rusya karşısındaki konumunu epey güçlendirecekti. Ancak, ABD'nin tam da zafer kazandığını ilan etmesinin ardından Irak'ta askeri direnişle karşılaşması, akabinde Afganistan'daki direnişin yayılması savaşı (herşeyden önce ekonomik bakımdan) çok maliyetli hale getirdi. Tam da bu ortamda ABD'nin Ortadoğu'daki en yakın müttefiki İsrail 2006 yazında Hizbullah'a karşı başlattığı savaşta başarısız oldu. Nihayet, eski Sovyet coğrafyasındaki en yakın müttefiki Gürcistan'ın Ağustos 2008'de Rusya karşısındaki kolay yenilgisini ABD'nin eli kolu bağlı izlemek zorunda kalması Avrasya'daki hedeflerine ulaşmaktan epey uzak olduğunu açıkça kanıtladı. ABD girdiği yüksek maliyetli savaşlarda yıpranırken Çin'in ekonomik yükselişinin devam etmesi 21. yüzyılın ilk on yılı kapanırken “teröre karşı küresel savaş”ın (şimdilik) esas galibinin Çin Halk Cumhuriyeti olduğunu gösterdi.⁸⁴

ABD sürekli savaşında ciddi sorunlar yaşarken, ÇHC'nin ABD ile ekonomik alanda olduğu gibi askeri alanda da bir rekabete girip girmeye-

81 *Rebuilding America's Defenses-Strategy, Forces and Resources for a New Century*, Washington DC: Project for the New American Century, Eylül 2000.

82 ABD yönetiminin 11 Eylül 2001'de meydana gelen olaylara ilişkin resmi açıklaması için bkz. *The 9/11 Commission Report-Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States*, New York: W. W. Norton & Company, 2004. Farklı bir açıklama için bkz. David Ray Griffin, *The New Pearl Harbor Revisited: 9/11, the Cover-Up, and the Exposé*, New York: Olive Branch Press, 2008.

83 Arrighi, s. 177.

84 Arrighi, s. 261.

ceği sıkça tartışılan bir soru haline geldi. ÇHC'nin askeri bütçesini giderek artırarak ABD'nin ardından dünyanın en fazla askeri harcama yapan ikinci ülkesi haline gelmesine⁸⁵ bakarak bunun meşru bir soru olduğunu söyleyebiliriz. ÇHC tam da bu ortamda “barışçı yükseliş” kavramını öne çıkararak dünya sisteminin yeni hegemon gücü olmayı amaçlamadığını, ABD ile askeri bir rekabete girmeye niyeti olmadığını sürekli tekrarlamaya başladı. ÇHC'nin çok barışçı bir güç olduğunu iddia etmek mümkün olmasa da “barışçı yükseliş” yalnızca hamasî bir söylemden ibaret değil. ÇKP bürokrasisi bir süredir küresel stratejisini netleştirmeye çalışıyor. Kasım 2003 ve Şubat 2004'te bazı akademisyenler ile politbüro'nun yirmi dört üyesinin tamamının katıldığı iki çalışma toplantısında Çin'in 15. yüzyıldan bu yana büyük güçlerin yükseliş ve düşüşleri tarihinden alması gereken dersler tartışıldı. Almanya ve Japonya'nın iki dünya savaşında başarısız olan askeri yayılma çabaları ile SSCB'nin ABD ile kıyasıya bir askeri rekabete girdiği Soğuk Savaş'ın sonunda çöküşü olumsuz örnekler olarak tespit edilirken, ÇHC'nin günümüzde böyle bir strateji izlemesi halinde benzer bir sonuçla karşılaşacağı sonucuna ulaşıldı.⁸⁶ Alman ve Japon emperyalizmlerinin 20. yüzyılın ilk yarısında Britanya, Fransa ve ABD'ye meydan okuyabilmelerini mümkün kılan temel faktör iki blok arasındaki askeri güç farkının fazla olmamasıydı. Bugün durum oldukça farklı. ABD'nin yıllık askeri bütçesi yeryüzündeki toplam askeri harcamaların yüzde 40'ına eşittir ve ÇHC'nin askeri bütçesinin altı katından fazladır.⁸⁷ ABD, Vietnam'dan Afganistan'a bir dizi örneğin gösterdiği gibi işgal ettiği ülkeleri kontrol etmekte zorlanmaktadır. Ancak, konvansiyonel bir savaştaki yok etme gücü dünya üzerindeki herhangi bir devletle karşılaştırılmayacak kadar fazladır. Dahası, ABD son on yılda girdiği savaşlarda sürekli yıpranırken ÇHC elini kirletmeden yükselebilmiştir. ÇHC'nin bu koşullar altında ABD ile askeri rekabete girmekten kaçınması gayet doğaldır.

Yine de, ÇHC'nin çatışmadan kaçınıyor olması bir çatışmanın yaşanmayacağı anlamına gelmez. Yukarıda işaret edildiği gibi, Çin ve Rusya'nın askeri çatışmayı kışkırtmadığı koşullarda ABD bu iki ülkeyi kuşatabilmek için sürekli savaşmıştır. 2009'da göreve gelen Barack Obama yönetiminin Avrasya stratejisi Bush yönetiminden çok farklı değildir. ÇHC'nin yükselişinin (iç veya dış nedenlerden ötürü durmaksızın) devam etmesi halinde

85 http://en.wikipedia.org/wiki/Military_budget_of_the_People%27s_Republic_of_China

86 Shirk, s. 243.

87 http://en.wikipedia.org/wiki/Military_budget_of_the_United_States

ABD'nin daha sert adımlar atmayacağına dair hiçbir kanıt yoktur. ABD son dönemde ÇHC'yi Kuzey Kore'ye baskı yapması için sürekli olarak sıkıştırarak, ÇHC'nin Güney Çin Denizi'nde bir dizi Güneydoğu Asya devletiyle yaşadığı sorunlara doğrudan müdahale ederek ÇHC'nin Pasifik Okyanusu'nda güçlenmesine göz yummayacağı mesajını vermiştir. Japonya ve Hindistan'ın ÇHC ile yakınlaşmasını önlemeye çalışmaktadır. Uygur ve Tibet ulusal sorunlarında son dönemde çok aktif tavır almasa bile ÇHC'nin pozisyonunu desteklemediği, bu sorunları (özellikle de Tibet sorununu) zaman zaman ÇHC'ye karşı kullanmaktan kaçınmadığı açıktır.

Ancak, ABD ile ÇHC'yi günün birinde savaşa sokma potansiyelini en fazla barındıran sorun Tayvan sorunudur. Bilindiği gibi, Çin Devrimi'nin hemen ertesinde ülkeden kaçan Milliyetçi Parti (Guomintang) Japon işgalinin bitiminden sonra otorite boşluğu yaşayan Tayvan adasına yerleşip orada kapitalist bir hükümet kurmuştur. Kurulan bu hükümetin (Çin devletinin devrimden önceki adı olan) "Çin Cumhuriyeti" adını alması, Milliyetçi Parti'nin ÇKP'ye kaybettiği Çin'i bir gün geri kazanma hedefinin simgesiydi. Adanın çevresine vakit kaybetmeden yerleşen Amerikan altıncı filosunun ÇKP'nin Tayvan'ı Milliyetçi Parti'nin elinden almasını engellemesi Soğuk Savaş'ın önemli başlangıç hamlelerinden birisiydi. ÇHC, yaklaşık 60 yıldır bağımsız bir devlet gibi yaşayan Tayvan'ı bugün hâlâ bir eyaleti olarak görmektedir.

ABD'nin 1 Ocak 1979'da Çin Cumhuriyeti yerine Çin Halk Cumhuriyeti'ni diplomatik olarak tanınması ve ÇHC ile Tayvan arasındaki ilişkilerin bir ölçüde iyileşmesi Tayvan sorununu sona erdirmemiştir. ABD, ÇHC'yi tanımından yalnızca bir ay sonra Tayvan ile İlişkiler Yasası'nı⁸⁸ çıkararak adanın ÇHC'ye katılmasını engellemek için aktif çaba göstermeyi sürdürmüştür. ÇHC günümüzde Tayvan'ın bağımsız bir devlet haline gelmesini savaş nedeni sayacağını belirtirken, ABD bir yandan Tayvan'ın bağımsızlığını desteklemediğini söylemekte, diğer yandan Tayvan'ı ÇHC karşısında yalnız bırakmayacağını açıkça ifade etmektedir. ÇKP bürokrasisinin Tayvan'ı geri almak için durduk yerde savaşa girmek istemediği bellidir. Ancak, ÇKP kapitalizme doğru ilerledikçe hegemonik söylem olarak Mao döneminin "milli sosyalizm"inden ziyade yalnızca milliyetçiliği öne çıkardığı için Tayvan sorunu etrafında yaşanabilecek ani bir kriz anında harekete geçmemesi halinde toplumda kabaran milliyetçi öfkenin ÇKP'yi devirebilecek bir patlamaya dönüşmesi ihtimal dışı değil-

88 Shirk, s. 185.

dir. Bu nedenle, ÇKP bürokrasisi Tayvan sorununu rejimin bekası sorunu olarak görmektedir.⁸⁹Tayvan konusunda girişilecek herhangi bir provokasyon Çin'i savaşa sokabilir. ÇHC'nin askeri harcamalarının 1990'lar da ciddi biçimde artmasının esas nedeni Tayvan liderlerinin bu dönemde bağımsız devlet olmak için somut adımlar atmasıdır.⁹⁰ Nihayet, ÇHC ile ABD 1996'da Tayvan yüzünden savaşın eşiğine kadar gelmiştir.⁹¹ Kısacası, ABD-ÇHC ilişkilerinin savaş potansiyelini en fazla barındıran noktası Tayvan sorunudur.

Tüm bunlar, ÇHC'nin son yıllarda askeri harcamalarını neden artırdığını gösteriyor. ABD ile çatışmaktan özenle kaçınan ÇHC, Çing hanedanlığı ve Çin Cumhuriyeti'nin 19. ve 20. yüzyıllarda emperyalist devletler karşısında aldığı yıkıcı yenilgilerin bir benzerini yaşamamak için askeri gücünü artırmaya çalışmaktadır. ABD ise Avrasya stratejisinin öncelikli hedeflerinden birisi olan ÇHC'nin gücünü sınırlama arzusundan kolayca vazgeçmeyecektir. ÇHC'nin yükselmeye ve örneğin Amerikan dolarının gücünü (ve dolayısıyla ABD'nin dünyanın finans merkezi olma konumunu) sarsmaya devam etmesi halinde ABD'nin askeri üstünlüğüne dayanarak bu ülkeyi doğrudan hedeflemesi olasılık dışı değildir.

Sonuç

Batı-merkezci tarih anlayışının yanılsamalarının aksine, uzun dönemli bir perspektiften bakıldığında Batılı kapitalist devletlerin dünya sistemindeki hâkimiyetinin tarihinin oldukça kısa olduğu görülür. 19. yüzyıldan önce dünya ekonomisinin ağırlık merkezi Asya kıtası, dünyanın en büyük ekonomisi ise Çin'di. Batı ile Çin arasındaki ekonomik gelişmişlik farkı ancak 19. yüzyılda Afyon Savaşları'nda Britanya'nın Çin'i yenilgiye uğratmasından sonra açılmaya başladı. Bu yenilginin ardından bir dizi Batılı ülkenin yarı-sömürgesi haline gelen Çin imparatorluğunun içine düştüğü ekonomik ve toplumsal gerilemeyi 1911'deki burjuva demokratik devrimin ardından kurulan cumhuriyet rejimi de durduramadı. 1937-45 arasındaki Japon işgali sırasında Çin tamamen sömürgeleşme tehlikesiyle karşılaştı, ekonomik ve toplumsal bakımdan çöktü.

1949'da Çin Komünist Partisi'nin önderliğinde gerçekleşen devrim bu

⁸⁹ a.g.e., s. 181-211.

⁹⁰ a.g.e., s. 9.

⁹¹ a.g.e., s. 2.

çöküş sürecini tersine çevirdi. Devrimin ertesinde kurulan Çin Halk Cumhuriyeti kapitalist olmayan bir temelde ulusal birliği sağlamış, ülke ekonomik ve toplumsal bakımdan toparlanmaya başlamıştır. Mao Zedong'un önderliğindeki bürokratik işçi devleti, Stalinizmin depreştirdiği uluslararası yalıtılmışlığını aşamadığı için kaçınılmaz ekonomik ve toplumsal sınırlarla karşılaştı ve sosyalizme doğru ilerleyemedi. Bununla birlikte, tüm emekçilerin temel eğitim, sağlık ve öteki toplumsal ihtiyaçlarının karşılanması işçi devleti sayesinde mümkün oldu. Tüm emekçileri istihdam eden kolektif ekonomi kitlelerin üretim becerisini giderek artırdı. Tarım ve sanayi alanlarında sonraki dönemde yaşanan sıçramaların temeli bu dönemde atıldı.

ÇKP bürokrasisi Aralık 1978'de benimsediği kapitalist restorasyon politikasını 1990'ların sonuna değin tedricen uyguladı. Bu süreçte Çin işçi sınıfının devrim sayesinde elde ettiği iş güvencesi, nispeten iyi çalışma koşulları, parasız eğitim ve sağlık gibi temel kazanımları ortadan kaldırıldı. Kapitalist restorasyon işçi sınıfı için tarihsel bir yenilgi, yerli ve yabancı burjuvazi için ise kârlarına kâr kattıkları parlak bir dönem oldu. Yapılan bir dizi reformla devlet işletmeleri kapitalist şirket gibi yönetilmeye başlandı. 1980'lerden itibaren önü giderek açılan (eski bürokratlardan oluşan) yerli ve (başta Çin diaspora sermayesi olmak üzere) yabancı sermaye, özel ekonomik bölgeler ile kasaba ve köy işletmelerinde Çin'in nispeten kalifiye emek gücünü sömürmeye başladı. Devlet sendikası haricindeki sendikalara izin verilmemesi, grev yapmanın yasal olarak olmasa da fiilen yasak olması sınıfsal sömürüyü kolaylaştırdı. Kırsal nüfusun hızla topraktan koparak kente göçünün yaratacağı devasa siyasi risklerin farkında olan ÇKP bürokrasisinin toprağı tamamen özel mülkiyet haline getirmekten ve kentlere göçü bütünüyle serbest bırakmaktan kaçınması, göçmen işçilerin toprakla ve kırsal ekonomiyle bağını bir ölçüde koruyarak işçi ücretlerinin (son birkaç yıl öncesine kadar) kontrol edilebilir düzeyde tutulmasını sağladı. Kapitalistleşen Çin'in ekonomik yükselişi bu nispeten kalifiye ve ucuz işgücünün sömürüsü temelinde gerçekleşti.

Dang Şiaoping'in 1992 baharında ülkenin güneyindeki kapitalist işletmelere yaptığı gezinin ardından benimsenen özelleştirme politikası 1990'ların ikinci yarısında hızla uygulandı. Yaklaşık 50 milyon emekçinin işini kaybettiği bu sürecin sonunda özel işletmeler sanayi sektöründeki işçi sınıfının çoğunu istihdam eder hale geldi. ÇHC 2001'de Dünya Ticaret Örgütü'ne üye oldu. 2002'de kapitalistlerin ÇKP'ye üye olmasına izin ve-

rildi. 21. yüzyılın eşiğinde ÇHC tamamen kapitalist bir ülkeye dönüştü.

21. yüzyılın geride bıraktığımız ilk on yılında Çin'in 19. yüzyılda kaybettiği dünya ekonomisindeki merkezi konumunu geri kazanmaya başladığı açıkça anlaşıldı. Çin'in devletin muazzam desteğiyle gelişen yerli sermayesi emperyalist ülkelerin sermayesine göre geri kalmışlığını tamamen aşamasa da, araştırma-geliştirme yoluyla yeni ürün dizaynı, doğrudan yabancı yatırım, hammadde kaynaklarına ve dünya pazarına ulaşma gibi temel alanlarda dünya rekabetindeki konumunu güçlendirmeye başladı. ÇHC'nin Afrika, Latin Amerika ve Ortadoğu gibi rekabetin kızıştığı bölgelerde giderek artan gücü başta ABD olmak üzere emperyalist devletleri rahatsız etmeye başladı.

ABD'nin 1990'lı yıllarda eski Sovyet coğrafyasını kontrol etme hedefiyle benimsediği Avrasya stratejisi ve sürekli savaş politikası 21. yüzyılın ilk on yılında doğrudan doğruya ÇHC'yi geriletmeyi amaçlar hale geldi. ABD ile askeri çatışmaya girmekten özenle kaçınan ÇHC, Afganistan ve Irak'taki işgallerinde umduğunu bulamayan ve giderek yıpranan ABD'nin zayıflamasından tek kurşun atmadan yararlanmayı çıkarlarına daha uygun gördü.

2008'de başlayan 21. yüzyılın ilk büyük depresyonu ABD ekonomisinin başta cari açık ve yüksek dış borç olmak üzere bir dizi yapısal sorununu daha görünür hale getirdi. Devasa döviz rezervlerini uzun süredir Amerikan hazine bonolarına yatıran ve ABD'nin en büyük alacaklısı konumunda olan ÇHC 2008'den sonra Amerikan dolarına olan güvenini hızla yitirmeye ve (ABD hegemonyasının en önemli dayanaklarından birisi olan) doların uluslararası rezerv para birimi statüsünü aşındıran bir dizi adım atmaya başladı. Bu adımların keskinleştirdiği çelişkilerin ABD ile ÇHC'yi gelecekte savaşa sürükleyip sürüklemeyeceğini şimdiden kestirebilmek mümkün olmasa bile böyle bir savaşın İkinci Dünya Savaşı'nın çok ötesinde bir barbarlık anlamına geleceği açıktır. Sürekli savaşın gelecekte dünya savaşına dönüşmesini engellemenin tek yolu sürekli devrimdir.

Piyasa ile sosyalizm arasında “bitmeyen yolculuk”

Arrighi'nin Adam Smith Pekin'de – 21. yüzyılın soykütüğü kitabı üzerine¹

Kurtar Tanyılmaz

Dünya kapitalizmi açısından geçtiğimiz son 20 yıla damgasını vuran gelişmeleri açıklayan görüşlerin başında kuşkusuz dünya ekonomisinin ağırlık merkezinin Batı'dan Doğu'ya kaydığı gözlemi geliyor. Çin bu “eksen kayması”nda temel rol oynayan ülke konumunda. Hemen her gün ekonomi haberlerinde Çin'le ilgili doğrudan ya da dolaylı bir habere rastlamak mümkün. Çeşitli ülkelerdeki egemen sınıfların farklı kesimlerinin farklılaşan çıkarlarına göre şekillenen bu haberlerde Çin'den “mucize” olarak bahsedenler olduğu gibi Çin'i “tehdit” olarak görenler de, örneğin Türkiye'yi “AB'nin Çin'i” olarak görmek ve göstermek isteyenler de oluyor.

Aslında Çin'deki gelişmelerin bir yandan üretici güçlerin gelişmesi öte yandan sosyalizme doğru ilerleme dinamiği barındırdığına dair gazete-

¹ G. Arrighi, *Adam Smith Pekin'de 21. yüzyılın soykütüğü*, Yordam yay., çev. İbrahim Yıldız, 2009, İstanbul.

lerde ilginç (!) haberlerle karşılaşmak mümkün. Bunlardan birinde (üretici güçlerin gelişmişliğine örnek olarak!) Çin Halk Cumhuriyeti’nin 1 Ekim 2009 tarihindeki 60. yıl dönümü kutlamalarında Pekin’de yağmur yağması için çalışmalarla başlandığı belirtiliyor.² *China Daily* gazetesinin haberinde, askeri geçit töreni ve Devlet Başkanı Hu Cintoa’nun konuşması sırasında yağmur sürprizi yaşamamak için “suni yağmur azaltma” yöntemi uygulanacağı bildirilmiş. Pekin’de benzer önlemler geçen yıl (2008) Olimpiyat Oyunları’nın açılışı için de alınmış, Kuş Yuvası diye adlandırılan stadyumun civarında yağmur bulutlarının dağıtılması için 21 yerden 1104 adet yağmur bombası atılmış.

Diğer haber (sosyalizme doğru ilerleme dinamiğine örnek olarak!) ise “Çinli gazeteciye ille de Marksizm tedrisatı” başlığı altında verilmiş.³ Haber şöyle:

Hâlâ Komünist Partisi tarafından yönetilse de ekonomide liberalizme epey yelken açmış Çin, gazetecilere yeni kurallar getiriyor. Artık gazeteci olmak isteyenler habercilikte Marksist, komünist kuram eğitiminden geçip sertifik almak zorunda kalacak. Çin medyasının da liberalleşmeye başladığı bir ortamda, Basın Yayın Genel İdaresi Başkan Yardımcısı Li Dongdong medyada yolsuzluktan ve gazetecilerin mesleklerini kötü şöhretli hale getirmesinden yakındı. “Bu yıl profesyonel gazeteciliğe giriş yeterliliği sistemi getireceğiz” duyurusu yapan Li, “Gazeteciliğin temel nitelikleri ve ahlâkı çok önemli. Hangi alanda eğitim almış olursanız olun, Çin Komünist Partisi’nin gazetecilik tarihi ile habercilik ve propaganda disiplinini, bu konulara Marksist bakışı öğrenmemişseniz, sınavı geçemezsiniz” dedi. Çin basını, gazetecilerin devlet memurluğu sınavının bir benzerine tâbi tutulacaklarını yazdı.

Sosyalizme “uzun yürüyüş” esnasında böylesi bir tedbirin neden gerekli olduğu haberin devamında şöyle aktarılıyor:

Gazetecilikle ilgili Çin Komünist Partisi kuramları ise, medyanın liderliğe hizmet etmesi ve onun girişimlerini baltalamaması gerektiğini savunuyor. Çin’de zaten yönetim organları medyayı sıkı denetimden geçirip siyaseten hassas ya da istikrarsızlaştırıcı buldukları haberlere sansür uyguluyor. Ancak liberalleşen ekonomi sayesinde büyük oranda reklam gelirleriyle ayakta durabilmeyi başaran gazete ve televizyonlar, giderek parti dümeninden çark ederken, yönetimin istemediği haberleri de duyuruyor. Bazı gazeteciler ise ya devletten istenilen tarzda haber yapmak ya da şirketlerden bazı

² *Milliyet*, 26.8.2009.

³ *Dünya Gazetesi*, 12.3.2010.

kaza ve çevre felaketi haberlerini basmamak için ‘sus parası’ isteyebiliyor. En son Çin Komünist Partisi, vatandaşı doğduğu yerde kayıt etme sisteminin göçmen işçilerin gittikleri kentlerde sağlık, eğitim gibi temel hizmetleri almasını engellediği ve hatta ‘apartheid’a yol açtığı eleştirileriyle karşılaşırken, bunu en sert dillendirenlerden *Economic Observer*’ın bir editörü işten atılmıştı.

Görüldüğü gibi Çin’de üretici güçleri ve sosyalist bilinci geliştirmeye dönük oldukça “ilerici” (!) uygulamaların varlığına sevinmemek mümkün değil. Şaka bir yana, Çin’deki gelişmeler ne yönde olursa olsun, bunlara gözlerimizi kapatmak önümüzdeki dönemde dünya işçi hareketine ivme kazandıracağını düşündüğüm önemli bir etki alanını göz ardı etme gibi vahim politik sonuçlara yol açacaktır. İşte bu nedenle Çin’deki gelişmenin karakteri tartışması (kapitalist ya da kapitalist-olmayan piyasa ekonomisi, piyasa sosyalizmi vb.) dünya kapitalizminin yakın geleceğine damgasını vuracak bir önem taşıyor.

Çin’de ne olup bittiğine dair gerek dünya solu gerek Türkiye Solu’nda farklı görüşler mevcut. Çin’in piyasa sosyalizmine doğru ilerlediğini savunanların (G. Arrighi, S. Amin vb.) karşısında Çin’in hızla kapitalizmle bütünleştiğini ileri sürenler (L. Panitch, D. Harvey vd.) var. Bu yazıda amacımız Çin’deki sosyo-ekonomik gelişmenin bütünsel ve derin bir tahlilini yapmaktan çok Türkçede de yayınlanan Giovanni Arrighi’nin *Adam Smith Pekin’de* kitabındaki tespitlerinden hareketle Çin’deki gelişmelere dair tartışmaya devrimci Markist perpektiften bir katkı sunmak. Arrighi’nin kitabı son yıllarda Çin’deki gelişmelerin doğası üzerine yukarıda özetlenen iki ana eksenden birine dair en kapsamlı görüşleri sunması bakımından önemli. Arrighi’nin de belirttiği gibi kitabının temel tezi, Çin’deki gelişmelerin doğasının değişmekte olduğu ve “kapitalist olmayan” bir piyasa ekonomisi (“Çin’e özgü sosyalizm” diye nitelendirilebilecek) patikasına girdiğidir (s. 22). Oldukça çeşitli ve zengin kuramlardan beslenen kitabında Arrighi’nin ileri sürdüğü bu görüşü dört bölümde tartışmaya çalışacağım. Birinci bölüm Arrighi’nin günümüzde Çin’de kapitalizmden söz edilemeyeceği görüşünü ve bunun politik çıkarsaması olarak da yeni bir hegemonik güç olarak Çin’in yükselişinin küresel eşitsizlikleri azaltabilecek bir potansiyel taşıdığı tespitini özetliyor. İkinci bölümde Arrighi’nin başvurduğu ve kitabına teorik temelde damgasını vuran kapitalizm ile piyasa ekonomisi ayrımının geçerliliği tartışılıyor. Üçüncü bölümde ise Arrighi’nin günümüzde Çin’de kapitalizmden söz edilemeyeceği görüşü

eleştiriliyor. Dördüncü bölümde Çin’in yükselişinin küresel adaletle olası katkıları sorgulanıyor ve nihayet son bölümde geleceğin eğilimlerine ve politik öngörülerine ışık tutabilecek bazı tespitlerde bulunuluyor.

Adam Smith’in radikal bir antikapitalist olarak portresi

Arrighi Çin’deki gelişimin doğasının zorunlu olarak kapitalist olmadığı görüşündedir: “(...) Dolayısıyla kâr peşindeki pazar mübadelelerinin yaygınlaşmasına rağmen, Çin’deki gelişimin doğası zorunlu olarak kapitalist değildir” (s. 37). Bu görüşü savunurken dayandığı varsayım, dünya sisteminde, tarihsel gelişim itibarıyla, kapitalist olan ve kapitalist olmayan iki kalkınma patikası olabileceğidir. Arrighi bunlardan birini (doğal olmayan kapitalist gelişme) Marx’ın kuramsal çerçevesine, diğerini (doğal olan piyasaya dayalı gelişme) A. Smith’e atfeder.

Arrighi, 19. yüzyılda olduğu gibi günümüzde de piyasaya dayalı Smithçi bir dinamikten söz edilebileceği kanısındadır. A. Smith’in piyasaya dayalı kalkınma anlayışını şöyle özetler:

Smith’in pazara dayalı kalkınma anlayışında (...) hükümetler, pazarları, yönetim enstrümanları olarak ve de ticareti serbestleştirmede kullanırlar; bunu yaparken de “halkın huzurunu” kaçırmamak için ağır davranırlar. İşçilerden çok kapitalistleri birbirleriyle rekabete zorlarlar; böylelikle kârların tolere edilebilir asgari düzeye çekilmesi sağlanmış olur (s. 360).

Arrighi’ye göre piyasaya dayalı kalkınma anlayışının altında A. Smith’e atfen doğal gelişme ve doğal olmayan gelişme ayrımı yatmaktadır:

Smith tek bir yoldan değil, fakat iki ayrı yoldan ilerleyen ekonomik kalkınmanın kuramını yapmıştır: “doğal olmayan” ya da Avrupa’ya özgü olan dış ticaret temelli yol ile “doğal” ya da Çin’e özgü olan iç ticaret temelli yol (s. 79). (...) Dolayısıyla Smith’in “doğal olmayan” yolunun “doğal” yoldan farklı olmasının sebebi birinci yolun çok sayıda kapitaliste sahip olması değil, fakat kapitalistlerin kendi sınıf çıkarlarını ulusal çıkarların aleyhine dayatmak için büyük bir gücü ellerinde bulundurmalarıdır (s. 100).

Burada Arrighi’nin yorumu, A. Smith’in piyasayı hükümetlerin bir yönetim aracı olarak gördüğü şeklindedir:

Ulusların Zenginliği (...) pazarın var olması için gerekli koşulları yaratıp yeniden üretecek, pazarı etkili bir yönetim aracı olarak kullanacak, onun işleme biçimini düzenleyecek ve onun toplumsal ya da siyasal bakımdan arzu edilmeyen sonuçlarını düzeltmek ya da karşılamak üzere etkin bir biçimde müdahalede bulunacak güçlü bir devletin varlığını öñvarsaymaktaydı (s. 56).

Smith'in "doğal olmayan yolu" ancak sermayedarlar ile hükümet arasındaki özgöl bir ilişkinin varlığı durumunda gerçekleşebilir. Arrighi'nin ifadesiyle

Çin'de pazara dayalı kalkınma Avrupa'dakinden farklı bir yönde gerçekleşmiştir; çünkü bu kalkınma giderek daha az kapitalist bir yönelim göstermiştir. (...) pazara dayalı kalkınmanın kapitalist karakterini belirleyen şey kapitalist kurumlarla eğilimlerin varlığı değil, fakat **devlet erkinin sermayeyle olan ilişkisi**dir. Pazar ekonomisine istediğiniz kadar kapitalist ekleyin; devlet, kapitalistlerin sınıfsal çıkarlarına tâbi kılınmadığı sürece pazar ekonomisi kapitalist olmayan bir nitelik arz eder (s. 334-5, vurgu bana ait).

(...) Dolayısıyla Smith, yasa koyuculara, toplumun genel çıkarını gözetirken, kapitalist çıkarlara ve güce yer açmaktan ziyade karşı koymalarını salık veriyordu. Smith'in yasa koyucuya tavsiyesi, sermaye dostu değil, ne-redeyse hep emek dostu bir nitelik taşımaktaydı (s. 60).

Arrighi, A. Smith'e atıfla yaptığı bu analizden hareketle Çin devletinin kapitalist olmadığı, bilakis Çin'de piyasaya dayalı kalkınma anlayışına uygun bir gelişme olduğu sonucuna ulaşır:

Çin'in pazar ekonomisine dönüşünün taşıdığı pek çok özellik, Marx'ın kapitalist gelişme kavramsallığından çok, bu kavramsallığa (pazara dayalı kalkınma anlayışına) uymaktadır (s. 360).

Çin reformlarının bu ana dek incelenen Smithyen özelliklerinin hepsi de – toplumsal işbölümünü büyötmeyi ve geliştirmeyi amaçlayan reformların ve devlet eylemlerinin tedrici olarak gerçekleştirilmesi, eğitimde sağlanan büyük ilerlemeler, kapitalist çıkarların ulusal çıkarlara tâbi kılınması ve kapitalistler arası rekabetin aktif bir biçimde teşvik edilmesi – bu yeni baş gösteren kıtlığa katkıda bulunmuştur. Fakat buradaki belki de en kritik faktör Çin reformlarının bir diğeri Smithyen özelliğı olmuştur: iç pazarın oluşumuna ve kırsal bölgelerdeki yaşam koşullarının iyileştirilmesine atfedilen öncü rol (s. 362).

Arrighi’nin kitabında bu tespitlerden hareketle vardığı sonuç ise Çin’deki söz konusu gelişmelerin Smith’in “dünya-pazar toplumu” vizyonuna uygun olarak yeni bir “New Deal” yaratabileceği, dünya tarihinde daha eşitlikçi ve küresel eşitsizlikleri azaltabilecek bir potansiyel taşıdığıdır:

Bu kitapta ileri sürülen genel tez şudur: Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi’nin hüsrarla sonuçlanması ve Çin’in ekonomik gelişmede sağladığı başarı bir arada değerlendirildiğinde, Smith’in dünyadaki uygarlıklar arasında eşitliğe dayalı bir dünya-pazar toplumu vizyonunun gerçekleşmesini – *Ulusların Zenginliği*’nin yayınlanmasından bu yana geçen yaklaşık iki buçuk asırlık zaman dilimi göz önüne alındığında – hiç bu denli olası kılmadığı görülür (s. 22).

Arrighi aslında bu kitap yayınlanmadan önce de Çin’deki dönüşümün böylesi bir sonuca yol açabileceği umudunu taşıdığını belirtmişti:

(...) taşıdığı ve bu yüzyılda taşımaya devam edeceği bütün tehditlere rağmen Çin’in ekonomik ilerlemesi, Batılı ilericilerin korktuğu gibi korkulmaktan ve sabote edilmekten ziyade iki nedenden ötürü memnunlukla karşılanmalıdır. Birincisi; bu ilerleme, Avrupa sömürgeci emperyalizmi altında yaratılan ve ABD egemenliğinde pekiştirilen küresel aşırı eşitsizliklerin, daha adil ve eşit bir dünyaya er geç yol vereceğinin umut dolu bir işaretidir. Ve diğeri şudur: bu ilerlemenin devamı Çin’de ortaya çıkacak Çin işçi sınıfının kurtuluşu doğrultusundaki “uzun yürüyüşü” bir adım daha ileri taşıma yeteneğine sahip güçlü bir işçi hareketinin en önemli garantisidir.⁴

Şimdi Arrighi’nin *Adam Smith Pekin’de* kitabında ileri sürdüğü temel görüşlerini ve vargılarını eleştirel bir değerlendirmeye tâbi tutalım.

Kapitalizm piyasa ekonomisinden farklı mıdır?

Arrighi’nin Çin’in A. Smith’in öngördüğü bir gelişme patikası izlediği ve bu nedenle yaşadığı dönüşümün kapitalist nitelikte olmadığı görüşü kendisinin tarihçi Fernand Braudel’e atıfla yaptığı piyasa ekonomisi ile kapitalizm kavramları arasındaki ayrımına dayanıyor. Arrighi’nin bu ay-

4 B. Silver/G. Arrighi, “İşçiler: Kuzey ve Güney”, *Özgür Üniversite Forumu*, çev. Osman Zengin, 03/2001, s. 119.

rımı kitabında belirleyici önemde olduğu için biraz daha ayrıntılı olarak Braudel'in kapitalizmden ne anladığına bakalım. Ahmet İnsel, Braudel'in kapitalizm tanımını şöyle özetliyor:

Fernand Braudel kapitalizmi üç katlı bir yapının en üst katı olarak tanımlar. En alt katta maddi yaşamla ilgili ilişkiler alanı, onun üzerinde ise pazar ekonomisi yer alır. Kapitalizm siyasal iktidar, bir yurda bağlılık, sosyal ilişkilerin ağırlığı gibi etmenlerden sürekli sıyrılmayı başaran ulus üstü veya ulus ötesi alana özgüdür. Kapitalizm, bir ulus üstü mekânda, tekelleşmeyi eğilimsel olarak içinde barındırarak, yüksek kâr hadleriyle gelişimini sürdürür.⁵

Braudel bu katmanlı yapıyı şöyle somutlar:

En alt katta Avrupa'da bile hâlâ var olan bir miktar öztüketim biçimi, ulusal muhasebe kayıtlarında yer almayan bir dizi zenaatkâr atölyeleri ve sayısız hizmetler bulunmaktadır. Orta katta, örneğin giyim sektöründen bir sanayiciyi düşünebiliriz. Onun üretimi ve bölüşümü, rekabetin katı ve acımasız yasalarına tâbidir; öyle ki bir anlık dikkatsizlik ya da zayıflık piyasadan silinmelerine yol açabilir. En üst kat içinse size sözde birbirleriyle rekabet eden ve Avrupa pazarında tek rakip olan (biri Fransız diğeri Alman) tanıdığım iki büyük firmayı gösterebilirim. Hakikatte siparişlerin birinin işletmesinden diğerkinkine gitmesinin hiç bir önemi yoktur. Çünkü hangi biçimde örgütlenmiş olursa olsun, iki firmanın arasında bir çıkar birliği vardır. (...) Dolayısıyla bu üst düzey kapitalizm, maddi yaşam ve hakiki piyasa ekonomisinin oluşturduğu iki katın üzerinde "yüzmektedir".⁶

Burada karşımıza günümüzde özellikle küreselleşme tartışmalarında yaygın olan bir kapitalizm tasavvuru çıkıyor. Sol liberallerin uzunca süredir savundukları, bazı sosyal demokratlarca da paylaşılan görüşün özünü "piyasa ekonomisine evet, piyasa toplumuna hayır" şiarı oluşturuyor. Bununla kastedilen, kapitalizmin, bir tür dizginlerinden kopmuş, düzenlenemeyen piyasa ekonomisi olarak ele alınmasıdır. Amaç piyasanın toplumsal denetime tâbi olacağı bir kurumsal yapının inşa edilmesidir. Bu kurumsal yapı ister devlet politikalarına (refah devleti) ister sivil topluma (STK'lar) dayansın hep aynı hedefe dönüktür: Kapitalizmi kapitalistlerden kurtarmak!

5 A. İnsel, "Geçmişten geleceğe", *Birikim*, sayı: 104, 1997, s. 21.

6 F. Braudel, *Die Dynamik des Kapitalismus*, 1986, s. 98-9, çeviri yazara aittir.

Arrighi vefatından önce kendisiyle yapılan bir söyleşide bu görüşü Çin’i değerlendirirken açıkça ifade etmişti:

Samir Amin’in de işaret ettiği gibi, Çin’de piyasa sosyalizmi olanağını göz ardı etmemeliyiz. Büyük çaplı eşitsizlikler olmasına rağmen, büyük ve artan bir sermaye sınıfı olmasına rağmen, 1.3 milyar insanın yaşadığı bir ülkede bu Çin’in kapitalist bir ülke olduğu anlamına gelmez. Kapitalizm olmadan da kapitalistler olabilir.⁷

Marx bu tür görüşleri savunanları “bayağı sosyalistler” olarak nitelendirmiştir. Bir çok bayağı sosyalist, kapitalist bir toplumda kâr ve artık-değer açıklamasını, metâların alınıp satıldıkları ve paranın faiz karşılığında ödünç verildiği **dolaşım alanında** aramışlardır. Bu bakış açısından sorun, kârlarını ucuza alıp pahalıya satmakla sağlayan tüccar sermayeden, ya da metâların dolaşımındaki bazı tekeli konum ya da ekonomi dışı iktidar biçimlerinden kaynaklanmaktadır. Gerek Braudel gerekse Arrighi, kapitalist bir ekonomiyi “kapitalist-olmayan”dan ayıran temel özellik olarak işte bu tekeli konum ya da ekonomi dışı iktidar biçimlerine (Arrighi’de bu “devlet erkinin sermaye ile ilişkisine göre” oluşan askeri ve siyasal hegemonya tarzı olarak ele alınmaktadır) odaklanırlar. Amaç küçük üreticilerin eşit şartlarda rekabet ettikleri ideal bir piyasa ekonomisine ulaşmak ve bunun için gerekli düzenlemeleri sağlayacak toplumsal-kurumsal denetim mekanizması olarak devletin rolünü tanımlamaktır. Biz bu görüşü “eğer tam rekabet olsaydı kapitalizm olmazdı” diye de özetleyebiliriz. Rowthorn bu yaklaşım karşısında Marxist bakış açısını güzel özetliyor:

(...) Bayağı sosyalistler sınıai sermayeye tüccar ya da tefeci sermayenin bir biçimi olarak baktılar. Bu görüşe göre artık değer yalnızca metâların değişimi rekabetçi hale getirilerek ve paranın faiz karşılığında ödünç verilmesi yasaklanarak ortadan kaldırılabilirdi. Oysa Marx’a göre kapitalist üretim tarzı artık değerinde gerçekte dolaşım alanı dışında yaratılması ve esasen ne dolaşım alanındaki tekeli ya da ekonomi dışı iktidardan ne de paranın faiz karşılığı ödünç verilmesinden kaynaklanmadığı gerçeği ile nitelendirilir. Tersine kapitalist üretim tarzı dolaşım alanındaki rekabet ve “eşdeğerlerin değişimi” ile tanımlanır. Dahası tefeci ve tüccar sermaye artık bağımsız biçimler değildir, yalnızca çağdaş toplumda belirleyici biçim olan sınıai ser-

7 Arrighi ile yapılan röportaj, Die Weltgeschichte an einem neuen Wendepunkt?, <http://sandim-getriebe.attac.at>

mayenin türevi olarak görülmelidirler.⁸

O takdirde bayağı sosyalistlerle birlikte sol liberal bakış açısının maddi temeli şöyle ifade edilebilir:

Bu tespitlerden hareketle bayağı sosyalistlerin, “dolaşım alanında özgürlük ve eşitlik isteklerini öne sürerken, bir çok durumda kendilerini gideyerek yoksullaştıran ve proleterlere dönüştürmekte olan *tüccar* sermayenin tahakkümünden kurtarmaya çalışan küçük zenaatçiler ile diğer basit meta üreticilerinin isteklerini savunuyorlardı.⁹

Arrighi’nin yaklaşımı da Çin örneğinde, küçük zenaatçiler ile diğer küçük meta üreticilerinin değil, ama “ulusal çıkar” adı altında kendi ayrıcalıklı konumlarını sürdürmek isteyen Çin Komünist Partisi (ÇKP) bürokratlarının savunusuna hizmet ediyor. Bu saptamalar ışığında şu sonuca varıyoruz. Kapitalizmden ayrı bir toplumsal sistem olarak piyasa ekonomisinin var olduğunu kabul etmemizi gerektirecek ne teorik ne de tarihsel bir kanıt bulmak mümkün değildir. Bu ancak yukarıda ele aldığımız gibi soyut bir ikilik temelinde yapılan kavramlaştırmanın ürünü olabilir.

David Harvey ile yaptığı röportajda Arrighi’nin “Marx’ın yaklaşımı teorik bir kurguydu, belirli dönemlerin ya da yerlerin tarihsel gerçekliğine uygun düşmeyebilecek varsayımlara dayanıyordu. Teorik bir kurgudan ampirik gerçeklikler çıkaramayız” diye ifade ettiği¹⁰ Marx eleştirisi aslında tamamen kendisi için geçerlidir. Arrighi dünya kapitalizmin somut tarihsel gelişimi ile uzaktan yakından ilgisi olmayan bir ikili kavram seti (“Batı’da kapitalizm, Doğu’da piyasa ekonomisi hâkimdi” tezi) ile soyut bir analize yönelmiştir. Kapitalizme bu tür bir yöntemsel yaklaşım dünya pazarında değer yasasının işleyişi ile sınıf mücadelesi ve devletler arasında vuku bulan güç ve hegemonya mücadeleleri arasındaki ilişkiyi ters yüz ederek (“kapitalizmde her şeyin başı politikadır” diye özetlenebilecek) politik determinizme varmaktadır:

Jeopolitik ortamlardaki bu farklılığın (“birikimin toplumsal çerçeveleri”, finansal ve askeri kabiliyetler, devletler arası rekabetin niteliği), Avrupa

8 B. Rowthorn, “Neo-Klasisizm, Yeni-Ricardoculuk ve Marksizm”, *Kapitalizm, Çelişki ve Enflasyon*, Birey Toplum yay., çev. C. Günay, 1985, s. 21.

9 age., s. 23.

10 G. Arrighi, *Sermayenin Dolambaçlı Yolları - David Harvey’le Söyleşi*, Agora yay., çev. Osman Akınhay, 2009, s. 45-6.

ve Doğu Asya’da iki ayrı kalkınma yolunun doğuşuna basit fakat sağlam bir açıklama getirdiğini, bu iki yolun da süreç içerisinde büyük iraksamaya yol açtığını göstereceğim (s. 103, vurgu bana ait).

Batı’nın Doğu üzerindeki egemenliğinin kaynağı da kapitalist sermaye birikim süreçleri ve sınıf mücadelelerinden ziyade politik düzeydeki devletler arası rekabet ve hegemonya mücadeleleriyle açıklanmaktadır:

(...) Çin söz konusu olduğunda, Doğu’nun Batı’nın boyunduruğu altına girmesinin anahtar faktörü, duvarları yıkan birer top işlevi gören ucuz meta fiyatları değil, gerçek askeri güçtü (s. 87).

Biz elbette Arrighi’nin vurguladığı askeri güç ve üstünlük tespitinin, Çin’in Batı ile olan ilişkilerindeki özgül tarihsel koşullar itibarıyla tarihsel geçerliliğine hak vermekle birlikte, günümüz kapitalizmi içinde Çin’i değerlendirirken hegemonya mücadelelerinde değer yasasının işleyişinin özgül rolünü bir kenara bırakmamak gerektiğini düşünüyoruz. Zira Marx dünya ekonomisindeki gelişmeleri açıklarken kapitalizmin gelişiminde “anahtar faktör” olarak değer yasasını ele almıştı:

Burjuvazi bütün üretim araçlarının hızla iyileşmesi, iletişimin son derece kolaylaşması sonunda bütün ulusları, hatta en barbarlarını bile uygarlığın bağrına çekiyor. Burjuvazinin metallerinin ucuz fiyatları bütün Çin setlerini yerle bir eden, barbarların yabancılara karşı duyduğu alabildiğine inatçı nefreti zorla dize getiren ağır toplardır. Burjuvazi bütün ulusları yok olup gitmemek için burjuvazinin üretim tarzını benimsemek zorunda bırakıyor; bütün ulusları kendisinin uygarlık dediği şeyi kabullenmek, yani burjuva olmak zorunda bırakıyor. Açıkçası burjuvazi kendi suretinde bir dünya yaratıyor.¹¹

Öte yandan aynı bakış açısından Arrighi’nin A. Smith’e atıfla yaptığı yoruma ilişkin bir diğer sorun devlet ile sermaye ilişkisinin tanımlanmasında karşımıza çıkmaktadır. Yukarda eleştirisini yaptığımız soyut kavramlaştırmadan hareketle Arrighi, devleti üretim ilişkilerinden bağımsızmış gibi ele almakta ve ona (modern devletin yönetimine) “bütün burjuvazinin ortak işlerini yöneten bir komite” olarak değil, “ulusal çıkar”ları sermayenin çıkarından önde tutacak “sosyal devlet” varsayımıyla yaklaşmaktadır:

11 K. Marx-F. Engels: *Komünist Manifesto ve hakkında yazılar*, Yordam yay., çev. Nail Satlıgan vd., 2008, s. 25.

Ben Fernand Braudel'e dayanarak piyasa ile kapitalizm arasında bir ayrım yapıyorum. Sol'da da Sağ'da da piyasa ile kapitalizm sıklıkla aynı anlamda kullanılır. Braudel kapitalizmi piyasa ekonomisi karşısı olarak tanımlıyor. Sermaye ile piyasa arasındaki ilişki çelişkilidir. Piyasa gerçekten hâkim olsaydı, gerçekten tam rekabet olsaydı, o takdirde kapitalizm olmazdı. Kapitalizm piyasayı manipüle ettiği, içselleştirdiği ve çok güçlü örgütler ortaya çıkardığı ve Braudel'in ifadesiyle devleti kontrol ettiği için var oluyor. Ben de bu nedenle Çin'de nihai hükmün verilmediği kanaatindeyim, zira orada kapitalistler devleti kontrol etmiyorlar.¹²

Bu tespitler bize kapitalist ve kapitalist-olmayan piyasa ekonomisi kavramsal ikiliğinden hareket etmenin günümüzde Çin'de yaşanan gelişmeleri gerçekçi bir temelde ele almak bakımından oldukça sorunlu olduğunu göstermektedir. Daha doğru bir bakış açısı içinse soyut kavramlar yerine Çin'in içinde bulunduğu tarihsel önkoşullardan başlamak ilk adım olabilir. Bu doğrultuda başlangıç noktası bir ulusal ekonomi olarak Çin değil, hem günümüz dünya kapitalizmi içinde Çin'in konumu hem de Çin devletinin sınıf karakteri olmalıdır.

“Çin’e özgü sosyalizm” mi?

Çin Devrimi'nden itibaren acaba Çin'deki tarihsel gelişimi sınıfsal bir analiz çerçevesinde nasıl değerlendirmek gerekir? Çin'deki rejimi, en azından 90'lara kadar, bir bürokratik işçi devleti olarak mı yoksa devlet kapitalizmi olarak mı tanımlayabiliriz? Burada üretim ilişkilerinden hareket edecek olursak, iki noktaya bakmak gerekir: Üretim araçlarının sahipliğinin hangi toplumsal sınıfta olduğu ve üretim-yatırım kararlarının kim tarafından alındığı. Şayet üretim araçları ağırlıklı olarak kamu/devlet mülkiyetinde olup da üretim-yatırım kararları burjuvazi ya da onun adına devlet bürokratları tarafından alınıyorsa, bu durumda devlet kapitalizminden söz edebiliriz. Nitekim İkinci Dünya Savaşı öncesi birçok kapitalist Avrupa ülkesinde de benzer bir durum söz konusuydu, ancak kimse o ülkeleri sosyalist olarak nitelendirmemişti. Demek ki üretim araçları sahipliğinin ağırlıklı kamu mülkiyetinde olması sosyalizm açısından gerekli ancak yeterli olmayan bir koşuldur. Buna mukabil, üretim araçlarının büyük çoğun-

¹² Arrighi ile yapılan röportaj, Die Weltgeschichte an einem neuen Wendepunkt?, <http://sandingetriebe.attac.at>

lukla devlet/kamu mülkiyetinde olup da üretim-yatırım kararlarının işçi sınıfının demokratik katılımıyla değil de, onların adına onlardan çıkarları ayrıışmış belli bir katman tarafından verilmesi söz konusuysa bu durumda **bürokratik işçi devleti** kavramına başvurmak gerekir. Burada ayırt edici soru devleti kimin kontrol ettiğidir. Demek ki üretim araçları sahipliğinin yanında üretim-yatırım kararlarını kimin verdiği de önemlidir.

Çin’de 80’lere kadar üretim araçları sahipliğinin kolektif mülkiyette olması, buna mukabil üretim ve yatırım kararlarının başta parti bürokrasisi olmak üzere ayrıcalıklı bir katman tarafından yukarıdan verilmesi söz konusudur. Ancak 70’li yılların ortalarından itibaren bu ayrıcalıklı katmanın dünya kapitalizmi içindeki konumunu sürdürmesinin olanaksız hale gelmesiyle birlikte üretim araçları üzerindeki mülkiyet yapısını da dönüştürme yönünde piyasaya açılmak hem bir zorunluluk hem de bir tercih olarak kendini dayatmıştı. Bu süreçte ÇKP bürokratları daha Berlin Duvarı yıkılmadan Sovyet Deneyimi’nden ders çıkarıp, piyasa ekonomisinin unsurlarını uygulamaya koydular. Adına da “sosyalist piyasa ekonomisi” dediler. Çin’de piyasa ekonomisine geçişe yönelik uygulamaların tamamı kendiliğinden gelişmedi; şiddet eylemleriyle, devletin toplumsal hareketi bastırmasıyla doğdu.¹³

Çin Halk Cumhuriyeti her zaman dış ticarete açık olmuştur: 1950’lerde ve 1960’ların başında SSCB ve Doğu Avrupa’yla, hatta Kültür Devrimi sonrasında Hong Kong üzerinden dış dünyayla ticaret yapıldı. Fakat Deng Xiaoping’in Açık Kapı politikaları, Çin’in dünya piyasasına daha derinden girmesini gerektiriyordu. (...) Bu süreçteki kilit adımlardan biri, Çin’in 1978’de Vietnam’ı işgal etmesiydi. Bu politikaların yürürlükte olmaması halinde anlamsız olabilecek, küçük komşuya yönelik bu saldırının temel gerekçelerinden biri ABD’yle yeni bir ilişki kurma hevesiydi. İşgal, Washington’a siyasal bir hediye olarak sunuldu ve Çin’in dünya sistemine giriş bileti oldu. Burada da yeni ekonomik düzenin ön koşulunun şiddet olduğunu görüyoruz.¹⁴

Çin’deki kapitalist restorasyonun diğer dejenere bürokratik işçi devletlerinininkinden farkını, özgüllüğünü anlamak için Çin devletinin sınıf karakterini ortaya koymak gerekir. Çin’de bir devlet kapitalizminden söz edilemeyeceği gibi, “Çin’e özgü sosyalizm” den söz etmek de mümkün

13 Wang Hui, “Kale Kapısında Yangın”, *New Left Review* 2000 *Türkiye seçkisi*, çev. Ebru Kılıç, Everest yay., 2001, s. 134.

14 age., s. 134-5.

değildir. Çin'deki rejimi kendine özgü kılan, ekonomik alandaki ilişkilerin kapitalist bir karakter kazanmasının, eski bürokratik işçi devletinin sürekliliği temelinde gelişmesidir. Çin toplumunda kapitalistleşen ekonomi ile bürokratik devlet yapısı arasındaki çelişkinin sürmesi, devlet yönetiminin çöküşüyle birlikte (çoğu eski “Doğu Avrupa” ülkesinde olduğu gibi) kapitalizmle tam bütünleşmiş, burjuvazi adına devleti yöneten bir katmanın ortaya çıkmamış olmasıdır.¹⁵

Ekonominin kilit sektörlerinin devlet kontrolünde olması ve bürokrasinin yönetiminde yürütülen planlı bir ekonomi ile Çinli firmaların büyümesi, Çin'de bir devlet kapitalizminden de, neoliberalizme angaje bir kapitalist devletten de henüz söz edilememesinin temel nedenleridir. Wang Hui'nin tespitleri ekonominin kapitalistleşme eğilimi ile bürokratik devlet yapısı arasındaki çelişkiyi kavramak bakımından önemlidir:

Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne (WTO) girmesini eleştiren Cui Zhiyuan ve Gan Yang bile, “Çin asla katılmamalıdır” demiyorlardı. “Çin şimdilik beklemelidir. Ondan önce yapmamız gereken birçok değişiklik var” görüşündeydiler.¹⁶

Çin ekonomisi üç farklı aşama olarak belirlenen bir reform sürecine uğramıştır. İlk aşama yeni ve daha verimli bir piyasa ekonomisini yaratmak amacıyla merkezi planlamanın zayıflatılmasını içermektedir. İkincisi piyasayı planlama üzerine ayrıcalıklı hale getirmektedir. Üçüncüsü ise, özel firmaları devlet firmaları üzerinde ve yabancı işletme ve piyasaları yereller üzerinde imtiyazlı hale getirmiştir. “(...) Bir kez piyasa yanlısı reformlara doğru yola çıkıldığında, reform sürecinde sıradaki her adım büyük oranda reform sürecinin kendisinde yaratılan gerilimlerin ve çelişkilerin sonucudur.”¹⁷

2001'de özel sermayedarların partiye katılmalarına izin verilmesiyle birlikte holding patronları ve süper zenginler de ÇKP yönetimi ile iç içe ve devlet mülkiyetine yön vermektedirler. Hangi biçimde olursa olsun servet yağmalaması devlet mülkiyetini, Marx'ın “ilkel sermaye birikimi” olarak adlandırdığı süreci, bu kez “sosyalist piyasa ekonomisi” adı altında,

15 S. Savran, “Çin nereye gidiyor?, ‘Üç dünya’ teorisinden ‘üç temsil’ teorisine”, *İşçi Mücadelesi*, Sayı 5, s. 75-8.

16 age., s. 154.

17 M. Hart-Landsberg ve P. Burkett, *Çin ve Sosyalizm*, Kalkedon yay., çev. Emre Balıkcı, 2006, s. 86.

tekrarlayarak, özgürleşen emek gücünü sömürebilecek sermaye varlığına çevirmektedir¹⁸. Bununla birlikte Arrighi, Çin’de liberalleşme tedbirlerinin başka ülkelerde olduğu gibi çok ağır sonuçlar doğurmadığı kanısındadır. Gerekçe olarak kültür devrimiyle ortaya çıkan “sosyalist geleneğin” yönetim üzerindeki etkilerinin sürmesinin önemli rol oynadığını ileri sürmektedir (s. 368-9). Bu görüşe ilişkin kanıtları ise Çin işgücünün eğitim reformları ile oldukça vasıflı olduğu, sermaye sınıfının çıkarlarının ulusal çıkarlara tâbi olduğu, sermayeler-arası rekabetin devletin müdahalesiyle teşvik edildiğidir. Özetle Arrighi, Çin devletinin iç pazar yönelimli, sermayeden bağımsız, “ulusal çıkarı” kollayan, sermayeler arası rekabeti teşvik eden, emek dostu politikalar izlediği tespitini Çin’deki **yönetim kültürüne ve geleneğine** dayandırır.

Bu tespitlerin geçerliliği oldukça tartışmalıdır. Her şeyden önce Arrighi şu iki soruya olumsuz cevap verme eğilimindedir: İlk Çin devletinin yönetiminde uygulanan piyasa reformları ve özelleştirmeler bir sermaye sınıfının oluşumuna yol açıyor mu? Ve ikinci olarak sermaye sınıfı Çin ekonomisine yön veren bir gücü elinde bulunduruyor mu? Bütün olgusal gelişmeler bize birinci soruya tartışmasız, ikinci soruya ise ihtiyatla da olsa evet denilebileceğine işaret ediyor. Sırayla bakalım.

80’lerden itibaren Çin’de kapitalistleşmenin hızla ilerlediğini görmekteyiz. Bu bütünleşmenin temel adımları ÇKP’nin aldığı kararlar doğrultusunda tarımda köylülere toprak tahsisi, kıyı bölgelerinin yabancı yatırımlara açılması, devlet işletmelerinin özelleştirilmesi ve tüketim malları fiyatlarının piyasaya bırakılmasıdır. Bu adımlar sonrasında sermayenin “hareket yasaları” (sermayenin organik bileşiminin artma eğilimi, yedek işgücü ordusunda birikimli bir artış, görelî yoksullaşmanın artması, kâr oranının düşme eğilimi) Çin ekonomisinin gelişiminde hükmünü sürmektedir.¹⁹

Çin’de büyük bir gelir eşitsizliğinin yaşandığı konusunda pek itirazı olmayan Arrighi²⁰, “kapitalist eğilimlerin sökün ettiğini” teslim eder (s. 30). Hart-Landsberg ve Burkett’in de belirttikleri gibi,

18 age., s. 77.

19 Bu konuda bkz. C. Harman, “China’s economy and Europe’s crisis”, *International Socialism*, 109, 2006 ve P. A. O’Hara, “A Chinese Social Structure of Accumulation for Capitalist Long-Wave Upswing?”, *Review of Radical Political Economics*, Yaz 2006.

20 “Sınıflar, toplumsal tabakalar ve eyaletler arasında olduğu kadar kırsal ve kentsel alanlar arasındaki (ve bu alanların kendi içerisindeki) gelir eşitsizliğinin de büyük oranda artması, Çin’in pazar ekonomisine geçişine ilişkin en köklü olgulardan biridir” (s. 376).

Piyasa sistemine geçişin önemli toplumsal maliyetlerinin (artan işsizlik, ekonomik güvencesizlik, eşitsizlik, yoğunlaşan sömürü, sağlık ve eğitim koşullarının kötüleşmesi, hükümet borçlarının patlaması vd.) geçiş sürecinin yan etkileri olmayıp, aksine tüm bunlar Çin ekonomisi koşullarında ekonomik büyümenin ve hızlı sermaye birikiminin temel koşulu olduğunu²¹

göz önünde bulundurmak gerekir. Öte yandan Arrighi'nin sıklıkla vurguladığı ulusal çıkarların kapitalistlerin çıkarlarının önünde geldiği iddiası da olgularla örtüşmemektedir; tam tersine bürokratik katman kendi çıkarlarıyla kapitalistlerin çıkarlarını bütünleştirme girişimlerini “ulusal çıkar” olarak sunmaktadır. Hart-Landsberg ve Burkett'in Çin üzerine yapılan bir çalışmadan aktardıkları üzere Çin'de son dönemde temel sınıf dinamiği komünist kadroların parti üyeliklerini, kendilerini kapitalist konumuna getirmek üzere devlet varlıklarını “ödünç almak” ve bunun yanında “Çinli özellikleriyle sosyalizm” bayrağı altında işçilerin “demir kâse” (istihdam, barınma, yemek payları ve sahip oldukları diğer haklar) kırmak için kullanmaları olmuştur.²²

Devlet yönetiminde, ÇKP'yi kontrol eden egemen katman bir yandan büyük özel yerli sermaye ile bütünleşmiş durumdadır, öte yandan yabancı sermaye ile yakın bağlar kurmayı özendirmektedir.²³ Çin ekonomisinin büyük çoğunluğu artık kapitalist bir yapı içinde işlese de, devletin ekonomi yönetimindeki konumu (devlet mülkiyetinde olan sanayi şirketleri ve bankalar) Çin ekonomisinin yaklaşık yüzde 35'ine tekabül etmektedir. Bununla birlikte Çin burjuvazisinin önde gelen bir fraksiyonu olarak devlet kesiminin gücünün önemli bir kısmı kamu işletmelerinin ağır sanayii ve kilit hizmet sektörlerini kontrol etmesinden gelmektedir. Bu olgunun en önemli sonucu şudur: Evet, kamu kesimi bünyesinde yer alan sanayiler arasındaki mübadele ilişkileri dolaylı da olsa ekonominin özel sektöründeki fiyatlardan etkilenmektedir. Ancak her şeye rağmen halen piyasa güçlerinin kamu sektöründeki mübadeleyi yönlendirdiğini söylemek mümkün

21 age., s. 22.

22 M.Hart-Landsberg ve P. Burkett, s. 76.

23 Bu süreç Çin ekonomisinin yabancı sermayeye olan bağımlılığını artırıcı yönde ilerlemektedir. Yabancı sermaye Çin'in önde gelen 28 sanayi sektörünün 21'inde varlıkların çoğunluğunu kontrol etmektedir. 2000'li yılların başında uluslararası şirketler Çin'deki sanayi üretiminin üçte birinden fazlasını gerçekleştiriyorlardı. Yabancı sermayenin yatırım yaptığı şirketler Çin'deki ithalat ve ihracatın yaklaşık yüzde 60'ını gerçekleştiriyorlardı (US-China Business Council verileri ve Hart-Landsberg ve Burkett, s. 84).

değildir. Bu olgu ÇKP’nin neden üretimin artış hızını kapitalist ekonomilerde mümkün olduğundan daha uzun sürdürebildiğini de açıklamaktadır.

Arrighi’nin Çin hükümetinin iç pazarın oluşumuna öncü rol verildiği tespiti de gerçeklikten uzaktır. İç pazar yukarıda belirttiğimiz nedenlerle elbette önemli rol oynamaktadır, ancak Çin sermayesinin ihracat ve dünya pazarına açılma hedeflerine hizmet edecek şekilde. Başka türlü ifade edecek olursak, dünya pazarında rekabet edebilecek büyüklükte sermayeler oluşturabilmek için iç pazar bir tür manivela olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte ihracata ve yabancı yatırımlara dayalı büyüme, Çin’in de içinde bulunduğu Güney Doğu Asya bölgesindeki ücret oranlarını aşağıya itmekte, yerel tüketimi baltalamakta ve yıkıcı bir bölgesel rekabet ortaya çıkarmaktadır.²⁴

Enerjiden tasarruf eden ve emek-yoğun üretim yapıldığı tespiti de Çin’de devasa hızla büyüyen çevre ve enerji sorunları ile artan işsizlik rakamları gözününe alındığında kabul edilebilir değildir. Tam tersine Çin’de büyüme hızı artışı ve dünya pazarıyla daha derinden bütünleşme çabaları Çin’de artan enerji ve ileri teknolojinin kullanımını gerektirmektedir. Özellikle istihdam sorununu asıl ağırlaştıran, ülkeye giren Doğrudan Yabancı Yatırımların (DYY) eskiden var olan firmaları satın alarak ya da bunlarla rekabete girerek istihdamı daha da azaltma yönünde baskı uygulayabileceği gerçeğidir. Ayrıca yeni kurulan yabancı firmaların da yoğun rekabet baskısıyla giderek daha sermaye yoğun olacağı gerçeğini de unutmamak gerekir.²⁵

Arrighi kırsal bölgedeki yaşam koşullarının iyileştirilmesine de önem verildiği görüşündedir. Oysa 700 milyondan fazla insanın yaşadığı köylerde artan yoksulluk oldukça ciddi boyutlardadır. Buralarda işsizlik oranı yüzde 30’ları bulmakta ve 200 milyona yakın köylü de 90’lı yıllardan itibaren göçmen işçi olarak kentlerde işgüçlerini satmaya çalışmaktadırlar. Pazar ekonomisine dönük reformlar sonucunda 1996 ile 2001 yılları arasında 45 milyon kişinin işsiz kalması ve sosyal güvenceyi temsil eden “demir kâse” uygulamalarının artık tarih olmasıyla birlikte²⁶ sayısı hızla büyüyen Çin işçi sınıfının yaşam ve çalışma koşulları kötüleşmektedir.²⁷ 2005 yılı verilerine göre toplumun en zengin yüzde 10’u, ulusal zenginliğin yüzde 45’ini elde ederken, en fakir yüzde 10’u sadece yüzde 1.4’ünü

24 Hart-Landsberg ve P. Burkett, s. 169.

25 age., s. 114.

26 China 2008: Die Hölle auf Erden, www.sozialismus.info.

27 age., s. 115.

elde edebiliyordu.²⁸

Küresel adalet mi, “dibe doğru yarış” mı?

Arrighi Çin’deki hızlı gelişmenin dünya sisteminde ABD’ye karşı bir hegemonik güç olarak ortaya çıkmasına ve daha eşitlikçi bir toplumun oluşmasına hizmet edebileceği kanısındadır. Bu kanının oluşmasında Arrighi’nin kapitalist dünya sisteminde temel çelişkiyi emekle sermaye arasında değil, Kuzey ile Güney arasında görmesi önemli rol oynamaktadır. Arrighi bunu kendisiyle yapılan bir röportajda açıkça ifade etmiştir:

(...) Çünkü unutmamak gerekir ki büyük ayrışma, “the Big Divide”, hâlâ Kuzey ile Güney arasındadır. Budur ki bizi Hardt ve Negri gibilerin analizlerinden ayırıyor. Onlar bu Kuzey-Güney ayrımının artık geçerli olmadığını ve Thomas Friedman’ın söylediği gibi “dünyanın düz olduğunu” ileri sürüyorlar. Bazı boyutlarda onlarla hemfikirim, ancak bu belirleyici noktada, yani Kuzey-Güney karşıtlığının günümüz dünyasının en temel çelişkisi olduğu sorusunda değil. Yani biz (Giovanni Arrighi, Samir Amin, Andre Gunder Frank ve Immanuel Wallerstein) bir ölçüde iflah olmaz “Üçüncü Dünyacıyız”.²⁹

Oysa günümüz Çin’inde egemen sınıfların kendine özgü koşullarda yönelişi, emperyalistler ve “mazlum halklar” arasındaki gerilimlerden çok, emperyalistlerin kendi aralarındaki gerilimlerden yararlanarak onlara meydan okuyan alternatif bir kapitalist hegemonya arayışıdır. Çin’deki kapitalizmle bütünleşmiş egemen bürokratik kastın temel amacı, dünya pazarında rekabet edebilecek güçte, komprador bir niteliğe bürünmeyecek çapta güçlü bir sermaye sınıfının kendi ayrıcalıklı konumunu yitirmeden oluşturulmasıdır. Bu süreç kendi içinde bir dizi çelişki barındırmaktadır. Başta dünya kapitalizminin uzun ve yapısal krizine bağlı olarak emperyalistler arası artan rekabet ve çekişmeler gelmektedir. Çin’in kendisinin de bir parçası olduğu bu kriz eğilimlerinden muaf kalması mümkün değildir. Her şeyden önce iki nedenle: Birinci olarak Çin’de hızlı bir kapitalist gelişme söz konusu olmakla birlikte, bu onun krizlerden bağımsız olduğu anlamına gelmez. Çin’in giderek artan dünya pazarına bağımlı yapısının

²⁸ www.sozialismus.net/zeitung/mr39/kapitalismus-china.html.

²⁹ Arrighi ile yapılan röportaj, <http://sandimgetriebe.attac.at>.

en önemli sonucu, ekonomisindeki aşırı üretim/kapasite fazlası,³⁰ düşen sınai kâr oranları, enflasyon dalgalanmaları, bölgeler arasında artan gelir eşitsizlikleri, orta vadede sorun teşkil edebilecek istihdam krizi, büyük çaplı çevre sorunları ve devlet bütçesinin krizidir.

Çin’deki gelişme dinamikleri günümüz kapitalizmde dünya ölçeğinde yapısal sorunlar olan aşırı üretimi, aşırı birikimi besleyen çelişkileri barındırmaktadır. Özellikle aşırı üretim krizlerinin varlığı Çin ekonomisinin kapitalist birikimin sömürücü ve anarşik dinamiklerinin etkisinin altına girdiğinin işareti olarak değerlendirilebilir.³¹ Çin’in yoğun birikime dayalı büyümesinin bir sonucu olarak hem ülke içindeki çelişkiler hem de küresel dengesizlikler derinleşmektedir. Çin’in dünya ekonomisinde bir tür “zayıf halka” niteliğine katkıda bulunan bir diğer unsur da ülkedeki iç gerilimlerdir. Çin’in hızlı ihracat büyümesi Çin işçi sınıfına büyük toplumsal maliyetler pahasına meydana gelmiştir ve bu büyüme Çin işçileri için istihdam imkânları yaratma konusunda bile başarısızdır.³²

İkinci olarak ise Çin’in bölgesel güç olma girişimlerinin en önemli iki göstergesi artan savunma harcamaları ve yabancı doğrudan yatırımlardır. Çin’i “antiemperyalist” olarak görenlere dünya sermaye birikiminde Çin’in oynadığı rolü nasıl elde ettiğini (emperyalistlerle “uzlaş” içinde iyi geçinme politikaları) ve şimdi de sermaye ihracına yönelen yabancı yatırımcı olarak nasıl hızla yükseldiğini (özellikle Kanada, Güney Amerika ve Afrika’daki yatırımlarıyla) hatırlatmak gerekir.

Sonuç olarak Çin’in kapitalist büyüme stratejisinin yerel, bölgesel ve küresel çelişkileri daha da derinleştireceği ve dünya ekonomisinin hem ağır bir depresyona sürüklenmesinin hem de bunun sonucunda ortaya çıkabilecek korumacılığın **tetikleyicisi** ülke konumunda pekâla olacağı savlanabilir. Çin dünya ekonomisi için ne kadar önemli olursa olsun, Çin’e ne olacaksa, bu dünya dinamiklerinin bir parçası olacaktır. Çin’in bir süper güç, bir hegemon devlet olarak yükselmesi, Britanya’nın 19. yüzyılın başında hegemonyayı ele geçişi gibi “normal”, bir dizi devletler arası uzlaş ve reformlara dayalı bir gelişmenin sonucu olarak değil, ancak kapitalist dünyanın savaştıran bir alt üst oluşu sonucunda gerçekleşecektir.

30 Tahminen Çin’deki imalat sanayinin yüzde 75’i fazla kapasite sorunu ile karşı karşıyadır (bu konuda bkz. Ho-Fung Hong, “Rise of China and the global overaccumulation crisis”, *Review of International Political Economy*, cilt 15, sayı 2, 2008, s. 149-179.

31 Hart-Landsberg ve Burkett, s. 106.

32 age., 168.

Sosyalizme giden bir piyasa yolu yoktur!

Yukardaki tespitler bize “Çin mucizesi”nin neden uzun soluklu olmayacağı konusunda oldukça ipucu veriyor. Çin’deki gelişme eğilimlerinin dünya kapitalizminin içinde bulunduğu yapısal krize çözüm olmak bir yana, sorunu daha da derinleştirme potansiyeli taşıdığını ortaya koyabilmiş olduğumu umuyorum.

Çin deneyimi, solda bazı yazarlar için neo-liberal ve “küresel” kapitalizmin aslında tarihin sonu olmadığına dair ümitlerini beslemekte ve dünya ölçeğinde kapitalizm ile sosyalizm arasındaki mücadeleyi yeniden yorumlayabilmek için olumlu bir referans noktası olma işlevi de görmektedir. Söz konusu yazarlar için Çin reform programı ilk aşamada kapitalizm ve merkezileşmiş devlet sosyalizmi arasında bir “üçüncü yol” (“kapitalizm olmayan yol”) sunmuş gibi görünüyordu.³³ Bunun arkasında Çin’in başarılı ekonomik performansından hareketle piyasa sosyalizminin uygulanabilirliğine ve üstünlüğüne duyulan inancın yattığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla Arrighi’nin *Adam Smith Pekin’de* adlı kitabını da bazı sol çevre ve akımlarda süregelen, kapitalizmin krizi ile “devletçi sosyalizmin çöküşü” dışında bir “üçüncü yol” arayışının ürünü olarak değerlendirebiliriz. Nitekim Arrighi de kendisiyle yapılan bir röportajda daha eşitlikçi bir gelecek vizyonunda “sosyalizm” terimini kullanıp kullanmadığı sorusuna şöyle cevap vermişti:

(...) Ne yazık ki, “sosyalizm” terimi ekonomide “devlet kontrolü” anlayışıyla fazlasıyla özdeşleşmiş durumda. Ben hiç bir zaman bunun iyi bir fikir olduğu düşüncesini beslemedim. Kaldı ki bu noktada, devlete burun kıvrılan ve bir çok açıdan da güvenilmeyen bir ülkeden geldiğimi hatırlatmak isterim. Sosyalizmin devletle özdeşleştirilmesi büyük problemler doğuruyor. O yüzden, bu dünya sistemi görüşümüze sosyalizm denecek olursa, sosyalizmin insanlar arasında karşılıklı saygı ve bütün insanların da topluca doğaya saygı göstermeleri temelinde yeniden tanımlanması gerekir. Ama bu sistem de, Smith’ci tarzda emeği güçlendirip sermayenin gücünü kırmak için devlet mülkiyeti ve üretim araçlarının denetiminden ziyade devletin düzenlediği piyasa alışverişleriyle örgütlenmek durumunda olabilir.³⁴

Arrighi’nin ideal bir piyasa ekonomisini hümanist bir ruhla bağdaş-

33 Hart-Landsberg ve Burkett, s. 33-34.

34 G. Arrighi, *Sermayenin Dolambaçlı Yolları - David Harvey’le Söyleşi*, age, s. 66.

tırma girişiminin ve bu doğrultuda Çin’i “kapitalist olmayan bir piyasa ekonomisi” olarak idealize etmesinin en önemli politik çıkarsaması, ABD emperyalizmi karşısında Çin devletini desteklemek³⁵ ve bu anlamda Çin’deki kapitalist restorasyon sürecinde cereyan eden sömürü ve baskı gerçeklerine gözlerini kapamaktır. Oysa Arrighi Pekin’e Adam Smith’in değil de Marx’ın gözünden baksaydı, orada Batı’nın uluslararası şirketleri ve hükümetleri asıl tedirgin ve tehdit eden unsur olarak dünyanın en büyük işçi sınıfının bulunduğu gerçeğini görecekti. Bu durumda belki de Güney-Güney ittifakından medet ummak ve ÇKP bürokrasisine güvenmek yerine, artan ve daha da artma eğilimi taşıyan işçi mücadeleleri ve protestoların, özelleştirilen işletmelerin tekrar kamulaştırılması ve bu sefer işçilerin demokratik denetimi altında bir planlamanın hayata geçirilmesi yönünde taleplere dönüşebileceği umudunu taşıyabilirdi.

35 Burada yanlış anlamaya mahal bırakmamak bakımından şunu belirtmek gerekir: Çin devletinden kastedilen Çin işçi sınıfı karşısında kapitalizmle bütünleşmeye dönük politikalar izleyen bir devlettir. Aksi takdirde özgün koşullarda (örneğin henüz emperyalist niteliğe bürünmemiş bir Çin devletine ABD’nin saldırması ya da savaş açması durumunda) doğru politika elbette Çin devletini desteklemek olacaktır.

Devrimden sonra Çin: beyaz kediyle siyah kedinin kavgası

Levent Dölek

Çin Devrimi, Ekim Devrimi'nin açtığı yoldan ilerlemiş ve ulusu bir işçi devleti altında birleştirmiş, geri kalmış Çin sürekli devrim süreci içerisinde sosyalizmin inşasına yönelmiştir. Ancak Çin Devrimi, Ekim Devrimi'nden köklü farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar Çin'in yürüdüğü yoldaki sapmaların ve savrulmaların da temelinde yatmaktadır. Ekim Devrimi işçi sınıfının öz örgütleri olan Sovyetlere yani işçi meclislerine dayanan yepyeni bir devlet yapısı ortaya çıkarmıştı. Daha sonra SSCB'de egemen hale gelecek bürokratik kast bu yapı içinden doğup serpilmiş ve zamanla çıkarları farklılaşan ayrıcalıklı bir katman olarak devlete egemen olmuştu. Sovyet bürokrasinin genetiğini belirleyen Ekim Devrimi'nin baskın proleter karakteri iken Çin'de daha devrimin ilk gününden itibaren egemen olan bürokratik katman her zaman köylülüğün damgasını taşımıştır.

İç savaş döneminde ÇKP'nin kırlarda oluşturduğu kızıl üslerde bir

yönetim deneyimi yaşanmıştı. Ancak bu deneyim köylülerin aşağıdan gelen inisiyatifine dayanmaktan çok kızıl ordu aracılığıyla yaşanmıştı. Kızıl Ordu, köylülerin biricik siyasi örgütü olarak öne çıkıyordu. Devrimin en önemli sorunu yeni yönetim yapısının oluşturulmasıydı. Kızıl Ordu bunun için gerekli örgütsel ve siyasal zemini sağlayacaktı.

Mao iç savaşta zafere doğru ilerlerken şunları söylüyordu: “Ele geçirdiğimiz sekiz ya da dokuz eyalet ile buralardaki birçok kentte çok sayıda kadroya gereksinim duyacağız. Ordu, bu sorunun çözümünde esas olarak kendi kaynaklarına güvenmelidir.”¹

Sovyet bürokrasisi bir yandan proletarya diktatörlüğünü bürokratik bir diktatörlük haline getirirken diğer yandan kamu mülkiyetine ve merkezi planlamaya uzun yıllar bağlılık gösterdi. Çin’de ise devrimin dayandığı geniş köylü kitleleri ÇKP ve Kızıl Ordu’nun karakterinde de belirleyici bir unsurdur (Rusya da bir köylü ülkesi olmasına karşın Bolşevik Partisi kesin bir biçimde proleter bir karakter taşımıştır). İşçi sınıfından farklı olarak küçük toprak mülkiyeti ile kapitalizme bağlanmış köylü kitlelerinin sosyalist inşa yolunda sürekli ve tutarlı bir enerji üretmesi olanaksızdır. Dolayısıyla da Çin’de sosyalist inşanın enerjisi büyük oranda dışarıdan Ekim Devrimi’nin topraklarından, SSCB’den gelmiştir.

Dünya devrimi açısından bakıldığında Çin köylülüğü, Rusya ise proletaryayı simgeliyordu. Ekim Devrimi’nin yarattığı siyasal birikim kadar sosyalist inşanın ekonomik kazanımları da ileri SSCB’yi geri Çin’in önünde bir model olarak yükseltiyordu. Bu tarz diyalektik bir ilişki daha önce Trotskiy ve Lenin tarafından Rus Devrimi ile ileri ülkelerde gelişmesi muhtemel devrimler için de öngörülmüştür. Trotskiy *Sonuçlar ve Olasılıklar*’da şöyle yazıyor:

Rus işçi sınıfı, Avrupa proletaryasının doğrudan devlet desteği olmadan iktidarda kalamaz ve geçici egemenliğini sürekli bir sosyalist diktatörlüğe dönüştüremez. Bu kesindir ama öte yandan, Batı’daki bir sosyalist devrimin, işçi sınıfının geçici egemenliğini sosyalist bir diktatörlüğe dönüştürmemizi mümkün kılacağından da şüphe edilemez.²

Trotskiy’in bu öngörüsü tarih tarafından çarpıcı biçimde doğrulanmış-

1 Han Suyin, *Sabah Tufanı Mao Zedug ve Çin Devrimi 1949-1975*, Cilt 2, Berfin Yayınları, çev. Coşkun İrmak, 1997, İstanbul, s. 19.

2 L.Trotskiy, *Sürekli Devrim Sonuçlar ve Olasılıklar*, Yazın Yayınları, çev. Ahmet Muhittin, İstanbul, s.238

tır. SSCB'nin kaderi başta Alman Devrimi olmak üzere ileri ülkelerdeki devrimin gelişimine kopmaz biçimde bağlanmıştır. Trotskiy bu satırları henüz 1905'de yazmıştır. Lenin ise muzaffer 1917 Ekim Devrimi'nin ardından aynı öngörüyü tekrarlamıştır:

Proletarya devriminin zaferinden sonra bu devrim ilerlemiş tek bir ülkede gerçekleşse bile, pek muhtemeldir ki, bu durumda meydana gelecek ani bir değişiklik sonucunda Rusya, bu devrimden hemen sonra gene örnek bir ülke olmaktan çıkacak, ("sovyetik" ve sosyalist bakımlardan) geri bir ülke durumuna gelecektir. Ama içinde yaşadığımız şu tarihi anda durum tamı tamına şöyledir: Rusya örneği, bütün ülkelere, kaçınılmaz yakın geleceklere -tamamen temel nitelikte- bir şeyler göstermektedir.³

Lenin'in ifade ettiği gibi Rusya Çin için yani devlet mülkiyetine dayalı planlama, dış ticaret tekeli ve emek piyasasının ilgası ve ulusun proletaryanın öncülüğünde yeniden kurulması anlamlarında tamamen temel nitelikte bir örnek oluşturmıştır. Bununla birlikte geri Rusya ile ileri Avrupa arasında Lenin ve Trotskiy'in kurmuş olduğu ilişki, görelilikler hesaba katılarak ve yine tamamen temel bir nitelikte geri Çin ile ileri Rusya arasında da görülmektedir.

Bu yazıda Çin'in yükselişleri ve düşüşleriyle 1949 devriminden sonraki serüvenini SSCB'deki gelişmeler ve SSCB-Çin Halk Cumhuriyeti ilişkilerini ön plana alınarak sunuyoruz. Bu yaklaşımla Çin'i sürekli devrim dinamiği ile sosyalist inşaya yönelten süreci sadece Çin'in iç dinamikleriyle açıklamıyoruz. Lenin ve Trotskiy'den yaptığımız alıntılarda ifadesini bulan devrimin eşitsiz ve bileşik gelişimini analizimize katıyoruz. Böylece, Çin'i nihayetinde sosyalist devrime yönelten devrimci yurtseverliğin aynı zamanda nasıl kapitalist restorasyonun temelini oluşturduğunu açıklamayı hedefliyoruz.

Sovyet modeli ile kalkınma: Birinci Beş Yıllık Plan

1949'da Çin'in ulusal gelirinin %90'ı tarımdan, %10'u ise sanayiden sağlanıyordu. Sovyetler Birliği ile sıkı bir işbirliği içinde hazırlanan Birinci Beş Yıllık Plan'da sanayileşmeye belirgin bir öncelik tanındı. Planda tarıma yapılacak yatırımlara ancak %6'lık bir kaynak ayrılmıştı. Planın

3 V.I.Lenin, *Sol Komünizm Bir Çocukluk Hastalığı*, Sol Yayınları, çev. Muzaffer Kabagil, Ankara 1974, s.8

temel amacı sanayi üretimini arttırmaktı. Sanayi üretiminin 2 katına çıkarılması ve milli gelirin %43 arttırılması hedeflendi.⁴

Birinci Beş Yıllık Plan, Sovyet modeline uygun olarak öncelikle stratejik sektörlerde etkisini gösterdi. 4 yıl içinde demir çelik üretimi 4 kat arttı. Aynı sürede kömür ve çimento üretimi de iki kat arttırıldı. 1954-1957 arasında ortalama %12'lik bir büyüme sağlandı. Birinci Beş Yıllık Plan'ın sonunda Çin'in ekonomik yapısında köklü bir dönüşüm sağlanmıştı. Artık devletin toplam gelirlerinin %70'ini sanayi kuruluşlarından alınan vergi ya da kâr adıyla toplanan fonlar oluşturuyordu.⁵

Birinci Beş Yıllık Plan'la birlikte Çin'in sosyo-ekonomik yapısındaki devasa dönüşüm ÇKP tarafından resmi belgelerde şöyle ifade ediliyordu: "1956'da, ülkemizde kapitalist sanayi, ticaret ve el sanatlarının mülkiyeti açısından sosyalist dönüşüm esas olarak tamamlanmış oldu."⁶ Devlet sektörünün üretimdeki payı 1952'de %19,1'den 1957'de %33,2'ye çıkmıştı. İşçi sınıfı kayda değer biçimde büyüdü ve 1957'nin sonunda 24,5 milyona ulaştı.⁷

Tarımda da büyük bir dönüşüm yaşanmıştı. 1952'de 59.000 hane kooperatiflerde örgütlenmişken. 1953 yılıyla birlikte bu sayı ciddi bir artış göstermeye başladı. 1953'te kooperatiflerde örgütlenen hane sayısı 275.000'e çıktı 1954 yılında ise bu rakam 2 milyona ulaşacaktı. Ne var ki 100 milyon hanelik Çin köylüsü içinde bu rakam ancak %2'lik bir kesimi ifade ediyordu. 1955 yılı kooperatif sayısında tam bir sıçrama yılı oldu. Kooperatif sayısı 650.000'e ulaştı ve 16.900.000 hane bu kooperatiflerde örgütlendi. 1956 yılında ise köylü ailelerinin %91,7'si kooperatiflere katılmış bulunuyordu. Tarım reformunun yarattığı üretim artışı, kooperatif hareketiyle yükselerek devam etti. 1956 yılı hasadı 165 milyon tona ulaştı. Beş yıllık planda 35.800 kooperatifin kurulması öngörülmüştü ancak bu rakam 100.000'i aşmıştı. Bu köylü kitlesinin çoğunluğunu oluşturan yoksul köylülerin inisiyatifiyle gerçekleşiyordu ve bu durum parti belgelerinde "Çin'in kırsal bölgelerinde sosyalist ayaklanma" olarak adlandırılmıştı.⁸

Çin tarımı tarih boyunca doğal afetlerle boğuşmuştu hep. Çin'de bu doğal afetlerin sonuçlarını hafifletme çabası merkezi iktidarın tesisine yö-

4 Han, a.g.e, s. 87.

5 a.g.e., s. 88.

6 Çin Komünist Partisi, *Kısa Tarih*, İstanbul: Umut yayıncılık, 2002, s.95.

7 SSCB Bilimler Akademisi Uzak-Doğu Enstitüsü, *Leninizm ve Modern Çin*, çev. Selim Hancılar, Ankara: Temel Yayınlar, 1976, s.155.

8 Han, *Sabah Tufanı Cilt 2*, s. 62-68.

nelik güçlü bir eğilim yaratmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti'nde ise ilk defa doğal afetin sonucunu hafifletmekten öteye gidildi. Sarı Nehir ve Huay nehirleri ıslah edilerek sel sorunu kalıcı bir çözüme ulaştırıldı. 1957 ve 1958 yılları yaygın bir sulama kanalı inşaatı seferberliğine sahne oldu. Ancak henüz gidilmesi gereken önemli mesafeler vardı.

Tarımda makinalaşma Sovyetlerden alınan traktörlerle ve Sovyet modelinde kurulan traktör merkezleri aracılığıyla yapılmaya çalışıldı. Ancak makinalaşmanın önündeki engellerden biri de köylülüğün eğitimsizliği ve makinaları kullanamamasıydı. Bu yüzden traktörler esas olarak eğitilmiş HKO (Çin Halk Cumhuriyeti'nin silahlı kuvvetlerinin adı Halk Kutuluş Ordusu'ydü) askerlerinin işçi olarak çalıştığı devlet çiftliklerinde kullanılıyordu.

Birinci beş yıllık planın sonunda, Sovyet modeli kalkınmaya yönelik, ÇKP'nin üst kademelerinde bazı kuşkular oluşmaya başladı. Tek adam yönetimi sorgulanıyor; Birinci Beş Yıllık Plan dönemi boyunca oluşan şişkin bürokrasi eleştiriliyordu. İşçi sınıfının politikadan uzaklaşmaya başladığı, yoksul bir tarım ülkesi olan Çin'de sermaye yoğun yatırımlar yapılmasının etkin olmadığı, ekonominin yönetimine Çin'in sorunlarını bilmeyen bir seçkinler grubunun getirildiği belirtiliyordu. 1949-1950 döneminde Çin'e 900'den fazla eğitici uzman gelmişti. Sovyet uzmanları araştırma merkezleri için 17.000 genç Çinli öğretmen yetiştirmiş, Çin'deki üniversitelerde 900 laboratuvar kurmuştu.⁹

Mao hiçbir zaman SSCB'ye tam olarak güvenmiyor, Çin'in geleceğini SSCB'ye bağlamayı düşünmüyordu. Buna karşın tüm Birinci Beş Yıllık Plan dönemi Çin ekonomisini güçlü bağlarla SSCB'ye bağlamış ve bu bağın Çin bürokrasisi içinde güçlü bir yansıması olmuştur. 19. Yüzyıldan beri modernleşme yönündeki çabaları düşünüldüğünde neredeyse bir asırlık aşamayı 5 yıl içinde kat etmiş olan Çin için gelişmenin bedelleri de olduğu açıktı. Çin'in sanayi atılımı SSCB olmadan yapılamazdı. Mao bunu daha önce açıkça belirtmişti. Ancak SSCB, yardımlarını karşılıksız yapmıyordu. Sovyetler Birliği'nden alınan makina ve donanımın bedeli dünya piyasası fiyatları temel alınarak belirleniyordu. Çin'de yavaş yavaş makina ve donanımın dünya standardının altında olduğu ve fiyatların da dünya piyasasına göre hiç de avantajlı olmadığı fikri yaygınlaşmaya başladı.

⁹ Oleg Ivanov, *Sovyet Çin İlişkileri*, çev. Fatma Doğu, İstanbul: Sorun Yayınları, 1979, s.18.

Sovyet etkisine karşı ilk tepkiler

Mao, SSCB'ye tek yanlı bağlanmaya yol açan gidişata son vermeye kararlıydı. Birinci Beş Yıllık Plan'ın bitmesinin ardından Mao'nun kendi planı devreye girecekti. Mao, plan döneminde oluşan sanayi birikimini temel alarak Çin'in kendi kendine yeterli olmasını sağlayacak yeni bir atılım planlamaya başladı. SSCB'ye bağımlı olmaktan kurtulan bir ekonomik yapıya kavuşması dış politikada da Çin'in elini serbest bırakacaktı.

Mao'nun planının hayata geçmesi için ÇKP içinde ve devlet bürokrasisinde Sovyet etkisinin kırılması gerekliydi. Mao bu doğrultuda parti içinde, henüz beş yıllık plan sürerken bir mücadele başlattı. Mücadelelerin bir ucunda Mao, diğer ucunda ise Partinin Mançurya sekreteri Kao Kang vardı. Kao Kang, Sovyetlerle çok yakın ilişki içindeydi. Muhtemelen SSCB'nin tavsiyesiyle Devlet Planlama Komisyonu'nun başına geçirilmişti. Tüm bunlar Kao Kang'ı Çin'deki Sovyet etkisinin kilit ismi yapıyordu. Mao, Kao Kang'ı Mançurya'yı kendi krallığı gibi yönetmek ve Mançurya'nın SSCB ile birleşmesini istemekle suçladı. Daha sonra partide darbe yapmak istemekle suçlanan Kao, Liu Şao-çi tarafından tutuklandı ve cezaevinde "intihar" etti.

Aynı dönemde aydınlara karşı büyük bir kampanya sürdürülüyordu. Kampanyanın sloganı ise "karşı devrimcileri açığa çıkaralım" idi. Ancak bu kampanyada da esas hedef Sovyet etkisiydi. Eğitim alanının yeniden yapılandırılması da Sovyet modeline göre yapılmıştı. Üniversite eğitiminde teknik branşlar öne çıkmıştı. 1949'dan önce öğrencilerin çoğunluğu sanat bölümlerine kaydolurken, Çin'in sanayi atılımı yaptığı dönemde öğrencilerin sadece %1'i sanat bölümlerine kayıt yaptırdı. Tiyatro, opera ve sinema gibi etkinliklerde bile esas olarak Sovyet kaynakları kullanılıyordu. Bu kampanya süresince 400.000 aydın sorgulandı. Bunlardan 45.000 tanesi karşı-devrimci olarak ilan edildi.

"Karşı-devrimcileri açığa çıkaralım" sloganıyla yürütülen kampanya, Sovyet modeline göre şekillenen eğitim sisteminde yetişen aydınların içindeki Sovyet yanlılarının ayıklanmasının hedeflendiğini düşündürmektedir.

Bu temizlik kampanyasının ardından 2. Beş Yıllık Planın Birinci-si gibi olmaması gerektiği fikri yoğunlaşmaya başladı. Co En-lay kendi gücüne güvenme ilkesini vurgulayan bir propaganda çalışmasına başladı. Mao, "daha çok, daha çabuk, daha iyi ve daha tutumlu" sloganlarını ortaya attı. Tüm bunlar bağımlılıktan kurtulmak için yapılacak yeni atılımın

temel taşlarını oluşturmaya yönelikti. 2. Plan döneminde sermaye yoğun yatırımların yerini, Çin'in kalabalık nüfusunu seferber etmeye dönük bir yaklaşım alacaktı. Hafif sanayi ve tarım desteklendi. Böylece ağır sanayi için gerekli fonların yaratılacağı savunuluyordu.¹⁰

Sovyet etkisiyle katı bir merkezi planlamaya dayalı olarak şekillenen ekonomik yapıyı adem-i merkezileştirme yoluna gidildi. Daha önce yıllık gelirlerinin %70'ini merkeze aktaran eyalet yönetimleri, yeni yönelişle birlikte tam tersine %70'lik payı yerel gereksinimler, %30'luk payı ise merkeze ayırmaya başladı. Tarımdan, sanayiye kaynak aktarmaya yönelik fiyat politikası terk edildi. Karar alma süreçlerini yerelleştiren Mao, "bölgeler uygun bir iktidar derecesine sahip olmalıdırlar" diyordu.¹¹ Ne var ki bu politikada da amaçlardan birinin merkezi planlamanın kilit noktalarını işgal eden Sovyet yanlısı bürokratların etkisini kırmak olması kuvvetle muhtemeldir.

Stalin'in ölümünden sonra SSCB-Çin ilişkileri

1956 yılında (Stalin'in ölümünden 2 yıl sonra) toplanan Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) 20. Kongresinde dünya komünist hareketini sarsan gelişmeler olmuştu. SBKP'nin başına geçen Hruşçov, Stalin'in yöntemlerini yerden yere vuran bir politik kampanya başlatmıştı. Mao, bu kampanyaya sert bir şekilde karşı çıktı. Hruşçov'un siyasal çizgisini revizyonizm olarak damgaladı. Oysa Hruşçov'un 20. Kongre konuşmasının ana teması Stalin etrafında oluşan kişi kültünün eleştirilmesi ve Stalin döneminde parti içinde ve toplum genelinde uygulanan şiddete dayalı temizlik kampanyalarının mahkum edilmesi idi. Hruşçov, Stalin'in muhalefete karşı verdiği mücadeleyi politik olarak doğru buluyordu. Esas olarak Stalin'in kullandığı yöntemleri eleştiriyordu.¹² Bu çerçeveden bakıldığında Stalin'in söz konusu yöntemlerine karşı eleştirel bir tutum içinde olduğu bilinen Mao'nun Hruşçov'a karşı sert bir ideolojik kampanya başlatması anlaşılabilir. Buna karşın Mao'nun SSCB'ye karşı 1949'un öncesinden başlayan, Kore savaşı sırasında azalmış olduğu izlenimi olsa da devam eden ve Birinci Beş Yıllık Plan döneminde şiddetlenen kuşkuculuğu hesa-

10 Mao Zedung, *Yayınlanmamış Yazılar 1956-1971*, çev. Fatmagül Berktaş, İstanbul: May Yayınları, 1976, s.14.

11 a.g.e., s. 23.

12 Nikita Krushçev, *Kişi Kültüne Karşı 20.Kongre Raporu*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Pencere Yayınları, 1991, s. 54.

ba katıldığında gelişmeleri anlamak daha kolay olacaktır.

1954 sonbaharında Stalin'in ölümünden sonra Çin'e gelen Sovyet yetkilileriyle yapılan görüşmelerde son derece önemli adımlar atıldı. Mançurya'daki Rus garnizonları kaldırıldı. Mançurya'da Sovyetlerin ve Çin'in birlikte ortak olduğu işletmelerin merkezi Çin'e taşındı. Port Arthur ve Taliën Çin'e geri verildi. 170 Milyon rublelik Sovyet kredisi üzerinde görüşülmeye başlandı ve Çin'le Sovyetler arasında nükleer işbirliğine gidildi. Çinli atom enerjisi uzmanları eğitim almak üzere SSCB'ye gittiler ve daha sonra Çin'de küçük çaplı bir nükleer reaktör kuruldu.¹³

Ancak bu balayı kısa sürdü. Hruşçov, Çin'le kurduğu olumlu ilişkileri dış politikada koz olarak kullanmaya çalıştı. Hruşçov, ABD ve Avrupa ülkeleriyle SSCB arasındaki gerilimi azaltmak için dikkatleri Asya'ya çekiyor, Batı için Afyon savaşlarından bu yana sorun kaynağı olan Çin'i siyasi ve diplomatik açıdan kontrol etmeyi vaat ediyordu. Çan Kay-şek 1949 devriminden sonra ABD'nin askeri ve siyasal desteğiyle Tayvan'da milliyetçi bir hükümet kurmuştu. Çin Halk Cumhuriyeti, Tayvan hükümetini tanımadığı gibi bu adayı kendi toprağı kabul ediyordu. Çin, SSCB'den uluslararası arenada Tayvan'a ilişkin tezlerini savunmasını istiyordu. Hruşçov bu isteğe uymadı ve Çin'in tezlerini uluslararası platformlarda savunmadı. Yine aynı dönemde Hindistan ve SSCB arasındaki yakınlaşma da ÇHC yönetimini tedirgin ediyordu. Çin'in Hindistan'la çözülmemiş sınır sorunları vardı. SSCB bu sorunların çözülmesinde adım atmadığı gibi giderek Hindistan'a daha fazla yardım yaptı. 1960'a kadar Hindistan'a yapılan SSCB yardımları Çin'e yapılanın üç katına ulaşacaktı.¹⁴

Çin, SSCB ve ABD arasındaki ilişkiler 2. Dünya Savaşı'nın belirlediği uluslararası ortamda şekillenmişti. SSCB, ABD'ye karşı bir denge unsuru olarak öne çıkmış, Kore savaşıyla birlikte Çin'in gerek kalkınması gerekse de güvenliği için yaslanması gerek bir güç olarak belirmişti. Mao, fırsat bulduğu anda bu eşitsiz bağımlılık ilişkisini bitirmek istiyordu. Ancak bu Mao'nun uluslararası politikada yalnız kalmayı yeğ tuttuğu anlamına gelmez. Dolayısıyla Stalin'in 2. Dünya Savaşı kahramanı olarak prestijinin doruğunda olduğu bir aşamada SSCB'ye karşı bayrak açmak Çin için çok maliyetli olacaktı. Çin 2. Dünya Savaşı sonrası oluşan Doğu Bloku'ndan tecrit olacak, Japonya ve ABD emperyalizmiyle yalnız kalacaktı. Hruşçov'un başa geçmesiyle, Mao politik saldırı için elverişli bir

13 Han, *Sabah Tufanı Cilt 2*, s. 179.

14 a.g.e., s. 181.

koşul elde etmiş oluyordu. Sovyet bürokrasisinin resmi tarihince dünya komünist hareketi içinde yanılmaz ve sarsılmaz bir önder olarak benimsenilmiş olan Stalin'e yapılan eleştirilere karşı cephe alan Mao böylece Doğu Bloku içinde kendine müttefik edinme şansı kazanıyordu. Yugoslavya zaten SSCB ile politik olarak çatışma içindeydi; Doğu Bloku'ndaki bir çok ülke de SSCB'yle kurulan eşitsiz ilişkilerden rahatsızdı. Zaman içinde Mao hedefine ulaşacak, Arnavutluk'u yanına çekerek SSCB'ye karşı yeni bir politik cephe açılmasını sağlayacaktı. Hal böyle olunca 1956 sonrasında Çin-Sovyet ilişkileri giderek açılmış ve en sonunda askeri çatışma noktasına kadar gelmiştir.

100 Çiçek Açsın Kampanyası

Tüm bunlar olurken ÇKP içinde yeni bir mücadele başladı. Mao'nun karşısında bu sefer Kao Kang'dan daha kuvvetli bir rakip vardı. Parti içinde Mao'dan sonra en güçlü etkiye sahip olan Liu Şao-çi, Hruşçov'un çıkışını destekleyen bir tutum içine girmişti. ÇKP 8. kongresi "kişiye tapma" çizgisini mahkum eden bir karar aldı. Çin'de böyle bir kararın Mao Zedong'u hedef aldığı ortadaydı. Mao, partinin üst düzey kadrolarıyla sınırlı bir mücadele yürütmeyi kendisi için dezavantajlı gördüğünden, alt düzey kadroları ve başta gençlik olmak üzere kitleleri harekete geçirmeye çalıştı. Mao tarafından "100 Çiçek Açsın, Düşünce Akımları Yarışsın" sloganı ortaya atıldı. 1957 yılı yoğun fikir tartışmalarının yaşandığı, birçok ideolojik grubun ortaya çıktığı bir yıl oldu. Yüz Çiçek kampanyası fikri Mao tarafından ortaya atılmışsa da hareketin Mao tarafından kontrol altında tutulduğu söylenemezdi. Her tür ideolojik görüş (bunlar içinde ÇKP'yi çok sert eleştirenler de vardı) kendini ifade etmeye ve gruplar arasında sert mücadeleler yaşanmaya başlamıştı.

1957 yılında 100 Çiçek Açsın Kampanyası'yla 8. kongredeki hava Mao lehine döndü. Merkez komitesinin 3. genel toplantısında Mao'nun belirlediği politikalar benimsendi.

100 Çiçek Açsın Kampanyası'nın önemli özelliklerinden biri de başta öğrenciler olmak üzere aydın tabakanın kol emeğiyle çalışmaya özendirilmesiydi. Öğrenciler köylere gönderilirken fabrikalarda müdürler, uzmanlar ve işçiler arasında bir ittifak politikası tarif edildi. Müdürler ve uzmanlar haftada 2 gün işçiler gibi çalışarak halkla ilişkilerini güçlendirecekti. Bu önlemlerin Çin'de oluşan yeni bürokrat katmanın etkisini azaltmak ve

üretim sürecini demokratikleştirmek açısından önemli olduğu ortadadır. Ne var ki Maoist yazının ifade ettiği gibi tüm bunların Mao'nun demokratik merkeziyetçilik şeklinde formüle ettiği fikirlerinin mi yoksa bürokrasi içindeki Sovyet etkisini kırma çabasının mı belirleyici olduğu tartışmalıdır. 100 Çiçek Açsın Kampanyası'nın bittiğinin ilan edildiği 1957 yılında Mao, ünlü "Doğu rüzgarı Batı Rüzgarı'nı yendi" sözünü söyleyerek, kampanyasının esas hedefi olan yönetimdeki Sovyet etkisini kırmayı başardığını ima etmiştir. Bu durum açıkça söylendiğinde ise "Moskova'dan gelen revizyonizm rüzgarı, doğudan gelen devrim rüzgarı tarafından yenilmiştir" şeklinde ifade ediliyordu. 1957'de olayları izlemek üzere SSCB tarafından Pekin'e gönderilen Voroşilov da durumdan hoşnut olmadığını "Sovyetler Birliği'nde böyle şeyler asla olmamıştır" diyerek göstermiştir.¹⁵

Büyük İleri Atılım dönemi

Birinci Beş Yıllık Plan döneminin eleştirisi daha plan sürerken başlamış, 100 Çiçek Açsın kampanyası döneminde en sert ve keskin halini almıştı. Büyük İleri Atılım dönemi mülkiyet biçimi olarak devlet mülkiyetinin belirlediği bir ortak çerçeve içinde Birinci Beş Yıllık Plan'ın adeta antitezi şeklinde tezahür etti. Ekonomik kararların alınmasında merkeziyetçilik, yerel birimlerin ağırlığının arttırılmasıyla sınırlandı. Söz gelimi her kooperatif elde ettiği gelirden tüketime ve makinalaşmaya ayıracağı payı kendi belirleme hakkına kavuştu. Bu uygulamaya tarım vergilerinde yapılan indirimler eşlik etti. %15 olan tarım vergisi %10'a indirildi. Bu eğilim 1970'de tarım vergisi oranı %5'e ininceye kadar devam etti. Böylece kooperatiflere kendi planlamalarını yapabilmek için yeterli fonları bulabilmesi amaçlanıyordu. Böylece her köy otarşik bir yapıya kavuşabilecekti.

Birinci Beş Yıllık Plan döneminde Sovyet modeline uygun olarak işgücünde uzmanlaşma ve işbölümü esas alınmıştı. SSCB'de emek verimliliğinin arttırılmasında Taylorist ayrıntılı işbölümü uygulaması benimsenmişti. Büyük İleri Atılım sırasında ise aydınların, uzmanların ve öğrencilerin kol emeğiyle çalışması eşitlikçiliğin simgesi olarak görüldü. Aslında Büyük İleri Atılım'la birlikte yaşananlar Mao'nun kızıl orduyu üretimde seferber ederek kendi kendine yeter hale getirdiği gerilla savaşı yıllarını anımsatıyordu. Mao, Çin'in kalabalık nüfusunu kullanarak ileri

¹⁵ a.g.e., s. 186.

atılımı gerçekleştirmekten yanaydı. Çin'in kalabalık işgücünün sermaye yoğun yatırımlarla seferber edilmesi olanaksızdı. Birinci beş Yıllık Plan'da şehirlere ve ağır sanayiye kesin bir ağırlık verilirken, bu anlayışın yerini hafif ama ülke çapına yayılan bir sanayiye ve kırlarla kentlerin eşit gelişmesine yapılan vurgu aldı. Sovyetlerin yardımıyla, Sovyet modeline uygun bir sanayileşmenin yerine kendi gücüne dayanarak yürütülen bir kalkınma anlayışı benimsendi.

Büyük İleri Atılım'la ilgili olarak önemle vurgulanması gereken şey, bu atılımın 1949 devriminin ardından başlayan kamulaştırma dalgası ve Birinci Beş yıllık Plan'ın yarattığı sosyal ve endüstriyel altyapı üzerinden gerçekleştirilmesiydi. Kalkınma için uluslararası yardımı kesin bir zorunluluk olarak gören Mao, SSCB'nin ekonomi üzerinde belirleyici rol oynamasını geçici olarak kabul etmiş ve Çin belirli bir potansiyele eriştiğinde kendi politikasını devreye sokmuştu.

Büyük İleri Atılım, belirli yönlerden gerçekten de bir atılımı simgeliyordu. Tarımsal üretim Halk Komünleri'nin kurulması ve bu komünlerde devlet eliyle makinalaşmanın sağlanmasıyla önemli ilerlemeler sağlandı. Ülkenin kendi kendine yeterliliği açısından çok önemli olan teknolojik donanımın %83'ü ülke içinde üretilmeye başlandı. Bu yıllarda 24 Büyük hidroelektrik santraliyle 76 termik santral çalışmaya başladı. Köylere verilen elektrik enerjisi miktarı Atılım döneminde yaratılan altyapı üzerinden 1963'e kadar 11 kat artacaktı. Ülkeyi saran yüksek gerilim hatlarının uzunluğu 70.000 km. vardığında bunun 45.000 km. kadarı Atılım döneminde yapılmıştı.¹⁶ 1970'lerin sonunda Çin'de çalışmakta olan dört büyük sanayi kuruluşunda üçü bu dönemde kuruldu. Küçük ölçekli işletmelerin sayısı ise 800.000'e ulaştı. Ancak sayılardaki bu sıçrayışın hayattaki karşılığı her zaman istendiği gibi olmadı. Dünya'da eşi görülmemiş bir şekilde demir ve çelik üretimi ülke sathına yayıldı ve çok sayıdaki küçük işletme bu iş için seferber edildi. Bu çerçevede 600.000 ocak açıldı.

Ancak ülke sathına yayılan demir çelik sanayisi, üretimde istenen sonucu verdiğinde bile ulaşım altyapısının yetersizliği nedeniyle büyük çapta israf yaşıyordu. Üretim kararlarının ve planlamanın yerelleştirilmesi ise başta üretim birimlerinde olumlu yönde bir motivasyon yarattıysa da birimlerden gelen raporların gerçeğe uyuşmaması dolayısıyla planlama büyük zaafa uğruyordu. Tüm birimler üretimlerini merkeze bildirirken abartma eğilimindeydiler. Böyle olunca da merkezi planlama tamamen

¹⁶ Jan Myrdal, *Çin Raporu*, çev. Alparslan Berktaş, İstanbul: ABC Yayınları, 1977, s. 5.

gerçek dışı verilere dayanılarak yapılmaya başlandı. Merkezin gözüne girmek isteyen yerel bürokratlar, başarılı olduklarını gösterebilmek adına köylünün yaşaması için gerekli olan ürünlere bile el koydular. Tüm bunlar kötü hava koşullarıyla da birleşince 1959-1961 arasında milyonlarca köylü açlıktan öldü ve köylülükle ÇKP arasındaki ittifak büyük zarar gördü.

Kültür Devrimi sırasında bu dönemde yaşanan sorunlar tekrar gündeme gelecek ve fatura Liu Şao-çi'ye kesilecekti. Peki sorun gerçekten de kötü yönetimden mi kaynaklanıyordu yoksa planlı ekonomiyle yerel birimlerin ekonomik kararları vermesi arasındaki çelişkinin doğal bir yanısıyla mı karşılaşılmıştı? Planlı ekonomide, piyasanın işleyişi ortadan kaldırıldığında ya da büyük oranda sınırlandırıldığında, üretimin miktarından, kaynakların dağılımına ve gelirin bölüşümüne kadar her şeyin planlanması doğal olarak zorunlu hale gelmektedir. Piyasa koşullarında ekonomik birimler maliyet ve kâr hesapları yaparak üretim düzeylerini belirlerler. Piyasanın varlığı maliyetlerin ve kâr oranlarının gerçeğe yakın bir biçimde (değişim yönü kesin olarak tahmin edilemese de) bilinmesini olanaklı kılar. Çin'de ise tüm bu veriler devlet tarafından politik karar mekanizması sonucunda belirleniyordu. Kâr verimlilik ve üretim temelinde belirlenen bir orandı. Ücretler de aynı şekilde emek piyasasının işlemediği bir ortamda devlet tarafından belirleniyordu. Dolayısıyla tüm bu verileri belirleyen gücün aynı zamanda planlamayı da merkezi olarak yapması SSCB'de etkin sonuç verirken, Çin'de yerelleştirilen planlama girişimi önemli ölçüde kaosa yol açmıştı.

Çin'de ilk defa piyasa reformu önerilerinin Büyük İleri Atılım'ın sonrasında gelmesi bu açıdan bakıldığında hiç de şaşırtıcı değildir. Devlet Planlama Komisyonu Başkanı olan Li Fu-çun, üretime piyasa güçlerinin kumanda etmesini ve itici güç olarak kâr güdüsünden yararlanmayı önerdi. Bu öneri önceleri kuşkuyla karşılansa da SSCB'yle ilişkilerde yaşanan yeni gelişmeler bu tartışmanın da kaderini etkileyecekti.

Büyük İleri Atılım, kış için hazırlık yapan karınca gibi zor günler için kendi kendine yeterli olma kapasitesi kazanmaya odaklanmıştı. Mao'nun beklediği kara kış kısa sürede Çin'in kapısını çaldı. 1960 yılına kuraklıkla giren Çin yurt dışından tahıl ithal etmek zorunda kalmıştı. Bu sırada Çin-Sovyet anlaşmazlığı giderek şiddetleniyordu. Hindistan ve Çin Halk Cumhuriyeti arasında sınır çatışmaları başlamıştı. Büyük İleri Atılım'a SSCB'nin tepkisi Hindistan'a yardımlarını arttırmak şeklinde oldu. Buna ek olarak SBKP, ÇKP'ye 1960 Temmuz'unda 1390 Sovyet uzmanını geri

çekeceğini, 343 sözleşme ile 257 projenin askıya alınacağını bildirdi.

SSCB'nin bu tutumu almasıyla birlikte Çin ekonomisinde merkezi planlama yönünde sürekli bir ağırlık yaratan Sovyet etkeninde bir zayıflama ortaya çıkıyordu. Sovyetlerin de-facto ambargosu Çin sanayisini son derece olumsuz etkiledi. Özellikle Mançurya'da yoğunlaşan ağır sanayi tesislerinde üretim durma noktasına geldi. Bu durumdan çıkış yolu, 1961 ve 1964 yılları arasında yapılan ekonomik reformlarda bulundu. Bunlar sınırlı piyasa reformları şeklindeydi. Artık kârlılık sağlamayan sanayi işletmeleri hemen kapatılacaktı. Parça başı ücret sistemi benimsendi. Devlet işletmeleri 3 sene boyunca işçi alımını durdurdu. Sermaye yatırımları ancak verimliliğin ve kârlılığın yüksek olduğu alanlarda yapılacaktı.

Ekonomik kararların adem-i merkezileştirilmesiyle daha önce yatırım yapmış bir çok yerel komünün sanayi işletmeleri kârlı olmadığı için kapatıldı. Bu durum Çin'de 1949'dan sonra ilk defa işsizliği gündeme getiriyordu.

Kültür Devrimi

1965 yılında parti içinde Mao Zedung ile Liu Şao-çi arasındaki mücadele sertleşmeye başlamıştı. Mao, o zamana kadar elde ettiği tüm başarıları geniş köylü ve işçi kitlesine dayanarak gerçekleştirmişti. Bu kitleyle parti-nin sıkı bağlar kurmasını her zaman önemsendi. Gençlerin köylere gitmesini ve yarı zamanlı da olsa işçi olarak çalışmasını her zaman savunmuştu. Ancak ekonomik sıkıntıların baş gösterdiği zamanlarda kafa ve kol emeğini birleştirmeye çalışan girişimler aksamaya başlıyordu. Mao bu durumu her zaman kendisi için bir tehdit olarak görüyordu. Bunun sebebi modern Çin ekonomisinin temellerinin atıldığı yıllarda kullanılan harcin Sovyet harcı olmasıydı. Sovyetlerin attığı temel üzerinde şekillenen ve yükselen yeni bürokratik tabaka, Mao için her zaman güvenilmez oldu. Haksız da değildi. Hruşçov, SBKP 20. kongresinde Stalin kültüne karşı bayrak açtığında, Çin'de sözüm ona "yeni bürokratik katman" hemen tepki vermiş ve Mao'yu kastederek kişi kültünü eleştirenlerin sayısı çoğalmıştı. Mao'nun muhaliflerini kastettiğinde sürekli olarak revizyonist (ÇKP'nin Hruşçov ve taraftarları için kullandığı politik terim buydu) ve hatta "Çin'in Hruşçov'ları" terimlerini kullanması boşuna değildi.

Mao, ÇKP içindeki hasımlarına karşı başlattığı mücadelesinde iki ilke belirledi. Bunlardan birincisi, yapılan yanlışlar çok vahimse ya da önder-

lik tamamen karşı-devrimcilerin eline geçmişse halk ayaklanarak yönetimi yeniden ele geçirecekti. İkinci ilke ise partinin başka kademelerinde yozlaşma görüldüğünde yeni bir önderlik oluşuncaya kadar halk geçici olarak yönetimi eline alacaktı.¹⁷ Mao Yüz Çiçek Açsın Kampanyası'nda benimsediği anlayışı bir adım öteye götürüyor ve parti içindeki mücadelesinde ayaklanmayı meşru bir yöntem olarak sunuyordu. Bu sözler yaklaşan fırtınanın habercisiydi.

1965 yılının Eylül'ünde toplanan Merkez Komitesi siyasi bürosu toplantısında Mao, Wu Han isimli bir yazarın yazdığı oyunu gündeme getirdi. Bu oyunda Ming İmparatoru'nun, Hay Juy adındaki bir bürokrati görevden alması hicvediliyordu. Oyunda Ming İmparatoru'nun Mao'yu sembolize ettiği düşünülmüştü. Mao bunu toplantıda dile getirdi ve oyunu revizyonizmin bir girişimi olarak mahkûm etti. Bu toplantının ardından Mao bir karşı saldırıya geçti. Mao'ya yakın bir yazar olan Yao Wen-yuan, Wu Han'ı yerden yere vuran eleştiri yazıları kaleme almaya başladı. Mao, "Hay Juy'un görevden alınması" oyunu üzerine yürüyen tartışmayı parti içinde kendine yakın olanlarla tehdit oluşturanları ayıklamak için kullandı. Mao, Kültür Devrimi'nin yürütülmesinden sorumlu beşli bir grup oluşturmuştu. Bu grubun başında yer alan Peng Çen, Wu Han'ın oyunun soruşturulmasıyla da görevliydi. Peng, bu oyunu akademik tartışma çerçevesi içinde bir eleştiri olarak değerlendirdiği için Mao'nun şimşeklerini üzerine çekti. Kültür Devrimi içinde önemli bir belge olan 16 Mayıs genelgesiyle. Peng Çen görevden alındı. Beşler grubu hemen dağıtıldı. Yerine Kültür Devrimi'nden Sorumlu Grup (KDSG) atandı. Bu grubun içinde Mao'nun eşi Chiang Çing, Mao'nun talimatıyla Wu Han'ı eleştiren Yao Wen-yuan, Çen Bo-da ve Lin Biao gibi isimler vardı. 16 Mayıs genelgesi parti ve devlet bürokrasisi içinde tam bir savaş ilanıydı:

Her şeyden önce, bu insanlara (parti içindeki kapitalist yolcular) Kültür Devrimi'ni sürdürme konusunda artık güvenemeyiz. Bu insanların önemli bir bölümü hala çok önemli görevlerdedir ve bu durum büyük bir tehlike yaratıyor. Uygun koşulları bulduklarında siyasi iktidarı ele geçirmeye çalışacaklardır. Bu kapitalist yolcuların bir bölümünü tanıyoruz, ancak tanımadığımız birçok revizyonist de var. Bunlara henüz güveniyoruz, devrimi onlara teslim etmeyi düşünüyoruz, açıkçası ... koynumuzda binlerce Krusçev besliyoruz.¹⁸

¹⁷ Han, *Sabah Tufanı* Cilt 2, s. 343.

¹⁸ a.g.e., s. 411.

Kültür devrimi boyunca kapitalist yolculara ve revizyonizme karşı mücadele esas tema olarak öne çıkacaktı. Mao, parti ve devlet bürokrasisinin “revizyonistlerce” işgal edildiğini düşündüğünden kitleleri seferber etme yöntemini benimsedi. Bu sefer Yüz Çiçek Açsın kampanyası döneminden çok daha kararlı ve kapsamlı bir kampanya başlattı. Başında Liu Şao-çi’nin bulunduğu Kültür Devrimi çalışma grupları ise görünüşte bu süreci yürütmekle görevli olduğu halde tabandan gelişen hareketi kontrol etmeye çalıştı. Bir aşamada çalışma gruplarıyla Pekin Üniversitesi öğrencileri arasında çatışma çıktı.

Kültür Devrimi’nin politik aynası duvarlardı. Duvarlara binlerce duvar gazetesi asılıyor ve bunlar aracılığıyla sert polemikler sürdürülüyordu. Duvar gazetelerine dazubao adı veriliyordu. Mao’nun imzasıyla yayınlanan dazubaolar büyük yankı uyandırıyor ve kitleleri harekete geçiriyordu. 16 Mayıs’ta “koynumuzda binlerce Hruşçov besliyoruz” diyen genelgenin yayınlanmasının üzerinden 6 ay geçmişti ki Mao’nun Liu Şao-çi’yi Çin’in Hruşçov’u olmakla itham eden dazubaosu duvarlarda boy gösterdi.

Mao, Kültür Devrimi’ni tabandan yürütmek üzere milyonlarca kızıl muhafız örgütlemeye girişti. Önceleri muhafızların silah taşıma ve tutuklama yetkisi yoktu. Ancak fiili gidişat Çin’i neredeyse bir iç savaşa sürükliyordu. Gençliğe, 1967 Ocak’ında Şangay işçileri katıldı. Daha sonra tüm ülkeyi işçi eylemleri saracaktı. Co En-lay kültür devriminin başlangıcında Mao’nun da onayıyla hareketin üretim birimlerine taşmamasını emretmişti. Sovyetler yardımlarını çektikten sonra en son isteyecekleri şey bir grev dalgası olurdu. Mao işçilerin harekete geçmesiyle devreye girdi ve her fabrikada revizyonist yöneticilerin eleştirilmesini ama üretimin aksatılmasını istedi. Ancak işçiler öngörülen sınırları aşan bir mücadele içine girdiler ve Şangay’da özerk bir işçi yönetimi kurulması gündeme geldi. Şangay’daki hareket Şangay Halk Komünü’nün kurulduğunu ilan ettiğinde Mao buna karşı çıktı. Mao sadece görünürde bu hareketi destekliyordu ve işçilerin önünü açmak için hiçbir şey yapmadı.

Mao ülkenin çeşitli yerlerinde “bütün iktidar proletaryaya” sloganıyla fabrikaların işçilerce ele geçirilmesine de “anarşist eğilimler” şeklinde değerlendirerek karşı çıktı. Başlayan bir grev, işçilerin taleplerinin kabul edilmesiyle kısa zamanda sonuçlanıyordu. Başarılı grevlerin her biri yeni grevleri tetikliyordu. Kızıl Muhafızlar içinde önemli bir kesim bu işçilerden oluşuyordu.

Yine Mao’nun 16 Mayıs genelgesini referans alan bir örgüt kurulmuş-

tu ve sınırları aşmaktaydı. Mayıs ayı beşinci ay olduğu için örgüt bildiri ve dazubaolarını 516 imzasıyla çıkarıyordu. Bu örgüt Kültür Devrimi'nin en uç kanadını temsil ediyor ve mücadelede esas olarak şiddet yöntemini benimsiyordu. Örgütün temel sloganı “Başkan Mao’ya sadık kalalım” idi. Ancak Mao bu harekete de kuşkuyla yaklaştı.

Mao, 1967 yılında daha önce olaylara müdahil olmamış olan Halk Kurtuluş Ordusu’nu devreye soktu. HKO sayesinde Mao’nun düşündüğünden fazla radikalleşen hareketin derlenip, toparlanması ve düzene sokulması amaçlanmıştı. Aslında Kültür Devrimi’nin başından itibaren Mao, HKO’ya Kültür Devrimi’nde merkezi bir rol biçiyordu. Kültür Devrimi başlamadan 3 hafta önce bu düşüncesini bir mektupla HKO komutanı Lin Biao’ya bildirmiş ve ordunun yarınki insanın yaratılacağı büyük bir okul olması gerektiğini söylemişti.¹⁹

Ordu, hakimiyetini sağlamlaştırdığı bölgelerde, Kültür Devrimi’nin bittiğini duyuran “Devrimci Komiteler” oluşturunuyordu. Bu komitelerde Kızıl Muhafızlar hemen hemen hiç yer almıyordu. Mao’nun izinden giderek ayaklanan Kızıl Muhafızlar yine Mao tarafından fiziki olarak ezilme dahil olmak üzere kenara itildiğinde büyük bir hayal kırıklığı yaşandı.²⁰

Mao tarafından Kültür Devrimi sırasında HKO’nun başına getirilen Lin Biao, Kültür Devrimi’nin sonunda yapılan ÇKP 9. Kongresi’nden sonra resmen Mao’nun halefi olarak ilan edildi. Lin Biao, Kültür Devrimi sırasında en radikal tutumları alan kişi olarak kitlelerde büyük sempati uyandırmıştı. Ancak Mao’nun resmi halefi ilan edildikten sonra Co En-lay’la arasında bir iktidar kavgası başlamıştır. Bu iktidar kavgasının içinde sürdüğü bağlam ve sonuçlanış şekli son derece çarpıcı olmuştur.

Kültür Devrimi Mao’nun iktidarını sağlamlaştırmasıyla sonuçlanmıştı. Bu dönem Maoist ideoloji tarafından her zaman sosyalist demokrasinin parlak bir dönemi olarak tanımlanmışsa da bu tanımlamaya katılmak zordur. Muhafızlar tasfiye edilmişti. Kültür Devrimi süresince Çin’de bulunan bir Sovyet Sinoloğu Kültür Devrimi’nin sona erdiği aşamadaki durumu şöyle tasvir etmektedir:

Artık ordu, ülkenin bütün yaşamını, gizlenmeye gerek duymaksızın, apaçık bir şekilde denetimi altına almıştır. Yanıbaşında kızıl muhafız müfrezeleriyle ihtilalciler yürüyor ve savaşıyor: Ayaklanana halk ile çatışınlar diye hepsine silah verilmiş. Ülkenin yaratıcı uğraşları durdurulmuş: Ne edebi

19 Alain Peyrefitte, *Çin Uyanınca*, çev. Cemal Süreyya, Ankara: E Yayınları, 1975, s. 359.

20 Charlie Hore, *Mao’dan Tiannanmen Meydanı’na*, İstanbul: Koral Yayınları, 1990, s. 34.

dergi, ne kitap yayınlanıyor, ne yeni filmler çevriliyor, ne yeni oyunlar sahneye konuluyor, Her şey Mao Çe-tung'un milyonlarca basılan eserlerinin dalgasında silinip süpürülmüş.²¹

Kültür Devrimi'nin 516 gibi sivri uçları da törpülendikten sonra yeniden bir inşa sürecine girilecekti. Kültür Devrimi yılları ciddi bir ekonomik çöküntüyü de beraberinde getirmiştir. Çin ekonomisinde 1967'de %8'lik, 1968'de ise %6'lık bir daralma yaşamıştır.²² Eğer, Kültür Devrimi Çin'de kitlelerin yönetime katılmasının kurumsallaştığı bir dönem olmuş olsaydı, yeniden inşa süreci büyük oranda HKO'ya dayandırılmazdı. Gerçekte yaşanan HKO'nun devlet yönetimindeki etkisinin artması ve toplumsal yapının askerileştirilmesi olmuştur. HKO komutanı Lin Biao'nun Mao'nun halefi olarak ilan edilmesi de bu gelişmeye uygundur.

Maoist ideolojide hakim olan görüşlerden bir diğeri de Kültür Devrimi'nde kapitalist yolcuların tasfiye edilmiş olduğudur. Bu sav kapitalist bir kalkınma modelinin mümkün olduğunu düşünenlerin tasfiye edildiği şeklinde anlaşılırsa bu büyük ölçüde yanlış olur. Çünkü Çin'de "kapitalist yol" kavramı Hruşçov'un SSCB'de iktidara gelmesinden sonra kullanılmaya başlanmış ve SSCB'de kapitalizmin restore edildiğine dair teze referans yapılarak kullanılmıştır. Oysa Hruşçov'la birlikte SSCB'de kapitalizmin hakim üretim biçimi haline geldiğine dair maddi bir kanıt yoktur. SSCB'de yaşanan iktidar değişikliği ve ideolojik söylemdeki alt üst oluşun, Sovyetler Birliği'nde üretim araçlarının mülkiyet yapısına bir etkisi olmamıştır. Söz konusu dönemde SSCB'de kapitalizmi restore edecek büyük çaplı piyasa reformları, dış ticaret tekelinin kaldırılması, emek piyasasının kurulması gibi tartışmalar gündeme gelmemiştir.

Çin'de de tartışma kapitalist ve sosyalist model arasında yaşanmamıştır. Mao'nun fabrikalarda maddi teşvik sisteminin uygulanmasına karşı olduğu bilinmektedir. Ancak aynı Mao'nun Büyük İleri Atılım'ın ardın-

21 A., Jelohovtsev, *Çin Kültür İhtilali*, Çev. Nihal Önal, İstanbul: Varlık Yayınları, 1969, s. 163.

22 World Bank, *World Development Indicators 2006*. Diğer yandan, Kültür Devrimi'nin dünyanın en büyük kırsal kalkınma programının uygulamaya konduğu bir dönem olduğunu da tespit etmek gerekiyor. Bu dönemde Çin'in büyük ölçüde kırsal olan nüfusunu temel sağlık ve eğitim imkanlarına kavuşturuldu. Bunu yaparken büyük sermaye yatırımları yapılmadı. Aşılama vb. temel sağlık hizmetlerinin tek tek köylere uzanacak şekilde örgütlenmesi "yalınayak doktorlar" olarak adlandırılan sağlıkçıların seferberliği temelinde gerçekleştirildi. 1970'lerin sonuna gelindiğinde Birleşmiş Milletler Çin'in az gelişmiş ülkelere örnek bir sağlık sistemi kurduğunu ilan etmişti. Ayrıca, 1970'lerin başından itibaren sulama altyapısının ve yüksek verim sağlayan tohumların geliştirilmesi için büyük gayret gösterildi. Bunun meyveleri 1978'den sonraki reform ve dışa açılma döneminde alındı. Bugün bile köylerin çoğunda Mao döneminde kurulan sulama sistemleri kullanılıyor.

dan yaşanan sorunlar karşısında Li Fu-çun'un kârlılığı temel alan sanayi politikasına karşı esaslı bir karşı çıkış gösterdiğine dair bir bilgi yoktur. Dolayısıyla Kültür Devrimi'nin "kapitalist yolcuların" tasfiyesi sloganı altında da temel olarak Sovyet etkisinin tasfiyesine yönelmiş olduğunu açıkça söyleyebiliriz. Birinci Beş Yıllık Plan'ın son yıllarından başlayan Yüz Çiçek Açsın Kampanyası ve Büyük İleri Atılım'la devam eden SSCB'den bağımsızlaşma süreci en keskin halini Kültür Devrimi ile birlikte almıştır. Nitekim bu gelişmeden muzdarip olan Leonid Brejnev de Kültür devrimi için "Çin'in gerçek komünistleri için tam bir trajedi" demiştir.²³

Kültür Devrimi'nden sonra Çin Halk Cumhuriyeti, dış politikada çok daha keskin dönüşler yapabilme olanağına kavuşmuştur. Bu durumun ilk ve en çarpıcı belirtisi Nixon'un 1971'de Çin'e davet edilmesiyle görülmektedir. Kültür Devrimi'nin kahramanlarından olan ve Mao'nun resmi halefi ilan edilen Lin Biao, ABD ile başlayan yakınlaşmaya karşı "emperyalizm elindeki satırı bırakmaz" diyerek sert bir çıkış yapmıştır. Bu çıkışın ardından Co En-lay, Lin Biao'ya karşı kapsamlı bir kampanya başlatmış ve onu 516 örgütünün yöneticisi olmak ve gizlice Sovyetler Birliği ile birleşmeyi savunmakla suçlamıştır. Çin'de barınma şansı kalmayan Lin Biao, ailesi ile birlikte SSCB'ye gitmek için bindiği uçağın düşmesiyle hayatını kaybetmiş ve Kültür Devrimi'nin son kurbanı olmuştur.

Çin-Sovyet İlişkileri: 1960-1971

Çin'le Sovyetler Birliği ilişkisi 60'lı yıllarla birlikte iyice düşmanca bir karaktere büründü. Ancak bu hasımlığın özgün bir yanı vardı. Özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan uluslararası ilişkiler sisteminde diplomasi çok önemli bir yer tutuyordu. Hasım devletler için sorun, doğru diplomatik ataklar yaparak BM gibi kapsayıcı bir düzeyde ya da tekil devletler düzeyinde kendi tezini güçlendirmeye çalışmak olmuştur. Devletler arasında ideolojik tartışmalara pek az rastlanmıştır. Bu iki karşıt sisteme sahip SSCB ve ABD için de büyük oranda geçerlidir.

Çin ve SSCB arasındaki mücadeleye rengini veren ise ideoloji olmuştur. Çin'in henüz BM'ye bile kabul edilmemiş olduğu 60'lı yıllarda SSCB'ye karşı uluslararası kurumlar ve normlar aracılığıyla mücadele yürütülmesinin anlamsızlığı açıktır. Dolayısıyla Çin için SSCB'yi diplomatik olarak sıkıştırmanın tek mümkün yolu dünya komünist hareketi içinde

²³ Han, *Sabah Tufanı* Cilt 2, s. 527.

SBKP'ye karşı bir hegemonya mücadelesi vermektir. Çin bu yolla Sovyet blokundan bazı ülkeleri yanına çekmek istedi. 60'lı yılların başı Çin'in (özellikle Avrupa'da) bu yöndeki bir dizi girişimine sahne oldu.²⁴ Sömürge ulusların dünya çapında yükselen mücadelesi Çin için yeni potansiyel müttefikler yaratıyordu. SSCB de bu sömürge uluslar için hala sırtını dayayacak bir ülke olarak görülmeye devam ediyordu. Dolayısıyla Çin, bu unsurları Sovyet nüfuz alanından çıkarmak için yoğun bir ideolojik taarruza girişti. Mao artık SSCB'nin ABD'den bile daha büyük bir tehdit olduğunu, dünya halklarının baş düşmanı olduğunu ilan ediyordu.

Mao birçokları tarafından milliyetçi olmakla suçlanmıştır. Ancak Mao'da pragmatizmin esas baskın unsur olduğu tarih içinde defalarca ortaya çıkmıştır. Çin'in SSCB'ye yönelttiği ilk atak Hruşçov'un "barış içinde bir arada yaşama" politikasına karşı olmuştur. Batıyla belirli bir denge politikası izlemek isteyen Hruşçov bu politikasıyla zaten ambargo altındaki Çin'i daha da fazla yalnızlaştırmış oluyordu. ÇKP, bu koşullarda anti-emperyalizm bayrağını eline alarak çok sert bir kampanya başlattı. Bu kampanya ciddi bir etki yaratacak ve Arnavutluk'u tam anlamıyla Çin'in yanına çekmeyi başaracaktı. Ayrıca 60'ların sonunda yükselen gençlik hareketleri içinde Hruşçov'un soğuk, bürokrat yüzlü barış politikası karşısında ÇKP'nin propagandası genç kitleler için çok daha çekici geliyordu. Maoizm, böylece Avrupa'da ve dünyanın çeşitli yerlerinde güç kazanmayı başardı. Mao, 1962'de yaşanan Küba krizinde de aynı tutumu aldı. Önce Hruşçov'u nükleer savaşı kışkırtmakla ardından da uzlaşmakla suçladı.

1963'te ÇKP ve SBKP birbirlerine karşılıklı olarak birer mektup gönderdiler. Bu mektuplar çok zaman geçmeden dünya kamuoyuna duyuruldu. ÇKP mektubunda temel çelişkiyi sosyalist kampla emperyalist kamp arasında gördüğünü ifade ediyor, bu çelişkiyi başka çelişkilerin önüne ve birinci sıraya koyuyordu.²⁵

ÇKP, SBKP'yi bu tespite uygun davranmamakla eleştirdi. SBKP'nin cevabında ise SSCB'nin Çin'e yaptığı yardımlar özellikle vurgulanıyor ve ÇKP, bu yardımları unutmakla, Küba krizinin ardından ABD ile görüşülerek Karaippler'deki buhranın çözülmekte olduğu bir aşamada savaş kışkırtıcılığı yapmakla suçlanıyordu.²⁶

24 E. Crankshaw, *Çin Sovyet Anlaşmazlığının İç Yüzü*, Ankara: Başkent Yayınevi, t.y., s. 71.

25 "Pekin Mektubu", *Pekin Moskova Çatışması*, çev. Gaybi Köylü, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1998, s. 13.

26 "Moskova Mektubu", *Pekin Moskova Çatışması*, çev. Gaybi Köylü, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1998, s. 67.

1964'te Hruşçov yerini Brejnev'e bıraktı. İlişkilerin yeniden ısınması ihtimali, Brejnev'in Çin politikasını devam ettireceğini açıklamasıyla suya düştü. Bu esnada Çin ilk atom bombası denemesini yaparak bunu dünyaya duyurdu. Nükleer denge içinde kendine yer bulan Çin dış politikada daha cesur davranmaya başladı. Vietnam savaşı sürmekteydi. Çin'in Vietnam'a yardımları arttı. Çin'in yardım yaptığı 3. dünya ülkelerinden Çin'in nükleer başarısına sıcak kutlamalar geldi. Böylece Çin, dış politikada SSCB'den tamamen kopacak politik güce ulaşmaya başlamıştı.

Çin'de başlayan Kültür Devrimi ile parti ve devlet yönetiminden de Sovyet etkisi büyük oranda silinmişti. Böylece 1963'te dünyadaki baş çelişkiyi sosyalist kampla, emperyalist kamp arasında gören ÇKP artık bu tutumunu değiştirecek ve SSCB'yi sosyal-emperyalist ilan edecekti. ÇKP'ye göre SSCB önce Hruşçov yönetiminde kapitalizme geri dönmüş sonra da sosyal emperyalist bir karakter kazanmıştı. 1969 yılında toplanan ÇKP 9. kongresinde modern dünyanın baş çelişkisi, bir yanda dünyanın ezilen halkları ile emperyalizm ve sosyal emperyalizm arasındaki bir çelişki olarak tanımlandı. ÇKP artık SSCB'yi dünya halklarının baş düşmanlarından biri olarak niteliyordu. Aynı yıl içinde SSCB-ÇHC sınırında küçük çaplı birçok askeri çatışma yaşanmıştı.

Çin-ABD ilişkileri: normalleşmeden ittifaka

Çin 1970'lerin başında Kültür Devrimi sırasında, okulların kapanması ve çeşitli sürelerle eğitimin durması dolayısıyla ortaya çıkan entelektüel açığı yurtdışına çok sayıda öğrenci göndererek kapatmaya çalıştı. Öğrencilerin birçoğu geri dönmediği için yapılan bir anlamda beyin göçü olmuştu. Ancak yurtdışına giden öğrenciler batıya açılan yeni bir pencereyi de simgeliyorlardı. Aynı dönemde ABD, Vietnam savaşı dolayısıyla sıkıntılı bir dönem yaşıyordu. Vietnam'da yenilmesi halinde Asya'daki etkisini büyük oranda kaybetme tehlikesiyle yüz yüze kalmıştı. Nixon bu dönemde kendi açısından cesur bir karar alarak Çin'le ilişkilerde yeni bir dönem açmaya karar verdi.

Nixon'un Çin'i ziyareti bir anda olmadı. Çin, SSCB'ye yönelik muhalefetinin dozunu arttırarak ve nihayet SSCB'yi dünya halklarının baş düşmanı ilan ederek ABD'yle kurulacak yeni ilişkilerin temelini atıyordu. "Emperyalizm satırını bırakmaz" diyen Lin Biao'ya Mao, "Çok doğru söylüyor. Ancak düşmanın cephesindeki her çelişkidten yararlanmalıyız"

diye cevap veriyordu. Lin'in uçağı düştüğünde Mao, önemli bir iç çelişkiden kurtulmuştu. SSCB ile ilişkiler sürekli kötüye gidiyordu. Hindistan, SSCB'yle yaptığı anlaşmalardan da güç alarak Bangladeş'e bir askeri hareket başlatmıştı. SSCB, Çin'in etrafında Japonya, Hong Kong, Singapur ve Filipinler'de askeri üs elde etme çabalarını hızlandırmıştı. Vietnam savaşında Kuzey Vietnam'ın lideri Ho Şi-minh vasiyetinde Çin ve SSCB arasındaki ayrılığın sona ermesini istemişti. Kosigin ve Co En-lay, Ho Şi-Minh'in cenaze törenleri için Hanoi'de buluştuğunda olumlu bir görüşme yapılmış ve Çin-Sovyet sınırındaki gerginliğin düşürülmesine yönelik anlaşmaya varılmıştı. Bu aşamada Çin-ABD yakınlaşmasını engellemek için SSCB, ABD'ye karşı da oldukça yumuşak bir politika izliyordu. Ancak bu diplomatik manevralar sonuçsuz kaldı. Taraflar ülkelerine döndüğünde karşılıklı suçlamalar yeniden başladı ve son şans da böylece yitirilmiş oldu.

Nixon da Çin'e gelmeden önce Kissinger'la birlikte Romanya'yı ziyaret etmişti. Burada Çavuşesku'ya sunulan resmi bir belgede ilk defa "Çin Halk Cumhuriyeti" ibaresi kullanıldı. Ardından Edgar Snow'un Mao ile yaptığı uzun bir söyleşi *Life* dergisinde yayınlandı. Mao bu söyleşide Nixon'u ister turist olarak isterse de devlet başkanı olarak Çin'de görmekten mutlu olacağını açıklamıştı. 1971 yılının Nisan ayında önce ABD masa tenisi takımı Çinlilerle Pekin'de maç yaptı. Ardından Temmuz'da Kissinger, Başbakan Co En-lay ile görüşmek üzere Pekin'e geldi. Bu ziyaret 1969'da insanoğlunun Ay'a ayak basmasından sonra dünya basının en çok ilgi gösterdiği olaylardan biri olan Nixon-Mao buluşması için son hazırlıkları tamamlamış oldu. 1972 Mart'ında ünlü "Spirit of 76" isimli uçak büyük buluşma için Nixon'u Pekin'e ulaştırıyordu. Soğuk bir havada başlayan görüşmeler tarafların niyetlerini ortaya koymaya başlamasıyla sıcak bir havaya büründü. *Newsweek* dergisi bu ziyaretin sadece Çin'e yeni bir kapı açmadığını aynı zamanda küresel bir etki yaratacak yeni bir diplomatik pragmatizm çağını açtığını vurguluyordu. *Newsweek*, konuya ayırdığı başyazısının başlığını "Bir Uzun Yürüyüş'ün İlk Adımları" olarak atıyordu.²⁷ Co En-lay görüşmede Çin'e yönelen askeri tehdidin esas olarak Rusya'dan geldiğini tekrarladı. Bu görüşme modern diplomasi tarihinde, Pasifik'teki iki büyük güç arasında pragmatik çıkarlara dayalı yeni bir yakınlaşmayı sağlayan bir dönüm noktasıydı.²⁸

²⁷ *Newsweek*, Mart 1972, s. 6.

²⁸ Sidney Liu, "The Little Things That Count," *Newsweek*, Mart 1972, s. 19.

ABD'nin ÇHC'ye yakınlaşmasında öne çıkan faktör Asya Pasifik bölgesindeki askeri, stratejik çıkarlar ve küresel güç dengeleriydi. Zbigniew Brzezinski, Nixon'un Pekin'i ziyaretinin ardından yazdığı yazısında geleneksel güç dengelerini temel alan dış politika yaklaşımlarının, karşılıklı bağımlılığın arttığı ve küresel istikrarın tehdit altında olduğu koşullarda yetersiz kaldığını vurgulayarak Nixon'un yaklaşımını desteklemiştir.²⁹

Küresel istikrarı tehdit eden en önemli unsurun ABD'nin Vietnam'da sürüklendiği yenilgi olduğu açıktır. Nixon, Vietnam'da alacağı yenilgi sonrasında bölgeden tamamen silinmemek için Çin'le ilişkileri normalleştirmeyi seçmiştir. ABD ve Çin'in saldırmazlık antlaşması imzalaması bu doğrultuda muazzam bir adım olmuştur. Aynı zamanda bölgedeki SSCB etkisi önemli bir yara almıştır. ABD, Çin yakınlaşması normalleştikten sonra adım adım ittifaka yönelmiştir. Bu ittifak Vietnam'ın, Kamboçya'yı işgali sırasında Vietnam'a karşı birlikte Kamboçya'yı desteklemek şeklinde somutlaşmıştır. Çin, ABD'nin politik desteğini alarak bir aşamada Vietnam'a da saldırmış ancak geri çekilmek zorunda kalmıştır. ABD, Nixon'un girişiminin sonuçlarını bu savaş sırasında net biçimde görmüştür. Çinhindi'nde Sovyetlerin etkinliği ABD, Çin arasındaki ittifak sonucu büyük ölçüde sınırlanmış, ABD bölgede söz söyleyen SSCB, ÇHC ve Japonya ile birlikte en önemli güçlerden biri olma özelliğini sürdürmüştür.

ABD'nin Çin'le yakınlaşmasında elde ettiği kazançlardan birisi de Çin'e yönelik ambargonun kalkmasıdır. 1972'de ekonomi en fazla öne çıkan unsur olmamıştı. Ancak Çin'in dev iç pazarının ABD'ye açılmasının uzun vadeli sonuçları olacağı açıktı. Çin'de yaşanacak büyük ekonomik değişimlerde ABD ile ekonomik ilişkilerin yeniden tesis edilmesinin önemli bir rol oynamış olduğu açıktır. Her ne kadar sermaye akımları serbestleşmediği sürece mal ticaretinin bir ülkedeki ekonomik yapıyı değiştirici etkisi olmayacağı söylenebilirse de Çin için durum farklıdır. Çin pazarının ABD mallarına açılmasıyla, ekonomik açıdan olmasa da toplumsal psikoloji açısından kapitalist ekonominin meşruiyetinin artmış olduğu açıktır. Yine Büyük İleri Atılım'dan Kültür Devrimi'ne uzanan süreçte devletin benimsediği idealist söylemin yerini yavaş yavaş pragmatizm övgüsünün alması da gelecekte yapılacak olan ekonomik reformların zeminini oluşturmuştur.

29 Zbigniew Brzezinski, "Needed: An Alternative," *Newsweek*, Mart 1972, s. 60.

Mao'nun ölümü ve ilk “reform” süreci

1975 yılında Başbakan Co En-lay öldü. Mao'nun çok yakınında yer almış olup da sonunda yine Mao tarafından tasfiye edilmemiş olan az sayıdaki ÇKP liderlerinden biriydi. Mao da iyice yaşlanmıştı. 1976 yılı Çin açısından son derece önemli iki olaya sahne oldu. Bunlardan birincisi Co En-lay'ın ölüm yıldönümünde çıkan olaylardı. Ocak ayında Tiananmen Meydanı'nda toplanan yaklaşık yüz bin kişi Co En-lay'ın anısına meydana çelenkler ve şiirler bıraktı. Bu etkinlik devlet bürokrasisinin denetiminin tamamen dışında gerçekleşmişti. Anmanın yapıldığı gece tüm çelenklerin ve şiirlerin kaldırılmasıyla birlikte daha büyük olaylar patlak verdi. İşçilerin ve gençliğin yoğun katılımına sahne olan eylemlerde net ve belirgin bir söylem göze çarpmasa da eylemcilerin ülkenin içinde bulunduğu durumdan hoşnut olmadığı açıldı.

Eylemlerde daha sonra “Dörtlü Çete” olarak adlandırılan grup tepkilerin hedefi haline gelmişti. Dörtlü Çete daha önce Kültür Devrimi'nden Sorumlu Grup içinde yer alan Çiang Çing (Mao'nun dördüncü eşi), Yao Wen-yuan (Kültür Devrimi'nde Wu Han'ın oyununu eleştirerek ideolojik çatışmayı başlatan, Mao'nun en yakınındaki teorisyen), ÇKP'nin Şanghay sorumlusu Cang Çun-çia ve parti tarafından “örnek işçi” olarak ilan edilmiş olan Wang Hong Wen'den oluşuyordu. Bu isimlerin hedef alınması, Büyük İleri Atılım'dan Kültür Devrimi'ne uzanan sancılı sürecin sonunda çekilen onca acıya ve yaşanan karmaşaya karşın halkın yaşam koşullarında belirgin bir iyileşme olmamasının sonucuydu.

Çin ekonomisi 1949'dan sonra tarihte hiç olmadığı ölçüde büyüdü ve şekil değiştirdi. Ciddi bir sanayileşme yaşandı. Ekonomi Çin'in tarihsel özelliği olan basit köylü ekonomisi olmaktan çıkmıştı. Böyle bir yapıda üretimde muazzam ilerlemeler kaydetmek, büyük sanayi atılımları yapmak, dünyanın önde gelen ordularını kurmak mümkün oluyordu. Buna karşın SSCB ve Çin'in ortak özelliği hizmet sektörünün hemen hemen hiç gelişmemiş olmasıydı. Buna ulaşım hizmetlerini ve tüketiciye yönelik altyapı yatırımlarını da eklemek gerekir. Bunun sebebi üretim birimlerinin planlamaya konu olan kalemler üzerine odaklanması ve söz gelimi planda öngörülen üretim miktarı tutturulduğu anda herkesin görevini yapmış olduğunun kabul edilmesidir. Bu planlama yaklaşımı SSCB'de, ülke dünyanın en büyük patates üreticisi olduğu halde hasılanın sadece %75'inin nihai tüketiciye ulaşabilmesi gibi trajik sonuçlara yol açmıştır. Yine ülke-

deki tüketim mallarının kıtlığına oranla çok daha uzun olan kuyrukları da buna ekleyebiliriz.³⁰

Bürokratik devlet yapısıyla, merkezi planlama arasındaki ilişkiyi incelediği eserinde Ernest Mandel bu durumun hiçbir şekilde merkezi planlamaya içkin bir sorun olmadığını söylemektedir. “Tam tersine, yolaçtıkları devasa işleyiş bozuklukları ve israf, her şey bir yana, ekonominin orantılı gelişmesi yolunda bir girişim olan planlamanın temel mantığına ters düşer. Yalnızca bürokrasinin üreticiler/tüketiciler kitlesi üzerine despotça dayattığı tercihleri yansıtır.”³¹

Çin’de yaşananların da yukarıdaki satırlara uygun biçimde geliştiği söylenebilir. Büyük İleri Atılım döneminde ekonomik kararların adem-i merkezileştirilmesi yönünde atılan adımlar bürokrasinin hakim olduğu yapıda yapısal bir dönüşüme yol açmamıştır. Çünkü temelde yerel bürokratlar da daha üst düzey bürokratlarla aynı dürtüler üzerinden hareket etmektedir. Bu yüzden 50’lerin sonunda yaşanan adem-i merkezileşmeyle yerel birimlerin üzerindeki denetim gevşemiş ancak bunun sonucunda görülen şey merkezi planlama komisyonuna bildirilen üretim rakamlarının yerel bürokratlarca keyfi biçimde şişirilmesi olmuştur. Bu keyfiyetin yarattığı sorunların 60’ların başında kısmi piyasa reformlarını gündeme getirmiş olduğu daha önce belirtilmişti. Ancak bu reform önerileri piyasanın lağvedilmiş olduğu bir ekonomik yapı içinde idari kararların piyasa ilkelerine göre verilmesini salık vermek gibi çelişkili bir yaklaşımdan öteye gidemedi.

1976 Tiananmen olayları halkın ülkenin gidişine verdiği tepkiyi açığa çıkartmıştı. Aynı yıl içinde Mao’nun ölmesi Tiananmen olayları üzerinden şekillenen yeni bir iktidar mücadelesini gündeme getirdi. Kültür Devrimi sırasında dışlanmış olan ancak 1975’te Mao tarafından Merkez Komitesi’nin başına geçirilen Dang Şiaoping, bir dizi siyasi manevrayla birlikte halkın Dörtlü Çete’yi hedef alan tepkisini de değerlendirerek iktidara yükseldi. 1978’de 11. Merkez Komitesi’nin 3. oturumunda yapılan tüm konuşmalar, Lin Biao ve Dörtlü Çete’ye karşı kazanılan zaferi kutlayarak başlıyor ve 1976 Tiananmen olaylarını devrimci eylemler olarak nitelendiriyordu.³²

Aynı Merkez Komitesi oturumunda “dört modernleşme” hedefi par-

30 Ernest Mandel, *İktidar ve Para*, çev. Bülent Tanatar, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1992, s.58.

31 a.g. e., s. 59.

32 “Çin Komünist Partisi On Birinci Merkez Komitesi 3. Genel Toplantısının Bildirisi”, *Bugünkü Çin Hangi Yolu İzliyor*, İstanbul: Aydınlik Yayınları, 1980, s.11.

tinin temel yönelişi olarak ifade edildi. Dört modernleşme, tarımın, sanayinin, yurt savunmasının ve bilim ve teknolojinin ekonomik yapıda benimsenecek yeni yaklaşımlar temelinde ilerletilmesini ifade ediyordu. Ekonomide yaşanan sorunlar esas olarak piyasa işleyişini ortadan kaldıran merkezi planlamaya atfediliyordu. Merkez Komitesi'nin bildirisinde bu tespit şu şekilde ifade edilmişti:

Bugünkü yapının esas sorunu, ekonominin nesnel gelişme yasalarını pek çok alanda ve değişik ölçülerde ihlal etmesidir. Üretim ve dolaşım alanlarında, meta üretiminin değer yasası göz ardı edilmekte, bölüşümde ise 'herkese emeğine göre' ilkesi doğru dürüst uygulanamamaktadır.³³

Bu ifadeler ilk bakışta doğrudan piyasa reformlarına işaret etmiyormuş gibi görünebilir. Ancak Marksizmin temel ilkeleri açısından bakıldığında kastedilen çok net olarak ortaya çıkmaktadır. "Meta üretimin değer yasası" Marksist teoride kapitalist piyasa içinde malların değişim değerlerinin belirlenmesini anlatır. Marx *Kapital*'de kapitalizmin tahliline metanın tahliliyle başlamıştır. Marx'a göre meta üretimi kapitalizmden önce de var olmuştur ancak kapitalizmle birlikte gerçekleşen meta üretiminin genelleşmesi olmuştur. Metaların değişim değerleri ise değer yasası tarafından metaların üretiminde gerekli olan emek zaman miktarına bağlı olarak belirlenmektedir.³⁴ Değer yasası kapitalizmin temel işleyiş ilkesidir. Dolayısıyla Marksist terminolojiyi kullanan ÇKP 11. Merkez Komitesi, değer yasasının göz ardı edildiğini savunurken, esas olarak ihtiyaç duyulunun ekonomide piyasanın hakimiyetini arttırmak olduğunu ifade etmektedir. İkinci ibare olan "herkese emeğine göre" ilkesi ise Marksizmde sosyalizmin temel ilkesini ifade eder. Marx'ta emek gücü de fiyatı emek piyasasında belirlenen bir meta olarak tanımlanmıştır.³⁵ Emek gücünün piyasada belirlenen fiyatı yani ücret, emeğin karşılığından her zaman az olmakta emeğin karşılığıyla emek-gücünün fiyatı arasındaki fark artı-değeri oluşturmaktadır ve kapitalizmde bu artı-değerin denetimi kapitalistin denetimindedir. "Herkese emeğine göre" ilkesi bu işleyişle tam bir zıtlığı ifade eder. Öncelikle bu ilke emek gücünün meta olmaktan çıkmasını yani ücretin piyasa dışında belirlenmesini gerektirir. Emek süreci sonunda oluşan artığın denetlenmesi ise tüm toplum tarafından ortaklaşa biçimde

33 a.g. e., s. 43.

34 Karl Marx, *Kapital*, Cilt 1, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 2000, s. 47.

35 a.g. e., s. 171.

gerçekleştirilir. Dolayısıyla “herkese emeğine göre” ilkesinin işlememesi demek emek gücünün meta özelliğini kaybetmemiş olması demektir. Bu değer yasasının işleyişini savunan ÇKP yöneticileri için çelişik bir ifadedir. Ancak ekonomi politikalarını meşrulaştırmak için Marx’ı ve Marksist teoriyi tahrifata uğratmak SSCB’de sıklıkla başvurulmuş bir yöntemdi. Çin Halk Cumhuriyeti’ni oluşturan bürokratik katman da aynı geleneği sürdürüyordu.

ÇKP Merkez Komitesi’nin 3. Oturumu’ndan sonra ilk adımlar emek piyasasını yeniden tesis etmek için atıldı. Önce belirli kentler pilot bölge olarak belirlendi. Yöneticilerin verimliliği arttırmak için emek kaynaklarını serbestçe kullanma özgürlüğüne sahip olmaları gerekliydi. Oysa 1949 devriminin ardından yaşanan kamulaştırma hamlesi sonrasında devlet işletmeleri tüm ekonomiye hakim olmuştu ve işçiler ömür boyu istihdam garantisiyle işe alınıyordu. İşgücü arzını karşılayacak düzeyde bir endüstriyel büyüme sağlanamadığında işçilerin bir kısmının atıl kalması sorunu ortaya çıkıyordu. ÇKP’nin yüklediği anlamla “herkese emeğine göre” ilkesinin işletilmesi, bu atıl personelin işten atılabilmesi olanağının yöneticilere sağlanması demektir. İlk etapta bu uygulama çok sınırlı olarak pilot bölgelerdeki bazı işletmelerde uygulandı. Ancak ömür boyu istihdam garantisini yasal olarak kaldırmak demek tüm Çin işçi sınıfını ayaklandırmak demektir. Yine seçilmiş devlet işletmelerine, plan hedeflerini karşıladuktan sonra hükümet tarafından belirlenmiş fiyatların üzerinde mal satma ve kârlarının bir bölümünü kendi elinde tutma hakkı verildi.

1983’de hükümet bundan sonra, mevcut devlet sektörü işçilerinin yararlandığı iş güvencesi ve refah uygulamalarının hiçbirinden yararlanamayan ve sözleşme temelinde istihdam edilen işçilerin işe alınacağını açıklayarak emek piyasasını oluşturmada ilk büyük adımı atmış oldu. Yeni işe alınanlar çoğunlukla, sözleşme temelli, hayat boyu istihdam garantisinden yoksun işçiler olduğundan, bu kesim zaman geçtikçe hem sayı hem de oran olarak arttı.³⁶

Devlet sektöründe gerçekleştirilen piyasacı reformlara, milli burjuvaziye karşı politikanın gevşetilmesi eşlik ediyordu. Bu doğrultuda “8 karar” olarak adlandırılan bir dizi karar alındı. Bu kararlar esas olarak Kültür Devrimi sırasında milli burjuvaziye yönelik uygulamaların telafi edilmesine yönelikti. 8 karara göre, Kültür Devrimi sırasında milli burjuvaziye

36 Martin Hart-Landsberg ve Paul Burkett, *Küresel Çatışmanın Yeni Aktörü Çin ve Sosyalizm*, çev. Emre Balıkcı, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2006, s. 55.

mensup çok sayıda sanayici ve işadının el konulan, banka mevduatları ve konutları geri verilecekti. Yine Kültür Devrimi sırasında bu kesim içinden gelip devlet sektöründe çalışanlara normalden yüksek maaş ödenmesine son verilmişti. 8 karardan biriyle bu uygulama da kaldırıldı. Devlet sektöründe yöneticilik görevi yapmış ve Kültür Devrimi sırasında görevden alınmış olanlar göreve geri dönecekti. Daha önce milli burjuvazi içinde yer alan insanlardan 2 bin Yuan'ın üzerinde tahvil sahibi olanlara sağlık hizmetlerinden ayrıcalıklı biçimde yararlanma hakkı verilmişti. Kültür Devrimi ile kaldırılan bu hak 8 karardan biriyle yeniden iade edilecekti. 1966 yılında durdurulan faiz ödemeleri tekrardan başlayacak, milli burjuvazi birikmiş faiz alacaklarını tahsil edebilecekti. Nihayet milli burjuvaziye mensup ailelerin çocuklarına, aile geçmişleri dolayısıyla Parti ya da Gençlik Birliği üyeliğinde, okullara girişte ve işe alınmada negatif ayrımcılık yapılmayacaktı.³⁷

Milli burjuvaziye ilişkin benimsenen bu siyaset söz konusu reformların 60'ların başında Li Fu-çun'un gündeme getirdiklerinden köklü biçimde farklı olacağını göstermektedir. Söz konusu olan sadece ekonomik kararların adem-i merkezileştirilmesi değil tüm ekonomik yapının piyasanın işleyişine uygun hale getirilmesidir. Piyasanın en verimli şekilde işleyebilmesi için özel kâr güdüsüyle çok daha verimli bir ekonomik performans göstereceği varsayılan özel sermaye (milli burjuvazi) teşvik edilmiştir.

Ancak burjuvazi 1949'dan 1978'e kadar büyük oranda mülksüzleştirilmiş, ekonomik gücünü ve buna bağlı olarak siyasi gücünü yitirmişti. Özel sermaye 7 aile üyesi ve çırak çalıştırılabilen işletmelerle sınırlıydı. Reform döneminde bu sınır fiilen aşılmaya başlandı. 1987'de bu sınır tamamen kaldırılacaktı. "Özel sektör işgücü, 1977'de 240.000 kişiden, 1981'de 1.1 milyona, 1984'de 3.4 milyona ulaştı."³⁸

Deng Şiaoping tarafından piyasa sosyalizmi olarak adlandırılan bu yeni politikada daha baştan özel sermayeye önemli bir yer verilmiştir.³⁹ Ancak milli burjuvazi eski gücünü yitirmiş olduğu için tek başına bu gelişimi sırtlamaya muktedir olmamıştır. Bu yüzden yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi gerektiği düşünülmüştür. Deng Şiaoping, "Açık Kapı" politikasını ilan ederek Guandong ve Fujian bölgelerindeki güney sahille-

37 Ulanhu, "Milli Burjuvaziye İlişkin Siyaset Üzerine", *Bugünkü Çin Hangi Yolu İzliyor*, İstanbul: Aydınlik Yayınları, 1980, s. 184.

38 Hart-Landsberg ve Burkett, a.g.e., s.56.

39 Piyasa sosyalizmi tartışması için bkz. Sungur Savran, "Piyasa Sosyalizminin Yükselişi ve Düşüşü", *11.Tez*, no. 11, İstanbul, 1991, s. 9-57.

rinde yabancı sermaye yatırımlarına açık 4 tane özel bölge oluşturmuştur.

Yabancı sermayeli şirketler piyasa ekonomisinin kurallarını öğretecek “okullar” olarak görülüyordu. İlk aşamada yabancı yatırımlar devletle belirli bir ortaklık ilişkisi içinde yapılmak zorundaydı. Yabancı sermayenin ekonominin gelişimindeki önemine vurgu arttıkça yabancı sermayenin önündeki engelleri kaldırma eğilimi de arttı. 1983 yılında doğrudan yabancı yatırımları cesaretlendirmek adına yasal engeller hafifletilmiş ve tamamıyla yabancıların sahip olduğu firmaların kurulmasına izin verilmiştir.⁴⁰

1978-1979 yıllarında başlayan ilk piyasa reformları dalgası ekonomide hatırı sayılır bir canlanma yaratmakla birlikte bir dizi çok önemli yan etki göstermişti. Bu yan etkiler büyük oranda planlamaya uygun biçimde şekillenmiş devlet yapısı ve üretim ilişkileriyle piyasa işleyişi arasındaki çelişkiden kaynaklanıyordu. Çin Halk Cumhuriyeti, piyasa reformlarının yarattığı eşitsizlikleri, 90’lı yılların neo-liberal yöntemleriyle çözme olanağına sahip değildi. Sendikasılaştırma, taşeronlaştırma, esnekleştirme vb. uygulamaların Mao’nun ölümünden birkaç yıl sonra uygulanması olanaksızdı. Ancak bu olanaksızlık bürokratların ideolojik tercihlerinden çok yerleşmiş sosyal ilişkilerden kaynaklanıyordu.

Piyasa reformlarıyla birlikte işletmeler mallarını fiyatların serbestçe belirlendiği piyasalara yönlendirerek daha yüksek fiyatlardan satma yoluna gittiler. Bu fiyatlarda artışa yol açtı. Resmi olarak fiyatlar 1979’da %6, 1980’de ise %7 oranında arttı. Fiyatlardaki artış reel ücretlerin düşmesi anlamına geliyordu. Hükümet, işçilerin hoşnutsuzluklarının reform sürecini baltalamasından endişe ederek, devlet işletmelerine ücretleri yükseltmesi için ek fonlar sağladı. Bu ek fonlar devlet bütçesinde açığa neden olunca da açığı finanse etmek için 1950’lerin başından beri ilk defa devlet tahvil-leri piyasaya sürüldü.⁴¹

Bu gelişmeler reform hareketinin 1981’de duraklamasına neden olmuştur. Devlet fiyatlar üzerindeki kontrolünü yeniden tesis etmiştir. 1982 ve 1983 yılları boyunca da sıkı ekonomi politikaları izlenmiştir. Bu politikalar sonucunda istikrarın bir ölçüde sağlanmasıyla 1984 yılında reformlara yeniden hız verilmiştir. 1981-1983 arası yıllar daha hızlı bir piyasa atılımı yapmak için soluklanma yılları olmuştur.

40 Hart-Landsberg ve Burkett, a.g.e., s.60.

41 a.g.e., s.58.

Kırda piyasa reformları

Piyasa reformları kırdaki etkisini göstermiştir. 1980 yılında tarımda dekollektivizasyon başlamıştır. Komün sisteminden aile tabanlı hane halkı üretim sistemine doğru bir değişim yaşanmıştır. Toprakta kamu mülkiyeti devam etmiş; dekollektivizasyon özelleştirme şeklinde değil, toprağın kullanımı için ailelerle sözleşme yapılarak gerçekleştirilmiştir. 1980'lerin sonunda sözleşme sahibi aileler toprağı kiralama ya da miras bırakma hakkına sahip oluncaya kadar bu süreç devam etmiştir.⁴² 1990'ların ikinci yarısından itibaren özel tarım şirketlerinin sözleşmeli tarım yapması, toprak kiralarak kapitalist çiftlikler kurması teşvik edilmiştir. Böylelikle tarım üretiminin kendisi de kapitalistleşmeye başlamıştır. Çin'de komünlerin kendilerine ait sanayi tesisleri vardı. Halk komünleri yerini köy ve kasaba hükümetlerine bıraktı. Sanayi tesisleri de bu hükümetlerin kontrolünde Köy ve Kasaba İşletmeleri (KKİ) adını aldı. KKİ'ler 80'li yıllarda çok büyük bir artış göstermiştir. Günümüzde Çin'deki sanayi üretiminin temel özelliklerinden biri olan ucuz işgücü kullanımı büyük oranda KKİ'ler temelinde gerçekleşmiştir. Hane halkı üretim sistemine geçişle birlikte yoksullaşan geniş köylü kitleleri KKİ'lerde düşük ücretlerle istihdam edilmiştir.

KKİ'lerde asgari ücret yerel hükümetler tarafından belirleniyordu. Bu rakamın rekabetin zorlayıcı koşulları dolayısıyla düşük belirlenmesi eğilimi ağır basıyordu. Halk komünleri ilçe ile bucak arasındaki bir idari bölge içindeki tüm üretim kooperatiflerinin birleştirilmesiyle oluşuyordu. Halk komünleri de özerk biçimde yönetiliyor ve kendi fonlarını kendisi kontrol ediyordu. Ne var ki merkezi planlamaya sıkı sıkıya bağlı olan halk komünleri ihtiyaç duyduğu üretim araçlarının önemli bir kısmını merkezi hükümetten tesis ettiği için merkezi iradenin belirleyici bir etkisi altındaydı.⁴³ KKİ'ler komüne bağlı işletmelerden farklı olarak rekabette geri kalmanın bedelini doğrudan iflas etmekle ödüyorlardı. Halk komünlerinde ise işletmenin kapatılması siyasi kararlarla mümkündü. Bu durum Dang Şiaoping'in verimliliği arttırmak için ekonomik yasaların zorlayıcılığına yaslanma fikrine uygundu.

Köylerde piyasa reformlarının ilk yıllarında ikili bir etki görüldü.

⁴² Hart-Landsberg ve Burkett, a.g.e., s.61.

⁴³ Jacques Charriere ve Charles Bettelheim, *Çin'de Sosyalizmin Kuruluşu*, çev. Kenan Somer, İzlem Yayınları, y.y., t.y., s. 31.

Bunlardan birincisi komün sisteminin çözülüşüyle eşitsizliğin artması oldu. Hane halkı üretim sistemine geçerken çok sayıda insan rekabete dayanamayarak toprağından kopmuş ve ucuz işgücü arzına katılmıştı. Ancak topraklarını elinde tutabilenler, hükümetin yeni politikası sonucu ödenen yüksek tarımsal fiyatlardan yararlanma şansına kavuştular. Yine merkezi fonların hafif sanayiye destekleyecek şekilde tahsis edilmesi, reformun ilk yılları olan 1978-1984 arasında kırdaki kişi başına gelirin iki katına çıkmasına neden olmuştur.⁴⁴

Çin’de tarımda iki fiyat söz konusuydu. Bunlardan birincisi kota fiyatlarıydı. Üretici belirlenmiş kota miktarı kadar ürününü bu fiyattan satıyordu. İkincisi ise kota üstü fiyatlardı. Üretici belirlenmiş kotanın üstüne çıktığında, ürününü daha yüksek fiyata satma olanağına kavuşuyordu. 1979’da reformun başlamasıyla kota fiyatları %17 arttı. Kota üstü fiyatlar ise %30 ile %50 arasında artış gösterdi.⁴⁵

Bununla birlikte kırdaki kişi başına düşen gelirdeki artış eğilimi kalıcı olmamıştır. 1984-1990 arasında kırdaki kişi başına düşen gerçek gelirdeki artışta ciddi bir yavaşlama olmuştur. 1985-1988 arasında yılda %5, 1989-1991 arasında ise sadece %2 artan tarımda kişi başına gelir, 1978-1994 arasında %15 yıllık ortalama ile artmıştır.⁴⁶

Piyasa reformlarının yarattığı sorunları, piyasayı güçlendirerek çözme yaklaşımı

1981 yılıyla soluklanan reform süreci 1984 yılında yeniden hızlandırıldı. Artık hedef Çin ekonomisinin ana eksenini değiştirmektir. Piyasa reformlarının yarattığı enflasyonist etki süreçte bir duraklamaya yol açmıştı. ÇKP yönetimi, devlet işletmelerine ve yerel hükümetlere daha fazla hareket serbestliği ve ekonomik özgürlük tanıyarak, kâr maksimizasyonu ilkesi temelinde maliyetlerin düşürülebileceğine ve fiyatların yükselmesinin bu şekilde engellenebileceğine inanıyordu. Yani piyasanın etkinlik kazanmasıyla beliren sorunların çözümü için daha fazla piyasa öneriyorlardı. 1982’de düzenlenen ÇKP 12. Kongresi’nde ekonomide planlamaya “birincil”, piyasaya ise “ikincil” bir statü biçilmişti. 12 Kongre’de oluşt-

44 Hart-Landsberg ve Burkett, a.g.e., s.62.

45 Justin Yifu Lin, “Rural Reforms and Agricultural Growth in China,” *The American Economic Review*, cilt. 82, no: 1, Mart 1992, s. 34-51.

46 Hart-Landsberg ve Burkett, a.g.e., s.62

ruhan Merkez Komitesi'nin 1984'de gerçekleştirdiği 3. oturumunda piyasa ilişkilerinin statüsü yükseltilmiş ve “planlı meta ekonomisi” anlayışına geçilmiştir.⁴⁷

“Planlı meta ekonomisi” kavramının çelişik niteliği ortadadır. ÇKP'nin “planlı meta ekonomisi” kavramını kullanarak verdiği mesaj, belirli bir düzeyde planlamanın sürmesine karşı ekonomiye temel karakterini veren meta üretimi olacağıdır. Bunun pratikteki anlamı fiyatlarda, istihdam biçimlerinde vb. yapılan değişikliklere ek olarak ekonominin temel yapısında da değişikliklerin gündeme gelmesidir. Yine ÇKP 13. kongresinde Cao Ziyang'ın kaleme aldığı “Sosyalizm Yolu Boyunca Çinli Karakteristikleriyle İlerle” başlıklı raporda vurgulanan dünya ekonomisine daha cecurca girerek ihracata dayalı bir ekonomik modele geçilmesi idi.

1984'le başlayan 2. reform döneminde yeniden devlet işletmelerine özerklik sağlanmış ve fiyatlar hükümet tarafından belirlenen bir bant içinde serbestçe dalgalanmaya bırakılmıştır. Sadece çelik, kömür ve petrol gibi sanayi üretimi için elzem ürünlerin fiyatları hükümet tarafından belirlenmeye devam etmiştir.

Devlet işletmelerinin devletten fon alması uygulaması sona ermiştir. Devlet işletmelerinin vergi sonrası gelirlerine ve devlet bankalarından alınan kredilere dayanarak üretimlerini sürdürmesi gündeme gelmiş böylece ekonomik zorlamaya dayalı olarak verimi artırma anlayışı yeniden öne çıkmıştır. Bu uygulamanın iş yaşamındaki karşılığı iş güvencesinin adım adım ortadan kaldırılması ve işletme müdürlerinin performans kriterleri uygulayarak bazı işçilerin işine son verme hakkını elde etmesi olmuştur. Devlette sözleşme temelli istihdam uygulaması hızlı bir artış göstermiştir. Ayrıca grev hakları da tırpanlanmıştır. Ancak performans kriterleri işçilerden gelen tepkiler sonucunda uygulamaya konamamıştır.⁴⁸ Böylece ikinci reform dalgası da toplumsal zeminde önemli çelişkilerin birikmesine yol açmıştır.

Tiananmen olayları ve reformlara karşı yükselen tepkinin ezilmesi

Yeniden mülk sahibi olmaya başlayan bir azınlık olan milli burjuvaziye mensup insanların yüksek yaşam standartlarıyla işçi ve köylülerin

⁴⁷ Hart-Landsberg ve Burkett, a.g.e., s. 63.

⁴⁸ a.g. e., 67.

yaşamlarını idame ettirmek üzere verdikleri uğraş tam bir tezatlık oluşturmaktadır. Ayrıcalıklı bir azınlık için lükse evler inşa edilmekte, lüks otomobiller ve mücevherler ithal edilmektedir. En lüks otomobillerin ve konutların Çin piyasasını sarması 20. yüzyılın sonunda gerçekleşiyse de ikinci reform dalgasının sonlarına denk gelen 80'lerin sonu ve 90'ların başında da durum esas olarak farklı değildi. Ayrıcalıklardan yararlanan en önemli kesim elbette ki parti ve devlet bürokrasisiydi. Bu konuda Çinliler genelde kendilerini SSCB ile kıyaslayarak, revizyonist SSCB'de bürokratik ayrıcalıkların yoğunluğuna karşılık Çin'de daha eşitlikçi bir yapı olduğunu savunmuşlardır. Oysa Ernest Mandel'in aktardığına göre, "Sovyetler Birliği'ndeki eşitsizlik bir örnekle açılanacak olursa, lüks bir lokantadaki yemeğin fiyatı, bir Sovyet işçisinin bir aylık ücretine bedeldir. Çin'de ise böyle bir yemeğin fiyatı, Çinli işçinin bir yıllık ücretine eşdeğerdir."⁴⁹ Bu aktarım mübalağalı görülebilirse de Çin'deki bürokratik ayrıcalıkların SSCB'den geri kalır yanı olmadığı ortadadır.

İşte bu eşitsizliklerdir ki, önce öğrencileri ve ardından işçileri 1989'da ayaklanmaya itmıştır. 1986-1987 yıllarında bürokratik yapıya karşı demokrasi ve özgürlük talepleriyle yükselen hareket, parti içindeki muhalif bir unsur olan Hu Yaobang'ın ölümünün ardından büyük bir halk hareketine dönüşmüştür. Partinin üst düzey görevlerinde yer alan Hu Yaobang, Dang Şiaoping'e görevi bırakmasını ve 2000 yıl önce Çin İmparatorluğu'nu kuran Qin Şihuangdi'den bu yana görülmemiş bir şeyi yaparak örnek olmasını istemişti. Dang'ın cevabı tahmin edilebileceği gibi Hu'ya karşı bir politik saldırı kampanyası başlatmak olmuştu.⁵⁰

17-22 Mayıs tarihleri arasında 2 milyona yakın insan Tiananmen meydanını doldurmuştur. Hareket içinde öğrenciler daha çok demokratik taleplere yönelik vurgular yaparken, işçilerin harekete katılımında reform sürecinin olumsuz sonuçlarının etkisi olduğu görülmektedir. Ancak her iki kesim de bu hareket süresince kapitalizm ya da batı yanlısı bir tutum içine girmemiştir. Bürokrasi karşıtı bir yöneliş öne çıkmış, taleplerin içinde hükümet sorumlularının ve çocuklarının servetinin açıklanması talebi büyük yankı bulmuştur.⁵¹

Tiananmen olayları HKO tarafından şiddetle bastırıldı. Piyasa reform-

49 Ernest Mandel, "Pekin Komünü Tekrar Ayağa Kalkacak ve Zafere Ulaşacaktır!," *Sınıf Bilinci*, no: 4/5, Ekim 1989, s. 119.

50 Russel Watson, "A Look Inside the Politburo The Lessons Behind the Fall of Hu Yaobang," *Newsweek*, Haziran 1989, s. 23.

51 Jin Xiaochang, "Çin'de devrim gerekiyor," *Sınıf Bilinci*, no:4/5, Ekim 1989, s. 133.

larına karşı gerçekleşmiş en büyük çaplı tepkinin ezilmesi reformların daha da hızlandırılarak devam ettirilmesi için uygun bir ortam yaratıyordu.

SSCB'nin yıkılışı ve Çin'deki yansımaları

1989-1991 yılları arasında önce Berlin Duvarı yıkılmış ardından da SSCB çökmüştü. Bu gelişmeler Kültür Devrimi'nden bu yana Sovyet Bloku'ndan bağımsız bir gelişme seyri izlemiş olan Çin'de doğrudan sonuçlar doğurmadı. Ancak dünya çapında kapitalizmin zafer kazanmış olduğu yönündeki iddialar hakim konuma gelmişti. Neo-liberalizm, küreselleşme adı altında altın çağına girerken Çin'de de gidişat paralel bir yöne girdi. 1980'lerin başında işçi sınıfından gelen tepkileri yatıştırmak adına reformlara ara veren Çin bürokrasisi 1989'da tepkileri tanklarla ezmeyi tercih etmişti. SSCB, glasnost ve perestroyka politikalarının sonucu olarak çökmüştü. Çin 1978'den bu yana bir tür perestroyka uyguluyordu. Ancak, yönetim yapısının kısmi değişiklikleri gündeme getiren Glasnost SSCB'nin çöküşündeki esas etken olarak görüldü.

Çin Halk Cumhuriyeti benzer bir akıbete uğramamak için yönetim yapısındaki baskıcı ve bürokratik özellikleri güçlendirdi, muhalefeti giderek daha fazla baskı altına aldı. Diğer yandan piyasa reformları tüm hızıyla sürdürülüyor, kapitalizmin restorasyonu büyük ilerlemeler kaydediyordu. SSCB'de Glasnost politikası piyasa yanlısı üst düzey bürokratlarla, eski sistemde önemli ayrıcalıklar elde etmiş alt düzey bürokratları karşı karşıya getirmişti. Glasnost ve Perestroyka ile ayrıcalıklarını yitirme tehdidiyle karşı karşıya kalan çoğunlukla alt düzey bürokratlar (yerel Sovyet yöneticileri, fabrika müdürleri vb.) Ligaçov önderliğinde Gorbaçov'a karşı muhalefet ediyorlardı. Bu yüzden Gorbaçov Glasnostla bürokrasinin belirli bir kesiminin gücünü kırmaya çalışmıştı. Bürokrasinin içindeki çelişki 1991'in darbeler ve karşı-darbelerle örülü çatışmalı süreci içinde kapitalizmin restorasyonu ile sonuçlandı.⁵²

Çin'de ise durum farklıydı. Piyasa reformları bürokrasinin her düzeyine ayrıcalıklar sağlayarak gelişmişti. Bürokratik katman kendi içindeki genel bir uzlaşa çerçevesinde kapitalizmin restorasyonunu sürdürüyordu. ÇKP'nin meşhur deyiimi hatırlanarak denebilir ki “Çinli karakteristikle-riyle kapitalizm yolunda” yürüyordu. Arada çıkan çatlak sesler de Hu Yaobang gibi tasfiye ediliyordu. Bugün hala muhalefet üzerindeki baskılar,

52 Sungur Savran, “SBKP 19. Konferansı”, *Sınıf Bilinci*, no.2, Eylül-Ekim 1988, s.13.

medya üzerindeki kısıtlamalar ve her alanda süren baskıcı, keyfi uygulamalar sürmektedir. Muhalif parti bürokratları için hareket alanı çok ciddi biçimde sınırlandırılmakta, emekli olduktan sonra bile sıkı bir kontrol sürmektedir.⁵³

Piyasanın egemenliğinin sağlanması ve kapitalist restorasyon

1984’le başlayan ve 1989-1991 dönemine kadar süren ikinci reform dalgası da sonunda ekonominin yavaşlamasıyla sonuçlanmıştı. 1983’ten 1988’e kadar ortalama %10’un üzerine seyreden büyüme oranları, 1980 ve 1990 yıllarında %4’e düştü. Enflasyon 1988 ve 1989 yıllarında sırasıyla %19 ve %18 olarak gerçekleşti. Ancak ekonomideki yavaşlama enflasyonist baskıları hafifleterek, ekonomi yönetimine biraz nefes alma şansı tanıdı. 1992 yılında toplanan ÇKP, 14. kongresinde “Çinli özellikleriyle sosyalist piyasa ekonomisi”ni kurmak için kararlı olduğunu ilan etti.⁵⁴ ÇKP’nin kullandığı bu kavram bürokrasinin dilinden, günlük kullanılan dile çevrildiğinde anlatılmak istenen artık devlet sektörünün merkezi rolünün kaybolmaya başlayacağıdır.

1992’ye kadar özel sektör sürekli olarak büyümeye devam etmişti. Ancak artık devlet sektörü de küçültülecekti. Böylece özelleştirmeler gündeme geldi. Çin’de özel sektörün büyümeye başlamasından beri özel sektörün devlet sektörüne göre daha verimli olduğu yönündeki fikir hakim durumdaydı. Bu yaklaşım özelleştirme yapan bütün ülkelerde öne çıkmaktadır. Özel sektörün verimliliği esas olarak salt kâr maksimizasyonu ilkesiyle hareket etmesidir. Oysa devlet sektörü, istihdam yaratmak, refah sağlamak ve üstlenen firma için kârlı olmasa bile kalkınma için gerekli görülen sabit sermaye formasyonunu gerçekleştirmek gibi görevleri yerine getirmektedir. Dolayısıyla her zaman kârlı olmasını beklemek ve verimliliği kârlılığa göre tarif etmek devlet sektörü açısından yanlıştır.

Çin’de özelleştirme dalgası Hisse Tabanlı Kooperatif (HTK) uygulamasıyla başlamıştır. Bu uygulamayla devlet işletmeleri sadece işletme çalışanlarına satılacaktı. Ancak bu “çalışan” kavramının işine işletme yöneticileri de giriyordu. Söz konusu bürokratların gelir ve birikimlerini işçileriyle karşılaştırmak elbette ki olanaksızdı. Dolayısıyla ilk özelleştirme

⁵³ The Economist, “Dissent In China The Ghosts of Purges Past,” Haziran 2007, s. 44.

⁵⁴ Hart-Landsberg ve Burkett, a.g.e., s. 71.

dalgasıyla işletme düzeyindeki bürokrasi hisselerin çoğunluğunu elinde toplayarak. kapitalistleşme yönünde önemli bir adım attı.⁵⁵ İşçilerin hisselerin çoğunluğunu elde ettiği istisnai durumlarda ise işletme zaten kârlı olmaktan uzak oluyordu. İşçiler, işletmenin kapanmasını engellemek için hisselerini satın almak zorunda kalıyorlardı.

Özel sektörün gelişimine hükümet her yönden destek olmuştur. Bu desteğin içinde vergi imtiyazları sağlamak da vardır. Özel sektör, 1996 yılı itibariyle Çin çapındaki ekonomik faaliyetlerin %40'ını gerçekleştirmesine rağmen toplam vergi hasılası içindeki payı sadece %11,4'tür. 1978'de mali gelirlerin GSMH içindeki payı %35 iken bu rakam özelleştirmeler sonucunda 1996'da %11'de daha aşağılara düşmüştür.⁵⁶

Özelleştirmeden KİKİ'ler de nasibini almıştır. KİKİ'lerin özelleştirilmesi geniş çaplı olarak 1996'da başlamıştır. Özelleştirme dalgasının KİKİ'lere geç ulaşmış olmasının nedeni zaten mülkiyet biçimi itibariyle olmasa da yapı ve işleyiş olarak KİKİ'lerin birer özel işletme olarak çalışıyor olmasıdır. Böylece piyasaya mümkün olduğunca uyumlulaştırılmış olan KİKİ'leri özelleştirilmesi, reform programı açısından öncelikli görülmüştür.

Çin'de özel sektöre verilen destekler yabancı sermaye için de geçerli olmuştur. Doğrudan yabancı yatırımların Çin'deki gelişimi kapitalist restorasyon açısından son derece önemli bir rol oynamıştır. Çin'de doğrudan yabancı yatırımlar, eşit katılımlı, anlaşmaya dayalı ya da tamamen yabancı sermayeli biçimlerde gerçekleşmektedir.

Çin'de kapitalist restorasyonun köklerini Mao'nun pragmatizminde aramak yanıltıcı olmaz. Çinliler tüm tarih boyunca dünyanın en kalabalık toplumu olmuştur. Mao'nun politikalarına hep, Çinlilerin sayıdan gelen gücünü kullanma anlayışı damgasını vurmuştur. Hem iktidara yürüdüğü iç savaş dönemi boyunca hem devrim sonrasında teknolojik eksiklikleri tüm bir toplumu demir çelik üretiminde seferber ederek aşmaya çalıştığı Büyük İleri Atılım yıllarında Mao, hep aynı yolu izledi. Daha iç savaş yıllarında ABD'nin desteğini kazanmak için Çin'in büyük pazarını onlara açmayı önermişti. Bugünün Çinli politikacıları da temelde aynı şeyi yapıyorlar. Ama bunu 1980'lerden başlayarak dünyaya hakim olan neo-liberal anlayışa uygun bir çerçevede gerçekleştiriyorlar. Çin 21. yüzyıla girildiğinde de yine dünyanın en kalabalık nüfusuna sahip. Bu sefer ÇKP yöneticileri, bu kalabalık nüfusu dayanarak dünya emek piyasasında muazzam

55 a.g.e., s. 73.

56 a.g.e., s. 79.

bir emek arzı yaratıyorlar. Tüm dünyanın sermayedarlarına en ucuz emek gücünü vaat ediyorlar.

Çinli yöneticiler, 1949'dan sonra Çin'in sanayi altyapısındaki devasa ilerlemeyi de yabancı sermayeye cazip bir teklif olarak sunabiliyorlar. Yine yabancı sermayenin en çok istediği şeylerden biri olan politik istikrar ÇKP'nin demir yumruğuyla sağlanmış durumda. 2001 yılında DTÖ'ye giren Çin Halk Cumhuriyeti, yabancı sermayenin kalan çekincelerini de ortadan kaldırmak için küresel kapitalizmin kurallarına göre oynayacağını tüm dünyaya ilan ediyor. Böyle olunca da ister Çin pazarına yönelik hizmetler sektöründe isterse de iç pazarın yanı sıra tüm dünyaya ihracat yapmak için Çin'in bir platform olarak kullanıldığı sanayi sektöründe olsun yabancı yatırımlar Çin'e akmaya devam ediyor.

Çin 1978'de Dang Şiaopnig'in ilan ettiği açık kapı politikasından sonra üç gelişme aşamasından geçerek kapitalizmi büyük ölçüde restore etmiştir. Birinci aşamada merkezi planlama, piyasa ekonomisi lehine zayıflatılmıştır. 1978-1984 arasında henüz mülkiyet yapısında bir dönüşüm yaşanmamış, piyasa ilişkileri adım adım yerleşmesine rağmen merkezi planlama ve devlet sektörü hakim konumda olmaya devam etmiştir. 1984-1991 arasındaki dönemde piyasa ilişkileri, merkezi planlamaya göre öncelik kazanmıştır. 1991'den günümüze olan dönemde ise mülkiyet yapısında önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Hala kilit sektörlerde ve en büyük işletmelerde devlet mülkiyeti sürmekteyse de genel ekonomideki ağırlığı açısından özel sektör bir adım öne çıkmıştır. Yabancı sermayenin önündeki engeller hemen hemen tümüyle kaldırılmıştır. Sürmekte olan üçüncü aşamada özel işletmeler, devlet işletmeleri üzerinde yabancı işletme ve piyasalar ise yereller üzerinde imtiyazlı hale getirilmiştir.

Sonuç

Çin'de 1949 devriminden sonra “Yeni Demokratik Devrim” aşamasının bittiği söylenerek proletarya diktatörlüğünün kurulduğu ilan edilmiştir. İlk yılların yoğun kamulaştırma hamlesi büyük burjuvazinin mülksüzleştirilmesiyle sonuçlanmıştır. Sovyet modelinin benimsendiği Birinci Beş Yıllık Planla birlikte merkezi planlama ekonomiyi yönlendiren esas güç olarak şekillenmiştir. Meta ekonomisinin hakimiyeti büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Meta ekonomisini hakim konumdan ikincil ve tabi konuma iten sadece 1949'u takip eden kamulaştırma hamlesi değildir. Aynı zaman-

da devlet işletmelerinde işçilerin ömür boyu istihdam güvencesiyle işe alınmaları ve ücretlerin devlet tarafından belirlenmeye başlanması Çin’de meta ekonomisinin temeli olan emek piyasasını ortadan kaldırmıştır.

Çin devleti 1949’la birlikte elde edilen bu gelişmeleri koruduğu müddetçe burjuva sınıfı üzerinde bir baskı aygıtı işlevi görerek, bir işçi devleti karakteri kazanmıştır. Ancak bu devlet, işçilerin doğrudan katılım ve denetimine açık olmayan bürokratik bir yapıya sahip olduğundan bürokratik bir işçi devleti olarak tanımlanması gerekir. Bugünse bu işçi devletinden geriye içi boşalmış bir kabuk kalmıştır.

Çin’i sosyalizme doğru yolculuğunun motoru Ekim Devrim’inin açtığı proleter devrimler çağının genel atmosferi oldu. Emperyalizme karşı mücadele eden birçok ulus gibi Çin de yüzünü sosyalist devrime döndü. Çin ulusu köhnemiş emperyalizmin ve kapitalizmin dayatmalarına boyun eğerek değil yükselen sosyalizmden ilham alarak yeniden inşa edildi. Çin sosyalist devrim sayesinde muasır medeniyetler arasındaki yerini başı dik ve gururlu biçimde yeniden aldı.

Ancak Çin’de başlayan sürekli devrim kısa sürede kesintiye uğradı. Çin’de sosyalist insanın ilham kaynağı Ekim Devrimi yozlaşmıştı. Sovyetler Birliği ne yeni insana ne emperyalizme karşı savaşa ne de komünizme ilham kaynağı olmaktan çıkmıştı. Geriye, geri kalmış ama beşeri ve coğrafi açılardan büyük potansiyele sahip ülkelerin kalkınması için başarılı bir model kalmıştı. Mao’nun pragmatizmi bu modeli aldı, ulusal hedeflerine uyduğu ölçüde kullandı ve aynı ulusal hedeflere ters düşmeye başladığını düşündüğünde bir paçavra gibi kenara fırlattı.

Maoizm’de tüm ezilen halklar için bir kılavuz görmeye devam eden Maoist akımların genel olarak düşündüğünün aksine Dang Şiaoping bir anti-Maoist olmadı. Tersine Maoist pragmatizmin cesur ve kararlı bir uygulayıcısıydı. Mao’nun, emperyalizme ve kan emici burjuvaziye karşı savaşta bilemediği sınıf kını ona kızıl rengini veren esas etkendi. Ama bu kızılık enternasyonalist değildi. Çin’in ulusal çıkarlarını hep en önde tuttu ve işte bu ulusçuluk Maoizmin kızıl renginin kısa sürede solmasına yol açtı. Aynı Stalinizmin Rusya’da yaptığı gibi... Dolayısıyla bugün kapitalizme doğru son sürat yol alan Çin’in bu gelişmesinin kökleri Deng’in piyasacılığından önce Mao’nun ulusçu pragmatizminde aranmalıdır.

Mao kıra gönderip çalıştırdığı aydınlarla yeni Çin’i kurmaya, ulusu ayağa kaldırmaya bağımsız Çin’i yaratmaya çalışıyordu. Dang ve onu bugün takip edenler içeride koruyup kolladıkları yeni burjuvazi ve dışarıdan

getirdikleri sermaye ile aynı ulusal hedefe koşuyor. Dang'in kendisiyle özdeşleşen Çin atasözü şöyle diyor: “kedinin beyaz ya da siyah olması önemli değildir; fare yakaladığı sürece o kedi iyi bir kedidir...” Maoist pragmatizmin bu en özlü ifadesinin aksine hem dünyada hem de Çin’de hâlâ iki sınıf proletarya ve burjuvazi savaşıyor. İki sınıfı uzlaştıran ve beraberce güzel yarınlara ulaştıran ne bir sistem ne de bir kalkınma modeli icat edilemedi. Hâlâ tarihi beyaz kediyle siyah kedinin kavgası sürüklüyor. Dünyanın tüm ezilenleriyle birlikte Çin’in yoksul kitleleri de, kapitalizmin pençe darbeleriyle kızıla boyanmış kürküyle son saldırısına hazırlanan kedinin zaferini bekliyor.

Türkiye finans kapitalinin dışa açılması¹

Özgür Öztürk

Giriş

Türkiye kapitalizmi kendi tarihinin önemli dönemeçlerinden birinde bulunuyor. Bunun en açık işaretini dış politika alanında ve bir “bölge gücü” olmak için harcanan çabada görmek mümkün. AKP iktidarının sağladığı “istikrar” sayesinde 2000’li yıllarda bir yandan emekçiler üzerindeki baskısını arttıran ve bir yandan da uluslararası sermaye ile bağlarını sağlamlaştıran büyük burjuvazi, son birkaç yıldır, Ortadoğu-Avrasya coğrafyasında etkili bir merkez olma isteği ile harekete geçmiş durumda. Yeni-Osmanlıcı bir vizyon ile yürütülen yeni dış politika, bu haliyle bir “erken doğum” olduğu izlenimini uyandırsa da temelde keyfi ya da hayâli bir yönelim değil. Aksine, kapitalist üretimin Türkiye coğrafyasındaki uzun sürmüş gelişiminin bir sonucu ve yeni ve daha yüksek bir aşamaya işaret ediyor. Her ne kadar arada çok belirgin farklılıklar varsa da ölçek ve önem

¹ *Devrimci Marksizm* dergisi editörlerine yorum ve eleştirileri için çok teşekkür ederim.

açısından 1960 ve 1980 ile kıyaslanabilecek tarihsel bir geçiş uğrağında olduğumuz söylenebilir.

Doğal olarak, olup bitmiş bir olgu değil, çelişkiler içerisinde inşa edilmeye çalışılan ve sık sık ileriye ve geriye doğru salınımlar sergileyen bir **süreç** söz konusu – ve bunun kapsamı salt dış politika alanının epey ötesine uzanıyor. Son dönemde gündeme gelen (ancak, şimdilik gündemden düşmüş gibi görünen) çeşitli açılımlar bu sürecin tamamlayıcı bir parçası. Ayrıca hükümet, TSK, yargı ve medya arasında cereyan eden karmaşık mücadeleleri, her kurumun kendi içindeki iç çatışmaları ve dinin günlük yaşamdaki öneminin giderek artışını birlikte düşündüğümüzde, bir şeylerin alttan alta gerçekten ciddi biçimde değiştiği ve genel bir yeniden yapılanmanın yaşandığı tespitinden kaçınabilmek zor görünüyor.

Kuşkusuz, kapitalist toplumsal ilişkilerin içeriği ya da “özü” herhangi bir değişime uğramış değil. Geçmişte olduğu gibi bugün de emek sömürüsü, artı-değer üretimi, eşitsizlikler devam ediyor ve gittikçe derinleşiyor. Dolayısıyla, görünürde bir değişim/dönüşüm varsa bu içeriğe değil de biçime dair olmalı. Bununla birlikte, salt “biçimsel” oldukları kabul edilse bile çok önemli alt üst oluşların yaşandığı da kesin. Marx’ın biraz daha farklı bir bağlamda belirttiği gibi, **bu içeriğin neden bu biçimi aldığını** sormamız gerekir: sorun yalnızca biçimin ardında gizlenen içeriği tespit etmek değil, daha da önemlisi, bu özün neden bu biçime büründüğünü açıklayabilmektir. Türkiye burjuvazisi tarihin bu anında neden aktif bir dış politikaya ve bölge gücü olmaya yönelmiştir? Neden dine sarılmıştır? Ve bu durumun ülke içi sınıf ilişkilerinde yarattığı/yaratacağı sonuçlar nelerdir?

Bu yazıda tüm bu sorulara doğrudan yanıtlar verilmiyor, ancak sürecin maddi altyapısı ve özellikle de sermayenin uluslararası yayılma dinamiği incelenerek bazı önemli ipuçları ortaya koyulmaya çalışılıyor. Yazının çıkış noktası, yaşanan süreci doğru değerlendirebilmek için öncelikle maddi üretim ilişkilerine bakılması gerektiği ve süregiden tartışmalarda eksik olanın tam da bu olduğu fikri.

Son yıllarda hız ve belirginlik kazanan dönüşüm genellikle iki ana eksen üzerinde, liberal-muhafazakâr ve ulusalcı denilebilecek iki ana çerçevede algılanıyor². Siyaset bilimi açısından ilginç bir bileşim oluşturan

2 Liberal-muhafazakâr ve ulusalcı görüşleri örneklemek için belirli bir kaynağa işaret etme gereği duymuyorum. Her iki görüşün de yazılı ve görsel basında ve diğer alanlarda birçok temsilcisi mevcut. Kendi içlerindeki çeşitli ayrışmalar ise bu yazı çerçevesinde önem taşıyor.

liberal-muhafazakâr yoruma göre Türkiye demokratikleşiyor, daha doğru-su normalleşiyor. Demokratikleşme aynı zamanda daha güçlü bir Türkiye yaratıyor. Bilindiği gibi bu yorumda Türkiye’de siyaset üzerindeki devlet vesayetinin artık sona ermekte olduğu öne sürülüyor. Buna göre, dini cemaatleri de içeren “sivil toplum” (= “millet”) devlete karşı yürüttüğü mücadelede belirli bir aşamaya ulaşmıştır ve bu büyük ölçüde AKP sayesinde olmuştur. Demokrasi karşıtı güçlerin, küreselleşen dünya gerçeğine ters düşen içe kapanmacı ya da Avrasyacı perspektiflerinin aksine, milletin iradesinin hakiki temsilcisi olarak AKP’nin aktif, açılımcı ve uzlaşmacı politika tarzı günün gereklerine daha uygundur. Türkiye nihayet, coğrafyasının ve tarihinin kendisine sunduğu olanakları değerlendirerek bir bölge gücüne dönüşmektedir.

Liberal-muhafazakâr görüşlerde demokratikleşme perspektifi vurgulanırken ulusalcı yorum artan gericiliği ve dışa bağımlılığı öne çıkartıyor. Buna göre, Türkiye’de sosyal yapı ve devlet mekanizması tahrip olmuş, ülke dinsel gericiliğin ağına düşmüş, emperyalist dış güçlerle işbirliği içindeki iktidar ülkeyi bölünmenin eşiğine getirmiştir. Bölge gücü olmak bir yana, Türkiye giderek zayıflamakta ve fiilen parçalanmaktadır. Yaşanan süreç demokratikleşmeden ziyade yeni bir “renkli devrim”dir ve perde gerisinde ABD emperyalizmi bulunmaktadır. Bu bağlamda, TÜSİAD gibi güçlerin hükümete çoğu zaman verdikleri destek, kendi kısa vadeli çıkarlarını ön planda tutmalarının bir sonucudur.

Siyaseten birbirine zıt kutuplarda dursalar da bu iki görüşün bazı ortak noktaları mevcut. Öncelikle (sosyalist siyaset üzerinde güçlü etkiler yarattıklarını unutmadan) belirtmek gerekir ki her ikisi de burjuva görüşler. Ayrıca yöntemsel açıdan, dönüşümün maddi temelini göz ardı etmekte ve yüzeysel fenomenlere aşırı önem vermekte de ortaklaşıyorlar. Gerek mücadele içindeki toplumsal güçler (liberallere göre darbeciler/demokrasi yanlıları, ulusalcılara göre milli güçler/işbirlikçiler) ve gerekse mücadelenin asıl hedefi (demokrasi/cumhuriyet) salt görünümüler üzerinden tarif ediliyor. Bu tarz yüzeysel bir yaklaşım toplumsal sınıfları ve sınıfsal bir perspektifi tamamen dışladığı gibi, yer yer komplo teorileri biçimine bürünebilen basit bir algılamaya da yol açıyor. Oysa Türkiye’de son yıllarda yaşanan dönüşümleri doğru analiz edebilmek için sınıf ilişkilerine ve maddi üretim yapısına odaklanmak gerekiyor.

Vurgulanması gereken ilk ve temel noktalardan biri, Türkiye burjuvazisinin bölge gücü olma niyetinin salt politik inisiyatife ya da Ahmet

Davutoğlu'nun stratejik becerisine değil, Türkiye finans kapitalinin uluslararası yayılışına dayandığı. Türkiye'de belirli bir büyüklüğe ulaşan sermayelerin son yıllarda gerçekleştirmiş oldukları uluslararası atılımı dikkate almadan yaşanan dönüşümü sağlıklı biçimde değerlendirmek olanaklı değil. Bu nedenle, yazıda Türkiye kökenli finans kapitalin son otuz yılda hız verdiği uluslararası yayılma dinamiği çeşitli boyutları ile ele alınacak. Dönüşümün maddi temelini ve sınıfsal içeriğini anlayabilmek için böyle bir analiz mutlaka gerekiyor.

“Finans kapital” kavramı bu yazıda Rudolf Hilferding'in orijinal formülasyonuna yakın bir anlamda kullanılıyor. Avusturyalı Marksist kuramcı Hilferding, bundan yüz yıl önce ortaya koyduğu yapıtında finans kapitali banka sermayesi ile sanayi sermayesinin (ticari sermayeyi de içerecek biçimde) birleşmesi olarak tanımlamış ve bu birleşme içinde banka sermayesinin öncülüğüne ve egemenliğine özel bir vurgu yapmıştı³. Kapitalist tekellerin oluşumunu anlatan finans kapital kavramı, bu metin boyunca, bankalara yapılan özel vurgu bir yana bırakılarak, Türkiye'deki büyük sermaye gruplarını (“holdingleri”) tanımlamak üzere kullanılacak. Ancak, “Türkiye finans kapitali” dediğimizde bunun homojen bir bütünlük oluşturmadığını ve son yıllarda giderek belirginleşen biçimde kendi içinde iki kampa ayrılmış olduğunu da belirtmek gerekiyor. Ağırlıklı olarak TÜSİAD içinde yer alan “Batıcı” kanat ile MÜSİAD ve TUSKON gibi alternatif kanalları tercih eden “İslamcı” kanat arasındaki mücadeleler, hiç kuşkusuz ki son yıllarda yaşanan dönüşümün en önemli boyutlarından birini oluşturuyor. Bununla birlikte, yazıda finans kapitalin iç çelişkileri üzerinde durulmayacak ve daha ziyade uluslararası yayılma süreci incelenecek⁴.

Türkiye kapitalizminin dönüşümü üzerinde etkili olan bir faktör de dünya kapitalizminin son üç yıldır içinde debelendiği büyük finansal kriz. Türkiye, bütün olarak, krizin sonuçlarını ağır biçimde yaşayan ülkelerden biri. İhracata yönelik üretim nedeniyle dış pazarlara olan bağımlılık, krizle birlikte Türkiye'de üretimin durmasına, sanayinin çökmesine yol açtı.

3 Hilferding'in kitabının Türkçe çevirisi ne yazık ki eksiktir: *Finans Kapital*, Çev. Yılmaz Öner, İstanbul: Belge Yayınları, 1995. İngilizce çeviri için bkz. Rudolf Hilferding, *Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*, London: Routledge & Kegan Paul, 1981. Finans kapital kavramı konusunda bkz. Özgür Öztürk, “100. Yılında *Das Finanzkapital*”, *Devrimci Marksizm*, No. 12, 2011.

4 Finans kapitalin iç çelişkileri konusunda *Devrimci Marksizm* dergisinin daha önceki sayılarında yer alan şu iki çalışmaya bkz. Ahmet Öncü, “Türkiye'de Finans Kapitalin İktidar Yapısı ve Çelişkileri Üzerine Notlar”, No. 6-7, 2008; Kurtar Tanyılmaz, “Burjuvazinin İç Çatışmasının Sınıfsal Temelleri”, No. 12, 2011.

Bununla birlikte, burjuvazinin bir kesimi ve özellikle de bankaları elinde tutan büyük burjuvazi bizzat kriz nedeniyle bazı “fırsatlar” yakaladı. Bu bir yandan emekçiler üzerindeki baskının kriz bahanesiyle arttırılması, bir yandan da zora düşen işletmelerin ve krizde değeri düşen finansal varlıkların (krize yüksek likidite ile giren sermayeler tarafından) ucuza satın alınması biçiminde ortaya çıktı. Üstelik, zora düşen işletmelerin el değıştirmesi yalnızca ülke içi ile sınırlı kalmadı. Türkiye finans kapitalinin bir parçası artık dünya genelinde “küresel oyuncu” olarak hareket edebilecek ölçeğe ulaşmış bulunuyor. Daha kısa olmakla birlikte, aşağıda bu konuya da değinilecek, sermayenin uluslararası yayılma dinamiğinin kriz ortamında nasıl biçimlendiği örneklerle açıklanmaya çalışılacak.

1980 dönüşümü

Türkiye kapitalizminin “dışa açılma” macerasını incelemek için en uygun başlangıç noktası hiç kuşkusuz 1980 yılı. Bu tarihte, Türkiye’de 20-25 yıldır iç pazara dönük olarak gelişimini sürdürmekte olan kapitalist sanayi üretimi artık kendi nesnel sınırlarına ulaşmış ve büyük bir krize girmiş durumdaydı. Söz konusu olan, salt ekonomi ile sınırlı kalmayan ve siyasal ve toplumsal yaşamın hemen her yönünü kuşatan genel bir sistem kriziydi. Ve bu büyük kriz, kapitalist üretime özgü belirli çelişkilerden kaynaklanmıştı.

Her şeyden önce, 1950’li yıllardan itibaren iç pazara dönük olarak gelişen kapitalist sanayi aynı zamanda işçi sınıfının gelişimini de beraberinde getirmiş ve işçi sınıfı, Türkiye tarihinde belki de ilk kez, başat bir toplumsal güç halini almıştı. Yeni kurulan sanayi tesislerinde kitle halinde bir arada çalışan işçiler hızla örgütlenmiş, kendi sendikalarını oluşturmuş, sosyalist hareketle çeşitli bağlantılar kurmuştu. DİSK’in kuruluşunu (1967) izleyen dönemde – belirli fasıllara rağmen – giderek şiddetlenen işçi sınıfı militanlığı, zamanla sermayenin genişleyen ölçekte yeniden üretiminin önünde ciddi bir engele dönüşmüştü. Vehbi Koç’un 1973-80 arası yılları “kâbus” olarak nitelendirmesi nedensiz değildi.

Öte yandan, bizzat iç pazara dönük üretimin kendi mantığından ileri gelen başka sorunlar da mevcuttu. Kriz bir “döviz krizi” biçiminde ortaya çıkmıştı, zira üretim sistemi başta petrol olmak üzere hammadde ve diğer üretim araçlarının (ara malı ve yatırım mallarının) ithalatına dayanmaktaydı. Bu nedenle, sanayi üretimi arttıkça ithalat gereği de artmış ancak

ithalat için gereken dövizin sağlanacağı başlıca kaynak olan ihracatta eş düzeyde artış sağlanamamıştı. Sistem yurtdışından alınan teknolojiye yani makinelere ve diğer üretim araçlarına bağımlıydı, bu teknolojiyi almak için gereken döviz ise ihracat yoluyla yeterli miktarda sağlanamıyordu. Zira ihracat, ağırlıklı olarak, birincil mallarla (tarım ürünleri ve hammaddelele) ve bazı basit tüketim mallarıyla sınırlıydı. Sanayi üretimi artıyor, sanayi ürünü ihracatı yerinde sayıyordu. Bu başarısızlığın nedeni ise temel olarak iç pazar için kurulan işletmelerin ölçeklerinin dünya standartlarına göre küçük olmasıydı⁵. Türkiye imalat sanayii, uluslararası pazarda fazla rekabet şansı bulunmayan görece pahalı ve kalitesiz ürünler üretmekteydi. Aslında sistem 1970’li yılların başlarından itibaren sürekli olarak döviz sıkıntısı ile karşılaşmış olmasına rağmen, bir yandan yurtdışında çalışan işçilerin ülkeye gönderdiği dövizlerin hızla artması ve bir yandan da dış borçlanma yoluyla kriz bir süre için ertelenebilmişti. Bununla birlikte, 1970’lerin son yıllarında şiddetli biçimde patlak verdi.

Bu süreçte dünya kapitalizminin 1970’lerdeki büyük krizi de etkili olmuş, özellikle petrol fiyatlarındaki hızlı artış Türkiye’nin dış borç yükünü ağırlaştırmıştı. Öte yandan, aynı süreç, hem petrol ihracatçısı Arap ülkelerinin elinde biriken petro-dolarların ABD ve Avrupa finans kurumlarında toplanmasını, hem de üretim alanında kârlılığı azalan sermayelerin finansal alana yönelmesini beraberinde getirmiş, sonuç olarak Türkiye gibi ülkelerin dış kredi bulma olanakları bir süre için genişlemişti. Ancak, Türkiye’nin döviz kazandırmayan üretim yapısı, alınan kredilerin geri ödenmesinde sorunlar yaratmaktaydı. Başta Meksika olmak üzere çok sayıda Üçüncü Dünya ülkesinin 1982 yılında içine düştüğü borç krizi, Türkiye’yi 1970’lerin sonlarında yakalamıştı⁶.

1970’li yılların ikinci yarısının hızla derinleşen kriz ortamında Türkiye’nin hâkim sınıf kesimleri şu ikilemle karşılaştılar: ya iç pazara dönük birikim daha da yoğun biçimde (örneğin ülke içinde yatırım malı üretimine geçerek) sürdürülmeye çalışılacak; ya da döviz sorununu çözmek ve uluslararası sermaye ile farklı ve daha ileri düzeyde bir bütünleşme

5 Uğur Eser, *Türkiye’de Sanayileşme*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1993, s. 65.

6 Bkz. Neşecan Balkan, *Kapitalizm ve Borç Krizi*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1994; Melda Yaman Öztürk, *Geç Kapitalistleşme Sürecinde Kriz: Türkiye 1979 Krizi*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2008.

sağlamak için “ihracata dönük” model benimsenecekti⁷. Burjuvazi açısından her iki seçenek de belirli riskler ve aynı zamanda vaatler içermekteydi. Birkaç yıl süren belirsizliğin ardından, 1978’in ikinci yarısında büyük burjuvazinin tercihi “dışa açılma” yönünde netlik kazandı. Bu tercihte dünya kapitalizminin 1970’lerde içine düştüğü kriz nedeniyle uluslararası sermaye hareketliliğini serbestleştirmek için tedbirler almaya başlaması da etkili olmuş, 1970’lerin sonlarında IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar aracılığıyla Türkiye’deki hükümetlere çeşitli baskılar uygulanmıştı. İç ve dış faktörlerin kesiştiği bu noktada, 24 Ocak Kararları ile ilan edilen dış açılma projesi 12 Eylül darbesi ile uygulamaya konuldu.

Bu yazı kapsamında 1980 dönüşümünün çeşitli boyutları üzerinde (24 Ocak Kararları’nın ayrıntıları gibi) fazla durmak gerekli değil, ama bir noktanın mutlaka vurgulanması gerekiyor: dönüşümün ardındaki asıl sınıfsal güç, içe yönelik birikim dönemi boyunca tekelci iktidarını kuran ve uluslararası bağlantılarını oluşturan büyük sermaye kesimiydi. Bu kesim asıl olarak TÜSİAD çevresinde bir araya gelen büyük holdingleri içermekteydi.

Finans kapital egemenliği

Türkiye’de tekelci büyük burjuvazinin (finans kapitalin) egemenliği ne zaman belirginlik kazanmıştır diye sorulsa, yanıt hiç duraksamadan “TÜSİAD kurulduğunda” diye verilebilir. 12 Mart 1971 muhtırasından yalnızca birkaç hafta sonra faaliyete geçen bu dernek, o tarihten bu yana Türkiye’de toplumsal değişimin en önemli aktörlerinden biri olagelmıştır.

12 Mart dönemi, daha doğrusu 1970 civarı (1968-73 arası) yıllar, TÜSİAD’ın kuruluşunun yanı sıra bir yandan da Türkiye’de büyük sermaye kesiminin hızla “holdingleştiği” bir zaman dilimiydi⁸. Egemenliğini 1970 yılı civarında netleştiren Türkiye finans kapitali, aynı zamanda “hol-

7 Aslında bu iki seçenek birbirini zorunlu olarak dışlıyor değildi. Ancak, ödemeler dengesi sorunlarının artık sürdürülemez olduğu bir noktada, TÜSİAD’ın 1978 yılındaki ABD ziyaretinde yapılan “telkinlerin” de muhtemel etkisiyle, büyük sermaye kesimleri strateji değişikliğini zorunlu görmeye başladılar. Bkz. Galip L. Yalman, *Transition to Neoliberalism: The Case of Turkey in the 1980s*, İstanbul Bilgi University Press, 2009, s. 240-2.

8 12 Mart dönemi ve bu dönemin “holdingleşme hareketi” konusunda bkz. Ahmet Aker, *12 Mart Döneminde Dışa Bağımlı Tekelleşme*, İstanbul: Sander Yayınları, 1975; Alâattin Büyükkaya ve Alâattin Alak, *Holdingler ve Türkiye’de Holdingleşme Hareketi*, İstanbul: Umur Yayınları, 1975; Ahmet Cumhur Aytulun, *Türkiye Ekonomisine Yön Veren Holdingler*, Ankara: Tüm İktisatçıları Birliği Yayınları, 1977.

ding” tarzı organizasyonu da tercih etmişti. Finans kapitalin ana örgütü olan TÜSİAD’ın kuruluşu ve TÜSİAD çatısı altında birleşen holdinglerin oluşumu, Türkiye’de kapitalizmin belirli bir gelişme düzeyine ulaşmış olmasının sonucuydu. Zira 1950’lerin ikinci yarısından itibaren belirginleşen ve 1960’lı yıllarda planlı bir biçim kazanan iç pazara dönük kapitalist sanayi üretimi bu dönemde faaliyete geçen sanayi işletmelerinin kısa sürede satış-pazarlama teşkilatlarını oluşturarak tekel haline gelmelerine yol açmış, 1960’ların sonlarında Türkiye’de birçok sektörde tekelleşen firmalar rahatlıkla aşırı kârlar elde ediyorlardı. Ancak, bu aşırı kârları, iç pazarın darlığı nedeniyle, genellikle aynı sektöre değil, yeni ve henüz el atılmamış sektörlerle aktarıyorlardı. Böylece 10-15 yıl gibi kısa bir süre içinde birçok farklı sektörde faaliyetler yürüten büyük sermaye grupları ortaya çıktı ve bunlar kolektif olarak hemen tüm sektörlerle giriş yapmış oldular. Bu tarz gruplar, 1963 yılında holdingleşen Koç grubunu izleyerek 1960’ların sonları ile 1970’lerin başları arasındaki birkaç yıl içinde hızla “holding” şirketlerini kurdular. Holding biçimi, birçok farklı sektöre dağılan yatırımları bir merkezden yönetebilmeyi sağlamaktaydı. Aynı zamanda, bir gruba ait farklı şirketler arasında sermaye ilişkileri kuruluyor ve böylece bir “iç sermaye piyasası” da oluşturuluyordu. Şirketler arasında karşılıklı hisse paylaşımı, yine karşılıklı ticari krediler, transfer fiyatlaması (piyasa fiyatından farklı fiyat uygulaması) gibi yöntemler sayesinde sermaye grup içinde bir noktadan diğerine kaydırılabilmekteydi. Sonuç, holdinglerin sermayeyi etkin biçimde kullanarak “özel” sektörün tüm belli başlı alanlarında hâkimiyet kurmaları oldu. Otomotiv, dayanıklı tüketim malları, kimya-plastik, inşaat, gıda, tekstil gibi sektörlerin tümünde tekellerin egemenliği söz konusuydu.

Ancak, yalnızca sanayi üretimi ve buna bağlı olarak ticaret değil, Türkiye’de yaygın olan “holding bankacılığı” sayesinde bankacılık ve genel olarak finans sektörleri de holdinglerin denetimine girmiş durumdaydı¹⁰. Dolayısıyla, ülkedeki para-sermaye kaynakları, sanayi, iç ve dış ticaret gibi ekonomik alanlar finans kapitalin hâkimiyetinde birleştirilmişti. Birkaç büyük sermaye çok sayıda küçük sermayeyi yönetir ve yönlendirir.

9 Örneğin 1969 yılında, yaygın olarak tüketilen 251 maddenin 236’sında toplam üretimin yarısından fazlası en çok üç firma tarafından gerçekleştirilmekteydi. Orhan Silier, “Genel Olarak ve Türkiye Sanayiinde Yoğunlaşma, Toplulaşma, Tekelleşme”, 1976 *Sanayi Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde, Ankara: MMO, 1977.

10 Bkz. Öztin Akgüç, *100 Soruda Türkiye’de Bankacılık*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1987.

dirir konuma geldi. Böyle bir ortamda finans kapital, Odalar Birliği'nde örgütlü olan küçük ve orta boy sermayelerden ayrılarak kendi örgütü olan TÜSİAD'ı kurdu.

Koç, Sabancı, İş Bankası, Eczacıbaşı gibi büyük gruplar, özellikle 1970'li yıllarda yavaş yavaş yurtdışı pazarlara yönelmeye de başlamışlardı. Ancak, bu dönemde ihracat yetenekleri hayli sınırlıydı. İç pazarda korunaklı bir ortamda rahatça satabildikleri kalitesiz ve pahalı ürünleri uluslararası pazarlarda satmaları pek olanaklı değildi. Kısmen devletin desteklemesi ile 1970'lerde belli ölçüde ihracat yapmış olsalar da bu konudaki asıl atılımı 1980 sonrasında gerçekleştireceklerdi.

Türkiye finans kapitalinin 1970'li yıllarda yurtdışına açılmaya başlamasının diğer önemli ayağını inşaat işleri oluşturdu. 1971 yılından itibaren özellikle Arap ülkelerinde inşaat işleri yapan büyük taahhüt firmaları, uluslararası pazara en erken açılan sermaye gruplarıydı¹¹. STFA, Enka, Tekfen gibi gruplar, taahhüt sektöründe kazandıkları bu uluslararası deneyimi 1980'li yıllarda ticari alana da yönlendirerek birçok ülkede dış ticaret firmaları oluşturdular.

Dışa açılma süreci

1980 sonrası dışa açılma süreci, Türkiye kapitalizminin dünya kapitalist sistemi ile daha ileri ölçüde bütünleşmesi anlamına gelmiştir. Söz konusu bütünleşmenin önemli bir boyutunu ülke içinde yabancı sermaye yatırımlarının artışı oluşturmuş; ancak, aynı zamanda, Türkiye kökenli finans kapitalin çeşitli yollarla yurtdışı pazarlara açılması da önem taşımıştır.

Genel kural olarak, sermayenin uluslararasılaşması farklı sermaye devrelerinin uluslararası hareketindeki eşitsizlikle karakterize olur. Marx, bu farklı devreleri meta-sermaye devresi, para-sermaye devresi ve üretken sermaye devresi olarak tanımlamıştır¹². Belirli bir durumda, uluslararasılaşmanın ilk olarak meta-sermaye devresinde başlaması beklenir, zira ticaret farklı toplumlar arasındaki en temel ekonomik etkileşim yoludur. Bununla birlikte, ticaretin artması ister istemez para-sermaye hareketlerini

11 Perihan Çakıroğlu, "Köprü ve Limanlar Öksüz Kaldı", *Milliyet*, 01.09.1998.

12 Karl Marx, *Kapital*, Cilt 2, Çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 1992, s.54. Ancak Marx bu tahlili dünya pazarına genişletmemiştir. Bu yöndeki önemli bir çalışma, Fransız iktisatçı Christian Palloix'ya aittir: "The Self-Expansion of Capital on a World Scale", *Review of Radical Political Economy*, 1977, 2-2, s. 1-28.

de tetikleyecektir. Belirli dönemlerde, örnek olarak 1990'lı yılların finansal genişlemesindeki gibi "likidite bolluğu" ortamlarında finansal akımlar kısa sürede muazzam bir ölçüğe ulaşabilir. Ancak, gerek meta-sermaye gerekse para-sermaye hareketleri tanım olarak sermayenin **dolaşım** evresi ile sınırlıdır, bu nedenle ancak eksik bir uluslararasılaşma sürecine karşılık gelirler. Sermayenin tüm devreleri ile uluslararasılaşması yalnızca üretken sermayenin uluslararası hareketi ile gerçeklik kazanır.

Üretken sermayenin (ya da artı-değer üreten sermayenin) uluslararası hareketi, ana akım iktisadın Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) kavramına denk düşmez. Zira DYY kapsamı içine diyelim ki bankaların yabancı sermaye tarafından satın alınışı da girer. Oysa, banka bir üretken sermaye biçimi değildir. Bununla birlikte, pratik amaçlar açısından ve bunun yalnızca bir *gösterge* olduğunu unutmadan, bu yazının sınırları içinde, üretken sermaye hareketlerini DYY istatistikleri üzerinden incelemek olanaklıdır (aşağıda yapılacağı gibi). Önemli olan, farklı sermaye devrelerinin uluslararası hareketindeki niteliksel farklılıklardır. Bir ülkede fabrika kurmak ya da işletmek, o ülke ile mal ticareti yapmaktan ya da kredi vb. türde finansal ilişkilere girmekten farklıdır. Bir başka ülkede üretken sermaye yatırımı yapıldığında, yatırımı yapan sermaye o ülke **içinde** sosyal bir güç haline gelir. Buna bağlı olarak, iki ayrı toplum arasındaki ilişkiler sıçramalı bir ivme kazanır. Ayrıca, sınır-ötesi bir nitelik taşıyan üretken sermaye hareketi, meta-sermaye ve para-sermaye hareketlerine de yeni bir atılım verir, zira bu harekete kural olarak her zaman ticaret ve kredi ilişkileri de eşlik eder. Böylece sermaye tüm devrelerini uluslararası bir düzleme taşımış olur. Bu noktada, uluslararasılaşan sermayenin ulusal kökenini geride bırakmadığını ve daha ziyade faaliyetlerini dünya genelinde ve uluslararası bir mekânda organize etme yeteneği kazanmış olduğunu vurgulamak gerekir.

Sonuç olarak, sermayenin uluslararası hareketi belirli bir mantığa dayanmaktadır. Türkiye kökenli sermayenin 1980 sonrası dönemde uluslararası pazarlara açılması da belirgin bir mantığa göre gerçekleşmiş ve evreler halinde ilerlemiştir. Bu elbette kusursuz olarak işleyen bir planın uygulamaya konduğu anlamına gelmez. Kuşkusuz plan ya da planlar vardı, ancak burada kastedilen, daha ziyade, sermaye ilişkilerinin mantığının kendisini süreç içinde ortaya koymuş olmasıdır. Türkiye kapitalizminin dışı açılması ya da bir diğer deyişle uluslararası sermaye ile daha ileri ölçüde bütünleşmesi, 1980 yılından günümüze kadar başlıca üç evreden

geçmiştir denilebilir¹³:

1) 1980-1989 arası birinci evrede meta-sermaye devresinin uluslararası hareketi baskındır ve Türkiye kökenli sermaye, uluslararası piyasalarla bütünleşmesini dış ticaret aracılığıyla hızlandırmıştır. Bu evrede diğer sermaye devreleri ve özellikle para-sermaye devresi öncelikle ticari ilişkilere eşlik edecek biçimde genişlemiştir.

2) 1990-2001 arasını içeren ikinci evre, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi (1989) ve TL'nin konvertibl hale getirilmesi (1990) ile başlamıştır. Bu ikinci evrede para-sermaye devresindeki uluslararası akımlar çok etkilidir. Buradaki temel mekanizmayı ise Türkiye’de yerleşik bankaların uluslararası piyasalardan (düşük faizle) aldıkları kredileri devlete (yüksek faizle) iç borç olarak aktarmaları oluşturmuştur. Finansal mekanizmalar üzerinden artı-değer paylaşımının ön plana çıktığı bu dönemde, Türkiye finans kapitali uluslararası düzleme yavaş yavaş üretken sermaye devresi üzerinden de eklemelenmeye başlamıştır. Özellikle SSCB’nin dağılmasını takiben, Türkiye kökenli büyük sermaye, genellikle yabancı ortaklarıyla birlikte Rusya “pazarına” hızlı bir giriş yapmıştır.

3) İlk iki evrede bütünleşme süreci genelde **dolaşım alanı** üzerinden ilerlemişken, 2002-2008 arasındaki üçüncü evrede üretken sermaye devresinde belirgin bir genişleme görülür. Üretken sermayenin uluslararası hareketi meta-sermaye ve para-sermaye hareketlerine de yeni bir hız vermiş, böylece Türkiye finans kapitali tüm sermaye devrelerini uluslararası düzleme taşımış ve uluslararası mekânda hareket etme yeteneği kazanmıştır.

Belirtilmesi gereken önemli bir nokta, uluslararası pazarlara ve dolayısıyla rekabete açılan finans kapitalin denetimi dışında kalan bir alana çıktığı, bu nedenle devletin sürekli olarak çeşitli desteklerle sermayenin arkasında durduğudur¹⁴. Süreç içindeki farklı evrelerde devletin verdiği destek de farklı biçimlere bürünmüştür. Ayrıca söz konusu destek kural olarak seçici bir nitelik taşımış ve sermaye gruplarının kendi aralarındaki güç ilişkilerine bağlı olarak bazı gruplar devlet desteğine erişimde güçlük yaşar ve hatta tasfiye olurken, bazı gruplar süreçten daha da güçlenerek

13 Bu dönemleştirme için bkz. Derya Gültekin-Karakaş ve Fuat Ercan, “Türkiye’de Uluslararasılaşma Sürecindeki Sermayenin Üretken ve Para Sermaye Arasındaki Zaman Yönelimli Stratejik Tercihi”, *İktisat, İşletme ve Finans*, 2008, 23 (262), s. 35-55.

14 Fuat Ercan, “Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği: Türkiye’nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış”, Neşecan Balkan ve Sungur Savran (Haz.), *2000’li Yıllarda Türkiye, Cilt 2 : Neoliberalizmin Tahribatı, Türkiye’de Ekonomi, Toplum ve Cinsiyet*, İstanbul: Metis Yayınları, 2004 içinde, s. 11.

çıkabilmiştir. Devletin uluslararası rekabete giren finans kapitale sağladığı artçı destek, ana hatları ile, birinci evrede (1980-89) ihracat teşvikleri biçiminde, ikinci evrede (1990-2001) bankacılık kesimine ödenen yüksek iç borç faizleri biçiminde, üçüncü evrede (2002-2008) ise çoğu düpedüz ‘peşkeş’ niteliği taşıyan büyük ölçekli özelleştirmeler biçiminde gerçekleşmiştir.

1980’li yıllar

Dış açılmanın birinci evresini oluşturan 1980’li yıllarda Türkiye finans kapitali dünya kapitalizmi ile bütünleşmesini esas olarak ticari faaliyet aracılığıyla ilerletti. Buna bağlı olarak dış ticaret hacmi (ithalat + ihracat) arttı ve 1970’lerde yüzde 10’lar seviyesinde olan dış ticaretin Gayrisafi Milli Hasıla’ya oranı 1980’lerin ikinci yarısında yüzde 25-30’a yükseldi¹⁵. Bu dönemde Türkiye’nin büyük burjuvazisi, ağırlıklı olarak Avrupa pazarlarına ve İran-Irak savaşının sağladığı ticari “fırsatlardan” faydalanmak amacıyla Ortadoğu ülkelerine açılmaya çalıştı.

Giderek genişleyen dış ticaret alanı başlangıçtan itibaren tekelci finans kapitalin denetimi altındaydı. Bu dönemde uygulamaya giren “Dış Ticaret Sermaye Şirketleri” (DTSS) modeli ile dış ticaret az sayıda sermaye grubunun elinde merkezileşmişti¹⁶. DTSS modelinde belirli bir miktarın üzerinde ihracat yapan ve bu ihracatın belirli bir kısmı sanayi ürünlerinden oluşan firmalara DTSS statüsü veriliyor, bunlar ilave teşviklere ve Doğu Bloku ülkeleri ile ticarete tekel ayrıcalığına kavuşuyorlardı. Ama belirlenen ölçütler yalnızca büyük sermaye gruplarına bağlı dış ticaret şirketlerince karşılanabildiğinden, Türkiye’nin dış ticaretinin büyük bir kısmı aslında 50 kadar DTSS tarafından gerçekleştirilmekteydi. Bu dönemde Ram Dış Ticaret (Koç Grubu), Enka Pazarlama, Tekfen Pazarlama gibi şirketler kendi grup firmalarının mallarının yanı sıra irili ufaklı yüzlerce firmanın üretimini ihraç etmeye başladılar. İhracat hızla artarken bileşimi de değişti ve sanayi ürünleri kısa sürede birincil ihracat kalemi haline geldi. Her şey yolunda gibi görünüyordu: Türkiye sanayi ürünü ihraç ediyor, üstelik bu ihracatın hacmi her geçen gün artıyordu. Ancak, Özal döneminin bu ihra-

15 Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler 1923-2008*, <http://www.tuik.gov.tr>, 2009, s. 478 (eski seri).

16 Dış Ticaret Sermaye Şirketleri hakkında bkz. Gülgün Erkan, *Dünya’da ve Türkiye’de Dış Ticaret Sermaye Şirketleri*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 1994.

cat hamlesinin bazı zaafırları da mevcuttu.

İhracatı arttıran temel faktör, ihracat gelirini ne olursa olsun yükseltmeyi amaçlayan teşvik sistemi idi. Bu abartılı sistemde, 1980’li yıllar boyunca şirketler kesimi tarafından ödenen kurumlar vergisi, ihracatçı imalat sanayii kesimine aktarılan teşvik tutarının altında kalmıştı¹⁷. Ayrıca, teşviklerin aşırı yüksek tutulması sonucunda “hayali ihracat” da yaygınlık kazanmıştı. Kısacası ihracattaki artışın önemli bir bölümü düpedüz yalandan ibaretti.

İkincisi, 1980 sonrasında yürürlüğe giren yüksek faiz ve “sıkı para” politikası sanayi işletmelerini yeni yatırımlardan alıkoymuş, ihracat artışına kapasite artışı eşlik etmemiş, daha ziyade 1970’lerin sonlarının bunalım ortamında atıl durumda kalan imalat sanayi kapasitesi devreye girmişti. Bir başka deyişle, uluslararası pazarlarda rekabet edebilmek için gereken büyük ölçekli ve ileri teknolojiyi yatırımlar gerçekleşmemişti. 1980 sonrası yıllarda imalat sanayii yatırımları giderek azalacak, buna karşılık hizmet sektörü yatırımları artacaktı. Böyle bir ortamda ihracat ancak teşviklerle sürdürülebilmiş ve 1980’li yılların sonlarına gelindiğinde belirgin biçimde tıkanmıştı. GATT hükümleri dolayısıyla ihracat teşviklerinin sınırlandırılması da “ihracat hamlesi” balonunu söndüren ek bir faktör olmuştu.

Türkiye finans kapitalinin dışa açılma sürecinin birinci evresini iki “fotoğraf” üzerinden, seçilmiş 15 büyük sermaye grubunun 1980 ve 1990 yıllarındaki yurtdışı şirketlerinin sayısını, şirketlerin faaliyet konularını ve kuruldukları bölgeleri birlikte gösteren Tablo 1’den izlemeye çalışalım¹⁸. Buna göre, günümüz Türkiye’sindeki en büyük sermaye gruplarından birçoğunun 1980 yılında yurtdışında ciddi bir faaliyetinin olmadığı söylenebilir. Bu tarihte, yurtdışında kurulmuş olan toplam 24 şirketin büyük kısmı (15 adedi) ticaretle, bir kısmı da (5 adet) finans sektöründe yer almaktaydı. Şirketlerin üçte ikisi Avrupa’da, dörtte biri Amerika kıtasındaydı. 24 şirketin yalnızca 2 tanesi imalat sanayiindeydi ve bunlardan biri Enka’nın (bazı inşaat işleri yaptığı) Suudi Arabistan’da Suudi ortaklığıyla kurmuş olduğu bir boru imalat şirketi, diğeri ise İş Bankası’nın Kıbrıs’ta kurduğu bir şarap

17 Bkz. Ahmet Haşim Köse ve Erinc Yeldan, “Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri: 1980-1997”, *Toplum ve Bilim*, 77, 45-67, 1998, s. 51.

18 Tablo 1 ve 2 şu çalışmadaki verilerden hareketle hazırlanmıştır: Özgür Öztürk, *Türkiye’de Büyük Sermaye Grupları: Finans Kapitalin Oluşumu ve Gelişimi*, İstanbul: SAV Yayınları, 2010. Seçilen gruplar Koç, Sabancı, Oyak, Doğan, Çukurova, İş Bankası, Ülker, Eczacıbaşı, Doğuş, Enka, Tekfen, Zorlu, Anadolu, Borusan ve Çalık gruplarıdır. Grupların seçiminde yurtdışı faaliyetleri daha fazla olanlara öncelik verilmiştir. Tablolarda Kıbrıs Doğu Avrupa bölgesi içinde gösterilmiş, Amerika kıtası da tek bölge (ABD ve Latin Amerika) olarak alınmıştır.

fabrikasıydı. Bir başka deyişle, Türkiye'nin en büyük sermayeleri henüz üretimi yurtdışına taşıyabilecek ölçeğe ulaşmamışlardı.

Tablo 1 : Seçilmiş 15 sermaye grubunun yurtdışı şirketleri (1980 ve 1990)

	Faaliyet Türü (1980 Yılı)							Faaliyet Türü (1980 Yılı)						
Bölge/Kıta	Ticaret	İmalat	Banka	Finans (Banka dışı)	İnşaat	Diğer	Toplam	Ticaret	İmalat	Banka	Finans (Banka dışı)	İnşaat	Diğer	Toplam
Batı Avrupa	7			3			10	29	2	4	8			44
Orta ve Doğu Avrupa	2	1		2		1	6	2	1				1	4
Ortadoğu		1			1		2					1		4
ABD - Latin Amerika	6						6	8		1				10
Asya							0	1			1			2
Afrika							0	1						1
TOPLAM	15	2	0	5	1	1	24	41	3	5	9	3	4	65

1990 yılına gelindiğinde yurtdışı şirketlerin sayısı 65'e yükselmişti, ancak bunların içinde ticaretin (41 adet) ve Avrupa kıtasının ağırlığı devam etmekteydi. Ticari faaliyet ölçeğinde olmasa da finans kurumlarının (bankalar dahil) sayısında da bir sıçrama vardı. Yurtdışında imalat faaliyeti ise hemen hemen 1980 yılı düzeyindeydi. Dolayısıyla, 1980'lerde yurtdışında yürütülen faaliyetler ağırlıklı olarak ticaretle ve kısmen de finansla sınırlı kalmıştır denilebilir.

Dışa açılmanın ilk evresini oluşturan 1980'li yıllarda, Türkiye'nin büyük sermaye grupları uluslararası finansal faaliyetlerini sınırlı bir ölçekte de olsa arttırdılar. Bir yandan, yurtiçinde yabancı ortaklı yeni bankalar kurdular¹⁹. Bunların yanı sıra yurtdışında Sabancı İngiltere'de, Çukurova Grubu Almanya'da banka kuran gruplardı. Yine Sabancı, Çukurova, Enka, Doğuş, Tekfen ve Eczacıbaşı grupları yurtdışında banka dışı finans şirketlerini faaliyete geçirdiler. Böylece, Türkiye finans kapitali uluslararası finans sistemi ile bağlantılarını sıkılaştırmış oldu. Aynı dönemde ülke içinde finansal sistem belirli ölçüde liberalize edilmiş, yabancı bankaların Türkiye'de şube açmaları kolaylaştırılmış, yerli bankalara yurtdışından borçlanma serbestisi tanınmıştı. Bununla birlikte sermaye hareketleri üzerindeki denetimler henüz sürmekteydi. Söz konusu denetimler 1989 yılında 32 sayılı Kararname ile kaldırılacak, böylece Türkiye'nin büyük sermayesi uluslararası finans sistemi ile eskiye göre daha ileri düzeyde bütünleşecekti.

19 Örnek olarak, Sabancı Fransız ve Alman ortaklarıyla BNP-Ak-Dresdner Bank'ı kurarken, Enka Japon ve ABD'li ortaklarıyla Chemical Mitsui Bank'ı, Koç Grubu ABD'li ortağıyla Koç Amerikan Bank'ı, Doğuş Grubu ise Katarlı ortağıyla Körfezbank'ı faaliyete geçirdi.

1990-2001 dönemi

Dışa açılmanın ikinci evresinde Türkiye ile dış dünya arasındaki finansal akımlar muazzam bir ölçüğe ulaştı. Bu dönem boyunca devletin artan iç borçlanması hemen yalnızca bankalar aracılığıyla gerçekleşti. Türkiye’de yerleşik bankalar, yurtdışı piyasalardan buldukları düşük faizli döviz kredilerini üzerine yüzde 20-30 ekleyerek ve TL’ye çevirerek devlete borç olarak aktardılar. Böylece, Hazine ile uluslararası finans piyasaları arasında konumlanarak büyük kârlar elde ettiler. Bir anlamda, 1980’lerin ihracat teşviklerinin yerine 1990’lı yıllarda finansal teşvikler geçti. Banka sektörü genişlerken, büyük sermaye gruplarının hemen tamamı bu sektörde yer aldılar²⁰.

1990’larda finansal mekanizmalarla el konulan artı-değer sermaye grupları için uluslararası alanda iki temel avantaj yarattı. Bir yandan, büyük ölçekli sanayi yatırımlarının gerçekleşmediği bir ortamda, uluslararası rekabette ayakta kalabilmelerini sağladı. Ancak, özellikle 1996 tarihli Gümrük Birliği Anlaşması ile uzun süredir ertelenen yeni yatırımlar aciliyet kazandı ve beyaz eşya, otomotiv, elektronik, tekstil gibi ihracatçı sektörlerde üretken kapasite belli bir ölçüde arttırıldı. Bu yeni yatırımlarla Türkiye imalat sanayii Avrupa Birliği ülkelerine olan ihracatını hızlandırdı (buna aşağıda döneceğiz).

Finansal mekanizmalarla el konulan artı-değerin büyük sermayeye sağladığı diğer avantaj, yurtdışı yatırımların artışı oldu. Bunu Tablo 1 ve Tablo 2’ye birlikte bakarak görmek olanaklı. 2000 yılı itibariyle yurtdışında kurulan şirketlerin toplam sayısı (264) 1990 yılına kıyasla (65) dört katına çıkmıştı. Bu şirketlerin çoğu yine ticari girişimlerdi (104 adet), ancak ticari faaliyetin oransal önemi belirgin biçimde azalmıştı. Buna karşılık, finansal kuruluşların (banka ve banka dışı) toplam sayısı 14’ten 71’e, imalat sanayii kuruluşlarının sayısı ise 3’ten 44’e yükselmişti. Dolayısıyla, 1990’lı yıllarda Türkiye finans kapitalinin uluslararası piyasalara açılışı belli bir derinleşme sergilemiş, salt ticaretle sınırlı kalmaktan çıkmış ve artık para-sermaye devresini ve kısmen de üretken sermaye devresini kapsar gelmişti.

20 1990’ların finansal genişlemesi için şu çalışmalara bakılabilir: Erinç Yeldan, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003; Aydan Kansu, *Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri*, İstanbul: Derin Yayınları, 2004; Nuray Ergüneş, *Bankalar, Birikim, Yolsuzluk: 1980 Sonrası Türkiye’de Bankacılık Sektörü*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2008; Derya Gültekin-Karakas, *Hem Hasımız Hem Hısımsız: Türkiye Finans Kapitalinin Dönüşümü ve Banka Reformu*, Çev. Şahika Tokel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Tablo 2 : Seçilmiş 15 sermaye grubunun yurtdışı şirketleri (2000 ve 2008 sonu)

Bölge/Kıta	Faaliyet Türü (2000 Yılı)							Faaliyet Türü (2008 Yılı Sonu)								
	Ticaret	İmalat	Banka	Finans (Banka dışı)	İnşaat	Enerji	Diğer	Toplam	Ticaret	İmalat	Banka	Finans (Banka dışı)	İnşaat	Enerji	Diğer	Toplam
Batı Avrupa	45	9	15	34	2		14	119	86	18	9	91	3	1	19	227
Orta ve Doğu Avrupa	7	4	4	6			6	27	38	13	1	9	1	1	21	84
Ortadoğu	1	1			4		2	8	7	10		1	11	10	5	44
Eski Sovyet Bölgesi	31	21	3	2	5		9	71	38	47	3	9	8	3	41	149
ABD - Latin Amerika	15	7	1	5			3	32	17	9		9		1	3	39
Asya	4							4	14	8			1	1		24
Afrika	1	2						3	2	3			2		1	8
TOPLAM	104	44	23	48	11	0	34	264	202	108	13	119	26	17	90	575

Finans alanında, yalnızca bankalar olarak bakarsak 1990’larda özellikle Avrupa’da hızlı bir banka ve banka şubesi kurma eğilimi göze çarpar²¹. Bankacılık sistemi büyümüş, finans kapital bir yandan dış krediler yoluyla bir yandan da yurtdışı banka ve şubeleri aracılığıyla uluslararası piyasalarla bütünleşmişti. Öte yandan, yine Avrupa ülkelerinde pazarlama ve servis-bakım şebekeleri de kurulmaya başlanmıştır. Bu dönemde, özellikle beyaz eşya ve elektronik eşyada, Türkiye’de yerleşik imalatçılar (Arçelik-Beko, Vestel, Profilo) Avrupa pazarlarında çok ciddi paylar elde ettiler. Sony, Philips, Toshiba gibi uluslararası markalar için fason üretim gerçekleştiren bu firmalar, coğrafi yakınlık, Gümrük Birliği ve Avrupa’da Asya mallarına anti-damping vergisi uygulanması gibi görece avantajlardan yararlandılar. Türkiye coğrafyasında ucuz işçilikle artan üretime Avrupa’da bayi ve servis teşkilatlarının kurulması eşlik etti. Türkiye giderek “Avrupa’nın Çin’i” olmaya yöneldi. Bununla birlikte, Türkiye’nin gerçekleştirdiği ihracat aslında önemli ölçüde ithalata dayanmaktaydı. Özellikle Dahilde İşleme Rejimi adı verilen uygulama sayesinde, ki bu uygulama ihracata dönük imalat için gereken ara mallara gümrük muafiyeti getirmişti, birçok sanayi işletmesi Uzakdoğu’dan ithal ettikleri yarı mamul malları montajlayarak Avrupa’ya ihraç eden ara istasyonlara dönüştüler. Örnek olarak, 2004 yılında toplam ihracatın yüzde 53’ü Dahilde İşleme Rejimi çerçevesinde gerçekleştirilmiş ve bunun için 22 milyar dolarlık ithal girdi kullanılmıştı²². Böylece hem ihracat hem de ithalat bir arada artmakta, uluslararası düzlemde üretim, ticaret ve finans devreleri birbirlerini

21 1990’larda Çukurova Grubu ABD, Almanya, İsviçre ve Rusya’da; Sabancı Almanya ve İngiltere’de; Doğan Grubu Malta, Hollanda, Kıbrıs ve Bahreyn’de; İş Bankası ve Oyak Almanya’da; Anadolu Grubu İrlanda’da; Koç Grubu Hollanda ve Azerbaycan’da; Doğuş ise Rusya, Hollanda, Kıbrıs ve Channel Adaları’nda banka sahibiydi.

22 Mustafa Sönmez, “Türkiye İhracatının İthalata Bağımlılığı: 2000-2004”, <http://bagimsizsosyalbilimciler.org>, 2005, s. 24.

besleyerek genişlemeye devam etmekteydi.

1990'lı yıllarda Türkiye finans kapitalinin uluslararası yayılışını hızlandıran çok önemli bir faktör de SSCB'nin dağılması oldu. Tablo 2'den izlenebileceği gibi, 2000 yılına gelindiğinde 15 sermaye grubunun eski SSCB sınırları içinde kalan ülkeler ile ağırlıklı olarak eski “Doğu Bloku”nu oluşturan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki şirket sayısı (98), Batı Avrupa'daki şirketlerinin sayısına (119) yakındı. İmalat sanayii şirketleri genelde eski SSCB topraklarında konumlanırken, Avrupa bölgesinde ticaretin ağırlığı devam etmekteydi.

Türkiye finans kapitali, SSCB'nin çöküşüyle ortaya çıkan yeni kapitalist coğrafyalara 10 yıl gibi kısa bir sürede hızla yayıldı. Geniş bir coğrafya sermaye birikimine açılırken, Türkiye burjuvazisi özellikle Orta Asya ve Kafkasya'daki “Türki” devletleri gözüne kestirdi ve Batılı emperyalist güçlerle işbirliği içinde, paylaşımında yer almak için harekete geçti. 1999 sonunda 5 Türki devlette (Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan) 1400'den fazla Türkiye kökenli firma faaliyet halindeydi²³. Çoğu küçük ölçekli ticari girişimler olan bu firmalar içinde öncülüğü, Rusya ve diğer komşu ülkelerde 50'den fazla alışveriş merkezi (Migros benzeri büyük mağazalar) kuran Koç-Enka ortaklığı Ramenka yapmıştı.

Bu dönemde sermaye grupları salt ihracat-ithalatla sınırlı dış ticaretin ötesine geçerek dış ülkelerdeki ticari faaliyetlerini doğrudan doğruya arttırmaya yöneldiler. Özellikle SSCB'nin dağılmasını izleyen süreçte, Orta Asya ülkelerinde (Caterpillar, Coca-Cola, Massey Ferguson gibi) uluslararası tekellerin temsilciliğini yapmaya başladılar. Gerçekten de Türkiye finans kapitali uluslararası yayılma sürecinde ABD ve Avrupa sermayeleri ile sıkı bir işbirliği kurdu ve birçok yatırımı Batılı ortaklarıyla birlikte gerçekleştirdi.

Bir diğer işbirliği alanı ise Rusya'nın dört bir yanında hız verilen inşaat projeleriydi. Genellikle uluslararası konsorsiyumlarca inşa edilen projelerde Türkiye kökenli inşaat firmaları da Batılı ortaklarıyla birlikte yer aldılar (örneğin Enka-Bechtel ortaklığı). Rusya “pazarındaki” projeler sayesinde, 1995 yılı itibarıyla Türkiye inşaat sektörü dünya piyasasının yüzde 10'unu ele geçirmiş durumdaydı. 2007 yılına gelindiğinde, büyük inşaat firmalarının sayısı açısından dünya genelinde ABD ve Çin'in

23 Dietrich Jung ve Wolfango Piccoli, *Yol Ayrımında Türkiye*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004, s. 211.

ardından Türkiye üçüncü sıradaydı²⁴.

Kısacası, 1990'lı yıllar boyunca Türkiye finans kapitali özellikle eski Sovyet ülkelerine ve komşu ülkelere büyük bir yatırım atağı başlattı. Türkiye kısmen Avrupa'nın Çin'i haline gelirken, üretimde dışa açılma eğilimi de giderek hızlandı. Bu dönemde yurtdışında kurulan ilk fabrikalar ağırlıklı olarak dayanıksız tüketim malı (meşrubat, bira, süt ürünleri, tekstil) ve ara malı (sentetik elyaf, iplik, kord bezi, seramik, PVC boru ve profil, cam, cam hammaddesi, TV tüpü) niteliğinde üretim yapan tesislerdi. Özellikle Sabancı Grubu, Amerikan DuPont ortaklığı ile dünya genelinde birçok ülkede ara malı üretimi yapar hale gelmişti. Finans, ticaret, imalat sanayii gibi alanlardaki uluslararası yatırımların yanında, 1990'lı yıllar boyunca inşaat, haberleşme, ulaştırma gibi fizik altyapıya yönelik sektörlerde ve telekom, medya, lojistik, hatta Ar-Ge gibi alanlarda da yurtdışı yatırımlar yapıldı.

1990'lı yıllarda finansal mekanizmalarla el konulan artı-değer, Türkiye finans kapitalinin yurtdışı yatırımlarını hızlandırmasını sağladı. Ancak, bu süreç 2001 krizi ile büyük bir darbe yedi. Bu krizle birlikte banka sistemi reformdan geçirilir ve birçok banka TMSF bünyesine alınırken, büyük sermaye kesimi içinde bir yeniden yapılanma yaşandı. Sabah Grubu (Dinç Bilgin), Nergis Holding (Cavit Çağlar), Zeytinoglu, Cingilloğlu, Uzanlar gibi bir dönemin etkili ve ünlü grupları tasfiye oldular. Buna karşılık, ayakta kalabilen gruplar süreçten daha da güçlenerek çıktılar ve yurtdışı yatırımlarını hızlandırdılar.

AKP dönemi (2002-2008)

Türkiye finans kapitalinin tarihi içinde AKP döneminin gerçekten de özel bir yere sahip olduğunu söylemek olanaklı. Bu dönemde, büyük sermaye gruplarının hemen hepsi toplam varlıklarını birkaç kat arttırdılar ve bazıları da bu yıllarda “küresel oyuncu” ölçeğine sıçramayı başardılar. Bunda etkili olan bir faktör, 2002 sonrasında dünya genelindeki “likidite bolluğu” idi; ancak en az onun kadar etkili olan bir diğer faktör de AKP'nin sermayeden yana ve emeğe düşman politikalarıydı.

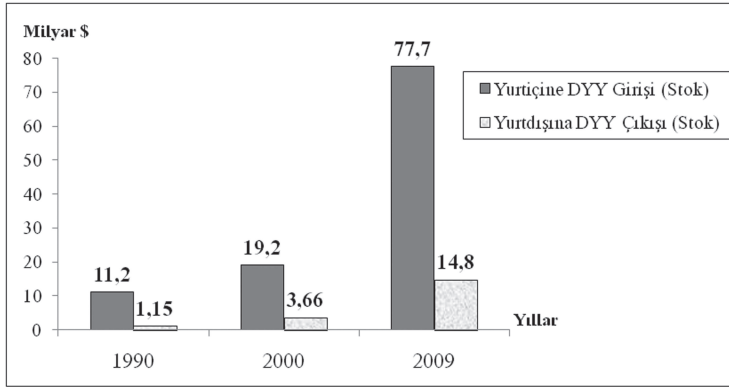
AKP'nin sermaye dostu politikalarına ciltler dolusu örnek verilebilir, burada yalnızca bir tanesine, özelleştirmelere bakalım. Son yıllarda

24 “Libya Deneyiminden Dünya Ligne...”, *Milliyet*, 24 Ağustos 2007; Jale Özgentürk, “26 Ülkede İnşaatımız Var”, *Milliyet*, 8 Ağustos 1995.

özelleştirme uygulamalarındaki çarpıcı artış verilerde açıkça görülmektedir. Türkiye’de özelleştirmeler 1985-1999 arasındaki 15 yılda yaklaşık 4.7 milyar dolar, 2000-2003 arasında ise 3.6 milyar dolardı. Buna karşılık, 2004-2009 arasında geçmiş 19 yılın toplamının birkaç katı miktarda (30.4 milyar dolar tutarında) özelleştirme yapıldı²⁵. Bu artışta Tüpraş, Telekom, Erdemir, Araç Muayene İstasyonları gibi büyük ölçekli ihaleler önemli rol oynadı.

Bu tarz büyük ölçekli özelleştirmelerde alıcı firma genelde küçük bir ilk ödeme yapmakta, daha sonra ise özelleştirilen işletme kendi borcunu ödemektedir. Dolayısıyla söz konusu olan, kamu mallarının büyük sermaye gruplarına (güçleri ile orantılı olarak) paylaştırılması, hediye edilmesidir. Örneğin Koç Grubu, yılda 20 milyar dolar civarında ciro yapan Tüpraş’ı 4.1 milyar dolar bedelle almış, böylece kendisinden daha büyük bir işletmeye el koyarak 80 yılda ulaştığı ölçeği bir anda iki katına çıkarmıştır. Genel olarak, 2000’li yıllar boyunca Türkiye finans kapitalinin üretken sermaye donanımını ağırlıklı olarak özelleştirmeler ve satın almalar yoluyla arttırdığı söylenebilir.

Şekil 1: Türkiye’ye gelen ve Türkiye’den yurtdışına çıkan DYY (Stok değeri, milyar \$)

Kaynak: UNCTAD, *World Investment Report 2010*, www.unctad.org, 2010, s.174.

2002-2008 arasında, Türkiye kapitalizminin dünya sistemi ile bütünleşmesinde üretken sermaye hareketleri büyük önem kazanmıştır. Bunun bir göstergesi olarak ve daha önce ifade ettiğimiz çekincelerle

25 Bkz. “Türkiye’de Özelleştirme”, <http://www.oib.gov.tr/yayinlar/yayinlar.htm>, 2010.

birlikte, Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) stoğuna bakabiliriz (Şekil 1). Türkiye’deki toplam DYY stoğu yaklaşık olarak 1990 yılında 11.2 milyar ve 2000 yılında 19.2 milyar dolar seviyesindeydi. Bu rakam 2009 yılına gelindiğinde 77.7 milyar dolara yükseldi yani 1990 düzeyinin 7 katına, 2000 yılı düzeyinin 4 katına çıktı. DYY stoğunun artışında üç temel faktör etkili oldu: (i) 2001 krizinin ardından giderek hızlanan şirket satışları, özellikle de uluslararası finansal kuruluşların “yerli” bankaların hisselerini satın almaları; (ii) yabancılara gayrimenkul alım izni veren ve birkaç yıl boyunca yürürlükte kalan yasa maddesi, bu yasa kapsamında gerçekleşen sermaye girişi DYY girişlerinin üçte bire yakın bir bölümünü oluşturmaktaydı; (iii) AKP hükümetinin özelleştirme uygulamalarını hızlandırması.

Öte yandan, yalnızca DYY girişleri değil AKP döneminde yurtdışı DYY akımları da hız kazanmıştır. Türkiye’nin yurtdışındaki DYY stoğu 1990 yılında 1.15 milyar ve 2000 yılında 3.66 milyar dolardan 2009 yılında 14.8 milyar dolara çıktı, yani 1990 yılı düzeyinin 13 katına ulaştı. Kısacası hem DYY girişleri hem de DYY çıkışları geçmişe kıyasla 2000’li yıllarda muazzam ölçüde arttı. Burada önemli bir nokta, son yıllarda Türkiye kökenli firmaların uluslararası pazarlara satın alma yoluyla giriş yapıyor olmalarıdır. Tıpkı Türkiye’ye gelen yabancı sermaye gibi, Türkiye’den yurtdışına ihraç edilen sermaye de 2000’li yıllarda ağırlıklı olarak sıfırdan tesis kurarak değil mevcut (bazıları özelleştirilen) işletmeleri satın alarak yayılmaya başlamıştır²⁶.

Türkiye finans kapitalinin uluslararası yayılışı yukarıda verilen Tablo 2’den de izlenebilir. Buna göre, seçilmiş 15 grubun yurtdışı şirket sayıları 1990-2000 arasında dört katına çıkmış, 2000-2008 arasında bir kat daha artmıştır (264’ten 575’e). Bu süreçte ticaretin payı toplamla orantılı olarak değişmiş, imalat sanayiindeki firma sayısı ise ortalamanın üzerinde bir artış sergilemiştir (44’ten 108’e). Buna karşılık, finansal şirketlerdeki artış daha sınırlıdır ve yurtdışı bankacılık kuruluşlarının sayısında net bir **azalma** mevcuttur. Dolayısıyla, kategorik olarak, bu dönemde en kayda

26 Bazı dikkat çekici satın almalar şunlardır: Eczacıbaşı Grubu: Almanya’da Villeroy & Boch’un karo seramik bölümü, Engers Keramik (seramik) ve banyo mobilyası üreten Burgbad; Ülker Grubu: Belçika kökenli lüks çikolata imalatçısı Godiva (850 milyon dolar); Doğan Grubu: Rusya ve Doğu Avrupa merkezli reklam firması Trader Media East (336.5 milyon dolar); Anadolu Grubu: Rusya’da Krasny Vostok (390 milyon dolar) ve Gürcistan’da Lomisi bira grupları; Sabancı Grubu: DuSa International’daki DuPont hisseleri (108 milyon dolar); Koç Grubu: Alman Blomberg, Grundig, Avusturyalı Elektra Bregenz, İngiliz Leisure ve Flavel, Romanya’da Arctic (dayanıklı tüketim malları). Bkz. Eylem Türk, “Türk Firmaları Marka Topluyor”, *Milliyet*, 25.05.2008.

değer artış imalat sanayii şirketlerinde yaşanmıştır.

İmalat sanayii yatırımlarının yanı sıra Türkiye finans kapitali fiziki altyapıya dönük (inşaat, ulaştırma, haberleşme gibi) sektörlerde de yurtdışına açılmış durumdadır. Örnek olarak, GSM haberleşmesinde, Turkcell'i halen elinde tutan Çukurova Grubu Kıbrıs, Ukrayna, Gürcistan ve Moldova'da; Çalık Grubu ise Arnavutluk'ta faaldir. İnşaat sektöründe, *Engineering News Record* dergisinin yıllık sıralamasına göre 2009 yılında dünyanın en büyük 225 inşaat firmasından 31'i Türkiye kökenlidir ve sayısal açıdan Türkiye, Çin'in ardından ikinci sıraya yükselmiştir²⁷.

Coğrafi olarak baktığımızda, Türkiye finans kapitalinin başlıca yayılma alanları içinde Avrupa ülkeleri ile eski SSCB + Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri toplamı hemen hemen eşittir. Ancak, Avrupa'da ticaret ve finans şirketleri ağırlıklı iken eski Sovyet ülkelerinde imalat yapan işletmeler daha yoğundur. Bir başka deyişle, Türkiye kökenli firmalar, Türkiye'de ve eski Doğu Bloku ülkeleri ile Rusya topraklarında ucuz işçilik sayesinde imal ettikleri ürünleri genelde Avrupa pazarlarına yönlendirmektedir.

Yurtdışında üretim yapan holdingler ne üretmektedir? Bu sorunun yanıtı basitçe, yurtiçinde ne üretiyorlarsa yurtdışında da onu ürettikleridir. Yani, ağırlıklı olarak dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları ve ara mallar. Buna karşılık, yatırım malları üretimi Türkiye içinde olduğu gibi ülke dışında da kayda değer bir ölçeğe ulaşmamıştır. İmalat sanayiinde bazı önemli yurtdışı örnekler şu şekilde sıralanabilir:

- İş Bankası – Şişecam Grubu: cam, cam ürünleri (Gürcistan, Rusya, Bulgaristan, Ukrayna) ve cam hammaddesi (Bulgaristan, Bosna Hersek, Mısır, Rusya).
- Koç Grubu: elektronik/beyaz eşya (Tunus, Almanya, Romanya, Rusya, Çin) ve ticari araç (Özbekistan).
- Anadolu Grubu: bira ve meşrubat (Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Gürcistan, Rusya, Moldova, Ukrayna, Sırbistan, Ürdün, Suriye, Pakistan).
- Sabancı: kord bezi ve suni elyaf (ABD, Almanya, İngiltere, İspanya, Fransa, Arjantin, Brezilya, İran, Mısır, Endonezya, Tayland, Çin) ve ticari araç (Mısır).
- Ülker: çikolata ve unlu mamuller (Kazakistan, Ukrayna, Romanya, Özbekistan, Mısır, S. Arabistan, Cezayir, İngiltere).
- Eczacıbaşı: seramik ve banyo mobilyası (İrlanda, Almanya, Fransa) ve temizlik kağıdı (Kazakistan).
- Zorlu Grubu: tekstil (ABD, Fransa, G. Afrika Cumhuriyeti, Türkmenis-

27 "Türk Mütteahhitler Krizde ABD'yi Geçerek 2. Oldu", *Habertürk*, 17.10.2009.

tan, Makedonya, İran) ve elektronik/beyaz eşya (Rusya).

- Çalık: tekstil (Türkmenistan, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri).
- Enka: PVC profil (Rusya) ve çelik boru (Çin).
- Borusan: çelik boru ve yassı çelik (İtalya, İspanya).
- Çukurova Grubu: çelik boru (İspanya).

Türkiye finans kapitalinin yurtdışı yatırımları kâr, faiz ve kira (rant) gelirleri biçiminde artı-değer transferine de yol açmaktadır. Örneğin, Koç Grubu 2007 yılında 2.6 milyar, 2008 yılında ise 2.1 milyar dolar yurtdışı geliri elde etmiştir. Benzer biçimde, 2008 yılında Anadolu Grubu (Efes Pilsen, Coca-Cola) 1.38 milyar, Gama Holding 1.25 milyar, Sabancı 1.17 milyar dolar yurtdışı gelire sahiptir²⁸. Türkiye’de faaliyet gösteren yabancı sermayenin elde ettiği miktarla kıyaslanabilir olmasa da Türkiye finans kapitalinin de yurtdışında ciddi oranda artı-değere el koyduğu görülmektedir. Türkiye’nin büyük burjuvazisi, tüm sermaye devrelerini uluslararası düzleme taşımış durumdadır. Örneğin, 2008 yılında, İş Bankası’na bağlı Şişecam Grubu’nun 18 bin işçisinin yüzde 30’u ve 2.9 milyar dolarlık net satışlarının yarısı Türkiye dışındadır.

“Küresel kriz” karşısında Türkiye finans kapitali

Türkiye’de finans kapitalin 1960’lı yıllarda oluştuğu, 1970’lerin başlarında hâkimiyetini ilan ettiği, 1980 sonrasında ise üç aşamalı bir gelişme ile dışa açıldığı yani dünya kapitalizmi ile daha ileri ölçüde bütünleşmeye yöneldiği söylenebilir. Söz konusu bütünleşme dış ticaret akımları ile başlayıp finansal akımlarla genişleyerek devam etmiş ve sonra üretken sermaye hareketleri ile şimdiki nihai formuna ulaşmıştır.

2008-2009 küresel krizi Türkiye finans kapitali açısından çelişkili etkiler yaratmıştır. Bir yandan, krizle birlikte ihracat kanallarının tıkanması sonucunda otomotiv ve elektronik/beyaz eşya gibi sektörlerin ihracatı (ve dolayısıyla bu sektörlerdeki büyük sermayelerin kârları) azalmıştır. Örneğin, ticari araçlarda üretim yüzde 60 civarında, ağır ticari araçlarda ise ihracat yüzde 31, üretim yüzde 24 civarında gerilemiştir²⁹. Üretimdeki daralma kapasite kullanım oranlarında, Gayrisafî Milli Hasıla’da, dış ticaret

28 Nilüfer Gözütok, “Global 30’da Liderlik Yarışı”, *Capital*, Eylül 2008; “Türkiye’nin Sınır Ötesi Şirketleri”, *Capital*, Temmuz 2009.

29 Bkz. “Otomotiv Sanayinde 2009 ve 2010 Yılına Bakış”, Otomotiv Sanayii Derneği Basın Bülteni, 2010, s. 2-3, <http://www.osd.org.tr>.

rakamlarında buna paralel gerilemelere ve işsizlikte patlamaya yol açmıştır. Aynı zamanda, finansal piyasalardaki çöküşler nedeniyle Türkiye burjuvazisinin dış dünyadan kredi bulma olanakları sınırlanmıştır. Ve salt dış krediler değil, DYY akımları da yavaşlamıştır: 2007 yılında 22 ve 2008’de 18 milyar dolar olan DYY girişleri 2009 yılında 7.6 milyara düşmüştür³⁰.

Öte yandan, küresel krizin Türkiye finans kapitali için önemli bir fırsat anlamına geldiğini söylemek de olanaklıdır. Nitekim 2007 yılı ortalarında başlayan kriz 2008 Eylül ayında tam bir fırtınaya dönüştüğünde, Türkiye’nin büyük burjuvazisi hayli rahat ve kendine güvenen bir havadaydı. Örneğin, Doğuş Grubu’nun patronu “Krizde güçlü girdik, Türkiye’nin yolu açık” derken, Koç Grubu’nun CEO’su döviz pozisyonlarının iyi olduğunu ve satın almalarla krizi fırsata dönüştüreceklerini belirtmişti³¹. OYAK genel müdürü ise krizi önceden gördüklerini, ellerinde 5.7 milyar TL (o günün kuruyla yaklaşık 4 milyar dolar) nakit bulunduğunu ve krizde varlık fiyatları düştüğü için Avrupa’da satın almak üzere şirket aradıklarını ilan etmekteydi³². Nitekim OYAK, bundan kısa süre sonra Fransız çimento tekeli Lafarge’ın bazı tesislerini yarı fiyatına satın aldı³³.

Kısacası, küresel kriz, Türkiye finans kapitalinin bazı kesimleri için uluslararası rakipleri karşısında bazı fırsatlar yarattı. Ancak, aynı zamanda, emek-sermaye ilişkilerinde de kimi “fırsatlar” söz konusu oldu. Çalışma saatlerinin artması, esnek çalışma biçimlerinin kural haline gelmesi, kısa çalışma ödeneği uygulaması, kadınların ve gençlerin altı aya kadar stajyer olarak çalıştırılması gibi kriz bahanesiyle yürürlüğe giren ya da ağırlaştırılan yöntemlerin yanı sıra, doğrudan doğruya ücretlerde indirimle gidildiği de görüldü. Örneğin, birkaç milyar dolar nakite sahip olduğunu açıklayan OYAK, Erdemir ve İsdemir’de çalışan 13 bin işçinin ücretini yüzde 35 azaltabildi (1400 işçiyi işten çıkarma tehdidi ve elbette ‘sendika’ adı altında faaliyet yürüten bazı örgütlerin desteğiyle). Kısacası, kriz, Türkiye finans kapitali açısından hem diğer sermayelere karşı hem de emeğe karşı bir saldırının fırsatlarını beraberinde getirdi. Ayrıca, bu süreçte AKP hükümeti de finans kapitale etkin bir destek verdi. Otomotiv ve elektronik gibi sektörler ÖTV/KDV indirimleri ile elde kalan stoklarını eritme fırsatı yakalarken, banka sektörü örtük olarak koruma altına alındı. Nitekim sana-

30 UNCTAD, *World Investment Report 2010*, www.unctad.org, 2010, s. 170.

31 “Krizde Güçlü Girdik Türkiye’nin Yolu Açık”, *Hürriyet*, 17.10.2008; “Bulgurlu: Satın Almalarla Krizi Fırsata Dönüştürürüz”, *Star*, 18.10.2008.

32 Ufuk Aktuğ, “Ulusoy: ‘Krizi Önceden Gördük, Tedbir Aldık’”, *Hürriyet*, 10.10.2008.

33 “Aslan Çimento’ya Yarı Fiyatına Kavuştu, ‘Pırlanta Keyfi’ Yaşadı”, *Hürriyet*, 08.01.2010.

yi sektörlerinde üretimin daralmasına ve işsizliğin çarpıcı oranda artmasına rağmen, Türkiye bankacılık sektörü 2009 ve 2010 yıllarında kârlılığını tarihinin en yüksek seviyelerine çıkardı. Böylece finans kapital, bir yerde azalan kârlılığı başka bir noktada artan kârlarla fazlasıyla telafi edebildi.

Bazı sonuçlar

Türkiye finans kapitalinin uluslararası düzlemde hareket etme yeteneği kazanmış olduğunu gördük. Bununla birlikte, sermayenin uluslararası mekândaki hareketi “pürüzsüz” değildir. Sermayenin uluslararası hareketi homojen bir ortamda değil, ulus-devletler tarafından bölümlenmiş bir ortamda gerçekleşir. Bu nedenle, ülkeler arasındaki ilişkiler geçmişe kıyasla daha karmaşık ve çelişkili biçimler almaktadır. Buna bağlı olarak da dış politikanın önemi artmıştır.

Türkiye finans kapitalinin dünya kapitalizmi ile artan bütünleşmesi kriz ortamında daha da billurlaşan bazı çelişkili sonuçlar yaratmıştır. Bu en açık olarak Türkiye ekonomisinin krizden çok olumsuz etkilenmesi, ancak finans kapitalin krizi fırsata çevirmiş olması biçiminde ortaya çıkmıştır. Genel ve tekil arasındaki çelişki yoğunlaşmış, ülke krizin pençesinde kıvrılırken finans kapitalin rekor kârlar elde etmesi olanaklı hale gelmiştir.

Türkiye kapitalizmi, bir yandan yabancı sermaye girişlerine muhtaçtır, zira sanayi üretimi yurtdışından ithal edilen ara mallara ve hammaddelere dayanmaktadır. İthalatı sürdürebilmek için düşük kur (değerli TL) politikası izlenmekte ve buna bağlı olarak dış açıklar artmaktadır. Ancak diğer yandan, tekil sermayeler olarak bakıldığında, Türkiye’de belirli bir ölçeğe ulaşan bazı sermayeler uzun zamandır yurtdışına sermaye ihraç etmektedir. Böylece, hem sermaye girişleri ve hem de sermaye çıkışları aynı anda artmaktadır.

Eşitsiz ve bileşik gelişmenin bir sonucu, Türkiye’nin kendi yakın coğrafyasındaki en ileri kapitalist gelişme düzeyinde bulunan ülke olması, ancak aynı zamanda teknoloji, know-how, lisans gibi konularda halen Batılı emperyalist ülkelere bağımlı kalmasıdır. Örneğin, Koç Grubu dünyanın dört bir yanına (hatta ABD’ye) ticari araç ihraç etmektedir, ama bu araçlar Ford lisansı ve ortaklığı ile üretilmektedir.

Türkiye kökenli finans kapitalin uluslararası pazarlara açılışı bağımsız bir gücün hareketi biçiminde olmamıştır. Daha ziyade, Türkiye’nin Ortadoğu-Avrasya bölgesinde emperyalist sistemin bir alt merkezi olarak

işlev görmesi söz konusudur. Türkiye'nin jeopolitik konumu ve komşu ülkelerle kıyaslandığında daha ileri bir kapitalist gelişme düzeyinde bulunması, özellikle Ortadoğu ve Orta Asya ülkelerinin küresel sistemle bütünleşmesinde aracılık rolünü üstlenmesine olanak vermiştir³⁴. Genel olarak Türkiye'nin Ortadoğu-Avrasya coğrafyasındaki konumu büyükçe bir taşeron firmayı andırmaktadır: ana firma ile zaman zaman çatışabilen, bazen ona kazık da atabilen, ama işbirliği bilincini asla kaybetmeyen bir “küçük ortak”. Bununla birlikte, söz konusu bağımlılık ilişkisi Türkiye finans kapitalinin “emperyal” hayaller kurmasına ve bu yönde harekete geçmesine engel olmamıştır. AKP döneminde, Türkiye'nin büyük burjuvazisi belirgin biçimde Yeni-Osmanlıcı bir dış politika çizgisinden yana tavır koymuştur.

Türkiye'nin bağımsız bir “bölge gücü” olmak için yeterli donanımına sahip olmadığı açıktır. Ne sanayi üretiminin yapısı ve teknolojik altyapısı, ne finansal gücü, ne de askeri olanakları böyle bir pozisyon elde etmeye yeterlidir. Ayrıca, ulus-devletler çağında Osmanlı hayali kurmanın da hiçbir zemini bulunmamaktadır. Yine de, Ahmet Davutoğlu'nun temsil ettiği “Yeni-Osmanlıcı vizyon” Türkiye finans kapitalinin Ortadoğu, Balkanlar, Kuzey Afrika ve Kafkasya gibi komşu coğrafyalara açılmasında bazı avantajlar sağlamaktadır. Eski tarz şoven Türk milliyetçiliğinin coğrafi ve ideolojik sınırlılıklarına karşılık, Osmanlıcı (ve “İslamcı”) yaklaşım daha geniş bir coğrafyada daha doğrudan hareket edebilmenin olanağını yaratmıştır. Örneğin, ağırlıklı olarak Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde yoğunlaşmış bulunan Fethullah Gülen cemaati okulları, böyle bir “vizyon” çerçevesinde ileriye dönük yatırım niteliğindedir.

Bununla birlikte, Osmanlıcı vizyonun sağlayabileceği muhtemel avantajları abartmamak gerekir. İlk olarak, “Yeni-Osmanlı” kavramının AKP iktidarından çok önce, 1990'lı yılların başlarında Turgut Özal tara-

34 Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından 2010 Aralık ayında yayımlanan *Sanayi Stratejisi Belgesi*'nde bu durum açıkça ifade edilmektedir: “Türkiye, AB'deki tüketim kalıplarıyla büyük ölçüde uyum gösteren, büyük ve genç bir pazara sahip olmanın yanında, bölgesindeki ülkelerle kıyaslandığında, dinamik bir sanayi ve hizmetler altyapısına sahiptir. Bu konumu, Türkiye'ye, küresel yatırımcılar için önemli bir cazibe merkezi özelliği de kazandırmaktadır. Türkiye'nin, bölgesindeki ülkelerin de küresel ekonomiye eklemlenmesinde önemli bir rol üstlenme potansiyeline sahip olması, Türk sanayisi için önümüzdeki dönemde çok sayıda yeni fırsatı da beraberinde getirecektir. Son dönemde, başta AB merkezli şirketler olmak üzere birçok küresel şirket, bölgesel operasyonları için Türkiye'yi bir üs ve yatırım merkezi olarak konumlandırmaktadır”. Bkz. T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi 2011-2014 (AB Üyeliğine Doğru)*, Ankara, 2010, s. 26.

findan ortaya atılmış olduğu hatırlanmalıdır. Sovyetler Birliği'nin dağılması Türkiye'nin hakim sınıflarında büyük heyecan yaratmış ve bir yanda Balkanlar, bir yanda da Kafkasya ve Orta Asya bölgeleri önlerinde açılmış gibi görünmüştür. Ve Türkiye finans kapitali, gerçekten de, ABD ve Avrupa sermayeleri ile işbirliği içinde bu yeni bölgelere giriş yapmakta belli ölçüde başarılı olmuştur. Ancak, “Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası” rüyası kısa sürmüş, 1990'lı yılların ortalarından itibaren büyük emperyalist güçlerin **doğrudan** müdahale ettiği her bölgede Türkiye geri adım atmak zorunda kalmış ve sözde “emperyal” vizyonunu daraltmıştır. Balkan ülkelerinde Avrupa Birliği'nin ve Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde Rusya'nın nüfuzunun kısa sürede belirginlik kazanması, Türkiye büyük burjuvazisinin hayallerine darbe vurmuştur.

AKP döneminde, daha doğrusu son beş-altı yılda, İslamcı yaklaşımın özellikle Ortadoğu ülkelerine dönük olarak devreye sokulması, bir yandan Türkiye finans kapitali içinde “Batıcı” ve “İslamcı” kanatlar arasındaki çatışmayı derinleştirmiş, diğer yandan ise Türkiye'nin küresel emperyalist sistemin bir alt merkezi olarak işlev görme “yeteneğini” geliştirmiştir. Kuşkusuz, AKP'nin İslamcılığı Erbakan'ın Milli Görüş çizgisinden epeyce farklıdır ve çok daha esnek ve kozmopolittir. Sermayenin çıkarları açısından gerekli olan her türlü manevrayı herhangi bir ideolojik sıkıntı yaşamadan gerçekleştirebilmektedir. Bu noktada dış politika ile iç politikanın birbirine bağlı olduğu da ortaya çıkmaktadır. AKP sermaye açısından verimli bir formülü hayata geçirmiş, İslam'ı kapitalizmle, daha doğrusu neoliberal kapitalizmle bir araya getirmiştir. Bu durum kapitalistler için, bir yandan neoliberalizmin (özelleştirmeler, deregülasyon vb.) her türlü nimetlerinden yararlanmayı, bir yandan dini baskı ile pasifize edilmiş bir işçi sınıfı ile muhatap olmayı, bir yandan da komşu coğrafyalarda rahat hareket edebilmeyi sağlamaktadır.

Doğal olarak, İslami neoliberalizm sadece sihirli bir formül değil, aynı zamanda bir yığın çelişki ile malul bir projedir. Söz konusu çelişkilerden en belirginini, şu ana dek, toplumsal yapıda dinin yerine ilişkin tartışma ve mücadelelerde ortaya çıkmıştır. Ancak, çelişkiler salt bu alanla sınırlı değildir. Yargı, hükümet, ordu ve medya kurumları arasında yaşanan çelişki ve çatışmalar, Kürt ulusal sorunu, neoliberal saldırının sonuçları olarak ortaya çıkan çelişkiler (eğitim, sağlık, sosyal güvenliğin metalaşması, kent-sel dönüşüm, HES'ler gibi), finans kapital içi çatışma ve emek-sermaye arasındaki temel çelişki, her geçen gün giderek ağırlaşmaktadır.

Yüz yıl önce finans kapital kavramını ortaya koyan Hilferding, “Finans kapital özgürlük değil tahakküm ister” diye yazmıştı. Geçen yüz yıl, kapitalizmin artık iyice gerici bir sistem haline geldiğini fazlasıyla kanıtlamıştır. Türkiye coğrafyasında yaşayan halkların da bu gericilikten nasibini yeterince aldığı açıktır.

Arap devriminin vaadleri ve zaafıları

Sungur Savran

Salonların ve parlamentonun devrimci lafebeleri, gerçek hayatta, kendilerini devrimle yüz yüze gelmiş bulduklarında, onu asla tanıyamazlar.

Lev Davidoviç Trotskiy, 1921

Dolayısıyla, eğer [1905] Rus devrimi bize herhangi bir şey öğretiyorsa, her şeyden önemlisi kitle grevinin suni biçimde “yapılmadığı”dır, keyfi biçimde “karar altına alınmadığı”dır, “propaganda yoluyla ortaya çıkarılmadığı”dır; tersine, verili bir anda toplumsal koşullardan kaçınılmaz olarak kaynaklanan tarihsel bir olgudur kitle grevi.

Rosa Luxemburg, 1906

Marksist düşüncenin birçok önemli yönü, tarihte yaşanmış somut devrimlerin yakından izlenmesi, inceden inceye tahlil edilmesi ve derslerinin çıkarılması sonucunda geliştirilmiştir. Bu, özellikle programa ve stratejiye ilişkin meselelerde çok belirgindir. Birkaç örneği hızla sayacak

olursak, Marx ve Engels, burjuvazinin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devrimci karakterini yitirmeye başladığını ve proletaryanın sürekli devrim yoluna girmesi gerektiğini 1848 devrimleri içinde burjuvazinin bir sınıf olarak davranışını gözleyerek çıkarsamışlardır. Ayrıca, Avrupa devrimi perspektifine de 1848 devriminin tek tek ülkelerdeki olanaklarının sınırlarını görerek ulaşmışlardır. Daha sonra 1871’de, Paris Komünü’nün işçilerin iktidarı altında devlete verdiği şekil, Marx için o ana kadar içi doldurulmamış “proletarya diktatörlüğü” kavramının ana hatlarını ve temel ilkelerini türettiği tarihsel örnek olmuştur. Lenin, tarihte ilk kez ortaya 1905 Rus devriminde çıkan sovyetleri işçi iktidarının organları olarak bu devrimde tanımış, bu sayede 1917’de bütün dikkatini derhal sovyetler üzerine toplayarak “Bütün iktidar sovyetlere!” şiarını yönelişinin merkezine yerleştirmiştir. Rosa Luxemburg, proletaryanın devrimci stratejisini tartıştığı ünlü çalışması *Kitle Grevi, Siyasi Parti ve Sendikalar*’ı bütünüyle 1905 Rus devriminin dersleri ışığında kaleme almıştır. Nihayet, Trotskiy, sürekli devrim teorisini ve programını istihareye yatarak değil, 1905 Rus devriminin serbest bıraktığı dev tarihsel güçlerin keskin ve isabetli bir analizinden hareketle geliştirmiştir.

Öyleyse, 21. yüzyılın Marksistlerine düşen de bugünün devrimlerini ve devrimci hareketlerini kılı kırk yararak incelemek, analize ve değerlendirmeye tâbi tutmak ve bunlardan devrimci strateji ve program açısından dersler çıkarmaktır. Hele hele, başta Sovyetler Birliği ve Çin olmak üzere, 20. yüzyıl sosyalist inşa deneyimlerinin çökmüş olduğu bu tarih aşamasında, yeni devrimlerin ne tür özellikler ve dinamikler taşıdığını anlayabilmek, doktrinerler açısından değil ama devrimci partiyi ve Enternasyonal’i inşa ederek proletaryaya yol gösterecek araçlar yaratma işini ciddiye alan devrimciler açısından hayati bir önem taşır.

Ama devrimleri inceleyip derslerini çıkarabilmek için, önce devrimleri tanıyabilmek gerek! Dünya bir yana, Türkiye’de solun büyük bölümü henüz devrimi gördüğünde tanıyamıyor ki derslerini çıkarabilsin! Tabii, devrimi tanıyamayanın yarın kendi topraklarımızda patlak verdiğinde bu devrime öncülük yapması da beklenemez. Olsa olsa devrimin peşinden sürüklenebilir böyleleri -ya da çok atak çıkıp öne geçtikleri takdirde, işçi sınıfını ve ezilenleri yanlış yola sürüklerler.

Solun büyük bölümünün, sadece Türkiye’de değil dünyada da, devrimi gördüğünde tanıyamaması çok somut olgularla karşımıza çıkıyor. Sorun, 21. yüzyılın ilk devrimci kabarıklarının görüldüğü Latin Amerika’da

başladı. Stalinizmin değişik varyantlarına körce ve kölece bağlılığı sonucunda, Sovyetler Birliği'nin veya Çin'in çöküşü ile feleğini şaşırان sosyalist sol nereden, nasıl, ne içerikle gelirse gelsin, her ilerici atılımı devrim zannetmeye başladı. Chávez yönetimindeki Venezüella'da, burjuva devletin sürekliliğinde hiçbir gedik açılmamış, sermayenin sosyal hakimiyetine dokunulmamış olduğu halde devrim yaşanıyor zannetti; kapitalist bir topluma "21. yüzyıl sosyalizmi" adını vermekte beis görmedi. Bolivya'daki Evo Morales yönetimini de Chávez'in kankası olduğu için "devrimci" falan gibi terimlerle andı—Morales'in başkan yardımcısının "And Dağları Kapitalizmi"ni adıyla sanıyla programlaştırdığı gerçeğine rağmen. Bunlara, propagandif, hatta ajitatif mahiyette abartmalar gözüyle bakabilirsiniz elbet. Solun bu denli takatsiz olduğu, bu denli morale ihtiyaç duyduğu bir dönemde, bu abartmanın bir işe yarayacağını da savunabilirsiniz. Kitlelere (ve belki daha bile önemlisi kendinize) yalan söylemediğiniz takdirde!

Chávez Venezüella'sının ve Morales Bolivya'sının devrimci bir yolda olduğu sanrısı, Türkiye'de parlamenter budalalığın solu nasıl kanser gibi sarmış olduğunu, 1971 devrimci atılımının (görünürdeki bütün cıfcaflı retoriğe rağmen) o atılımın mirasçısı örgütlerin çoğunluğu açısından nasıl soluğunu yitirmiş olduğunu ortaya koyuyor. Ama işin daha kötüsü, Chávez'in yüceltilmesi ya da Morales'in pohpohlanması, gerçek devrimleri gözlerden saklıyor. Ekvador'un 2000'de "24 saatlik devrim" yaşadığı, Arjantin'in 2001'de devrimci krizlerle sarsıldığı, ama bu ikisinden çok daha önemlisi, Bolivya'nın üst üste iki kez, 2003'te ve 2005'te devrimin zaferinin eşiğine gelmiş olduğu gerçeğini karartıyor. Burada, devrimi tanıyamamanın çeşitli boyutları var. Bunlardan biri de, **karşı devrimciyi devrimci ilan etmek!** 2005 Bolivya devriminin zafere ulaşmasını engelleyen en önemli güç, emekçi halk kitleleri içindeki en önemli örgütün (MAS) lideri olduğu için Evo Morales'ti. Morales'in seçimle başa gelebilmek için, yani parlamentarist bir stratejik yöneliş uğruna devrime sırtını çevirmesi ve böylece emekçi kitleleri bölmesi sayesinde ki, burjuvazi doğmakta olan ikili iktidar durumunun yarattığı tehdidi savuşturarak devrimi kontrol altına alabilmiştir.

21. yüzyılın ilk devrim deneyimi karşısında dünya ve Türkiye solunun kavrayışı bu bakımdan sefalet düzeyindedir. Yine de Latin Amerika sözkonusu olduğunda, coğrafi ve kültürel mesafe, Türkiye solunda yapılan yanlışları bir nebze de olsa affedilebilir kılıyor. Ama şimdi, 21. yüzyılın ilk onyılında Latin Amerika'da yaşanan devrimci deneyimlerden öğrenme

fırsatını yitirdikten sonra, Türkiye solu Arap dünyasına bakıyor ve devrim falan göremiyor! Oysa, Kuzey Afrika diye bilinen bölge, yani bizdeki eski adıyla Mağrip (Arap Garbı, yani Batısı), Osmanlı’dan kopalı daha sadece iki yüzyıl oluyor. Hatta en son kopanı, Osmanlı’nın eski Trablusgarp vilayeti, yani bugünkü Libya, bu yıl tam tamına yüzüncü yılını idrak ettiğimiz İtalya ile savaştan (1911) sonra kopuyor Osmanlı’dan. Devrimin sonradan yayıldığı Maşrik’in (Arap Şarkı, yani Doğusu) büyük bölümü ise Birinci Dünya Savaşı’nın neredeyse sonuna kadar Osmanlı topraklarının parçası olduğuna göre, çok yakın döneme kadar birlikte, iç içe yaşadığımız toplumlardan söz ediyoruz. Din, dil, kültür, coğrafya, bu kadar ortaklığımız olan toplumlarda olan biteni daha yakından izleme olanağına sahip olduğumuz açık. Ama Türkiye solu bir kez daha bakıyor...ve devrimi göremiyor!

İroni üzerine ironi. Kendine “sosyalist” diyen, hatta Marksizmi bile bir ölçüde savunmaya çabalayan sol devrimi tanıyamazken, neredeyse otuz yıldır devrimlerin tarihin gündeminden çıkmış olduğunu iddia eden liberal ve sol liberal kanatta birçok yazar ve gazeteci ağız dolusu “devrim” diyordu Arap dünyasında yaşanan olaylar için. Dünya çapında, büyük Fransız devriminin iki yüzüncü yıldönümü (1989) etrafında patlak vermiş bir tartışma bağlamında, François Furet adlı bir Fransız tarihçisinin ve çalışma arkadaşlarının ileri sürdüğü görüşler eşliğinde eski devrimler zaten yeterince aşağılanmıştı. Buna 1989’da Doğu Avrupa’nın, 1991’de Sovyetler Birliği’nin çöküşü eklenince, devrimler, sol liberaller de dâhil liberalizm tarafından tarihin doğal seyrini saptıran, değişimi mümkün olanın ötesine ya da dışına doğru zorlayan olaylar olarak nitelenmeye başladı. Liberallerin nefretle andığı “toplumsal mühendisliğin” en uç ifadesi olarak görülüyordu devrim. Buna bir de “tarihin sonu” tezinin akrabası olan, daha ziyade soldan kaynaklanan bir başka görüş ekleniyordu: Devrimler çağı sona ermiş, demokrasi çağı başlamıştı. Yani değişim, aynen Fukuyama’nın söylediği gibi, burjuva parlamenter kalıplar içinde gerçekleşecekti bundan böyle. Kısacası, liberalizmin ve sol liberallerin devrime yaklaşımı, tikslenme ile güya gerçekçi bir gözlemin, yani devrimler çağının kapanmış olduğu iddiasının huzursuz bir bileşimiydi. Yıllar geçtikçe, gerici bir dönemde pratikte pek bir devrim görülmeyince de, bu görüşler sanki yerleşik bir içtihat haline geliyordu.

Arap dünyasında patlak veren olaylar, bu içtihadı liberallerin kendi ağızlarından yerle bir etmiş oldu. Bunun, yıllardır savunulan görüşlerin

iflası olduğunu itiraf etmek anlamına geldiğini hiçbir liberal gündeme getirmeydi. Sosyalistlerin de çoğunluğu ortalıkta devrim falan olmadığı iddiasında olduğu için, liberallerin bu konuda sıkıştırılması mümkün değildi. Sonunda, liberalizmin bu kendi kendisiyle çelişen görüşleri anlaşılamaz ve açıklanamaz bir olgu olarak kaldı. Sorun büyük ölçüde, aşağıda göreceğimiz gibi, Arap devrimlerinin ufkunun burjuva liberal bir açılımla sınırlı olacağı umut ve öngörüsü ile ilgili. Bizim öngörümüz, çok uzak olmayan bir gelecekte, özellikle Arap devrimleri bu ufkun ötesine doğru hamleler yapabildiği takdirde, liberal kampın “devrim” terminolojisinden vazgeçeceğiştir.

Bu yazıda bizim amacımız, ilk günden beri “Arap devrimi” olarak nitelendiğimiz gelişmelerin, proletaryanın uluslararası ölçekteki mücadelesinin çıkarları açısından bir değerlendirmesini yapmak. Yani bir bakıma bu devrimin yakın gelecek açısından derslerini çıkarmak. Bunu yaparken, bir yandan da içinde yaşadığımız tuhaf entelektüel ortama değinmek, değişik kanatlarla Arap devrimine ilişkin tezleriyle ilgili olarak polemik yapmak elbette kaçınılmaz olacak. Ama amaç polemikten çok gelecek için ders çıkarmaktır.

Arap devriminin ana hatları

Arap dünyasında muazzam bir volkanik patlama gibi ortaya çıkan toplumsal olaylar, bilindiği gibi, 17 Aralık 2010 günü Tunus’ta, Muhammed Buazizi adlı bir diplomalı işsiz seyyar satıcının belediye zabıtası tarafından aşağılanması dolayısıyla kendini yakmasıyla başladı. Buazizi’nin yaktığı kıvılcım, sadece Tunus’u değil, neredeyse bütün Arap dünyasını yangın yerine çevirecekti.

Bugün, Buazizi’nin kendini yakmaya giriştiği günden yaklaşık altı ay sonra geldiğimiz noktada durum şudur. İki Arap ülkesinde (Tunus ve Mısır) yaşanan büyük, sebatkâr ve gözüpek kitle eylemleri sonucunda, onyıllardır ülkelerinin başına çökmüş olan iki despot (Zeynel Abidin bin Ali ve Hüsnü Mübarek) ardı ardına (14 ocak ve 11 Şubat) gayet kısa bir zaman dilimi içerisinde (sırasıyla 28 ve 18 gün) devrilmiştir. Yemen’de üçüncü bir diktatör (ve başbakanı, başbakan yardımcıları, meclis başkanı, bakanları vb.vb.) ölümcül yaralarla Suudi Arabistan’ın hastanelerinde yatmaktadır: rejim komadadır. İki başka Arap ülkesinde (Bahreyn ve Suriye) benzer kitle eylemleri, bu ülkelerin ilkinde kral, ötekinde diktatör konu-

munda olan yöneticilerinin koltuğunu (elbette her birinde farklı ölçüde) sallamaktadır. Bir ülkede (Fas) Şubat ayında düzenlenen gösterilerin etkisi altında yapılan kapsamlı anayasa değişiklikleriyle mutlak monarşiden meşrutiyet rejimine geçilmiştir. İki ülkede (Ürdün ve Suriye) kitle baskısı altında hükümet değişmiştir. En az dört başka Arap ülkesinde (Cezayir, Ürdün, Umman, Irak) Tunus ve Mısır'ın rüzgârının etkisi altında kitleler gösteriler yapmış, bazılarında protestolar sırasında şehitler vermiş ve hükümetlerden ciddi tavizler koparmışlardır. Libya'da bir iç savaş patlak vermiştir. Nihayet, kendine özgü koşullara sahip Filistin'de, 2007'den beri kanlı bıçaklı olan El Fetih ile Hamas, bu olayların etkisi altında bir uzlaşmaya giderek ortak hükümet kurmayı ve yeni seçimler düzenlemeyi kabul etmişlerdir. Belki bundan da önemlisi, 15 Mayıs'ta, yani İsrail'in 1948'de kurulmuş olduğu tarihin Filistinliler tarafından "Nakba" ("Felaket") olarak anılan yıldönümünde, Suriye'den, Lübnan'dan, Batı Şeria'dan, Gazze'den on binlerce Filistinli ve destekçisinin İsrail devletinin bu ülkeler ile yapay sınırlarını, ölüm pahasına çiğnemeleri olmuştur. Bu eylem Haziran başında, Altı Gün Savaşı'nın, Filistinlilerce "Naksa" ("Yenilgi") olarak anılan yıldönümünde, yine ölümler pahasına tekrarlanmıştır.

Topu topu altı aylık bir süre içinde ortaya çıkan bu büyük çalkantının küçümsenmesi mümkün değildir. Tersinden bakılırsa, yani Arap dünyasında hangi ülkenin bu büyük çalkantıdan bağımsız kaldığı sorulursa, durumun ciddiyeti belki daha bile iyi anlaşılır. Kuzey Afrika'nın batı ucunda yer alan, her zaman biraz yalıtılmış konumda olan Moritanya ile Mısır'ın güneyinde, daha yeni düzenlenmiş bir referandum sonucunda ikiye bölünmüş olan, ayrıca Darfur'da bir savaş yaşayan, yani başı zaten yıllardır belada olan Sudan bu olaylardan etkilenmemiştir. Arap dünyasının her zaman çeperinde kalmış olan bu iki ülke dışında, bir dinler mozaigi olarak son derecede hassas dengelere sahip olan Lübnan, henüz bu çalkantıdan etkilenmemiştir. Ama Suriye'de yaşanacaklar onun da er ya da geç karışmasına yolaçacaktır. Bu üç (haydi Filistin'i de katalım, dört) ayrıksı ülke dışında, sadece Körfez'in (Bahreyn ve Umman dışında kalan) dört ülkesi Tunus'ta başlayan çalkantıdan doğrudan etkilenmemiştir: Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar. Burada "doğrudan" sözcüğünü çok dikkatli kullanıyoruz. Çünkü bu krallık, emirlik ve şeyhlikler de aslında depremin etkilerini hissetmişlerdir. İlkin, en azından bazıları, olayların kendi ülkelerine sıçramaması için halklarına büyük rüşvet dağıtmıştır: Suudi Arabistan'ın son aylarda halka vaad ettiği ucuz kredi, ücret

artışı, sosyal hizmet vb. paketlerin toplam değeri 96 milyar dolar tutuyor! İkincisi de, bu ülkelerin üyesi olduğu Körfez İşbirliği Konseyi, Bahreyn'deki ayaklanmayı bastırmak için (başta Suudi askeri olmak üzere) 10 bin askerini bu ülkeye yollamıştır.

Demek ki, marjinal vakalar dışında bütün Arap dünyasını içine alan muazzam bir toplumsal ve siyasi çalkantıdan söz ediyoruz. Bundan önceki birkaç onyıllı toplumsal ve siyasi açıdan neredeyse donmuş gibi yaşayan Arap dünyası, altı ayda bir bütün olarak yepyeni bir döneme girmiştir. Şimdi, adım adım merceğimizi yaklaştırarak bu sürecin çeşitli boyutlarını kavramaya çalışalım.

Neden devrim?

Arap dünyasındaki çalkantının devrim karakterini ele alırken, tartışmayı bir yalıtma ya da soyutlama işlemi ile kolaylaştırmayı deneyeceğiz. Bugün büyük mücadelelerin devam etmekte olduğu dört ülkeyi (Libya, Yemen, Bahreyn ve Suriye) şimdilik bir kenara bırakarak, başlangıçta projektorü bütün Arap dünyasına örnek olan Tunus ve Mısır üzerine çevireceğiz. Bu iki ülke hakkında söylenenlerin ötekiler açısından bire bir doğru olduğu varsayamayacağına göre, o ülkelerin her birinde mücadelelerin niteliği konusundaki kanaatimizi aşağıda, yeri geldiğinde somut veriler üzerinden ifade edeceğiz. Tunus ve Mısır'ı böylece diğerlerinden ayırarak ele almak, Arap devrimi olgusunu en arı, en olgun hali içinde gözlemlemeyi mümkün kılacak.

Tunus ve Mısır'da olaylar birbirinden bir ölçüde farklı gelişmekle birlikte, ortak olanla başlayalım. Her iki ülkede de, büyük kitleler, günler ve haftalar boyu kararlı, cesur ve fedakâr bir tutumla içinde yaşadıkları durumu protesto ettiler. Buna karşılık, her iki ülkede de devlet bu gösterileri durdurmanın ya da eritmenin bir yöntemini bulamadı. Ayrıntısına birazdan geleceğiz, ama her iki durumda da ayağa kalkan, işçi, emekçi, yoksul halk kitleleriydi. (Mısır'da katılım daha yaygındı, ama bunun anlamı varlıklı yeni küçük burjuvazinin de emekçi kitlelerle birlikte sokakta olmasıydı. Burjuvazinin ve temsilcilerinin meydanlarda hiçbir etkisi yoktu.)

Halktaki hoşnutsuzluğun bu tür yaygın, kararlı ve cesur kitle eylemleriyle ifade edilmesi, her durumda bir devrimin varlığına işaret etmez. Eğer talepler sosyo-ekonomik alanla sınırlı kalır ya da siyasi bir hoşnutsuzluk ifade edilse dahi bu, siyasi iktidara ilişkin köklü bir değişiklik talebi biçimi-

mini almazsa, buna devrim denemez, ancak isyan denir. Örneğin, 2008 yılının Aralık ayında Yunanistan bir ay boyunca Tunus ve Mısır'dakine yaklaşan muazzam bir kitle hareketiyle sarsılmıştır. Ama hareketin talepleri, siyasi iktidarda bir kopuşu, köklü bir değişikliği içermiyordu (bazı azınlık gruplarının bu yönde talepleri olması genel durumu değiştirmez). Dolayısıyla da Yunanistan 2008 olayları bir isyan, bir başkaldırı olarak kaldı. Benzeri bir durum, 2005'te Paris'in ve genel olarak Fransa'nın varoşları için söz konusuydu. Haftalar boyunca polisle şiddetli çatışmaları da içeren otomobil yakma eylemleri, esas olarak varoşlarla ve göçmen ailelerin gençliğiyle sınırlı kaldı; ayrıca siyasi iktidarda sıradışı bir değişikliği talep olarak asla dile getirmedi. Nüfusun çok özel bir kesimiyle sınırlı kaldığı için zaten getiremezdi de. Bu örneği vermemizin nedeni, şiddet bile içerse, isyanın her zaman devrime dönüşmeyeceğini anlatmak içindir.

Ama siyasi iktidar konusunda olağan yöntemlerin dışında, varolan rejimin o günkü iktidar değişimi koşullarının ötesinde bir değişim, yani bir **kopuş** talebi kitlelerin eylemine yön vermeye başlarsa, yani emekçi ve ezilen halk kitlelerinin isyanı ile (en kaba taslak biçimde de olsa) bir siyasi program bir araya gelirse, bu bir devrimin başladığı anlamına gelir. Tunus ve Mısır'da Lenin'in bir devrimi tanımlamak için aradığı iki öğe mevcuttu: yönetilenler eskisi gibi yönetilmeye razı değildi; yönetenler eskisi gibi yönetemiyordu.

Tunus'ta isyan ekonomik taleplerle başlamış, ancak varolan siyasi koşullar altında hiçbir sonuç alınamayacağı anlaşıncaya, üstelik Ocak ayının başında Muhammed Buazizi yattığı hastanede hayatını yitirince, polis onun yanı sıra başka gençleri de öldürmeye yönelince mücadele, rejime karşı bir mücadele haline gelmiştir. Tunuslu kitleler, o toplumu altüst eden eylemlerini “Dégage, ben Ali!”, yani “Bin Ali, defol!” sloganında ifadesini bulan siyasi hedefe bağlamaya başladığı andan itibaren Tunus isyanı bir devrim haline gelmiştir.

Mısır'da ise eylemler neredeyse ilk gününden itibaren bir devrim olarak başlamıştır. Bunun nedeni, Mısır devriminin Tunus devrimi tarafından ateşlenmiş ve ondan öğrenmiş olmasıdır. Tunuslular ancak mücadelenin bir aşamasında hedeflerine ulaşmak için rejimi alt etmek gerektiğini öğrenmişlerdi. Mısırlılar, Tunus'u gözlemlemiş oldukları için bunu ilk günden biliyorlardı. Mücadelelerine ekonomik taleplerin yanı sıra “Out Mubarak!” (“Mübarek, defol!”) şiarıyla başladılar.

Devrimleri normal zamanların büyük kitle eylemlerinden ayıran bir

şey daha vardır. Normal zamanlarda, devlet güçlerinin baskısı kitlelerin önemli bir bölümünün geri çekilmesine yol açar. Devrim zamanlarını, başka biçimde söylersek kitlelerin devrimci ruh durumunu normal zamanlardan ayıran bir nokta, devlet baskısının, bu baskı isterse göstericilerin katledilmesini de içersin, kitleleri ürkütüp evlerine döndüreceğine daha da cüretkârlaştırması ve yeni kitleleri de sokağa çekmesidir. Bu anlamda, devrimin bir kriteri olmasa da bir göstergesi, polis-ordu baskısının devrimi geriletmek bir yana coşturmasıdır.

Şimdi Tunus ve Mısır'ın birbirinden farklı yanlarına da kısaca (en önemli faktörlerle sınırlı olarak) değinelim. Mısır devriminin, bileşik gelişme yasası uyarınca, Tunus devriminin dersini alarak isyan aşamasını atlayıp doğrudan doğruya bir devrim olarak başladığına yukarıda değinmiştik. İkinci büyük fark, yine aynı nedenle Mısır'da protestoların toplumun çok daha geniş bir kesimince kucaklanmış olmasıdır. Koyu istibdat ile yönetilen ülkelerde korku ve umutsuzluk el ele gider. Kimse rejimle başa çıkılabileceğine inanmadığı için canını kolay kolay tehlikeye atmaz. Nüfusun ancak en yakıcı sorun ve çelişkilerle karşı karşıya olan kesimleri, o da belirli özel anlarda, artık duruma tahammülleri sınırına ulaştığı için kendilerini tehlikeye atarlar. Tunus'ta böyle olmuştur. Mücadeleyi başından sonuna kadar diplomalı ve diplomasız işsiz gençler, merdivenaltı atölyelerin güvencesiz, düşük ücretli genç işçileri, kent yoksulu ailelerden gelen gençler sürdürmüştür. Bunlara işçi sınıfının sendikalı katmanları, özellikle öğretmenler, sağlıkçılar vb. örgütsel destek vermiştir. Ülkenin tek sendikal konfederasyonu olan UGTT (Union Générale des Travailleurs Tunisiens-Tunus İşçileri Genel Birliği) devrimin en önemli örgütsel öncüsü rolünü oynamıştır. Proletaryanın daha ayrıcalıklı katmanları ve yeni küçük burjuvazi, devrime kelimenin gerçek anlamıyla son anda katılmıştır. Bin Ali'nin 14 Ocak'ta ülkeden kaçışından sonra işler çatallaşınca bunlar yeniden sokaklardan çekilmiştir. Bin Ali kaçmış olsa da, rejimin geride kalan unsurları günler boyunca ortalığı şiddete ve kana bulamış, yağmalarla halkı canından bezdirmeye çalışmışlardır. Bunun üzerine bütün varoşlarda barikatlar yükselmiş, emekçi halk ne silah bulduysa, sopadır, krikodur, bıçaktır, hepsini kullanarak özsavunma komiteleri kurmuştur. Yani Tunus devrimi büyük ölçüde sadece işçi ve emekçilerin işidir.

Oysa Mısır'da 25 Ocak'ta, yani bin Ali'nin ülkeden kaçışından on gün sonra devrim başladığında, artık umutsuzluk yoktu. Çünkü Tunus halkı yeterince cesaret ve sebatla despotun devrilebileceğini kanıtlamıştı. Bu

yüzden, Batı usulü bir yaşam tarzını ve siyasi rejimi özleyen varlıklı yeni küçük burjuvazi de en baştan sokakları doldurdu. Üçüncü büyük fark da buradan geliyor. Tunus devriminin işçi-emekçi karakteri baştan ortada olduğu halde, Mısır'da bu özellik Mübarek'in düşüşünden sadece günler önce belirginleşmeye başladı. Mısır devriminin diktatörü düşürmesinde dengeyi bozan rolü, son günlerde yaygınlaşmaya başlayan grevler oynadı. (Tunus'tan farklı olarak, Mısır'da eski rejimin göz yummuş olduğu resmi sendikalar devrimin öncüsü rolünü oynamadı. Tersine, devrimin işçi sınıfı içinde ilerlemesinin bir biçimi de bağımsız sendikaların kuruluşu oldu.) O güne kadar ABD ve Mısır ordusu Mübarek'i ayakta tutmaya çalışıyor, ama ona bir "düzenli geçiş" hazırlaması, yani kendisinden sonra gelecek dönemin ana hatlarını rejim için tehlikeli olmayacak biçimde çizmesi için basınç uyguluyordu. Bu güçler, mücadelenin uzamasıyla, halk kitlelerinin evlerine geri gönderilmelerinin mümkün olmadığı anlaşılmamasıyla, en önemlisi de, grevlerin yayılmasıyla birlikte bir proleter devrimi tehlikesinin doğması ihtimalini düşünerek, rejimin sürekliliğini sağlamak amacıyla Mübarek'i gözden çıkardılar, ordu eliyle tasfiye ettiler.

Öyleyse, aralarındaki özgül farklar ne olursa olsun, Tunus ve Mısır olayları hem birer devrimdir, hem de bunlara işçi sınıfı başta olmak üzere emekçi kitleler damga vurmuştur.

Neden devrim değil?

Solda Tunus ve Mısır'da yaşananların birer devrim olduğunu yadsımak oldukça yaygın bir şey. Biz burada bu doğrultuda ileri sürülen görüşleri tartışırken herhangi bir kaynağa referans yapmayacağız. Bunun nedeni, son dönemde solun gazete köşe yazısını ya da internet sitesi yazısını çoktan teorik tartışmanın yerine geçirmiş olması. Bir yandan herkes ya da neredeyse herkes teorik tartışmanın, geçmişin teorilerinin gözden geçirilmesinin çok büyük önem taşıdığını tımtıraklı sözlerle söylüyor. Bir yandan da kısacık yazılarda, herhangi bir emek verilmeden, bütünüyle izlenimci bir tarzda, argümanlar sunulmadan, gerekçe verilmeden çok önemli sonuçlara ulaşan yazılar yazılıyor. Bu durumda referans yapılabilecek kaynak sayısı bir elin parmaklarını bile doldurmuyor. Bizim burada yapacağımız, Tunus ve Mısır olaylarının neden devrim olmadığına dair en sık dile getirilen nedenleri teker teker ele alarak bunların neden geçersiz olduğunu göstermek olacak.

Amerikan oyunu

Devrim tezine karşı en gülünç argüman, Tunus ve Mısır’da yaşananları “Amerika’nın bölgeyi yeniden dizayn etmesi” olarak niteleyen yaklaşımdır. Bu iddia, Tunus olaylarının son gününe kadar hem ABD’nin hem de AB’nin bin Ali’nin arkasında olduğunu, Mısır’da ise ABD’nin bütün dünyanın gözü önünde önce Mübarek’i nasıl iktidarda tutacağını, bunun riski ortaya çıkınca da rejimi Mübareksiz nasıl ayakta tutacağını hesaplayan bir yaklaşım sergilediğini bütünüyle bir kenara bırakır. Yani her iki diktatörün de **ABD’ye (ve AB’ye) rağmen** halkın basıncı altında devrildiğini görmezlikten gelir. Başka bir şekilde söylenirse, bu yorum olgulara bütünüyle aykırıdır. Ardında, son dönemin ABD’ye ve genel olarak emperyalizme kadir-i mutlak olarak bakan patolojik komplocu zihniyeti yatmaktadır. Bu zihniyet genellikle gülünç kuruntulara yol açmakla birlikte, bu durumda çok daha ileri giderek yenilgi yaşayanı muzaffer, devrimi karşı devrim ilan etmektedir.

Bu konuyu bırakmadan ekleyelim ki, Arap devriminin gidişatına bağlı olarak, olayların ABD’nin ve AB’nin çıkarlarına çok fazla zarar vermeyen bir kalıba dökülmesi, hatta emperyalizmin bu fırsatı değerlendirerek kitleler nezdinde sempati yaratması ihtimali dışlanamaz. Bu noktaya aşağıda döneceğiz. Ama ABD ve genel olarak emperyalizmin kendi çıkarlarına aykırı gelişmeleri manipüle ederek olayı fazla hasar görmeden atlatması, hatta bir bakıma kendi lehine çevirmesi ile Ortadoğu’yu yeniden “dizayn” etmek amacıyla Tunus ve Mısır isyanlarını hazırlamış olması arasında dağlar vardır.

Devrim: bir süreç mi, bir sonuç mu?

Tunus ve Mısır’ın birer devrim olduğunun yadsınmasının bambaşka bir gerekçesi, bu devrimlerin sonuç olarak pek az şey elde etmiş olmalarıdır. Bu devrimleri, Fransız ya da Rus, Çin ya da Küba devrimleri ile karşılaştıranlar, sonuç olarak sadece birer diktatörün devrilmiş olduğuna, ama rejimlerin hâlâ ayakta olduğuna işaret etmektedirler. Devrimi yaptığı söylenen kitleler iktidara geçmek bir yana, daha eski rejimi değiştirememişlerdir bile.

Burada devrimlerin kavranması açısından büyük bir sorun vardır: Devrimler ile muzaffer devrimler özdeşleştirilmektedir. Tarihin bilinen

büyük devrimleri genellikle başarıya ulaşmış ve devrimi başlatan toplumsal gücün ya da sınıfın iktidara geçmesiyle sonuçlanmış olduğu için, yaygın algılayış, sadece zafere ulaşmış mücadelelere devrim denebileceği yolundadır. Oysa devrim, siyasi iktidarı hedefleyen kitlelerin verdiği bütün bir mücadeleler silsilesidir. Halk kitlelerinin, o güne kadar dışlandıkları, tarihin yapıldığı alana zorla girmeleridir. Bu mücadeleler silsilesinin fırtınalı, ama inişli çıkışlı gelişmesi çerçevesinde, çok çeşitli faktörlerin rol oynadığı bir sürecin sonunda, devrim kazanabileceği gibi yenilebilir de. Tarih yenilgiye uğramış devrimlerle doludur. 1848 devrimlerinin büyük çoğunluğu böyledir. Paris Komünü deneyimi de böyledir, 1905 Rus devrimi de. 20. yüzyılın en büyük devrimlerinden 1918-1923 Alman devrimi de, 1936-39 İspanya devrimi de böyledir. Sayılabilecek örnek çoktur, ama ilke ortadadır. Ne 1905 devriminin, ne Alman devriminin, ne de İspanya devriminin, yenilmelerinden dolayı “devrim” adını hak etmedikleri söylenebilir! Hatta yenilen devrim kavramından daha da öteye Batı dillerinde, Türkçe’ye “akım devrim” olarak çevrilmesi gereken bir kavram da vardır: İngilizce’de “abortive revolution”, Fransızca’da “révolution avortée”. Bunun anlamı devrimin bir şey doğurmaması, verimsiz, sonuçsuz olmasıdır. Bu kavram genellikle büyük mücadeleler sonucunda yenilen devrimlerden çok, pek önemli bir sonuç vermeden sönümlenen devrimler için kullanılır.

Kısacası, devrim bir süreçtir. Her türlü sonuçlanabilir. Kazanabilir de, yenilebilir de, sönümlenebilir de. Devrimler bazen beklenmedik biçimde patlar, bazı ilk başarılar kazanır, sonra gerilerler. Bazen ilk başarıları için bile uzun süre beklemleri gerekir. Bazen ise yenilirler. Ama devrimler başarı elde edildiği anda başlamış değildir. Devrimler, yönetilenler eskisi gibi yönetilmeye razı olmadıkları için siyasi iktidara ilişkin taleplerle ayaklandıklarında başlar. Tunus ve Mısır devrimleri de tamamlanmış süreçler olarak görülmemelidir; bunlar devam etmekte olan süreçlerdir. Elde ettikleri zaferler katiiyen küçümsenemez. Bundan altı-yedi ay önce herhangi biri, “bir aylık bir süre içinde hem Tunus’ta hem de Mısır’da diktatörler halk tarafından devrilecek” deseydi, insanların yüzde doksan dokuzu gülerdi. Bu ülkelerde halkın bırakın diktatör devirmeyi, ekonomik hakları için dahi eylem yapamayacak kadar baskı altında olduğu gerçeğini hatırlatırdı. Ama olup biten tam da budur. **Bunu küçüksemek kimsenin haddine düşmez.** Ancak, ortaya çıkan sonuçlar, bu devrimlerin kendi önlerine koydukları hedeflere bile ulaşılammış olduğunu gözden gizlememeli. Tunus ve Mısır’da varolan despotik rejimler değil, bunların tepesindeki diktatörler

devrilmiştir. Rejimlerin kendilerinin ortadan kalkıp kalkmayacağı bugün devam etmekte olan mücadelelerin konusudur. Demek ki, devam etmekte olan devrimlerden söz ediyoruz.

Devrim sürüyor

Bunu görmek için Mısır'a bakalım. Mısır'da 11 Şubat'ta Mübarek düşerken yönetimi Yüksek Askeri Konsey üstlenmişti. Bu konseyin başkanı olan Mareşal Tantavi, uzun yıllar boyunca Mübarek'in Savunma Bakanı idi. Dolayısıyla görünüşte devrimci kitleler kandırılmıştır. İşte size tipik bir akîm kalmış devrim! Bu bir olasılıktır. Ama bu olasılığın mı yoksa derinleşen bir devrimin mi yaşanacağını ancak zaman gösterecektir. Devrimler hep aynı tempoda gelişmez. Kitle hareketi kimi zaman geri çekilir, belirli bir süre boyunca verilen mücadelenin kazanımlarının ne getireceğine bakar. Sonra yine ileri atılarak eski taleplere yenilerini ekler. Her devrimin koşullara göre belirlenmiş bir temposu, kendine özgü bir hayatı vardır.

Mısır örneğinde kitleler bazen beklemeye geçerken bazen atağa kalkıyor. Örneğin, 11 Şubat'tan bir süre sonra Kahire ve (ülkenin ikinci kenti olan) İskenderiye'de istihbarat örgütünün merkezlerinin binlerce insan tarafından basılması, bazı ajanların dövülmesi, bazı belgelerin imha edilmekten kurtarılması, internet aracılığıyla halka açılması. Örneğin, kitlelerin Yüksek Askeri Konsey'in yeterince hızlı adımlar atmadığı şikâyeti ile yeniden Tahrir Meydanı'na çıkması ve Tantavi'ye meşruiyetinin Tahrir'den kaynaklandığını hatırlatarak Mübarek'in yargılanmasını talep etmesi ve bunun üzerine rejimin Mübarek'i askeri hastaneye yollaması, oğullarını, eski başbakanı, içişleri bakanını vb. tutuklatması. En önemlisi, Mayıs sonunda "İkinci Öfke Günü" adıyla yapılan çağrıda yüzbinlerin yine Tahrir Meydanı'nda buluşması, bu gösterinin açıkça Yüksek Askeri Konsey'in iktidarını hedef alması, ordu ile işbirliği içine giren İhvan'ın bu gösteriyi boykot etmesine karşılık İhvan gençliğinin alanda yer alması ile birlikte Mısır devriminin yeni bir evresine girmesidir. Kitlelerin bu yeni atılımları devrimin henüz soluğunu yitirmemiş olduğunu gösteriyor. Veleve ki, soluğunu yitirseydi, bu yine de Mübarek'in devrilmesi ile sonuçlanan Tahrir günlerinin devrimci karakterini ortadan kaldırmazdı.

Politik devrim/sosyal devrim

Devrimlere daha da dar bir açıdan bakanlar ise, bu ülkelerde yaşananların, üretim araçlarının kamulaştırılması ya da toprak reformu türünden önemli sosyal atılımları gerçekleştirmekten uzak olduğunu hatırlatmaktadır.

Bu itirazın neden geçersiz olduğunu anlayabilmek için, politik devrim ile sosyal devrim arasındaki ayrıma bakmamız gerekir. Bir devrim, varolan siyasi düzeni sarsıcı bir kopuşla ortadan kaldırıyor, hatta bazen iktidarı hâkim sınıfların bir kanadından alıp bir başka kanadına veriyorsa, ama bir sınıfın iktidarını ortadan kaldırıp iktidarı yeni bir sınıfa devretmiyor ve sosyo-ekonomik düzeni değiştirmiyorsa, bu tür devrime politik devrim adı verilir. Buna karşılık, hâkim sınıfın politik iktidarına son vermekle kalmayıp iktidarının sosyo-ekonomik dayanaklarını da ortadan kaldıran devrimlere sosyal devrim denir. Marksizmin ta klasiklerden bu yana yaptığı bu ayrım göstermektedir ki, Fransız, Rus ya da Çin devrimi gibi büyük devrimler esas olarak sosyal devrimler olsa da, her devrimin sosyal devrim olması, yani yukarıda aktarılan itirazda düşünüldüğü gibi bir ülkenin sosyo-ekonomik hayatını kökten değiştirmesi gerekli değildir. Elbette Marksist devrimciler açısından devrimin makbulü, politik iktidarı burjuvazinin elinden alıp proletaryaya devreden ve sermayenin sosyo-ekonomik hâkimiyetinin maddi temellerini ortadan kaldıran devrimdir. Makbulü budur, ama bu koşulu yerine getiremeyen devrimin devrim olduğunu yadsımak için yeterli bir neden değildir bu.

Tunus ve Mısır devrimlerinin her ikisi de henüz birer politik devrim olarak dahi tam bir zafere ulaşmamıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu devrimler kanlı despotları devirerek bir ilk zafer elde etmiş olsalar da, politik olarak kendi önlerine koydukları amaca bile ulaşamamışlardır henüz: eski rejimin bütün artıklarıyla birlikte temizlenmesi ve yeni, halkın sesini duyurabilmek için sağlam birtakım mevzilere kavuşmasını sağlayacak bir rejimin kurulması.

Henüz politik devrim olarak dahi başarıya ulaşamamış bu devrimlerin birer sosyal devrim olarak zafere kavuşmaları ise çok daha uzak bir olasılık olarak görünüyor. Bunun nedeni, her sosyal devrimin başarılı bir politik devrimi varsaymasıdır. Başka biçimde söyleyecek olursak, siyasi iktidar bir sınıftan diğerine (bu durumda burjuvaziden işçi sınıfına) geçmelidir ki, o yeni siyasi iktidar sosyo-ekonomik alanda eski hâkim sınıfın maddi te-

mellerini ortadan kaldıracak önlemleri alabilsin. Tunus ve Mısır'da devlet iktidarının sınıf karakterinin değişmesi henüz söz konusu değildir elbette.

Bu, Tunus ve Mısır devrimlerinin bir sosyal devrim dinamiğine sahip olmadığı anlamına gelmez. Birincisi, çok büyük halk kitlelerinin varolan düzene karşı hummalı bir faaliyete giriştiği her devrim, başlangıçtaki sınırları ne olursa olsun, bir sosyal devrime dönüşme potansiyeli taşır. Çünkü devrim içinde kendi gücünün bilincine varan işçi sınıfı ve emekçi kitleler, aynı zamanda devrim gibi büyük bir sarsıntı varolan her türlü sosyal yapıyı sonuna kadar sorgulamaya uygun bir atmosfer yarattığı için, devrimin gelişmesi içinde radikalleşebilir, başlangıçta hiç gündemde olmayan talepler geliştirebilir. İkincisi, daha somut olarak, hem Tunus hem de Mısır devrimlerinde ekonomik talepler daha işin başından itibaren devrimin karakterinin ayrılmaz bir parçası niteliğini taşıyordu. İşsizliğin yarattığı yıkım, yoksulluk, yolsuzluk, kötü çalışma koşulları ve düşük ücret, hızla yükselen gıda fiyatları, her iki devrimi de ateşleyen gerçek dinamikti. Bir bakıma politik talepler bunların türeviydi: Bu ekonomik talepleri varolan rejimlerin karşılayamayacağı bilinci, rejimlerin kendisinin sorgulanmasına götürüyordu kitleleri. Sözü edilen ekonomik taleplerin taşıyıcısı da elbette yukarıda belirtildiği gibi, esas olarak işçi ve emekçi sınıflardan insanlar ve en başta gençlerdi. Yani devrimin kendi önüne koyduğu hedefler açısından bakıldığında, bir sosyal devrim de gündemdedir. İşçi sınıfının ve emekçi kitlelerin gençliği verilenle yetinmeyecek olursa, devrim her iki ülkede de çok daha keskin sınıfsal yarıklar üzerinden derinleşebilir.

Burada işin içine sürekli devrim dinamiği giriyor. Burjuvazi, bu ülkelerde bugüne kadar hakimiyetini varolan despotik rejimler üzerine bina etmiş durumdadır. Bu rejimlerden kurtulmak için özel bir saiki de yoktur. Rejimlerin şu ya da bu aşırılığı, şu ya da bu “çağdışılığı” bu ülkelerin burjuvazisini rahatsız ediyor ya da etmiş olabilir. Ama dünya pazarında emperyalizme tâbi konumda olan, rekabet gücü zayıf ve esas olarak düşük ücrete dayanan, kapitalizmin bu temellerde gelişme gösterebildiği ülkeler olarak bu ülkelerde despotik rejimler aslında burjuvazinin çıkarına uygundur. Yani burjuvazi doğası gereği demokrat falan değildir, sadece kitleler despotik rejime isyan ettiği için manevra yapmaktadır. Burjuvazinin yönetiminde burjuva demokratik bir rejime geçilmesi olasılığı en hafif ifade ile düşüktür. Oysa, işçi ve emekçi kitlelerin çıkarları, demokratik, sendikal, siyasi hakların derinleşmesinde, devletin yoksulların çıkarına ve burjuvazinin aleyhine önlemler almasındadır. Dolayısıyla, politik devrimin öncü-

lg görevi bile işçi sınıfının üzerine düşmektedir. Ama işçi sınıfı politik devrimin nclgn ele alırsa, politik düzeyde durması için hiçbir neden yoktur. Bu da sürekli devrim dinamiğini, yani devrim sosyalist bir devrim olarak balamasa bile oraya doğru evrilmesi eğilimini gündeme getirir.

Öyleyse, burada sözü edilen itiraz iki bakımdan hatalıdır. Birincisi, Tunus ve Mısır devrimleri politik devrimler olarak kalabilir, ama bu onların devrim olma özelliğini ortadan kaldırmaz. Tarihte bütün başarılı devrimler sosyal devrim karakterini kazanmamıştır. İkincisi, Tunus ve Mısır devrimlerinin, başarılı ya da başarısız (bunu zaman gösterecek) birer politik devrim olarak kalmaya mahkûm olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur. Tam tersine, bunlar hem devrimin daha baştan ortaya koyduğu hedefler nedeniyle, hem de sürekli devrime dönüşme dinamikleri dolayısıyla sosyal devrim haline gelme potansiyeline sahiptirler. Böyle olup olmayacaklarını bize yalnızca zaman gösterecektir.

Bilinç ve parti

Tunus ve Mısır olaylarının devrimle bir ilgisi olmadığı görüşünün en “devrimci” gerekçesi, bu olaylarda kitlelerin sosyalist bilince ve örgütlülüğe sahip olmayışıdır. Bunu söyleyen Marksistliğini, hele hele Leninistliğini hemen kanıtlamış oluyor. Oysa, bu tür görüşlerin ne Marx ne de Lenin ile yakından uzaktan bir ilişkisi kurulabilir. Bu görüşlerin hangi büyük teorisyenle ilişkisinin kurulabileceği meselesine sonda dönmek üzere, önce bu görüşün tarihsel olarak neden iler tutar yanı olmadığına değinelim.

Tarihte esas olarak iki tür devrim görülmüştür. Bunlardan biri savaş ile i içe giren devrim türüdür. Başka rnekleri de olmakla birlikte, Çin devrimi (1949) ya da Küba devrimi (1958-59) bu tür devrimlerin en önde gelen temsilcileridir. Devrim en baından ve ayrılmaz biçimde bir savaş, bir silahlı mücadele karakteri taşıdığı için, burada halk kitlelerinin öz faaliyetinin, devrimin saflarına katılmasının, seferberliğinin temposu devrimin gelişmesindeki tek belirleyici değildir. Orduların gücü ve savama kapasitesi de ona benzer bir biçimde devrimde belirleyici rol oynar. Bu devrimlerde halk kitlelerinin kendiliğinden eyleminin ya da siyasi-askeri nderliğin kitleyi kazanmaktaki başarı derecesinin rol oynamadığını söylemek saçma olur. Örneğin, gerilla savaşında köylülerin gerillaya verdikleri tepki belirleyicidir. Örneğin, savaş alanındaki bu mücadelenin üretim alanlarından nasıl bir destek aldığı devrimin gelişmesinde bazen belirleyi-

ci dahi olabilir. Ama yine de devrimin gelişmesinin mantığı ve temposu, savaş içinde tarafların karşılıklı zafer ve yenilgilerine yakından bağlıdır.

Öteki devrim türünde, kendisi devrimci olmayan bir savaş devrimin arka planını oluşturabilir ya da devrim ile karşı devrim arasında bir savaş devrimin bir aşamasında patlak verebilir. Yani savaş yoktur diye bir kural ileri sürülemez. Ama devrim savaş olarak değil, halk kitlelerinin eylemli-liğinde bir patlama olarak başlar. Devrim olgusu ile savaş olgusunun bir-birinden yalıtılmış biçimde incelenmesi olanağını yarattığı için de, tarihte daha yaygın olarak görülen tip bu olduğu için de, yani hem pratik-olgusal hem teorik nedenlerle, esas incelenmesi gereken devrim türü budur. Modern çağda büyük tarihsel devrimler arasında Fransız devrimi (1789), Paris Komünü (1871), Meksika devrimi (1910-20), birinci (1905) ve ikinci (Şubat 1917) Rus, Alman (1918-1923), ikinci Çin (1925-27), İspanya (1936-39), ikinci evresinde Portekiz (1974) devrimleri hep bu ikinci türün örnekleridir.

Bu devrimlerin hepsinde kitleler, toplumun derinlerinde varolan ve gerilimlerin birikmesine yol açan çelişkilerin etkisiyle, koşullar şu ya da bu nedenden dolayı uygun hale geldiğinde aniden patlar ve düzene karşı bir isyan içine girerler. Bu isyan büyük ölçüde kendiliğindendir; yani bir siyasi örgütün, bir partinin bilinçli bir planına uygun biçimde tasarlanmış değildir. Aynı zamanda, büyük ölçüde bilinçsizdir; yani kitleler düzenin gerçek doğasını ve kendilerini sefil eden çelişkileri de, devletin sınıf karakterini de kavramaktan uzaktır.

Bir devrim olduğundan kuşkulanılamayacak olan 1905 Rus devrimini örnek alalım. Rus devrimi, Çarlığın “geri Asyalı ülke” olarak algılanan Japonya karşısında aldığı askeri yenilginin yarattığı bir kriz ortamında, on binlerce işçinin, aileleriyle birlikte, hem papaz hem polis ajanı olan Gapon’un peşine düşerek “Çar Babamıza” dilekçe vermek üzere Kışlık Saray’a yürümesi karşısında Rus ordusunun ateş açarak, erkeğiyle kadınıyla, yaşlısıyla çocuğuyla yüzlerce insanı öldürmesi sonucunda halkın isyan etmesi dolayısıyla başlamıştır. Akıl sağlığı yerinde kimse, bu devrimi bir partinin planladığını söyleyemez; aynen, işçilerin devrimin başında bilinçli komünistler olduklarını söyleyemeyeceği gibi. Ama devrimin gelişmesi içinde, sovyetlerin kurulmasıyla, o zamanlar sosyal demokrat olarak bilinen Marksist partilerin propaganda ve ajitasyon çalışmasıyla kitleler adım adım bilinçlenmişlerdir.

Aynı şey, Şubat 1917 için de geçerlidir. 1917 devrimi, eski Rus takvi-

mine göre Şubat ayına rastlayan 8 Mart Dünya Emekçi Kadınlar Günü'nde kadın işçilerin ekonomik nedenlerle ayağa kalkmasının tetiklediği bir süreçtir. Ateş kısa süre içinde bacayı sarıp da başkent Petrograd'daki işçiler başta olmak üzere genel olarak kentlerin emekçi halkının saflarına yayılınca, Çar tahttan çekilmek zorunda kalmıştır. O ana kadar hiçbir parti, Lenin'in Bolşevikleri de dâhil olmak üzere, devrim süreci üzerinde belirleyici bir etki icra etmiş değildir. Yani Çar'ı kitleler bütünüyle kendiliğinden eylemleriyle devirmişlerdir. Burada hem Tunus hem de Mısır devrimiyle varolan sıkı paraleli görmemek mümkün mü?

Demek ki, bir devrime devrim denilmesi için, ne o devrimin bir partinin planlarının ürünü olarak ortaya çıkmış olması gerekiyor, ne de kitlelerin bilinçli olması. Devrimi devrim yapan aslında **tam tersine** kitlelerin hiçbir partinin itiş, propagandası, planı olmaksızın düzene isyan etmesi ve siyasi iktidara ilişkin taleplerle kendilerini mücadelenin içine atmalarıdır. Neden “tam tersine” diyoruz? Çünkü devrim, devrimci partiler açısından, içinde hareket edilecek çok daha elverişli bir ortamı ancak bu şekilde oluşturabilirdi. Yani kitlelerin ruh durumu, partilerin propagandasının dışında, onlardan bağımsız olarak değişmiştir. Ve bu, iktidarın hâkim sınıfların elinden alınması için muazzam bir dinamik yaratır.

Peki, partinin devrimde önemi yok mudur? Olmaz mı? Böye fikirler bizden uzak olsun! Bizim onyıllardır faaliyetimizin de, teorik çalışmalarımızın da merkezinde işçi sınıfının devrimci partisinin tarihin gidişatında belirleyici olduğu fikri yatmaktadır. Devrimci parti hayati önemdedir. Ama devrimi başlatmakta değil nihai hedefine ulaştırmakta. Kitlelerin ayaklanması ne kadar güçlü olursa olsun, hiçbir devrim, kendiliğinden, yani bir partinin iktidarı burjuvaziden almak ve işçi sınıfına devretmek üzere yaptığı planlı müdahale olmaksızın zafere kavuşamaz. Modern tarihin bütün başarılı devrimleri, örgütlü, planlı, bilinçli bir müdahale olmaksızın devrimin başarıya kavuşamayacağını kanıtlıyor. Ama bir süreç olarak devrimin başlaması büyük ölçüde partilerden bağımsızdır. Devrim, işçi sınıfının tarih bilincine sahip zaferi biçimini almadan önce, bilinçsiz, kör, el yordamıyla yürüyen bir toplumsal dalgadır. Ama zafere ancak bilinçlenerek ve partide örgütlenerek kavuşur.

Devrimin koşulları ile devrimin zafere ulaşmasının koşullarını birbirine karıştıranlar, “devrimci” bir keskinlik adına yaşayan devrimleri tanıyamamışlardır! Bunları Leninizm değildir. Lenin için işçi sınıfının kendiliğinden öz faaliyetinin önemini küçümsemek söz konusu bile değildi.

Onun küçümsediği, komünist hareketin, partinin, öncünün kendiliğindenliğe teslim olması, kendi görevini hakkıyla üstlenmemesiydi. İşçi sınıfının kendiliğinden ulaşamayacağı şey, devrimci faaliyet değildir, komünist bilinçtir. İşçi sınıfı kitlelerinin partiden bağımsız olarak devrim yoluna giremeyeceği konusunda bir önyargı, kapitalizmin derinlerinden hareket eden çelişkilerin işçi sınıfını devrimin yoluna er ya da geç sokacağı konusunda bir inançsızlıktır.

Ya da partinin kitleler üzerinde sorgulanamaz bir hakimiyet kurmak istediği bir bağlamda geliştirilmiş bir ideoloji. İşte aslında Türkiye solunun Arap devrimini gördüğü zaman tanıyamamasının bir nedeni de budur: Partiyi bürokrasinin işçi kitleleri üzerinde bir hakimiyet aracı haline getirmek isteyen bir Stalinizmin ideolojisi. Stalinist bürokrasinin temsilcileri ve aydınlarınca kaleme alınmış olan, *Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi (kısa kurs)* olarak bilinen el kitabı bu konuda bir hazinedir. Bütün Rus devrimi burada partinin bilinçli biçimde planlayarak başarıya ulaştırdığı bir operasyon olarak sunulur. O zaman ne 1905'te, ne de 1917'de kitlelerin kendiliğinden enerjisi için herhangi bir alana yer kalır. Her şey partide başlar, partide biter. Bugün özellikle TKP yöneticilerinin Arap devrimini yadsımaalarının **teorik** temeli Stalinizmin bu teorik kavrayışıdır. "Temel" dedik, neden değil. Nedenler başka. Burada onlara giremeyiz, ama onları tartışmaya da sıra gelecektir.

Arap devriminde bileşik gelişme

Tunus devrimi, 23 yıldır ülkenin başına çöreklenmiş olan Zeynel Abidin bin Ali'yi 14 Ocak günü ülkeden kovdu. 16 Ocak günü Devrimci İşçi Partisi (o aşamada henüz DİP Girişimi idi) bir bildiri yayınladı: "Arap devrimi başlamıştır!" Bu bildiride şöyle deniyordu:

Büyük Arap uygarlığının başına çökmüş olan emperyalist işgalciler (Irak, Lübnan), krallar, şeyhler, emirler (Körfez ülkeleri, Ürdün, Fas), diktatörler (Mısır, Suriye, Cezayir, Sudan, Libya), emperyalizmin çanak yalayıcıları (Lübnan), bürokratlar (Filistin), titreyin! Arap emekçileri kendi kaderlerini kendi ellerine almaya hazırlanıyor! Günleriniz sayılıdır! Bütün Arap ülkelerinde kitleler Tunus'un genç işsiz ve yoksullarını bastırılmaz bir hayranlıkla izliyor. Tunus olayları daha şimdiden Cezayir ve Ürdün'de sınıf meseleleri temelinde büyük eylemlere yol açmıştır. Ama esas etkisi önümüzdeki yıllara, hatta on yıllara yayılarak hissedilecektir.

Okumakta olduğunuz yazı yazılırken, 14 Ocak'tan bu yana yaklaşık beş ay geçmişti. Bu beş ay içinde bu satırlar tam tamına doğrulandı. Yukarıda çizilen tabloyu özet olarak tekrarlamak gerekirse, Arap devrimi, özel bir vaka olan Libya'yı daha sonraya bırakıp söylersek, Tunus'tan sonra Mısır, Yemen, Bahreyn ve Suriye'de benzer süreçlerin yaşanmasına yol açtı. Mısır'da bir diktatör daha devirdikten sonra, en azından Yemen'de bir başka diktatörü politik olarak komaya soktu, Suriye'de Beşar Esad'ın koltuğunu sallamaya devam ediyor. Şimdi sorulması gereken soru şudur: DİP, bu isabetli öngörüsünü neye dayandırmıştır? Bu öngörünün hiçbir sihirli yanı yoktur. Devrimler tarihi konusunda bir bilincin ve sürekli devrim kavrayışının bir ürünüdür. Hepsi bu.

Trotskiy'in sürekli devrim teorisine ve programına karşı Stalinistlerin argümanlarından biri, devrimin birdenbire bütün dünyada bir anda patlak vermesinin beklenmesinin saçma olduğudur. Saçma olan, Trotskiy'e ve izleyicilerine böyle bir görüşü atfetmektir oysa. Sürekli devrim teorisi, en çok bilinen yanıyla, toplumun önündeki temel görevler ne olursa olsun, devrimin sürükleyici gücü işçi sınıfı ise devrimin sürekli bir karakter taşıyacağı, yani belirli bir aşamada durmayıp sosyalist bir devrime dönüşeceğini ileri sürer. Ama bunun yanı sıra iki boyut daha içerir: birincisi, devrim sonrası toplumun sınıfsız topluma giden yolda dur durak bilmeyen devrimci değişimi; ikincisi, ulusal çapta başlayan devrimlerin uluslararası alana yayılma dinamiği ve devrimin kesin (yani geri dönülmez) zaferinin ancak dünya çapında sağlanabileceği. Bizim burada üzerinde durduğumuz, sürekli devrim kavramının bu üçüncü, yani uluslararası boyutudur. Trotskiy ve izleyicileri, hiçbir zaman devrimin kesin zaferinin dünya çapında sağlanacağı iddiasını (ki Marksizmin kendisinin en klasik iddialarından biridir), devrimin bir anda bütün dünyada patlak vereceği biçiminde saçma bir tezle ilişkilendirmemişlerdir. Buna karşılık, evet, Trotskizmin ısrarla savunduğu bir tez vardır: Her büyük devrim, bütün dünyada olmasa bile, en azından kendi etkileyebildiği coğrafi alanda yer alan başka ülkelerde de sarsıntılar yaratır. Her büyük devrim, aynı zamanda yeni devrimlerin ebeliğini yapar.

Modern tarih, devrimin ulusal sınırlar içinde kalmayıp uluslararasılaşma yönünde tartışılmaz bir eğilim taşıdığının kanıtlarıyla doludur. Bırakalım, proleter karakterli devrimleri, burjuva devrimleri için bile geçerlidir bu. Kendisi Amerikan devriminin (1776) kısmen etkisi altında patlak

veren Fransız devrimi (1789), burjuva devrimini, Napolyon ordularının süngüsünün ucunda da olsa bütün Avrupa'ya taşımıştır. Kıta Avrupa'sında burjuva devriminin bir yeni evresini ilk proleter devrimlerinin başını kaldırıyla iç içe sokan 1848 devrimleri, zaten toptan bir Avrupa devrimi karakterindedir. Aynı şey devrimin doğuya kayışı için de geçerlidir. 1905 Rus devriminin ardından 1906'da İran'da, 1908'de Osmanlı'da, 1911'de ise Çin'de burjuva devrimleri yaşanmıştır. Burjuva devrimleri için geçerli olan bu eğilim, proleter yönelişli devrimler için haydi haydi doğrudur.

Proleter devrimlerinin en büyüğü olan 1917 Ekim devrimi, kendi ardından Almanya'da ve Macaristan'da derhal, Çin'de ve İspanya'da biraz daha gecikmeli olarak (hepsi sonunda yenilgiye uğrayan) sosyalist devrimlere, Finlandiya'da, İtalya'nın kuzeyinde ve İskoçya'da ise ön devrimci durumlara yol açmıştır. 1919-1923 Türkiye devrimi de bütünüyle burjuva karakterde olsa da, Rus devriminin etkisini büyük ölçüde hissetmiştir. Bu döneme, Birinci Dünya Devrimi dönemi adı bile verilebilir.

İkinci Dünya Devrimi adı verilebilecek dalga ise, birincisinden de şiddetli ve yaygın yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında, hem Avrupa'nın güneyinde, yani Akdeniz ülkelerinde, hem de Asya'nın doğusunda muazzam bir devrimci dalga bir yanardağ gibi patlamıştır. Avrupa'nın güneyinde, Nazilere ve faşizme karşı verilen savaş proletaryanın öncülüğünde yürümüş, bunun sonucunda 1943-49 diliminde Fransa, İtalya, Yugoslavya, Arnavutluk ve Yunanistan'da işçi sınıfı iktidarı almanın olanağı ile karşı karşıya kalmıştır. İşçi sınıfı bu ülkelerden sadece Yugoslavya'da ve Arnavutluk'ta burjuvazinin iktidarına son vermiş ve bir işçi devleti kurmuştur. Ötekilerde ise, Sovyet bürokrasisinin temsilcisi Stalin emperyalizmin temsilcileri Roosevelt ve Churchill ile Yalta'da Avrupa'yı nüfuz bölgelerine ayırdığında bunlar kapitalizmin alanında kalmış oldukları için, iktidar Sovyetler Birliği'ne kölece bağımlı "komünist" partileri tarafından burjuvazinin güçlerine hediye edilmiştir. Yunanistan'da bu teslimiyetçiliğe rağmen işçi ve köylü kitleleri susturulamadığı için iç savaş çıkmış, emekçiler 1949'da ağır bir yenilgiye uğramıştır.

Oysa 1949, ironik biçimde, Asya'da 20. yüzyılın, ölçeği ve etkisi bakımından ikinci büyük devrimi olan Çin devriminin zafere ulaştığı yıldır. İkinci Dünya Devrimi'nin Asya ayağında, Çin devriminin yanı sıra, sadece Kuzey Vietnam'da zafere ulaşabilen, Güney'i emperyalizmin hakimiyetinden kurtaramayan Vietnam devrimi (1945) ile ünlü Kore Savaşı'nda yine emperyalizmin müdahalesi dolayısıyla ülkenin güneyini yitiren Kore

devrimi (1950-51) vardır. Hindistan, Malezya ve bir dizi başka ülkede sömürgecilik karşıtı mücadele dolayısıyla ortaya çıkan ön devrimci durumlar da bu muzaffer devrimler dalgasına eklenmelidir.

Aynı şey, Küba devriminden (1958-59) sonra iki dalga halinde Latin Amerika’da yaşanmıştır. Birinci dalga, 1960’lı yıllarda birçok ülkede, başında Che’nin olduğu bilinçli ve planlı bir faaliyetin de katkısıyla devrimci ayaklanmalara yol açmış, bu dalga 1970’li yıllarda tam durulmaya yönelmişken Nikaragua’da Sandinist devrim (1979) zafere ulaşmıştır. Nikaragua devrimi, Orta Amerika’daki komşuları Guatemala ve Salvador’da devrimlere muazzam bir ivme kazandırmıştır.

Bu tarihlerde benzer bir şey Asya’da, Hindini yarımadasında da gerçekleşmiş, Vietnam halkı ABD’ye karşı savaş içinde devrimi ülkenin güneyine taşıyınca (1975), Kamboçya ve Laos’ta da emekçi halkı temsil eden güçler iktidara yükselmiştir.

İkincil bazı örneklerle girmeye gerek yok. Bütün bu deneyimler göstermektedir ki, bir ülkede devrim olduğunda, bu, kural olarak, o ülkeyle sınırlı kalmaz; etkisi, devrimi yaşayan ülkenin sosyo-ekonomik, politik, kültürel, dilsel/dinsel, tarihi bağlar dolayısıyla etkileyebileceği coğrafi alanın bazı bölgelerine de yayılır.

İşte Marksizmin gerçek olguların incelenmesiyle beslenen bu sağlam damarıdır ki, DİP’in Tunus devriminin şaşmaz bir kesinlikle bir Arap devrimine dönüşeceğini öngörmesini olanaklı kılmıştır.

Neden “Arap devrimi”?

Bir ülkede yaşanan bir devrimin başka ülkeleri etkileyerek daha yaygın bir devrimci dalga yaratması, elbette, kendi başına o devrimlerin kaderini birbirine bağlamaz. Bu, söz konusu ülkeler arasında daha derin sosyo-ekonomik, politik, jeostratejik, kültürel, tarihsel vb. bağları gerektirir. Örneğin, 1960’lı yıllarda ve 1970’li yılların başında Portekiz’in Afrika’daki sömürgelerinde (Mozambik, Angola, Gine Yeşil Burun) yaşanan devrimci ayaklanmalar, Portekiz ordusunda yarattığı demoralizasyon dolayısıyla Portekiz devriminin (1974) önkoşullarının oluşmasına önemli bir katkıda bulunmuştur, ama bir kez devrim patlak verdikten sonra bu iki yörenin kaderinin birbirine bağlanmış olduğu kolay kolay söylenemez. Buna karşılık, 1980’li yıllarda Nikaragua devrimi ile komşusu Guatemala’da ve Salvador’da yaşanan devrimci krizlerin kaderinin şu ya da bu biçimde

birbiriyle bağlantılı olduğu açıktır. Bu yüzdendir ki, ilkinde tek bir devrimci sürecin parçaları olarak bakmak mümkün değildir, ama ikincisine Orta Amerika devrimi adı verilebilir. Nitekim, bu üç ülkede devrimin kaderi, 1980’li yılların sonu ile 1990’lı yılların başında birlikte belirlenmiş, üçü de ABD’nin yönetimindeki bir genel barış planı çerçevesinde sönümlenmiştir.

Demek ki, sadece ilk ivmenin verilmesi anlamında değil, bir bütün olarak gelişmesi açısından birbirinden sürekli olarak etkilenecek, birbirini sürekli olarak koşullandıracak ve birbirinin temposunu belirleyecek devrimlere tek bir devrimci sürecin parçası olarak bakmak mümkündür. Tabii, bu rastlantıyla olmaz. Bir dizi devrimci sürecin bir bütün çerçevesinde birbirine bağlanması, olağanın ötesinde tarihi, kültürel, sosyo-ekonomik, jeostratejik, politik vb. bağları gerektirir. İşte bugün Arap ülkelerinde yaşanan ayaklanmaların bütün bu bağlar dolayısıyla birbirine sıkı bağlarla bağlı olduğu söylenebilir. Bu yüzdendir ki, Tunus, Mısır, Yemen, Bahreyn, Suriye devrimlerinin ötesinde bir “Arap devrimi”nden söz ediyoruz. Arap ülkeleri arasında, en azından şu nedenlerle çok sıkı bağlar vardır: ortak bir dil, kültür, tarihsel gelişme; İslam’ın hâkim din olması; Batı emperyalizmiyle (önce Avrupa, sonra ABD) bu kültürel dünyanın karşılaşmasının yarattığı travma ve bunun karşısında oluşan ortak entelektüel akımların etkisi; 1950’li yıllardan 1970’li yıllara kadar süren Arap birliği arayışlarının geride bıraktığı tortu; Arap Birliği adı altında bu ülkelerin uluslararası sistemde bir alt bütün oluşturmaya yönelmiş olması; petrol ve doğal gazın belirlediği bir ekonomik yapı; bu doğal kaynak özellikleri dolayısıyla Ortadoğu ve Kuzey Afrika’nın kazanmış olduğu jeostratejik önem; İsrail faktörü.

Bütün bunlar, Arap dünyasına olağanın ötesinde, bir benzeri ancak Latin Amerika’da görülebilecek bir bütünlük kazandırır. Elbette, (hele bugünün Avrupa Birliği göz önüne alınırsa) Avrupa ya da (sömürgeciliğin bıraktığı izler hesaplanırsa) Kara Afrika da bütünleşmeye yatkın bölgelerdir. Ama Arap dünyasındaki dil birliğine sadece Latin Amerika (o da mutlak bir anlamda değil) yaklaşabilir. Bu yüzdendir ki, gerek tek tek ülkelerdeki Arap devrimlerinin karşısında Arap dünyasının bir bütün olarak tarihsel bir harekete geçmesi anlamında, gerekse uluslararası sistemin bu devrimlere toptan bir yanıt araması anlamında Arap devrimi bir bütün olarak gelişmektedir. Bu yüzdendir ki, sadece Tunus devriminden, Mısır devriminden, Suriye devriminden söz etmek yetmez. Aynı zamanda, Arap

devriminin karakterini, çelişkilerini, biçimlerini, temposunu vb. bir bütün olarak da incelemek gerekir.

Bunun anlamı, elbette, her ülkenin, aynı zamanda kendine özgü bir dizi çelişkiye sahip olmadığı, bütünün içinde farklı gelişme gösteremeyeceği, temposunun ötekilerden farklılaşamayacağı değildir. Burada sayılması gereksiz olacak kadar çok sayıda faktörün etkisi altında, sadece ülkenin kendi i hayatına değil dış dünya ile ilişkilerine de bağlı olarak Arap devrimi hem her bir ülke üzerinde farklı bir etki yaratacaktır, hem de her ülkede gelişme biçimi ve temposu, hatta temel karakteri farklı olacaktır. Arap devrimi kavramı ile ifade edilmek istenen, bu devrimlerin ve devrime karşı mevzilenmelerin her birinin bütünün genel gelişmesinin etkisi altında olduğudur. Bir ülkedeki sürecin öteki ülkeleri tetiklemesi, bir başkasının frenlemesi, bir başkasının sürecin yn değiştirmesine yol aması ve bütünün böyle gelişmesidir.

Arap devriminde eşitiriz gelişme

řu ana kadar tartışmamızda iki yaklaşım temelinde ilerledik. Birincisi, Arap dünyasında son altı ayda yaşanan gelişmelerin temel özelliklerini Tunus ve Mısır olaylarını ötekilerden yalıtarak ele almak suretiyle inceledik ve bu iki ülkede olan bitenin “devrim” olarak nitelenebileceğini ortaya koymaya çalıştık. şimdi bu soyutlama işlemini kaldırarak öteki ülkelerde yaşanan gelişmelerin Tunus ve Mısır’da yaşanan ve devrim olarak nitelediğimiz gelişmelerle ne ölçüde ortak yanlar taşıdığına bakmamız gerekiyor. İkincisi, Arap dünyasındaki gelişmeleri bütünselliği içinde ele aldık. şimdi tekil ülkelerin özgüllüğüne bakmamız gerekiyor. Bu iki ihtiyaç aslında birbiriyle örtüşüyor ve önümüze Tunus ve Mısır dışında büyük çalkantılar yaşanan ülkelerde neler olup bittiğine biraz daha yakından bakma görevini koyuyor. Bunu yaparken, toplumsal mücadelelerin kiminde kısa kiminde ise biraz daha uzun bir süre boyunca yükseldiği, ama uzun soluklu olamadığı lkeleri (Cezayir, Fas, Ürdün, Umman, Irak) ele almayacağız. Dikkatimizi, mücadelenin uzun süre boyunca devam ettiği ya da Haziran ortasında hâlâ devam etmekte olduğu ülkeler, yani Bahreyn, Yemen, Suriye ve Libya üzerinde yoėunlařtıracąız.

Bahreyn

Basra Körfezi'nde bir ada ülkesi olan ve dolayısıyla Körfez İşbirliği Konseyi'nin (KİK) altı üyesinden biri olan Bahreyn, petrolün erkenden keşfedildiği, ama rezervler bakımından diğer KİK ülkelerinden zayıf olduğu bir ülke. Bu yüzden, Bahreyn ötekilerden daha erken ve daha kapsamlı biçimde ekonomik gelişmesinde yüzünü sanayi yatırımlarına dönmüş. Petrol rafinerilerinden çimentoya kadar bir dizi sektörde gelişme göstermiş. Dolayısıyla erkenden bir işçi sınıfı oluşumunu yaşamış ve buna bağlı olarak sol politik kültürle tanışmış bir ülke. KİK ülkeleri arasında (geçmişinde sömürgeciliğe karşı bir gerilla mücadelesi olan Umman ile birlikte) Arap devriminin ilk olarak Bahreyn'e sıçraması şaşırtıcı değil. Bahreyn'deki mücadele de, kendinden önceki Tunus ve eşzamanlı geliştiği Mısır gibi, önemli ölçüde sınıfsal sorunlar üzerinde yoğunlaşıyor. Kitle mücadelesinin ana talepleri arasında yoksulluğa karşı mücadele önemli bir yer tutuyor. Ancak, Arap devriminin iki öncü ülkesinden farklı olarak, burada sınıf sorunları, mezhep farklılığından kaynaklanan bir sorunla içiçe geçiyor. Bahreyn'in kralı da, hâkim sınıfları da Sünni. Buna karşılık, nüfusun % 70'ini oluşturan (ve bir kısmına İran kökenli olduklarına inanıldığı için Acem adı verilen) çoğunluk Şii. Bu yüzden, burada sınıf sorunu ile ezen mezhep/ezilen mezhep sorunu sadece iç içe geçmiyor, üst üste geliyor.

Sorunun mezheple ilgili yanı, aynı zamanda Arap dünyasında ve daha genel olarak Ortadoğu'da son yıllarda çok ön planda olan Sünni-Şii çelişkinin de burada rol oynamasına yol açıyor. Bilindiği gibi, 2003'te ABD Irak'ı işgal ettikten sonra bu ülkenin çoğunluk Şii'leri ile azınlık Sünnileri arasında, şiddetin de işin içine girdiği ciddi bir çatışma yaşandı. Buna paralel olarak, Suudi Arabistan'da da Şii azınlık önemli bir muhalif güç olarak yükselmeye başladı. Bu gelişmelerin, özellikle Irak'ta, Şii İran'dan bağımsız olmadığı yaygın olarak biliniyor. Bahreyn de elbette kuzeydeki büyük komşusu İran'dan etkilenecektir. Bu yüzden Bahreyn'de yaşanan toplumsal çalkantı, sadece sınıf çelişkisini ve bu ülkenin kendi içindeki Sünni-Şii çelişkisini içermiyor. Aynı zamanda, Ortadoğu çapında Suudi Arabistan ile İran arasında zaten son derecede ileri düzeylerde seyretmekte olan uluslararası gerilimi de körüklüyor. Nihayet, Bahreyn ABD'nin Ortadoğu üzerindeki askeri tehdidinin operasyonel gücünü oluşturan Beşinci Filosu'nun konuşlanmış olduğu ülkedir. İran elbette Şii hakimiyetindeki

bu ülkeden Beşinci Filo'nun kovulmasından büyük bir zevk duyacaktır.

Başta Suudi Arabistan olmak üzere, KİK ülkelerinin Bahreyn Kralı'nın çağrısı üzerine Bahreyn'e 10 bin askerlik bir müdahale gücü yollamış olmasını bu bağlamın bütününe göz önüne alarak kavrayabiliriz. Suudi Arabistan, Arap yarımadasının, hatta bütün Arap dünyasının gericilik merkezidir. (Batı emperyalizminin, İslamcı yükselişe karşı set oluşturduğu için desteklediği Tunus diktatörü “laik” bin Ali'nin Vahhabi İslam'ın devlet dini olduğu Suudi Arabistan'a kaçması bunun son çarpıcı göstergesi olmuştur.) Suudi Arabistan Bahreyn'e hem bir devrimi önlemek, hem İran'ın nüfuzunun artmasını engellemek, hem de Ortadoğu gericiliğine ABD askeri güçlerince sağlanan desteğin üssünün sürekliliğini sağlamak için girmiştir. Bu amacında da, hiç olmazsa şimdilik, büyük ölçüde başarılı olmuş görünüyor. Bahreyn'de yoksul Şii (ve bir ölçüde Sünni) kitlelerin mücadelesi şimdilik zora dayanılarak bastırılmış durumdadır. Haziran ortalarına doğru, muhalefet tarafından düzenlenen 10 bin kişilik protesto gösterisi mücadelenin bütünüyle sönümlenmediğinin bir göstergesi olarak alınabilir.

Mayıs başında yaşanan bir başka gelişmenin bu bağlamda zikredilmesi yararlı olacaktır. Tunus devriminin hemen ardından işçi hareketinin ciddi bir yükseliş gösterdiği, Kral İkinci Abdullah'ın hükümetini günah keçisi yaparak harcadığı, kitlelere ciddi ekonomik tavizler vererek mücadeleyi savuşturduğu Ürdün, Körfez İşbirliği Konseyi'ne üye olarak davet edilmiştir. Bunun tek bir anlamı vardır: Ortadoğu'nun ikirciksiz ABD müttefiki bu krallığı, Suudi Arabistan'ın güvenlik şemsiyesi altına alınmaktadır. Bırakın, bazıları hâlâ Arap devriminden “ABD dizaynı” olarak söz etsinler!

Yemen

Arap Yarımadası'nın güneyinde, Suudi gericiliğinin gölgesinde, Kızıl Deniz'e de kıyısı olduğu için stratejik bir önem taşıyan Yemen'de kitlelerin mücadelesi artık dört ayı doldurmak üzere. Yemen'deki mücadelede de yoksulluk ve yolsuzluğa karşı talepler merkezi bir rol oynuyor. (Burada, bu ülkeler bağlamında “yolsuzluk” kavramının daha demokratik rejimlerde olduğundan daha derin bir anlam taşıdığına işaret edelim. Tunus, Mısır, Yemen ya da Suriye'de “yolsuzluk” kavramı yüksek memurların ahlâksızlığı ve iş dünyasının amaçlarını gerçekleştirmede kirli yöntemlere

başvurmasından öteye, varolan koyu diktatörlüğün çevresinde kümelenmiş bir kapitalistler grubunun ekonomik varlıklarını neredeyse bütünüyle devletin olanaklarını **sistematik biçimde** kullanmaya borçlu olduğu bir durumu anlatmaktadır. Yani, “yolsuzluğa karşı mücadele”, kitleler açısından tam bilinçli biçimde olmasa da, rejimin ana dayanağı olan burjuva fraksiyonuna karşı mücadele anlamına gelmektedir.)

Yemen’deki mücadelede, gençliğin rolü çok önemlidir. Bu ülkede “gençlik” dediğimizde, özellikle Tunus’la karşılaştırıldığında önemli bir farktan söz ediyoruz. Her şeyden önce şunu belirtelim: Arap devriminde gençlik başka devrimlerde belki de karşılaşılmadığı kadar önemli bir rol oynamıştır. Bu yüzden, Araplar yaşanan devrimleri “thawret eş şebab”, yani “gençlik devrimleri” olarak anmaktadırlar. Elbette, bunun temelinde bu ülkelerin nüfus yapısı önemli bir rol oynar: Çoğunda nüfusun % 75’ine yakını 25 ya da 30 yaşının altındadır. Ne var ki, devrimlerde önemli rol oynayan gençliğin karakteri ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Gençlik, Tunus’ta doğrudan doğruya proleter gençliktir: işsiz gençler, merdivenaltında çalışan işçi gençler, kent yoksulları vb. Mısır’da işçi gençliğin yanı sıra öğrenci gençlik de meydanlarda yaygın olarak boy göstermiştir. Yemen’de ise üniversite gençliği özel bir önem taşımaktadır.

Genel eğilimlere uygun bu veçhelerin dışında, Yemen çok karmaşık bir tarihi gelişmenin ürünü olduğu için devrim aynı zamanda bu tarihsel geçmişten kaynaklanan gerilimlerin etkisini de yansıtmaktadır. Bu gerilimler nedeniyle, sınıf mücadelesi burada da öteki çelişkilerle iç içe geçmiştir. Yemen, 19. yüzyıldan itibaren, Britanya İmparatorluğu tarafından sömürgeleştirilmiş olan Güney ile bağımsız Kuzey arasında bölünmüş bir ülkedir. Güney, hem ticari liman olarak hem de Hindistan yolunda stratejik bir uğrak olarak son derecede büyük önem taşıyan Aden limanı etrafında örgütlenmiş bir Britanya sömürgesi iken, başkenti Sana’a olan Kuzey, İmamlık denen bir monarşi altında yaşamıştır. Bu bölünme, 1960’lı yıllarda İmamlık devrildikten ve Britanya Aden’den kovulduktan sonra bile, ta 1990 yılına kadar devam ettiği için kuzey ile güneyin politik yapı ve kültürleri de çok farklıdır. Üstelik, birleşme kuzeyin hakimiyetinde olduğu için (bugünkü cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih, birleşme olduğunda 11 yıldır Kuzey Yemen’in zaten başında idi), Güneylilerin bazı güçleri birleşmeden hemen sonra başarısız bir isyan örgütlemişlerdir. Yani ayrılıkçılık eğilimleri, hâlâ bir sorun olarak toplumun gündemindedir.

Yemen ayrıca İmamlarının mezhebi olan Zeydiliğin (bir tür Şiilik)

Kuzey’de önemli bir ağırlık taşıması dolayısıyla mezhep temelinde, özellikle Kuzey’de aşiret yapıları hâlâ ayakta olduğu için bu temelde de gerilimler yaşamaktadır. Nihayet, ülkenin Kızıl Deniz’e kıyısı olması ve bu yoldan Doğu Afrika’da, Sudan ve Somali gibi, İslamcılık açısından önem taşıyan ülkelere komşu olması, burayı El Kaide açısından da faaliyet alanı haline getirmiştir. El Kaide 2000’li yıllarda bu ülkede ABD askeri hedeflerine karşı çeşitli (bazıları çok başarılı) sabotajlar yapmıştır. Ali Abdullah Salih rejimi, El Kaide’ye karşı ABD’nin yakın bir müttefiki olduğu içindir ki, emperyalizm Yemen devrimi karşısında başından beri kararlı biçimde rejimin yanında durmuştur. Ancak son iki ay içinde, Ali Abdullah Salih elini iyice kana buladığında ve devrimin durmak bilmediği anlaşıncaya, ABD burada da Mısır’da olduğu gibi bir “düzenli geçiş” formülü aramaya başlamıştır. Ne var ki, Salih’in ABD’nin başka mutemet adamları lehine görevinden feragat etmesi projesi, defalarca başarısızlığa uğradıktan sonra, Yemen’deki mücadeleler son haftalarda Salih rejimi ile bir aşiretler konfederasyonu arasında bir çatışmanın ön plana çıkmaya başladığı bir gelişme göstermiştir. Haziran başında Salih ve bütün hükümet ve meclis önde gelenlerinin bir camideki patlama sırasında ağır biçimde yaralanmış olması, bu satırların yazılmakta olduğu günlerde, rejimin kendisinin “komada” olduğunu söylemeyi olanaklı kılıyor.

Suriye

Arap devrimci dalgasının en son sarstığı ülke olmakla birlikte, Suriye bazı bakımlardan Tunus ve Mısır’a daha yakın bir ayaklanmaya sahne olmuş bir ülkedir. Suriye’de 15 Mart’ta başlamış olan, yani bu satırlar yazılırken üç ayını doldurmak üzere olan isyan, hızını hiç kesmeden sürüyor. Bu isyanın Tunus’a ve Mısır’a gerek Bahreyn’den, gerekse Yemen’den daha fazla benzemesinin nedeni, Suriye’de bu sonuncularda olduğu gibi sınıf mücadelesinin etkisinin mezhep, aşiret, bölgecilik, dış politika gibi faktörlerle törpülenmemiş olmasıdır. Bununla kastettiğimiz, Suriye’de böyle karmaşık faktörlerin olmadığı değildir. Tersine, bu bakımdan Suriye örneğin Bahreyn’den çok daha karmaşık bir tablo sunar. Ama bu tablo, mücadelenin sınıfsal temellerde, burjuvazi ile mülksüzler arasında yürüyen doğasına gölge vurmamaktadır.

Suriye söz konusu olduğunda genellikle ilk vurgulanan nokta ülkedeki dinsel ve mezhepsel bölünmelerdir. Suriye’de rejimin, Sünni çoğunluk

üzerinde, Hristiyan ve Dürzilerin de desteğiyle, Alevilerin (Nusayrilerin) hakimiyetini sürdürmesini sağlayan bir rejim olduğuna kuşku yok. Ama Sünnilerin hepsinin rejimden şikâyetçi olduğunu söylemek için bir neden yok. Çok zenginleşmiş bir Sünni burjuvazi, kendi çıkarlarına gayet güzel hizmet ettiği için Baas rejimini ikirciksiz desteklemektedir. *The Economist* dergisi Beşar'ın ardındaki aile bireylerinin (ordunun önde gelen komutanlarından kardeşi Mahir ve eniştesi Asaf Şevket'in yanı sıra Suriye'nin en zengin işadamı olan kuzeni Rahmi Mahluf'un) dışındaki yapıyı şöyle tanımlıyor:

Bu aile üçlüsünün ardında, 'iktidarın ahfadı' diye bilinen, çoğu Hafız Esad'a yakın askerlerin ailelerinden gelen son derecede zengin bir parababaları ağı var. Bunlar petrol, gaz, turizm ve telekomünikasyona hâkimler. Eski bir istihbarat başkanı olan Behçet Süleyman'ın oğlu bir medya kodamanı; şeker tekeli, uzun süre görev yapmış bir eski savunma bakanı olan Mustafa Tlas'ın oğlunun elinde...Esad aynı zamanda Şam ile Suriye'nin ikinci kenti olan Halep'in Sünni tüccarlarının ve yüksek yerlerde bulunan çeşitli Dürzi ve Hristiyanların sadakatine yaslanıyor.

Rejimin karakteri bu. Kapitalistlerin bu rejimine karşı ayaklananlar en başta Suriye'nin işçileri ve köylüleri. Güneydeki Dera'a ve İzra kentleri tarım merkezleri; Şam'ın kıyısındaki Duma ve Muazamiye ise işçi kentleri. İsyanın merkezleri de esas olarak bunlar. İsyanın üçüncü odağı Suriye Kürdistanı'nda Kamışlo ve başka Kürt kentleri. Elbette, gösteriler Halep, Humus, Lazkiye, Banyas, Cebla gibi sayısız kente yayılmış durumda, ama merkezler bu üç odak.

The Economist dergisi, çeşitli etnik gruplar arasındaki ilişkilerin önemsiz olmadığını teslim ettikten sonra şu sonuca varıyor:

En büyük çatlak, ülkenin üzerinden silindir gibi geçen huzursuzluğun ana nedenlerinden biri, dini veya etnik gruplar arasında olmaktan ziyade varlıklılarla mülksüzler arasında.

Kısacası, Suriye'de mücadele esas olarak burjuva devleti ile mülksüzler arasında. Bu bakımdan, "devrim" nitelemesi, Tunus ve Mısır'dan sonra en çok Suriye'ye uygun. Ama bu ülkeyi Mısır ve Tunus'tan ayıran bir nokta var. Yukarıda anlatıldığı gibi, Tunus'ta gösterilerin başını tartışmasız biçimde işçi ve emekçi sınıflardan gençler çekiyordu. Hareketin en önemli örgütsel temsilcisi de bir sendikal konfederasyondur, yani işçi sınıfının bir

örgütü idi. Mısır'da Tahrir Meydanı'nda da, İskenderiye ve Süveyş gibi öteki büyük kentlerde de kitle daha genel anlamda "halk" idi, yani küçük burjuvazinin de büyük bölümünü içeriyordu, ama özellikle 11 Şubat'a doğru işçi grevleri son derecede hızla yayılarak devrime bir işçi karakteri kazandırıyor. Elde edilebilen sınırlı bilgiler çerçevesinde geçici bir yargı oluşturacak olursak, Suriye'de, Tunus'taki gibi, sokağa çıkan daha ziyade işçiler, kent yoksulları ve emekçi köylülerdir. Ama ne Tunus'ta olduğu gibi işçi örgütleri bir ağırlık taşımaktadır, ne de Mısır'da olduğu gibi tipik proleter eylemleri olan grevler vb. mücadeleye damga vurmaktadır. Dolayısıyla, Suriye devriminin burjuva muhalefetine çarkları içinde öğütülmesi olasılığı öteki iki ülkeden daha fazladır.

Sınıf mücadelesine ilişkin bu söylenenlerden sonra eklemek gerekiyor. Suriye devriminin bundan sonra nasıl gelişeceği, hem Suriye'nin ulus, din ve mezhep gerilimlerinin, hem de içinde bulunduğu bölgede oynadığı diplomatik ve askeri rolün etkisi altında belirlenecektir. Nusayrilerin azınlık oldukları halde iktidarı neredeyse yarım yüzyıla yakın bir süredir ellerinde tutuyor olmaları, yönetimin, Sünni burjuvaziye tatmin etmesinin yanı sıra, diğer azınlık din ve mezhepler için de Sünni çoğunluğa karşı bir güvence oluşturmaktan geliyor. Sünni toplumu içinde İslamcılığın güçlü olması, örneğin Hristiyanların hiç tereddütsüz laik Baasçılığı desteklemesine yol açıyor. (Mısır'da son yıllarda azgınlaşan, devrimle birlikte duralasa bile Mübarek'in düşüşünden sonra yeniden başını kaldıran Hristiyan düşmanlığı, Suriye Hristiyanlarına ek bir uyarı görevi yapıyor.)

Yine bu nedenle, Beşar Esad'ın rejimi İran'ın müttefiki olduğu ve Lübnan'da Hizbullah'ı, Filistin'de ise Hamas'ı desteklediği halde, ABD ve İsrail rejimden kurtulmaya çalışmakta en ufak bir acele göstermiyorlar. Henüz gerçek bir tehlike haline gelmemiş olan proleter iktidarı bir yana, devrimin İslamcılığı, yani Suriye somutunda İhvan-ı Müslimin'i (Müslüman Kardeşleri) iktidara getirmesi olasılığı, Esad'ı düşman bellemiş olan İsrail'i bile tereddüde düşürüyor. Ayrıca, unutulmaması gerekiyor ki, Beşar Esad yönetimindeki Suriye, Tayyip Erdoğan Türkiye'sinin de aracılık yaptığı bir süreçte, İsrail ile dolaylı görüşmelere girişmiş, yani ağır ağır olsa da Batı emperyalizmine yüzünü çevirmeye başlamış olan bir rejimdir.

Kimileri, Libya'ya alalece yapılan askeri müdahaleden sonra, Suriye Baas rejimi de geleneksel olarak İsrail ve ABD'ye uzak duran bir rejim olduğu için emperyalizmin bu ülkeye de askeri müdahalesini bekledi. Bu, birincisi, Libya'da kavgı (aşağıda değinileceği gibi) hâkim sınıflar içi bir

mücadele iken Suriye'deki mücadelenin büyük ölçüde sınıf mücadelesi olduğunu görmezlikten gelir. İkincisi de emperyalizmin Libya'ya saldırısının gerçek anlamının kavranamadığını gösterir. Emperyalizmin Kuzey Afrika'da Tunus ve Mısır devrimlerine karşı son tahlilde müdahaleyi sağlayabilecek bir üssü yoktur. Oysa Ortadoğu'da böyle bir üs vardır: Irak. Nitekim, tam da Suriye devriminin patlak verdiği günlerde Obama yönetimi Irak'tan (daha önce ilan edilmiş olduğunun tersine) 2011 sonunda askerlerini çekmeme niyetini belli etmiş bulunuyor. Bütün bunlar, emperyalizmin Suriye'ye hiçbir koşul altında askeri müdahalede bulunmayacağı anlamına gelmez. Bu ülkedeki gelişmeler kontrol edilemez bir noktaya ulaşp bütün Ortadoğu'nun, özellikle de İsrail'in istikrar ve güvenliğini tehlikeye sokarsa, Suriye'de önemli bir güç olan İhvan-ı Müslimin mücadelede ön plana çıkmaya başlarsa, daha düşük olasılıkla devrim proleter bir karakter kazanmaya yönelirse veya emperyalizmin çıkarlarını tehdit eden başka bir öngörülmedik gelişme yaşanırsa, böyle bir müdahale elbette gerçekleşebilir.

Suriye devriminin geleceği Türkiye'yi de her bakımdan doğrudan doğruya etkileyecektir. Bilindiği gibi, Türkiye son dönemde bölgede belirleyici bir güç olmaya çalışan bir politika izliyor. Bunun en önemli araçlarından biri Suriye politikası idi. Şimdi bu ülkenin sarsıntıya uğraması ile birlikte Türkiye'nin bölge diplomasisi krize girmiştir. Üstelik Suriye'nin kuzeyinde bir Suriye Kürdistanı olması ve PKK'nin burada önemli bir güce sahip olması, Türkiye'de Kürt halkının serhıldan eğilimleri gösterdiği böyle bir dönemde büyük bir güvenlik tehlikesi olarak algılanmaktadır. Suriye devriminin gelişmesinde Türkiye mutlaka etkili bir rol oynayacaktır.

Arap devriminin kara koyunu: Libya

Bütün devrimlerde hem halkın farklı katmanlarında, hem de belirli coğrafi bölgelerde genel eğilimlerden farklı, hatta onun tam tersine eğilimler görülmüştür. Tek bir ülke içinde bile devrim yaşanırken, bazı bölgeler karşı devrimin kalesi haline gelir. Bazen de halkın bir bölümü haklı şikâyetlerini dile getirirken karşı devrimci güçlerin oyuncağı haline gelir. Eğer bu tekil ülke içinde dahi olanaklı ise, o zaman uluslararası bir karakter taşıyan Arap devriminde elbette daha da kolay anlaşılabilir.

Tunus ve Mısır'ın neredeyse hemen ardından Libya'da başlayan isyan ve iç savaş elbette Arap devriminin uluslararası rüzgârının bir yan ürünü-

dür. Libya’da isyancı güçler, hiç kuşku yok, Tunus ve Mısır kitlelerinin ayaklanmasının başarısından cesaret alarak ayağa kalkmışlardır. Bu anlamda Libya da rüzgârın bir parçasıdır. Ama Libya’daki isyan Arap devriminin dolaysız bir ifadesi, bir parçası değildir. Bu isyan Arap devriminin işçi-emekçi karakterini taşımamış, sınıfsal bir dinamik göstermemiştir.

Bunun temellerini anlayabilmek için, önce Libya’nın şu ana kadar incelediğimiz bütün öteki toplumlardan farkını kavramamız gerekiyor. Bu çabaya petrol faktörüne eğilerek başlamak en uygunu görünüyor. Çünkü bu aşamaya kadar ele aldığımız ülkelerden bazılarında petrol bulunmakla birlikte ekonominin ve toplumun hayatını belirleyici bir nitelik taşıyor. Bir tek Bahreyn’de petrol önemli bir zenginlik kaynağı, ama yukarıda Bahreyn’in petrol rezervleri çok zengin olmadığı için erkenden farklı bir yola girmiş olduğundan söz etmiştik. Öyleyse, petrolün Arap toplumları üzerindeki etkisini ele alarak başlayalım

Petrol 20. yüzyıldan itibaren Arap dünyasının gelişmesine bir bütün olarak damgasını vurmuştur. Bu damga, iktisadi alan dışında en büyük etkisini elbette emperyalizmin Arap dünyası ile ilişkisinin kuruluş tarzında gösteriyor. 20. yüzyıl başından bu yana Ortadoğu’nun (ve daha geç bir aşamada Kuzey Afrika’nın) tarihine daha büyük etki yapan bir faktör düşünmek zor. Ama petrolün etkisi sadece uluslararası ilişkilere damga vurması ile sınırlı değil. Arap ülkelerinin iç yapılarının gelişmesinde de etkiler yaratmıştır bu enerji kaynağı. İç toplumsal yapılar açısından, büyük petrol (ve doğal gaz) rezervlerine sahip ülkelerde ortaya çıkan dolaysız etkiler ile petrol zenginliğinden nasibini alamamış ülkelerde ortaya çıkan dolaylı etkiler, bu iki tür ülke arasında büyük farklar yaratıyor.

Irak ve Cezayir (ve Arap ülkesi olmamakla birlikte İran) gibi, büyük petrol zenginliğine sahip olmakla birlikte nüfusu yüksek olan, tarihsel gelişmesi içinde daha modern bir sınıf oluşumu süreci yaşamış, daha gelişkin siyasi yapılara ulaşmış olan ülkelere farklı olarak, bir başka tür petrol üreticisi Arap ülkesi bütünüyle petrolün damgası altında bir tarihsel oluşum yaşamıştır. Esas olarak, KİK üyesi ülkelere söz ediyoruz. Bunları öteki Arap ülkelerinden ayıran bazı özellikler vardır. Birincisi, bu ülkeler kişi başına düşen ulusal gelir bakımından dünyanın en zengin ülkeleri arasında yer alırlar. Örneğin Katar kişi başına düşen 90 bin dolarıyla bu bakımdan dünya birincisidir! İkincisi, bu ülkelerin modern proletaryasının çok yüksek bir oranı yabancılardan oluşur. Üçüncüsü, bu ülkelerin toplumsal yapısı da, devletlerinin karakteri de büyük ölçüde petrol rantının yarat-

tığı olanak ve dinamiklerle belirlenir. Dördüncüsü, bunlar son yıllara kadar modern cumhuriyet rejiminin sadece kendisini değil en ilkel biçimlerini dahi tanımamanın yanı sıra kast tipi sosyal yapılara sahiptir. Örneğin bunların bir bölümünde hiçbir siyasi hakka sahip olmayan yabancı işçilerin yanı sıra, kadınların da hiçbir hakkı yoktur. Ayrıca, bazılarında yerli halkın pleb sınıflarının da hakları son derecede kısıtlıdır. Beşincisi, petrol rantı üzerine yükselen bu yapı kapitalizm-öncesi bir toplumsal ilişki tarzı olan aşiretlerin bu ülkelerde bazı başka Arap ülkelerine göre daha direngen olmasına yol açmıştır. Irak'ta (özellikle Irak Kürdistan'ında), Cezayir'de (özellikle güneydeki Berberi kabileler arasında), Mısır'da (özellikle Yukarı Mısır diye anılan güneyde), Yemen'de ve başka Arap ülkelerinde de aşiret bir toplumsal yapı olarak direnmektedir, ama Körfez ülkelerinde ulusal politika üzerindeki etkisi çok daha ağırlıklıdır.

Libya, Körfez ülkelerinden bazı bakımlardan çok farklı olmakla birlikte, bazı bakımlardan da onlara benzer özellikler taşır. Önemli farklardan ilki, Libya'nın 1951'de emperyalizm tarafından başa getirilen Kral İdris'in hakimiyetini yıkarak 1969'dan itibaren (Kaddafi'nin kendine özgü üslubu ile "sosyalist halk cemahiriyyesi" olarak andığı) cumhuriyet rejimiyle tanışması, bütünüyle örümceklenmiş ortaçağ rejimleri altında yaşayan Körfez ülkelerine karşıt olarak, göstermelik de olsa doğrudan demokrasiye yaklaşan bazı denemeler bile (değişik zaman dilimlerinde "halk komiteleri", "devrim komiteleri", "arınma komiteleri", "yanardağ komiteleri") yapmış olmasıdır. İkincisi, kadınların Libya'da Körfez ülkelerine bütünüyle karşıt olarak formel hukuk açısından büyük ölçüde erkeklere eşit bir konuma yükselmiş olmasıdır. Üçüncüsü, kısmen bununla ilgili olarak, bazı Körfez ülkelerinin aksine, Libya'da ülkenin vatandaşları arasında formel siyasi haklar bakımından farklılıklar yaratan bir kast sistemi olmamasıdır.

Ama Libya'nın Körfez ülkeleriyle paylaştığı bazı sosyo-ekonomik ve politik özellikler de vardır. Bunların ilki büyük bir petrol zenginliği ile düşük nüfusun bir araya gelmesidir. Nüfusun düşüklüğü, örneğin Kuveyt, BAE veya Bahreyn'de olduğu gibi ülkenin küçüklüğünden kaynaklanmaz. Aynen Suudi Arabistan gibi, ülkenin topraklarının çok büyük bir bölümünün çöllerden oluşmasından kaynaklanır. Libya'nın yüzölçümü Türkiye'ninkinin iki buçuk katıdır, ama nüfusu son tahminlere göre 6 milyonu ancak biraz aşar, çünkü topraklarının sadece % 1,2'si tarıma elverişlidir. Yüksek petrol geliri ile düşük nüfusun bir araya gelmesi, rantıye devlete büyük olanaklar sağlar.

İkincisi, Libya'nın da proletaryasının önemli bir bölümü yabancıdır. Devletin elindeki büyük kaynaklar sayesinde muazzam bir altyapı geliştirme faaliyeti içinde inşaat sektörü büyük önem taşır. Burada yaygın biçimde yabancı işçiler (Türkiyeli, Çinli, Koreli, Vietnamlı, Filipinli vb.) istihdam edilir. Mısırlı işçiler bazen yüz binlerle, bazen milyonla sayılmaktadır. Üçüncüsü, petrol rantının Kaddafi tarafından aşiretlerin sadakatini satın almak amacıyla dağıtılması, bu kapitalizm öncesi toplumsal yapının gücünün önemli ölçüde muhafaza edilmesini sağlamıştır.

Arap devriminin girdiği bu petrol zengini ülkede gösterdiği sapma, büyük ölçüde bu özelliklerden etkilenmiştir. Libya'da isyan bir proleter ayaklanmasının değil, aşiretler ve bölgelerin hâkim sınıfları arasında bir hesaplaşmanın damgasını taşıyor. Kaddafi'nin Kral İdris'i devirdiği günden bu yana Libya'nın batısındaki aşiretler ile doğusundaki aşiretler arasında bir mücadele mevcuttur. Merkezinde başkent Trablus'un yer aldığı Batı, Bingazi'nin en büyük merkezini oluşturduğu Doğu'ya göre ulusal gelirden çok daha fazla pay almıştır. Trablus, ülkenin ikinci kenti Bingazi'den fersah fersah ileridedir. İşte Doğu'nun aşiretleri Arap devriminin yarattığı rüzgârı arkalarına alarak şimdi Kaddafi ile bu eşitsiz bölüşüm konusunda kozlarını paylaşmak istiyorlar.

Libya'nın bir proletaryası elbette var. Petrol sektörünün, altyapının işletilmesinin yanı sıra, deriden tekstile, gıdadan inşaat malzemelerine bir dizi sektörde çalışan Libyalı işçiler var. Bunun da ötesinde Libya, toprağının büyük bölümü çöl olduğu için son derecede yüksek kentleşme yaşamış bir ülke. Nüfusunun % 80'ine yakını kentlerde oturan bir ülkede, ne yaparsanız yapın hizmetler sektöründe bir proleterleşme mutlaka yaşanacaktır. "Kaddafi petrol gelirini bütün halka dağıtıyor" türü laflar, efsanedir. Libya bir sınıflı toplumdur, işçi sınıfına bedava cennet vermez. Bugün ülkede yüksek derecede işsizlik vardır (işsizliğin % 30'a kadar yükseldiğini ileri sürenler var) ve bu, olaylar esnasında başka ülkelerin müteahhit firmalarının şantiyelerinde çalışan yabancı işçilere gösterilen sert tepkileri bir ölçüde anlaşılır kılmaktadır.

Ancak, petrol rantiyesi devlet, onyıllar üzerinden, halkın bazı asgari ihtiyaçlarına karşılık verecek önlemleri de geliştirmiştir. İnsani Kalkınma Endeksi bakımından Libya dünyada 51., Afrika'da ise ilk sırada yer alır. (Türkiye'nin 83. sırada yer aldığını hatırlatmak karşılaştırma bakımından anlamlı olabilir.) Parasız eğitim ve sağlık, ucuz konut gibi alanlarda Libya birçok Arap ülkesinden ileridedir. Bu yüzden de bugünkü iç savaşın işçi sı-

nının ve emekçilerin çıkarları açısından ne getirip ne götüreceği dikkatle izlenmesi gereken bir şeydir.

Sonuç olarak şu söylenebilir: Yerli proletaryanın sınırlı bir gelişme göstermiş olduğu, emekçi sınıfların devletin petrol gelirleri dolayısıyla uygulama olanağını bulduğu tedbirler sayesinde Tunus, Yemen ya da Mısır'daki kadar büyük yoksulluk batağında yaşamadığı, aşiretler arasında geleneksel olarak derin bir çelişkinin yaşandığı bir ülkede, dezavantajlı konumda olan aşiretler Arap devriminin yarattığı uygun ortamda ayaklanmışlardır. **Libya, toplumsal sınıfları boylamasına kesen toplumsal yapılar olan aşiretler temelinde, hâkim sınıflar arasında bir iç savaş yaşamaktadır.**

Devrim ve savaş: Libya'ya emperyalist müdahale

Devrimle savaş tarihin ikizleridir. Her ikisi de varolan düzeni ve düzenlemeyi şiddetli biçimde sarsarak değiştirir. Yolları birçok kavşakta keşişir. Yukarıda savaşla daha baştan iç içe giren, hatta savaş biçimi altında başlayan devrimler olduğuna değinmiştik. Ne var ki, başlangıçta savaşla hiçbir ilişkisi olmayan devrimler de zamanla savaş biçiminde gelişir, gelişmek zorunda kalır ya da savaşla yenilgiye uğratılır.

Libya'daki ayaklanma mülksüzlerin bir isyanı değil, hâkim sınıflar arasında bir hesaplaşma olduğu için, Kaddafi rejiminin bazı unsurları ve ordunun bazı birlikleri hızla isyanın saflarına geçmiştir. Böylece, Libya'daki ayaklanma askeri açıdan incelendiğinde de, hızla devrim yaşayan ülkelerden farklı bir karaktere bürünmüş, neredeyse daha baştan bir iç savaş olarak başlamıştır. İç savaşta yaşanan can kayıpları ise, emperyalistler tarafından bir koz olarak kullanılmış ve bir askeri müdahalenin hukuki ve siyasi gerekçesi haline getirilmiştir. Dolayısıyla, bugün Libya'da bir çifte savaş sürmektedir: hâkim sınıflar arası bir iç savaş ve Libya'ya emperyalist bir müdahale.

Emperyalizmin bir ay bile sürmeyen bir süre içinde Libya'ya saldırması, savaş tarihinde eşine kolay kolay rastlanamayacak bir olaydır. Saldırının sözde hukuki çerçevesini oluşturan “insan hayatını koruma” gerekçesi, artık büyük kitleleri dahi kolay kolay ikna edemeyecek bir yeni emperyalist yalan olarak sırtıtmaktadır. Öte yandan, Kaddafi 2003'ten itibaren Avrupa emperyalist burjuvazisiyle tam anlamıyla kol kola girmiş, geçmişte kanlı bıçaklı hele geldiği ABD emperyalizmi ile dahi barış yapmış oldu-

ğuna göre, emperyalizm Kaddafi'ye saldırmak için fırsat falan da aramamaktaydı. O zaman ne olmuştur? Türkiye solunda ezbere söylenen, Tayyip Erdoğan'ın söyleminin ötesine geçemeyen “petrol” açıklaması, daha da ezberci bir kafa yapısını teşhir eden “Libya halkı yalnız değildir!” sloganı ile tamamlanıyor. Hangi Libya halkı? Ortasından ikiye yarılmış, birbiriyle savaşmakta olan bir halkın hangi parçasına “Libya halkı” denmektedir?

Libya savaşı, sadece ve sadece tek bir şekilde anlaşılabilir: **Kuzey Afrika'da yaşanmakta olan iki devrime karşı emperyalizmin karşı devrimci bir hamlesi** olarak. Akdeniz'i kendi hakimiyetinin gölü sayan Fransa ve onun “Akdeniz İçin Birlik” adlı uluslararası örgütü daha yeni kurdurmuş olan cumhurbaşkanı Sarkozy başta olmak üzere, Avrupa emperyalizmi ve onun destekçisi ABD emperyalizmi, Kuzey Afrika'da devrimin derinleşmesi veya emperyalizmin çıkarlarına aykırı başka bir yola girmesi olasılığı karşısında şimdiden devrimin iki ülkesi Tunus ile Mısır arasında kendilerine göbeğinden bağımlı bir dost rejim, bir politik-askeri “üs” edinmek için harekete geçmişlerdir. Kaddafi'yi yenmek için tek şansı emperyalizmle işbirliği olan Libya muhalefeti, iktidara gelirse gelecekte elbette emperyalizmin sözünden çıkamayacaktır.

Öyleyse, sosyalistlerin ve anti-emperyalistlerin yapması gereken, emperyalizmin Libya'dan kovulması için gerekli olan her türlü çabayı göstermektir. Tunus ve Mısır devrimlerini emperyalizme karşı savunmak isteyen, Libya'ya karşı açılmış olan emperyalist savaşta emperyalizmin yenilgisi için çalışmak zorundadır. **Arap devrimini savunmanın yolu emperyalist savaşa karşı tavrı almaktan geçmektedir.**

Durum bu kadar berrakken, solda kimileri hâlâ artık onyıllardır tekrarladıkları argümanları tekrarlayarak “ne yani, Kaddafi'yi mi destekleyeceğiz?” diyebiliyorlar. Oysa meselenin Kaddafi ile yakından uzaktan ilgisi yoktur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Kaddafi son yıllarda emperyalizmle bütünüyle barışmıştır ve birçok ortak ekonomik girişimde bulunmuştur. Emperyalist hava kuvvetlerinin bombaladığı, Tunus ve Mısır'da sürekli devrim ihtimalidir. Askeri müdahaleye bunun için karşı çıkılmalıdır. Emperyalizmin Libya'dan geri çekilmesinin bedeli şayet Kaddafi'nin ayakta kalması olacaksa, bu ancak mücadelenin bir yan ürünüdür. Arap devrimini savunmak, Kaddafi'nin başta kalması ya da emperyalizme hizmette kusu ru etmeyeceğini defalarca ilan etmiş muhalefetin üstün gelmesi olasılıklarının her ikisinden de katbekat önemlidir.

Bu saptama, Arap devrimi kavramının da sınanacağı ve sınavdan geç-

tiği bir noktayı ortaya çıkarıyor. Arap devrimi tek tek ülkelerin devrimleri ötesinde uluslararası gerçekliği olan bir bütün olmasa, emperyalizmin Libya'ya açtığı savaşın anlamını kavramak mümkün olmazdı. Devrim çoktan uluslararasılaşmıştır.

Sürekli savaşa karşı sürekli devrim!

Aslında, daha geniş bir perspektiften bakıldığında, Libya olayı iki büyük tartışmaya çok önemli ışık tutuyor ve çok önemli bir noktayı da belirgin biçimde ortaya koyuyor. Birincisi, ta 1990-91 Birinci Körfez Savaşı'ndan beri Türkiye solunda sürmekte olan bir tartışmayı bir kez daha gerçekliğin testinden geçiriyor. Körfez Savaşı'nda ABD ve müttefikleri sözümona Saddam'ın ordularının işgal etmiş olduğu Kuveyt'in egemenliğini korumak için Irak'a saldırınca, biz, sosyalistlerin bu savaşta saflarını ikirciksiz biçimde seçmesi ve emperyalizmin yenilgisi için mücadele etmesi gerektiğini berrak bir tarzda savunmuştuk. Solun çok önemli bir bölümü ve Kürt hareketi ise, farklı gerekçelerle de olsa, bunun Saddam gibi bir canıye destek vermek anlamına geleceğini, dolayısıyla bu savaşta tarafsız kalmak gerektiğini ileri sürmüştü. (Sol liberaller, bir de Kuveyt'in petrol şeyhlerini nasıl kurtarabileceklerinin derdine düşmüşlerdi!)

Bu tartışmada kimin haklı olduğu, emperyalizmin, Kuveyt bahanesi ortadan kalktıktan sonra da Irak'ı kısıvrak bağlamasıyla yavaş yavaş ortaya çıktı. Ardından, 1999 Kosova ve 2001 Afganistan savaşları emperyalizmin niyet ve politikalarını iyice teşhir etti. Ama esas 2003 Irak savaşı ve işgaliyle birlikte solun önemli bir bölümü meselenin emperyalizmin dünya çapındaki politikalarının askeri araçlarla uygulamaya konulması olduğunu iyice fark etti. Yine de, ister Yugoslavya, ister Afganistan, ister 2003 Irak söz konusu olsun, solun bir bölümü halkın gerisinde kalıyordu. Halk her şeyi çoktan kavramıştı, ama “demokratik” saygınlığının bozulmasından korkan sol, hâlâ “ne ABD, ne Miloşeviç”, “ne ABD, ne Taliban”, “ne Sam, ne Saddam” teranesini sürdürüyor ve böylece **karşı olduğu savaşlarda tarafsız kalma becerisini gösteriyordu!**

Bu sol, Irak halkı (ve Afgan halkı) ABD işgaline karşı direnirken de “bunlar Saddamcı, şunlar İslamcı” gerekçeleriyle direnişi desteklemekten kaçınıyordu. Biz ise ısrarla, emperyalizmin yenilgiye uğratılmasının önemi vurguluyor, bir halkın yurdunu emperyalist işgale karşı savunması söz konusu olduğunda, onu yöneten siyasi hareketlerin karakterine bak-

manın, son tahlilde, emperyalizmin işgaline destek olmak anlamına geleceğini belirtiyorduk

Emperyalizmin yenilgisi için mücadele etmenin önemi, şimdi bütün haşmetiyle ortaya çıkmıştır! Biz emperyalizmin yenilgisi için mücadele etmek gerekir derken gerekçe olarak şunu vurguluyorduk: Emperyalizm, karşı devrimci kampın en güçlü güvencesi, gericiliğin esas merkezidir. İşte şimdi Arap devriminin karşısına emperyalizm dikilmiş bulunuyor. Emperyalizmin Libya'daki savaşı tamı tamına **devrim ile karşı devrimin karşı karşıya gelişidir**. Burada, emperyalizmin karşısında durmaktan başka çare yoktur. Bunu yapmayanlar devrimin yanında durmayı reddetmektedir! Bu doğruysa, solun eski tarafsızlık politikası iflas etmiştir!

Bu da bizi ikinci büyük meseleye getiriyor. Devrimci İşçi Partisi'nin öncülü İşçi Mücadelesi, 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD devletinin tavrı ortaya çıkar çıkmaz, önümüzdeki dönemin bir uzun emperyalist savaşlar silsilesi temelinde gelişeceğini saptamış ve (o dönemin ABD Genelkurmay Başkanı'nın "bir insan hayatından daha uzun süreceğini" öngördüğü) bu savaşa "sürekli savaş" adını vermişti. Bize göre, bu savaş, Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Çin'in içten içe yaşadığı kapitalist restorasyon sonucunda Avrasya'da doğan yeni durumda bir emperyalist paylaşım dinamiğinin başlamasının ürünüydü ve bu paylaşım mücadelesi mantıksal sonucuna ulaşana kadar durmayacaktı. Yani pasifist bir tavırla barışı hâkim kılmaya çabalamak yetersizdi. Emperyalizmin üçüncü defa serbest bıraktığı bu militarist dinamiğin karşısına ancak devrimle çıkılabilirdi. Bu dönemde merkezi şiar "Sürekli savaşa karşı sürekli devrim!" olmalıydı.

Arap devrimi bu şiarın hayalci olmadığını göstermiştir. Emperyalizmin Libya'ya açtığı savaş ise, içinden geçmekte olduğumuz dönemin ana aktörlerinin gerçekten bu şiarda cisimleşen iki tarihsel aktör olduğunu: **Bu dönem, sürekli savaş ile sürekli devrimin boy ölçüşme dönemidir. Sürekli devrimin ilk atılımına emperyalizm derhal sürekli savaşı bölgenin bir başka ülkesine taşıyarak vermiştir.**

Bütün bunlar, Arap devrimi konusunda çok önemli bir noktayı da açıklığa kavuşturuyor. Arap devrimi, birazdan daha ayrıntılı olarak üzerinde duracağımız gibi, bugüne kadar siyasi program bakımından çok bulanık bir yönelişi ortaya koymuştur. Kitle hareketi, her bir devrimin yaşandığı ülke içinde bile nasıl ilerlenmesi gerektiği konusunda, berrak fikirlere ya da hiç olmazsa fikir kümelerine sahip değildir. Devrimin dış politikası konusunda ise, emperyalizme karşı temkinli bir mesafe ile Arap kitlelerinde

her zaman varolan genel bir anti-Siyonizmin ötesinde hemen hemen hiçbir belirgin yöneliş görünmemektedir. Oysa şurası açıktır: Arap devrimi, ister bir politik devrimin sınırları çerçevesinde, ister daha da öteye bir sosyal devrim karakteri kazanarak ileriye doğru yürüyecekse, bu, **mutlaka emperyalizm ve Siyonizm ile mücadeleyi içermek zorundadır**. Libya'ya yapılan ve (yanlış anlaşılmasın için tekrarlayarak söyleyelim) Kaddafi rejiminden çok daha önemlisi Arap devriminin bütününü hedef alan emperyalist askeri müdahale, bu noktanın belirgin biçimde açığa kavuşmasını sağlamıştır.

Arap devriminin vaadi

Arap devrimi, bütünüyle akîm bir devrim olarak kısa süre içinde sönmülenmediği takdirde, dünya, İslam alemi, Ortadoğu gibi farklı ölçeklerde ve Türkiye üzerinde önemli etkiler yaratmaya adaydır, hatta şimdiden yaratmaya başlamıştır. Burada bu etkiler arasında en önemli olanlara kısaca değinelim.

Her şeyden önce, **Arap devrimi, dünya kapitalizminin 2007-2008 dönemeci ile başlayan Üçüncü Büyük Depresyon'unun ilk devrimidir**. Dünya çapındaki ekonomik kriz, Arap devrimlerinin patlak vermesinde birinci planda rol oynamıştır. Hem Tunus, hem de Mısır AB ile yakın ekonomik ilişkiler içinde olan ülkelerdir. Dünya krizi AB dolayısıyla bu ülkelerde ciddi bir sarsıntı yaratmıştır. Bu, işçi ve emekçi sınıflara artan işsizlik ve yoksulluk biçiminde yansımış, bunlar gıda fiyatlarının rekor artışı ile birleşince, bu ülkelerde zaten büyük ekonomik sorunlardan muzdarip kitleleri ve özellikle gençliği bir barut fıçısı haline getirmiştir. Bir kıvılcım bu patlayıcı maddeyi berhava edebilirdi. Tunus devriminin şehidi Muhammed Buazizi'nin kendini yakması işte böyle bir kıvılcım olmuş, Tunus'taki bu parlama, bütün Arap dünyasında bir orman yangınına dönüşmüştür.

Bunun anlamı şudur: Dünya çapında ekonomik krizin patlak vermesinin hemen ardından ısrarla belirttiğimiz gibi, kapitalizmin bu tür derin krizleri sınıf mücadelesini keskinleştirir ve devrim ve karşı devrim eğilimlerini birlikte gündeme getirir. Arap devrim(ler)i bu önermenin test edilmesi ve doğrulanması olmuştur. Öyleyse, önümüzdeki dönemde dünyanın başka bölgelerinde de devrimci parlamalar ve krizler beklemek ve, en önemlisi, bunlara siyasi olarak hazırlanmak gerekir.

Büyük Depresyon'un Arap dünyasında yarattığı bu sarsıntı, aslında

komşu bir coğrafyada yaşanmakta olan mücadelelerle ilişkilendirilmelidir. Büyük Depresyon'un yarattığı ekonomik zorluklar karşısında en büyük sınıf mücadeleleri Avrupa'nın Akdeniz havzasındaki ülkelerinde ortaya çıkmıştır. Yunanistan bu konuda açık arayla başı çekmektedir. Ama onun dışında İtalya, Fransa, İspanya, hatta Akdeniz'e kıyısı olmamakla birlikte kültürel olarak Avrupa'nın Latin-Akdeniz kuşağına dahil olan Portekiz, belirli aralıklarla çok büyük sınıf mücadelelerine sahne olmaktadır. Bunların bazılarının (en belirgin olarak Yunanistan ve Portekiz'in) iflas halinde ülkeler olması, bazılarının da (örneğin İspanya) krizden en ağır etkilenen ülkelerden olması, bu mücadelelerin devam edeceğini neredeyse garanti ediyor. Bu uygun ortam dolayısıyla, Arap devriminin, özellikle olayların devrim karakterinin en belirgin olduğu iki Kuzey Afrika ülkesinin, Tunus ve Mısır'ın Avrupa'nın Akdeniz kuşağındaki ülkelerde işçi ve emekçi kitlelerini etkilemesinin beklenmesi gerektiği ortadaydı. Nitekim, biz bu olasılığa daha ilk günden değindik.

Mayıs ayının ortalarından itibaren bu öngörü bütün gücüyle gerçekleşmeye başlamış bulunuyor. Önce İspanya'da, ardından Yunanistan'da, kitleler meydanlara akarak ekonomik krizin etkisini ve siyasi sistemi protesto etmeye başladılar. Bu yazı yazıldığı sırada, Madrid'deki Puerta del Sol Meydanı bir ayı aşkın bir süredir, kendine M-15 (15 Mayıs) hareketi adını veren bir hareket tarafından kurulmuş olan bir kampın sahnesi olarak bütün dünyanın dikkatlerini üzerine toplamıştı. İspanya'nın öteki kentlerindeki ana meydanlar da, özellikle de bir ara polisin boşaltmaya çalıştığı, ama kitlelerin yeniden işgal ettiği Barselona'nın Catalunya Meydanı da benzer eylemlere sahne oluyor.

Mayıs sonunda, İspanya'daki bu eylemler ekonomik iflas ihtimaliyle tam anlamıyla boğuşmakta olan Yunanistan'da benzer bir mücadeleye yol açtı. İspanya'nın M-15 ya da öteki adıyla *indignados* ("öfkeliiler") hareketini kendine örnek olan Yunanistan'da da protestolar devam ediyor ve her gün katılım artıyor. Öyleyse, Akdeniz sadece güney (Tunus ve Mısır) ve doğu (Suriye) kıyıları ile değil, kuzey kıyısı ile de bir yükselen devrim kuşağı haline gelmektedir. Elbette, Mısır'da olan bitenin Yunanistan'a, diyelim Suriye'ye yapacağı etki kadar büyük bir etkisi olmasını beklemek doğru olmaz. Elbette, ne İspanya'da, ne de Yunanistan'da mücadelelerin Tunus, Mısır ve Suriye'de olduğu gibi şimdiden birer devrim olarak anılması mümkün değildir. Ama eğilim o yöndedir. Daha önemlisi, hem İspanya'da, hem de Yunanistan'da kitle hareketi özellikle Kahire'nin Tah-

rir meydanını örnek aldığını açıkça ilan ediyor.¹

Arap devrimi dünya çapında bir başka anlamda daha önemli bir virajı müjdeliyor. Uluslararası burjuvazi 1980’li yılların başından itibaren neoliberal taarruz temelinde inisiyatifi ele geçirmişti. Bunun ardından 1989’da Berlin Duvarı’nın çöküşüyle simgelenen, pratik olarak Avrupa’daki ve Asya’daki bütün işçi devletlerinin çökmesi veya içten içe çürümesiyle sonuçlanan gelişme, dünyada uzun sürecek bir gericilik dönemini açtı. 1979’dan 2000’li yıllara kadar tek bir muzaffer devrim yaşanmadı. 11 Eylül’ün yarattığı atmosfer ve emperyalist savaşlar döneminin perçinlenmesi bu atmosferi pekiştirdi.

Bu gericilik dalgası ilk kez 2000’li yıllarda Latin Amerika’da zorlandı. 2000’de Ekvador ve 2001’de Arjantin devrimci krizler yaşadı, 2002’de ABD destekli darbe karşısında Venezüella’da bir öndevrimci durum doğdu, ama en önemlisi Bolivya 2003 ve 2005’te ardı ardına iki evrede devrimin kazanmasının belki de eşğine geldi.

Latin Amerika’daki bu gelişmeler, dünya çapında ideolojik-politik dengeleri elbette etkiledi. Uluslararası sol üzerinde çelişik etkiler bırakmakla birlikte her halükârda, Seattle ve devamı ile birlikte düşünülünce, belirli bir umut atmosferi yarattı. Ama sosyo-politik bir gerçeklik olarak devrimin yükselişi Latin Amerika ile sınırlı kaldı. Bu kıta, devrimci hareketler ve akımlar bakımından hep çok önemli olmuştur, ama dünya kapitalizminin ekonomik, politik ve askeri hakimiyeti bakımından göreceli olarak çeperde yer alır. Arap devrimi ise, dünya sisteminin politik sınır merkezlerine daha yakın ve en önemlisi petrol ve doğal gaz dolayısıyla dünya ekonomisinin son derecede hassas dengelerini çok daha derinden etkileyecek bir bölgede patlak verdi. İşte bu yüzden, Arap devrimi dünya çapındaki gerici konjonktürün artık tersine dönmesini sağlayacak kadar önemli etkilerde bulunabilir.

İslam alemi, Arap dünyası ve Ortadoğu açısından ise Arap devrimi yepyeni bir dönemin açılması vaadini taşıyor. Yirminci yüzyılın ilk yarısı, Arap dünyasının (on dokuzuncu yüzyılda Mağrip’te başlayan bir sürecin devamı olarak) emperyalizm tarafından sömürgeleştirilmesinin tamamlandığı bir dönem oldu. 1952 Mısır devrimi ile birlikte başlayan ve adım adım birçok Arap ülkesine yayılan Nasırcılık ve Baasçılık, Arap dünyasına bir yandan emperyalizme karşı kısmi bir mücadele dolayısıyla bir ulusal gu-

¹ Bkz. Savvas Mihail-Matsas, “Sindagma’dan Puerta del Sol’a ve tekrar Sindagma’ya”, Gerçek Gazetesi sitesi (www.gercekgazetesi.net).

rur, bir yandan da bir devlet kapitalizmi temelinde daha modern sınıf ilişkileri getirecekti. Ama başta Mısır, Cezayir, Irak ve Suriye’de olmak üzere, kendine verdiği adla “Arap sosyalizmi”nin içten içe çürümesi ve (Mısır’ın Siyonist İsrail’i tanımasını getiren 1978 Camp David anlaşmasıyla en ileri ifadesini bulan) emperyalizmle yeniden bütünleşmesi, Arap dünyasında (ve genel olarak İslam aleminde) siyasal İslam’ın elini güçlendirdi.

1979 dönüm yılı oldu. Mısır Camp David anlaşmasının sonucu olarak İsrail’i tanıdı. Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat’ın İsrail parlamentosu Knesset’teki görüntüsü Nasırcılığın cenaze töreni oldu. “Arap sosyalizmi” böylece emperyalizme teslim olurken, yine aynı yıl yaşanan İran devriminde Şah’ın devrilmesinden sonra devrimci kamp içinde yaşanan büyük mücadele sonucunda işçi sınıfını yenilgiye uğratan molla rejimi, ABD ile karşıtlığı temelinde anti-emperyalizmin sözcülüğünü devraldı. Yine aynı yıl, Kızıl Ordu’nun Sovyetler Birliği yanlısı bir hükümeti ayakta tutabilmek için Afganistan’ı işgaline karşı (ABD-Suudi-Pakistan destekli) radikal İslamcı Mücahidin, İslam dünyasının kurtarıcılığına soyundu.

Arap milliyetçiliğinin (“sosyalizmi”nin) çöküşü Arap solunun çöküşünün de yatağı oldu. Arap komünist partileri, Stalinizmin her yerde yaptığı gibi, Sovyet dış politikasının araçları gibi davranıyorlardı. “Arap sosyalizmi” Sovyetler Birliği’nin yakın müttefiki olduğu için, bu partiler, büyük baskı gördükleri ülkelerde bile “Arap sosyalizmi”ni neredeyse koşulsuz destekliyorlardı. Dolayısıyla, Arap milliyetçiliğinin prestij yitimi bunların da halkın gözündeki itibarının sarsılması oldu. Kendilerini milliyetçilikten ayıracak hiçbir özellikleri yoktu çünkü. Öte yandan, Afganistan’ın “komünist” diye bilinen (ve Stalinist Arap partilerinin sonuna kadar savundukları) Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesi, bütün İslam dünyasında bir anti-komünist ruh durumu doğuruyordu. Nihayet, İran devrimi, İslamcılık ile sosyalizmin boy ölçüşmesinin meydan savaşı olmuş, savaşı İslamcılık kazanmıştı. Bütün bunlara, 1979’da Britanya’da Mrs. Thatcher’ın öncülüğünde ilk atılımını yapan neoliberalizmin sınıflar arasında dünya çapında dengeleri değiştirmesi eklenince, Arap (ve İslam) dünyasında milliyetçilik ile birlikte sosyalist hareketlerin de bir çöküş dönemine girmesini kavramak kolaylaşır. 1898-91 aralığında yaşanan işçi devletleri çöküşü, tabuta son çiviye çakacaktı.

Arap devrimi bütün bu tabloyu değiştirme vaadini içeriyor. İşçi sınıfının önde gelen bir rol oynadığı büyük kitle eylemleriyle diktatörlerin devrildiği Tunus ve Mısır başta olmak üzere, devrimci bir dalga yaşayan

lkelerde işçilerin, gençlerin ve genel olarak kitlelerin bir bölümünün yüzlerini sosyalizme çevirmesi olasılığı yüksektir. Bu, 1952-1979 arası dönemde milliyetçilik, 1979-2011 arası dönemde İslamılık için geçerli olan yükselişin, 2011’den sonra sosyalist hareket için gündeme gelebileceği bir dönemin açılıyor olması anlamına gelir. Elbette, Arap dünyasında böyle bir değişim yaşanırsa, bunun Türkiye’ye de yansıması beklenebilir. Ne var ki, kitlelerin yüzlerini sosyalizme çevirebilmesi için toplumda sosyalizmin sesini duyuran odaklar gerekir. Bu mesele büyük ölçüde örgütlülük meseleleriyle i içe gelişecektir. Bu konuya aşağıda yeniden döneceğiz.

Arap devrimi derinleşerek devam ederse, bu, bölgenin jeopolitik ve jeostratejik dengelerinde de çok büyük değişiklikler anlamına gelecektir. Daha şimdiden İsrail’in Arap dünyasındaki başlıca güvencesi olan Mısır’ın rejiminde bir çatlağın ortaya ıkmiş olması önemlidir. Refah kapısının açılmasıyla birlikte İsrail’in Gazze ambargosunda bir yarık açılması, Arap devriminin ürünüdür. Öte yandan, ABD ve İsrail’in Mübarek Mısır’ıyla karşılaştırıldığında kendilerine karşı çok daha hasmane bir tutum içindeki Esad rejimini sarsmamaya zen göstermesi, emperyalizm ve Siyonizmin Arap devriminin statükoyu bozmasından nasıl rahatsız olduğunun çarpıcı bir örneğidir.

Nihayet, Arap devriminin Türkiye üzerinde de sayısız etkisi olacaktır. Daha şimdiden, Libya’daki gelişmeler Türkiye’nin müteahhit sermayesine önemli bir darbe vurmuştur. Ortadoğu’nun altüst olması da, AKP hükümetinin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun adı ile özdeşleşmiş yeni politikasını neredeyse iflasın eşiğine getirmiştir. Bir buçuk yıl önce “açıldığı” büyük bir tantana ile ilan edilen Suriye sınırı, şimdi mülteci akını ve o akının içine karışabilecek PKK unsurları korkuları yüzünden sıkı sıkıya kapatılmış durumdadır.

Kitle mücadeleleri açısından da Türkiye hâkim sınıflarının ve devletin Arap dünyasındaki büyük kitle seferberliğinin Türkiye’ye taşmasından büyük korku duyduğu kuşkusuzdur. Suriye ile birlikte Arap devrimi Türkiye’nin kapılarına dayanınca bu korku daha da artmıştır. Bu dalga Türkiye’ye sıırayacak olursa, bunun Kürt halkının serhıldanlar başlatması dolayımıyla olacağını ilk günden beri belirtiyoruz. Nisan’ın ikinci yarısından itibaren yaşanan gelişmeler bunun şimdiden gerçekleşmeye başladığını düşündürüyor. Sivil itaatsizlik eylemleri, çözüm çadırları ve “sivil Cuma”lar, Yüksek Seçim Kurulu kararına karşı bütün Kürt kentlerinin ayağa kalkması, Hatay ve Dersim’de öldürülen gerillalar için tutulan kitle-

sel “yas”ve en çarpıcısı Şırnak Uludere yakınlarında öldürülen 12 gerillanın cesetlerine ulaşmak amacıyla sınırların zorlanması sırasında gösterilen olağanüstü kararlılık, Kürt halkının kesinlikle bir serhıldan ruh durumuna girmiş olduğunu ortaya koyuyor. Türkiye’nin Kürt bölgesi bir ön devrimci durum yaşamaktadır. 12 Haziran seçimleri sonrasında Kürt sorununun çözümü yönünde bir gelişme olmazsa, bu ön devrimci durumun bir devrimci patlamaya dönmesi sadece tetikleyici bir olayın gerçekleşmesine bakar.

Bu tür bir ruh durumunun Batı’nın kitlelerinde ortaya çıkmasının koşulları ise şimdilik ufukta görünmüyor. Ama 2010 yılının Tekel eyleminin dersleri unutulmamalı. İşçi ve emekçi kitlelerin ruh durumunun ne zaman ani bir değişiklik geçireceğini öngörmek devrimler tarihinin en zor meselesidir.

Arap devriminin karşısındaki tuzaklar

Arap devriminin Türkiye solundaki karşılama biçimi, solun geniş kesimlerinin yaşanan olayların (başarılı ya da başarısız) birer devrim olduğunu dahi yadsıması, ayrıca solun Libya’ya emperyalist saldırının ardındaki saiki kavramakta bütünüyle eksik kalması, tartışmayı çok tek yanlı bir tartışma haline getirme riski taşıyor. Yaşanan olayların gerçek doğasını anlatma kaygısı, Arap dünyasında yaşanan olayların bir devrimler zinciri olduğunun ısrarla vurgulanmasını, buna ilişkin argümanların ortaya konulmasını gerektiriyor. Bunun sonucunda, mücadelenin olumlu yanlarının tek yanlı olarak öne çıkarılması kaçınılmaz oluyor. Sanki her şey pürüzsüzce kitlelerin ve devrimin zaferine doğru ilerliyormuş gibi bir izlenim yaratma tehlikesi bile doğuyor. Son altı aydır Arap devrimi konusunda yazdığımız birçok yazıda ve yaptığımız sayısız konuşmada başımıza gelen hep bu oldu.

Oysa bizim kanımız, Arap devriminin kendi doğasından kaynaklanan büyük zaafarla malûl olduğu, ayrıca karşısında çok ciddi tuzakların mevcut olduğu yönündedir. İronik görünebilir, ama biz Arap devriminin ya da tek tek Arap devrimlerinin geleceğinden çok umutlu değiliz. Nitekim tartışma bu kadar saçma bir mecraya dökülmeden önce, Tunus devriminin 14 Ocak zaferinin hemen ardından yazdığımız yazılarda Arap devriminin karşısındaki tuzak ve tehlikeleri dikkatli biçimde vurgulamıştık. Bu tehlikeler bugün de devam ediyor. Burada da, yer kaygılarıyla özet biçimde de olsa, bu tehlikelere dikkat çekeceğiz. Bu alt bölümde tu-

zak ve tehlikeleri ele aldıktan sonra, bir sonraki bölümde devrimin kendi zaaflarına ışık tutmaya çalışacağız.

Arap devriminin önündeki en büyük tuzaklardan biri, devrimin “liberal demokrasi” fetişizmine kapılmasıdır. Onyıllardır en sınırlı demokratik haklardan yararlanamamış kitleler için demokrasinin kendi başına büyük bir değeri temsil ediyor olmasını anlamak gerekir. Ama Arap devrimini harekete geçiren dinamikler, esas olarak demokrasi değildir, yoksul işçi ve emekçilerin hayatının değiştirilmesidir. Demokrasi bu sorunun çözümü için bir araç olarak gündeme gelmiştir. Ne var ki, demokrasinin dahi elde edilmesinin zorluğu dolayısıyla, şimdi buna ilişkin talepler ön plana çıkmaya başlamıştır. “Liberal demokrasi”nin Arap devriminin ufkunu kapatması, aynı zamanda, “piyasa ekonomisi”nin benimsenmesi ve ABD ve AB emperyalizmleriyle (dolayısıyla İsrail’le) iyi ilişkilerin kurulması demektir. Kısacası, ABD ve AB’nin ilk turda kaybettiklerini ikinci turda geri almaları demektir. Şimdi emperyalizm Arap kitlelerini satın almaya yöneliyor. AB’nin ekonomik vaatlerinden sonra Obama da Arap halklarına (ve en başta Mısır’a) OPIC (Denizaşırı Özel Yatırım Kurumu) ve başka kanallardan milyarlar akıtmayı planlıyor.

Oysa bir şey açıktır: Şayet diyelim Tunus bu yola girecek olursa Muhammed Buazizi’nin kendini yakmasına neden olan toplumsal durum olduğu gibi kalacaktır. Öyleyse, Arap devrimini harekete geçiren, devrimin kendi önüne koymuş olduğu amaçlar gerçekleşecekse, Arap kitlelerinin emperyalizmin uslu demokrasileri olma perspektifini aşması, kendi ufuklarını kendilerinin yaratması gereklidir.

Elbette, bu tehlikeden daha da vahim olanı, Arap devrimlerinin aske-riye tarafından kitlelerden çalınmasıdır. (“Çalma” terminolojisi, Tunuslu devrimci kitlelerin terminolojisidir.) Devrimci süreçte Tunus ordusunun kendini bin Ali’den ayırarak ve halkın üzerine ateş etmeyerek yaptığı kurnaz manevra, meyvelerini vermiş ve ordunun devrimin daha ileri doğru gelişmesinin önünde sağlam bir barikat oluşturması sonucunu doğurmuştur. Bin Ali’nin ülkeden kaçışının hemen ertesinde yazdığımız yazılarda, askeri darbenin Tunus devriminin önünde gerçek bir tehlike olduğunu belirtmiştik. Tarihin ironisi, bu senaryo, Tunus’ta değil Mısır’da gerçekleşti! 11 Şubat’ta Mübarek düşer düşmez yazdığımız yazıda belirttiğimiz gibi, Mısır devriminin ilk evresi, hem diktatörün düşmesiyle, ama hem de yönetimin ordunun eline geçmesiyle sonuçlandı. Şimdi Mısır’da ordu Mübareksiz bir Mübarek rejimi sürdürebilmek, ama daha da önemli olarak

kitle hareketinin yeniden yükselerek radikal mecralara girmesini her ne pahasına olursa olsun engellemek için her türlü manevrayı yapıyor. “Her ne pahasına olursa olsun” dememiz boşuna değil, çünkü Mübarek rejiminin ve onun ordusunun şimdi devrimin yeniden yükselme potansiyelini durdurmak için, eskiden vebadan korkar gibi korktuğu İhvan ile işbirliği yaptığına ilişkin belirtiler mevcut! Askeri bir yönetimin “liberal demokrasi” seçeneğinden bile daha vahim olacağını söylememizin nedeni, “liberal demokrasi” seçeneğinde olduğu gibi bu seçenekte de “piyasa ekonomisi” ve emperyalizmle sıkı işbirliğinin çok yüksek olasılık olmasıdır. Yani askeri seçenekte öteki seçeneğin bütün kötü yanları vardır, bir tek burjuva da olsa, formel de olsa demokrasi eksiktir!

Arap devriminin karşısındaki üçüncü tehlike devrimin, 1979 İran’ında olduğu gibi İslamcılığın sultası ile sonuçlanmasıdır. Bunun koşullarının olmadığı söylenemez. Başta bütün Arap dünyasında örgütlü olan uluslararası karakteriyle İhvan olmak üzere, bir dizi İslamcı hareket bu ülkelerde en güçlü siyasi örgütlenmelerdir. Halkın genel olarak örgütsüzlüğü ve sosyalist hareketin aşağıda üzerinde duracağımız zafiyeti bir araya gelince, İslamcı hareketin büyük bir avantaja sahip olduğu ortaya çıkar. Aslında İslamcı hareket devrim sürecinde önemli bir rol oynamamıştır. Ne Tunus’ta, ne Mısır’da, ne de örneğin Suriye’de İslamcılar herhangi bir aşamada devrimin sürükleyici gücü olmuşlardır. Ama bunun bir boyutunun kurnaz bir taktik olması ihtimali de yok değildir. Her halükârda, devrimlere başta destek vermemiş olsalar bile, yeni ortama toplumun en örgütlü gücü olarak girmeleri İslamcılara büyük bir üstünlük sağlayabilir. Sonuçta varılacak nokta, aynı zamanda İslamcılara alternatif olabilecek güçlerin ne ölçüde örgütlenebileceği ile yakından bağlıdır. Mısır’da İslamcılar alternatif örgütlenmelerin güçlenmesine fırsat bırakmadan köşe başlarını tutabilmek için, ordunun kısıtlı “demokrasi” anlayışını bile desteklemekten kaçınmaktadırlar.

Devrimin İslamcı bir yola sapması, sahadaki bütün oyuncular tarafından hesaba katılan bir olasılıktır. Bu konuda herhangi bir ikircikliliğe yer yoktur. Ama şayet bu doğruysa, Arap ülkelerindeki büyük toplumsal çalkantının, “Amerika’nın bölgeyi kendine uygun tarzda yeniden dizayn etmesi” olduğu yolundaki tez tam anlamıyla saçmadır. Çünkü ABD çok uzun yıllardır Tunus’un, Mısır’ın ya da Yemen’in diktatörlerini tam da İslamcılara karşı bir barikat oluşturuyor oldukları için desteklemiştir. Şimdi neden dönüp İslamcıları önünü açsın?

Devrimin zaafıları

Ne var ki, -bugünkü aşamada hareketi güçlü kılan- kendiliğindenlik gelecekte onun zafiyet kaynağı haline gelebilir. Hareketin gelecekte de berrak bir program ve kendi önderliği olmadan kendi haline bırakılacağını varsaymak, bir çaresizlik perspektifini benimsemek anlamına gelecektir. Çünkü söz konusu olan iktidarın ele geçirilmesinden başka bir şey değildir. En güçlü grevler bile -daha dağınık oldukları ölçüde durum daha da böyledir- bu soruna çözüm getiremez. Proletarya gelecek aylardaki mücadele süreci içinde görevlerinin ve yöntemlerinin kendisi için giderek berraklaştığını, saflarının pekiştiğini ve güçlendiğini hissetmezse, o zaman kendi saflarında bir çözülme ortaya çıkacaktır. Bugünkü hareketin ilk defa uyandırdığı geniş kesimler, bir kez daha pasifliğin içine düşecektir.

Lev Davidoviç Trotskiy, 1931²

Arap devrimi, yepyeni ve umut yaratan bir olgu olarak ortaya çıkmakla birlikte, çok büyük zaafılar taşıyor. Bunların çoğu devrimin içine doğduğu dönemin özellikleriyle ilgili. Arap devrimi uzun bir gericiilik döneminin ardından ortaya çıktı. 20. yüzyılın tarihine damgasını vurmuş olan, tarihin en önemli devrimlerinden Ekim devriminin nihai biçimde çözüldüğü 1991 yılının tam yirminci yılı. Bu yirmi yılın öncesinde bir de neoliberalizmin yükselişe geçtiği 80'li yıllar var. Yani kabaca otuz yıldır, elbette bazı inişlerle çıkışlarla, ama hâkim karakteriyle gerici bir dönemden geçiyoruz. Bu gerici dönem, sadece kitlelerin gözünde her türlü kolektif çözümün presitijini yitirmesine, hatta gerçekdışı görünmesine yol açmakla kalmadı; aynı zamanda ABD ve AB tarzı toplumsal ilişkileri, “liberal demokrasi”yi, “piyasa ekonomisi”ni (yani kapitalizmi) tek makbul hayat tarzı haline getirdi. Özellikle emperyalizme bağımlı ülkelerde bu emperyalist ülkelerin hayat tarzı, tabii en çok görece olarak daha yüksek bir refah düzeyine yaslandığı için, muazzam bir çekicilik kazanmış durumda. Dünya çapında uluslararasılaşma süreçlerinin (“küreselleşme” olarak anılan gelişmenin) hızla derinleşmesinin, ulaşımın kolaylaşmasının ve ucuzlaşmasının ve başka faktörlerin etkisi altında, Latin Amerika’nın, Afrika’nın, Ortadoğu’nun gençliği artık büyük çoğunluğu ile ABD’de ve AB ülkelerinde yaşamının özlemiyle yanıp tutuşuyor. Emperyalizme bağımlı ülkelerin büyük kitlelerini geçmişte ulusal kurtuluş fikirleri ve sosyalizmin vaadi ateşlerken, günümüzde liberal demokrasi ve piyasa ekono-

² Bu pasaja dikkatimi çeken Kemal Ülker’e teşekkür ederim. Trotskiy’in 1931 tarihli “İspanya’da Devrim” başlıklı makalesinde yer alan bu pasajın çevirisini de Kemal Ülker’e borçluyuz.

misı esas özlem nesneleri haline gelmiş durumda.

Bu gerıcılık döneminin tarihte daha önce yaşanan gerıcılık dönemlerine göre esas ayırıcı yanı **ideolojik dağılma**. Bunu kolektif çözümlerin doruğu olan Marksizmin, Komünist Manifesto'dan bu yana geçen 160 yıllık zaman dilimi içinde en zayıf döneminden geçiyor olmasıyla ölçebiliriz. Başka dönemlerde (örneğin 1930'lu yıllarda) işçi sınıfının sendikal örgütleri ve sosyalist hareketler büyük darbe yemiştir. Ama ideolojik olarak Marksizm, sosyalizm, sınıf mücadelesi vb. prestijinden bu kadar çok şey yitirmemiştir. Bugün elbette örgütlerde de kısmi bir zayıflama vardır. Ama örgütlülük alanında bile esas erozyon ideolojiktir. Bütünöyle ayakta olan, hatta iktidarda olan "sol" örgütler vardır: Bunun uç örneği Brezilya'daki İşçi Partisi'dir (PT). PT eskisinden de güçlüdür, ama artık neoliberal bir sosyal demokrat partidir!

İşte Tunus'ta, Mısır'da, Suriye'de ve başka ölkelerde kitleler böyle bir dönemde ayağa kalktı, isyan etti, devrimci oldu. İçinde yaşadığı ekonomik ve politik koşullara karşı hissettiği hıncı kendine silah yaparak sokaklara, meydanlara atıldı. Ama kafasının içindeki fikirleri, bütün bir tarihsel dönemin yarattığı ideolojik kalıpları akşamdan sabaha yıkması beklenemezdi. Üstelik bunlar "thawret üş şebab" demiştik; yani "gençlik devrimleri", nüfusun genç katmanlarının orantısız derecede büyük bir rol üstlendiği devrimler. Tunus'un veya Mısır'ın nüfusunun dörtte üçü 30 yaşın altındadır. Dünyada en son muzaffer devrimler 1979'un İran ve Nikaragua devrimleri. Üstelik ilki iki yıl içinde mollaların sultasına girdi, ikincisi ABD saldırıları altında içten içe çürüyerek 1990'da bütünöyle çöktü. Bu genç kuşağın yaşam diliminde, sosyalizmi, kolektif çözümleri, dayanışmayı savunan ideolojiler üzerinde yükselen, örnek alınacak hiçbir toplumsal ve siyasi atılım yok. Bunlar, emperyalist burjuvazinin uluslararası işçi sınıfına saldırı stratejisi olan neoliberalizmden çekiyor, işsiz kalıyor, merdiven altında çalışıyorlar, ama bu koşullara karşı **neye isyan ettiklerini bilmeden** ayaklanıyorlar. Bunlar, ABD ve AB tarafından ayakta tutulan rejimlere karşı ayaklanıyorlar, ama ABD ve AB'nin demokrasi retoriğinden umutlanıyorlar, onun vaad ettiği mali yardımdan etkileniyorlar. Devrimin pratiği ile bilinci arasında bir uçurum var. Kitlelerin toplumsal gücü ile ideolojik gücü muazzam bir eşitsiz gelişmeye tâbi. Arap yanardağı, **safdil devrimciler** tarafından yapılan **naif devrimleri** tarih sahnesine çıkarmış durumda!

Bu durum, tarihte birçok devrimde görölen bir eğilimi Arap devrimin-

de katbekat güçlü hale getiriyor. Kitleler kahraman bir eylemlilikle geçirdikleri bir ilk aşamada çok kısmi bir zafer kazanınca, geri çekilip nasıl bir kazanım elde edebileceklerini izlemeye başlarlar. Devrim yaşayan bir ülkede bütün psikolojik ortam, devrime sonuna kadar direnen güçler ve kadrolar dışında eski rejimin topa tutulmasına, herkesin kendisini eski rejimden ayırtmasına, eski düzenin çanak yalayıcılarının önemli bir bölümünün geleceğin kokusunu alarak devrimin yanına geçer gibi yapmasına yol açtığı için, devrim konusunda bilinçli bir planı olmayan kitleler bu tür güçlerin ve kadroların kendileriyle aynı amaca sahip olduğu zehabına kapılırlar. İşte bu eğilim, devrime çok zaman ve çok mevzi kaybettirir. Arap devrimi, çok uzun bir gericilik döneminin ertesinde geldiği için kitlelerin başka devrimlerde de görülen bu eğilimi çok ileri düzeylere ulaştırmıştır. Tunus'ta da, Mısır'da da kitleler, düzenin içinden çıkan kadro ve kurumlara bir ölçüde kredi açmışlardır. İlkinde eski rejimin sivil kadroları, ikincisinde ise Yüksek Askeri Konsey bünyesinde silahlı kuvvetler ülkeyi yönetmektedir. Kitleler devrimin görevlerini bu kokuşmuş kurum ve kadroların yerine getirmesini beklemektedir. Bu, kitlelerin kendiliğinden mücadelesinin devrimin esas, hatta neredeyse tek harekete geçiren gücü olduğu durumların büyük trajedisidir. Devrim ancak kitlenin en ileri kesimlerinin işin yürümediğini, görevlerin yerine getirilmesinin kasıtlı olarak ağırdan alındığını, devrimi çıkmaz yollara sokacak manevralar yapıldığını fark ettiğinde yeniden bir hamle başlatılmasıyla hızlanır. Hem Mısır hem de Tunus deneyimi bu çerçeveyi tekrar tekrar doğrulayan gelişmelerle doludur.

Devrimci Arap kitlelerinin tek talihsizliği bu devrimlerin uzun bir gericilik dönemin içine doğmuş olması değildir. Tarihe ilişkin bu faktörün yanı sıra, Arap coğrafyasında toplumsal hareketin hafızası da bu tür deneyimler bakımından çok zengin değildir. Arap toplumunun modern döneminde, statükoya bu tür başkaldırmanın iki biçimi de kitleleri pasfileştirici bir dokuya sahiptir. İslamcı hareketlerin büyük ölçüde alimlere ve liderlere biatı, onları yüceltmeye dayandığını uzun uzun anlatmaya gerek yok. Daha ilginç olan deneyim, 1952-1979 arasının anti-emperyalist tonlar taşıyan milliyetçi hareketler dönemidir. Ama bu akım da ya Nasır gibi çok güçlü ve diktatörce yöntemlere başvuran karizmatik liderlere yaslanır, ya da Suriye ve Irak'ta Baas'ın tarihinde olduğu gibi üst üste gelen askeri darbeler temelinde gelişmiştir. Yani kitlelerin bağımsız seferberliği bakımından Arap toplumunun çok güçlü bir geleneği yoktur. Bu bakımdan en güçlü deneyimlere Filistin halkının ve 1954-1962 arasında verilen ulusal kur-

tuluş savaşı sırasında Cezayir'in sahip olduğu söylenebilir. Belki kendini bir "halk cumhuriyeti" olarak andığı dönem için Yemen'i de tabloya dahil etmek mümkündür. Ama genel olarak alındığında, Arap toplumları halk devrimleri bakımından zengin bir deneyime sahip değildir.

Nihayet en önemli noktaya geliyoruz. Yukarıda sözünü ettiğimiz otuz yıllık büyük gericilik dönemi, genel olarak ideolojik alan üzerinde çok olumsuz etkiler bırakmanın ötesinde, işçi sınıfı partisi ya da daha genel olarak Marksist parti anlayışında da dehşet verici bir erozyona sahne olmuştur. Devrimlerde kitlelerin ideolojik yanı hiçbir zaman en güçlü yanı olmaz. Kitleler politikayı yaparak öğrenirler, fikirler yoluyla değil. Kitlelerin devrimci mücadelelerine ve amaçlarına uygun fikirleri bulmaları devrimci partiler aracılığıyla gerçekleşir. Dolayısıyla, bu dönemde de Arap kitleleri ideolojik bakımından ne kadar safdil olurlarsa olsunlar, şayet devrimin gelişmesi içinde belirli bir evrede ciddi bir Marksist parti karşılarına anlamlı (ve anlaşılır) bir program ile çıkarsa, onun fikirlerinin kendi amaçları ve ihtiyaçlarına uygun olduğunu keşfetme kapasitesine sahip olacaklardır. Ama bugün Arap devriminde yokluğu ile devrimin bütün gelişmesine damgasını vuran işte bu tür Marksist partilerdir.

"Yokluğu ile devrimin bütün gelişmesine damgasını vuran" dedik. Bu cümlenin ağırlığını elbette bilinçli olarak seçtik. Devrimci partiler, proletaryanın ağırlıkta olduğu toplumlarda Marksist partiler, modern tarihte yaşanan bütün devrimlerde (bazen, Küba'da olduğu gibi, adları parti olmasa da) **belirleyici** bir rol oynamışlardır. Dolayısıyla, her kim bir devrimin zafer kazanıp kazanamayacağı sorusunu önüne koyarsa, onun iç ve dış başka bütün koşulları değerlendirme görevinin yanı sıra, belirleyici soruyu da sorması gerekir: Bu devrimi zafere ulaştırma görevini layıkıyla yerine getirebilecek bir devrimci parti var mı ya da devrimci süreç içinde böyle bir partinin oluşması mümkün mü? Eğer varsa ya da mümkünse, bu parti kitlelerin önderliğini kazanabilir mi?

Bu soruların her ikisine de olumlu cevap bir olasılık düzeyinde bile verilemiyorsa, o devrimin kısa vadede zaferle bitmesi olanaksızdır. Bugün, ne Tunus'ta, ne Mısır'da, ne Suriye'de, ne de mücadelelerin sürdüğü öteki ülkelerde, böyle bir partinin, asgari ölçeklerde dahi varolduğuna dair herhangi bir bilgimiz mevcut değil. Öyleyse, kaçınılmaz olarak şu sonuca varıyoruz: Ya devrimci süreç içinde bu tür bir parti/partiler inşa edilecektir, ya da Arap devrimi yenilgiye uğrayacaktır.

Bu tür partilerin devrim süreci içinde inşa edilmesi aslında son de-

recede güçtür. Marksist bir partinin bir devrime önderlik edebilmesi için devrim dönemi öncesinde, program, kadro birikimi, sağlam bir aygıtın oluşturulması, mali güç, uluslararası ilişkiler, ideolojik temel gibi alanlarda asgari bir gelişme göstermesi neredeyse vazgeçilmezdir. İşçi sınıfı ve genel olarak emekçiler içinde mevziler edinmiş olmak belki devrimci süreç içinde bir ölçüde doldurulabilecek bir boşluktur. Tarihte, bir devrim süreci içinde hızla güçlenerek işçi sınıfı ve emekçilerin safında eskisine göre çok daha büyük etkiye kavuşmuş partiler vardır. Ama bunların her biri, devrimden önce asgari bir düzeyde örgütlülüğe sahiptir.

Buna rağmen, devrimin öngörülemeyecek temposu, inişleri, bekleme-leri, yeniden çıkışları, devrimci bir harekete bu tür inşa için yeterince fırsat tanıyabilir. Tunus ve Mısır devrimlerinin ilk fırtına hızının bir süre boyunca durulmuş, devrimin soluklanmış olması devrimci partilerin inşası için bir avantaj bile olabilir. Burada başka ülkelerde örgütlü olan Marksist partilere çok ciddi bir görev düşmektedir. Bugün Arap kitleleri ve onlardan da daha çok devrimcileri, bu büyük çalkantıların onlara aşıladığı ruh durumu içinde devrimin programını ve taktiklerini ortaya atacak her fikri odağa son derecede açık olacaklardır. İster Arap ülkeleri olsunlar ister olmasınlar, başka ülkelerin Marksist partileri, devrimci çalkantıdan geçmekte olan ülkelerdeki devrimci parti, odak, grup ve çevrelere bütünüyle enternasyonalist bir anlayışla ellerini uzatmalı, yeni devrimci partilerin devrimin ateşi içinde inşasını, bu son derecede güç görevi yerine getirmeleri için onlara her bakımdan yardımcı olmalıdırlar.

Sonuç

Eğer bu yazıda Arap devrimi hakkında söylenenler asgari bir doğruluk payı taşıyorsa, o zaman ortaya çıplak bir gerçek çıkıyor: Arap devriminin zafer ulaşamaması halinde bunun en büyük sorumlusu, başta Arap ülkelerinde olmak üzere dünya çapında son otuz yıldır Marksizmin geçersiz hale geldiğini, hele hele Leninist devrimci parti fikrinin ve pratiğinin bütünüyle terk edilmesi gerektiğini savunanlardır. Stalinizm, 1930'lu yıllardan itibaren adım adım dünya komünist hareketini Sovyetler Birliği'nin bir uzantısı, bir dış politika aracı haline getirmişti. Bu harekete mensup partiler zaman içinde reformistleşiyor, devrimin karşısında konumlanan partiler haline geliyor, son aşamada da Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle birlikte liberalleşiyorlardı. İşte bu yeni sol liberal akımdır ki, bu partiler dışından

da katılımlarla otuz yıldır Marksizme ve Marksist devrimci parti fikrine ve pratiğine karşı savaşıarak dünya işçi sınıfının ve emekçilerinin en çok ihtiyacı olan silahtan, devrimci bir partiden yoksun kalmasına yol açtılar. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile birlikte yeni devrimci partiler kurulmasının artık önü açılmasına rağmen bu sağcı akım bunu engelledi.

Bugün hayatın pratiği Marksist partilerin hayatı bir kavşakta kitleler açısından elzem olduğunu ortaya koymuştur. Öyleyse, işe gelecekte bir daha aynı duruma düşmemek için Marksist partinin, proletaryanın devrimci öncü partisinin gerekliliğini saptayarak başlamalıyız.

Arap devrimi kaybetse bile, bir sonraki raunddan zaferle çıkabilmek için.

19 Haziran 2011

Diyalektik dosyası

Diyalektik yazılarına başlarken

Devrimci Marksizm, bu sayısından itibaren, diyalektik ve materyalizm üzerine yüksek nitelikli yazıları okuruyla buluşturuyor.

Yayın Kurulu olarak, buradaki yazıları derleyen ve Türkçe'ye çeviren yoldaşımız Evren Asena'ya teşekkürü borç biliriz.

Diyalektiği, ona baş sıkıştığında lakırdısı edilen bir dua ya da zikir cümlesi gibi muamele edenlerin itibarsızlaştırmasından kurtarmayı hedefleyen bu yazıların; önce dünyayı değiştirme yolunda kılavuz işlevi görmelerini, sonra da, Marksizmin üretim ve yeniden üretimini teşvik etmelerini umut ediyoruz.

Yayımlanacak yazılar, Marksizm ile kuram-felsefe-mantık arasındaki ilişkileri soruşturma uğraşının görece özerkliği göz önüne alınarak seçilecek ve böylelikle de, diyalektik kendisiyle ilişkili en geniş düşünsel coğrafyayla resmedilmeye çalışılacak. Belli bir düzeyi yakalamış bu görüş ve yazıların zaman zaman birbirini çelebilirliği Marksizmin zenginliğinin dışavurumu olarak kabul edilecek.

Devrimci Marksizm, tüm okurlarını maddenin nabzını tutacak, ritmini dinleyecek ve bilincini onunla buluşturacak bu çabaya ilgi göstermeye çağırıyor!

Çelişki: doğa-toplum-düşünce üçlüsünün yapı ve gelişim kaynağı

Erwin Marquit¹

Marx ve Engels, diyalektik ve tarihsel-materyalist dünya görüşünü evrensel geçerliliği olan bilimsel bir yöntembilim şeklinde doğa, toplum ve düşünce alanlarında sınavarak geliştirmeyi gerekli bulmaktaydılar: “Öznel dünyamızın ve nesnel dünyanın aynı kanunlara tabi oldukları; bu yüzden de birbirleriyle çelişkili sonuçlar vermek bir yana, son tahlilde örtüşmek zorunda oldukları hakikati bütün kuramsal düşüncemizi kesin surette belirler. Bu, ayırdında olunsun ya da olunmasın, bütün düşüncenin her türlü

1 Erwin Marquit, Minnesota Üniversitesinde Fizik Profesörü ve Amerika Birleşik Devletleri Komünist Partisi mensubudur. ABD akademik camiasının en radikal üyelerinden biri olarak bilinen Marquit’in akademik hiyerarşi içinde yükselmesi çok uzun zaman boyunca engellenmiş, Marquit’in kendisine uygulanan ayrımcılığa karşı mücadelesi ise onu kamuoyu gözünde nisbeten “meşhur” bir sima kılmıştır. Akademik ilgi alanı “yüksek enerji fiziği” olan Erwin Marquit, son kırk yılda diyalektikle en fazla uğraşmış biliminsanlarından biridir. Bu makale *Political Affairs* dergisinin 2006 Temmuz sayısında yayımlanmıştır. Makale şu adresten alınmıştır: <http://www.politicalaffairs.net/contradiction-as-source-of-structure-and-development-in-nature-society-and-thought/>

koşuldan bağımsız çıkış noktasıdır.”²

Bilimsel etkinlik kuram ve pratiğin diyalektik birliğidir. Bu etkinlik bir yanıyla, maddi sistemlerin (toplumsal, biyolojik ve fiziksel alanların her birinde) yapısal gelişimlerini kuramsal düzeyde betimlemeyi gerektirir. Bununla kastedilen sistemin her bir özgül örgütlenme düzeyindeki hareketini ve gelişimini idare eden yasaların incelenmesidir. Kendi araştırma etkinliklerine yoğun biçimde gömülmüş bilimsanları, çalışma alanlarına ilişkin temel kavramları genellikle sezgi yardımıyla, yani onların diyalektik doğalarının bilincinde olmaksızın oluştururlar. Bu makalede felsefi jargonda çelişki adı verilen diyalektik karşıtlıkların nasıl olup da türlü yapıların hem varlıklarına hem de gelişmelerine temel teşkil ettiği incelenecek. Zira çelişkilerin maddi sistemlerin kararlılık ve gelişimlerine hangi yollarla içerilmiş olduklarını anlamak, daha ileri bilimsel araştırmalar için önemli bir metodolojik araç işlevi görebilir.

Çelişkileri yapı ve gelişimin kaynağı olarak tartışmadan önce, yapı teriminin ifade ettiği ilişkilere dair bir-iki şey söylemek yararlı olacak. Hörz ve arkadaşlarına göre, yapı denilince sistemin belli bir zaman aralığındaki birincil ve ikincil, tümel ve tikel, zorunlu ve olumsal ilişkilerinin bütünlüğü anlaşılmalıdır.³ Yapı terimiyle genellikle sistemin kararlı durumu kast edilir. Kararlılık daima görelidir, yani sistemin unsur ve ilişkilerinin anlamlı hiçbir niteliksel değişim göstermediği bir zaman aralığında tanımlıdır.⁴

Hörz ve arkadaşlarının tanımı, felsefi kategorilere ilişkin bütün tanımlar için olduğu üzere ancak kısmen kapsayıcıdır. Mesela, her maddi yapı hiyerarşik bir yan barındırdığından, yapıların kuramsal tasviri bu hiyerarşik yanı kapsamak zorundadır. Öte yandan her analiz maddi sistemin verili bir örgütlenme ve bütünleşme düzeyinden yola çıkar; hiyerarşik olarak örgütlenmiş kimi alt-yapıları tanımlamak ve sistemin “unsurları” arasında saymak ancak bir sonraki adımda mümkün olacaktır. Sistemlerin unsurlar ve o unsurların arasındaki ilişkilerden meydana geldiğini söylemek ancak bu sıra takip edilirse mümkün olur. O halde bir sistemi tanımlamak demek o sistemin unsurlarını ve o unsurlar arasındaki ilişkiyi tanımlamak de-

2 Engels, Frederick (1987), *Dialectics of Nature*. Karl Marx ve Frederick Engels, *Collected Works*, C. 25 içinde, 311-588. New York International Publishers.

3 Hörz, Herbert et al., (1980), *Philosophical Problems in Physical Science*. Minneapolis: Marxist Educational Press, 1980.

4 Bu konuda detaylı bir tartışma için bkz. Marquit, Erwin (1980), “Physical Systems, Structures and Properties,” *Science&Society*, 44, No. 2:15-76.

mektir. Sistemin unsurları ve aralarındaki ilişkiler ilk önce verili oldukları düzeyin terimleriyle incelenir. Bunun ardından ilişkilerin daha kusursuz muhtevasına ulaşmak üzere, örgütlenmenin daha alt ve üst düzeyleriyle olan bağlantıları incelemek gerekecektir.

Temel kavramların içeriği bir kez sorgulanmaya başladı mıydı unsurları ve onların ilişkilerini bir araya getiren diyalektik karşılıklı bağlantıları inceleme gereği kendini dayatır. Newton mekaniğinde hareket yasalarının konusu olan temel unsurlar aslında fiziksel cisim taslaklarıdır; daha doğrusu noktasal kütlelerdir (ya da kütle noktaları). Fiziksel cisimlerin noktasal kütlelere indirgenebileceği fikri Newton tarafından açıkça dile getirilmemişse de, formüle ettiği hareket yasalarının zorunlu sonucu olarak görülmek durumundadır. Newton'un birincisi yasası (atalet yasası) düzgün doğrusal hareketini sürdüren bir cismin kendi ekseninde dönme ya da salınma hareketinde bulunmasını hesaba katmıyordu. Atalet kanunu bu gibi cisimler için bazı zamansal ve uzamsal ilişkiler koyutlar (*postüller*). Newton cisimlerden bağımsız, deney öncesi (*a priori*) mutlak zaman ve uzamın varlığını kabul etmekteydi. Bugün zaman ve uzama ilişkin bu tür koyutların fiziksel açıdan anlamlarının olmadığını biliyoruz. Bununla birlikte, Newton'un hareket kanunları yalnız yaşamış olduğu dönem için devasa bilimsel önem taşımaz; fiziksel sistemlerin pek çok pratik durumda nasıl davrandıklarını bugün de uygun bir biçimde betimler. İşte bu yüzden Newton mekaniğindeki uzam ve zamanın, Newton'un farkında bile olmadığı fiziksel manaları olmalıdır. Madem ki, [Newton] yasalar[ı] uzam ve zamanı içeriyor ve madem ki, uzam ve zamanın deney öncesi bir anlamı olamaz; o halde bu kavramların fiziksel temeli, fiziksel dünyanın niteliklerini temellük etmiş yasalara içerilmişliklerinde aranmalıdır. Başka şekilde söylenirse, bir sistemin unsurlarının doğası ve bu unsurlar arasındaki ilişki birbirinden bağımsız kavranabilir şeyler değildir. Eğer "a" ve "b" arasında bir ilişki olduğundan söz ediliyorsa (sembolik olarak: aRb) aslında birbirinden bağımsız kavramlar şeklinde ortaya çıkamayacak, yani biri olmaksızın öteki de varolamayacak iki "nesne"den –unsurlardan ve onların ilişkilerinden- söz ediliyor demektir. Unsurlar ilişkilerinden ayırırlar, ama unsur kavramı ilişkileri olmaksızın ortaya çıkamaz. Unsurların varlığı ilişkilerinin varlığıyla koşullanır, bunun tersi de doğrudur. Bu yüzden unsurlar ve o unsurların ilişkileri karşılıklı olarak hem birbirlerini dışlar, hem de birbirlerini koşullar. O halde diyalektik bir birlik oluştururlar. Bu birlik hem mantıksal hem de maddi düzeydedir. Unsurların ve onların ilişkileri-

nin maddi ve mantıksal muhtevası kendilerini konu edinen yasalarca ifade edilir. Yasalar doğa ve toplumdaki maddi sistemlerle yapısal olarak ilişkilendirildikleri takdirde, doğal ve sosyal bilimlerin temel yasaları unsurlar ve onların ilişkilerinin maddi muhtevasını açığa çıkartır.

Örneğin kütle gibi fiziksel bir niteliği ele alalım. Kütlenin büyüklüğü, Newton yasalarınca kuvvet ve o kuvvetin etkisi altındaki ivmenin ilişkisi-
dir; ama kuvvet diye de hızda artış meydana getirene denir.⁵ Bu durumda ivmeli hareket, düzgün doğrusal hareketin (atalet hareketinin) karşısında konumlanmıştır; bu ikisi ne birbirlerinden bağımsız olarak anlaşılabilir ne de kütle ve kuvvet kavramları olmaksızın. O halde, kütle Newton mekaniğinde ivmeli ve ivmesiz hareketin diyalektik birliği olarak karşımıza çıkar; hem birinci yasada (atalet kanununda) hem de ikinci yasada (kuvvet kütle ve o kütlenin ivmesinin çarpımına eşittir). Yani kütle, kuvvet, düzgün doğrusal hareket ve ivmeli hareket; bunların hepsi mekaniğin özel kategorileridir; bütün felsefi kategoriler için olduğu üzere, hiçbirini diğerlerinden bağımsız olarak tanımlamak mümkün değildir. Kategori olarak fiziksel kavram ve nitelikleri anlamak, ancak bunların arasında birbirini koşullayan ve dışlayan ilişkileri ortaya çıkaracak yasaların araştırılması sürecinde ortaya çıkar – aslında bu yasalar ilişkileri içermez, ilişkilerle aynı anda ve yan yana varolurlar. Mekanikte Euclid-harici geometrilerin birbirlerinden habersiz olarak Lobachevskiy ve Bolyai tarafından keşfiyle, Newton’un deney öncesi uzam ve zaman kavramlarının terk edilme gerekliliği ve Riemann’ın önerdiği türden uygun bir geometrinin üzerine oturma-
cağı fiziksel bir temele duyulan ihtiyaç herkesçe aşikâr hale geldi. Newton mekaniğinin bu bakımdan mantıksal tutarlılığı mevcuttu, çünkü mesela Newton, kendisi farkında olmasa bile, “doğru”nun fiziksel temelini temin etmişti: doğru, düzgün doğrusal hareket halindeki fiziksel bir cismin doğrultusudur.⁶ Newton mekaniği fiziksel gerçekliği ne denli isabetle tasvir etmişse, bu doğruluk tanımı da kuşkusuz o ölçüde isabetlidir. Aslında bu örnekte Newton yasalarına derinlemesine yerleşmiş diyalektik muhtevaya tanık olmaktayız – her ne kadar Newton’un kendisi, olanca dehasına rağmen, bu anlamın farkına varmamış olsa da.

Marx metanın değişim değeri denilen politik ekonomi muamması-
nı çözmüştü. Buradaysa diyalektik düşüncenin bir alana bilinçli biçimde

5 **Newton, Isaac** (1934), *Sir Isaac Newton’s Principles of Natural Philosophy*, Florian Cajori (der.), C. 1, Berkeley, CA: University of California Press. Bu konuda “Tanım IV”e bakınız.

6 **Marquit, Erwin** (1990), “A Plea for a Correct Translation of Newton’s Law of Inertia” *American Journal of Physics*, 58, No. 9: 867-70.

uygulanmasından kaynaklanan bir berraklıkla karşı karşıyayız; öyle ki Marx'ın *Kapital*'i halen basit biçimde tarihsel değeri haiz bir yapıt olarak değil, çağdaş bilimsel bir yapıt olarak değerlendirilmeye devam ediyor. Marx tarafından keşfedilmiş olan değer kanunu uyarınca; bir metanın değişim değeri, kendisinin üretimine katılmış toplumsal olarak gerekli emek zamanınca tayin edilir. Marx, metalar onları üreten üreticinin somut emek ürünü olsalar da, bu somut emeğin “farklılaşmamış insan emeğiyle özdeşleşerek onunla yan yana sınıflanması” nedeniyle, başka emek türleriyle de özdeşleşmek ve onlarla yan yana sınıflanmak zorunda olduğuna işaret eder. “Sonuçta bir yandan meta üreten her tür emek gibi somut insan emeği kalmaya devam eder, bir yandan da sosyal emek olarak sınıflanır...[T]ek tek insanların emeği kendi zıddının, yani düpedüz sosyal olan emeğin şeklini giyindir”⁷.

Bir metanın değişim değeri niceliksel ifadesini değer kanunu aracılığıyla edinir. Niteliksel ifadesini ise bir yandan değer kanunuyla, bir yandan da kendi diyalektik karşıtı ve meta olabilmek için her nesnenin muhtaç olduğu kullanım değeri aracılığıyla bulacaktır. Meta değiştirilebilir olduğu için üretilir. Değiştirilebilir, çünkü kullanım değeri vardır. Marx'ın kelimeleriyle: “kullanım değeri kendi karşıtının, yani değişim değerinin ifade biçimi, ya da fenomenal şekli haline gelir”.⁸ Bu aşamada Marx henüz fiyat ve değer arasındaki ilişkinin tartışmasına başlamamıştır. Aslında değişim değerinin fenomenal ifadesi [kullanım] değer[i] değil, fiyattır. Fiyat piyasada gözlem yapılarak doğrudan ölçülebilir, ancak değişim değeri doğrudan ölçülemez. Burada söylenenlerin tümü; temel niteliklerin öncelikle gözlem aracılığıyla tesis edilmek durumunda olduğunu (mesela gözlemi gerçekleştirmek için gerekli prosedürleri sınanmaya müsait biçimde tanımlamak gibi), bu nitelikler arasındaki ilişkileri tasvir eden yasalarınca ancak daha sonra, daha ileri gözlemler ve kuramsal türetimler yoluyla şekillendirilebileceğini iddia eden çeşitli türden ampirisist görüşlerle keskin bir tezat halindedir.

Varsayımsal-tümdengelimci (*hipotetik-dedüktif*) sistemlerin temel mantıksal koyutu unsurların ve unsurlar arasındaki ilişki kategorilerinin varlığıdır. Bunlar sistemin temel terim ya da kavramlarıdır. Unsurlar ve ilişkileri, belitler (aksiyomlar) şeklinde daha özel biçimler oluşturacak şe-

7 Marx, Karl (1996), *Capital*, C. 1. Karl Marx ve Frederick Engels, *Collected Works*'ün 35. cildi, New York: International Publishers. s. 69.

8 Marx, Karl, agy, s. 66.

kilde bir araya getirilir. Kuramlar aksiyomlardan türetilir. Nesnel olarak varolan maddi sistemlerle, ya da onların genelleşmiş halleriyle uğraşıyorsak, unsurlar, ilişkiler ve aksiyomlar zihinsel etkinliğin keyfi ürünleri değil, sistemin maddi özelliklerinin yansımalarıdır. Her ne kadar sistemin mantıksal yapısı, unsurlar, ilişkiler ve bunları içeren aksiyomlar bir hiyerarşi meydana getiriyorlarsa da, örneklerimizin gösterdiği üzere aslında ontolojik ve epistemolojik olarak birbirlerini koşullarlar, yani birlikte meydana çıkarlar, biri diğerinin ardından değil, sanki ortak bir halatla tümü birden kendilerini, yukarı çekiyorlarmışçasına topluca yükselirler. Dahası, bir düzeyden diğerine geçilirken, unsurlar diyalektik karşıtlarının, yani ilişkilerin yerini alabilir, tıpkı ilişkilerin unsurların tarafına geçerek onların yerini alabilmesi gibi.⁹ Mesela fiziksel alan kavramı bir nesneyle o nesnenin içinde bulunduğu uzamın ilişkisini tarif etmek üzere ortaya atılmıştır. Elektriksel alan belli bir uzamsal durumdaki parçacığa etkileyen kuvveti ifade eder. Başka bir düzeydeyse, alan fiziksel maddenin tüm sıfatlarıyla karşımıza çıkar: kütle, momentum, görelî lokalizasyon vb – yani adlı adınca fiziksel bir nesne olarak.

Sistemlerin hiyerarşik yapısı bilinmek isteniyorsa bir yapısal düzeyden diğerine geçilirken kategorilerin nasıl kendi karşıtlarına dönüşüyor olduğunu bilmek vazgeçilmez önemlidir. Marx'ın toplumsal gelişim yasasında toplumun ekonomik temelinin oynadığı rol, bu bilinmeden anlaşılamaz. Üretim güçlerinin gelişmişlik düzeyi, belli bir sosyo ekonomik formasyonun o andaki gelişim aşamasının esas muhtevasını teşkil eder. Üretim ilişkileri bu muhtevanın işleme koyulma biçimidir. Ancak gelişen üretici güçler karşısında kendisini görelî olarak sabit tutmaya çalışan üst-yapı ile olan ilişkisi sözkonusu olduğunda; biçim, yani üretim ilişkileri bu sefer içerik haline gelir. “Toplumun ekonomik temeli” tamlaması Marx tarafından üretim ilişkilerinin üstyapıyla olan ilişkilerini, üretici güçlerle olan ilişkilerinden ayırt etme maksadıyla kullanılmıştır.

Bir sistemle (ya da sistemin kuramdaki yansımasıyla) ilişki halindeki temel kavramların tezahür etmelerinde, yani meydana çıkmalarında diyalektik süreçlerin işgal ettiği yere ilişkin bu kısa özetin ardından, artık kararlılık ve gelişmeyle ilgili sorunlara geçebilirim. Özellikle de bir sistemin hareket, kararlılık, büyüme ve dönüşüm süreçlerinde çelişkilerin rolünü ele alacağım. İlk bakışta öncelik harekete kıyasla kararlılıkta olmalıymış

⁹ Uemov, A. I. (1963). *Veshchi, svoistva, i otnosheniia* [Şeyler, Özellikler ve İlişkiler] Moskova: Izd. Akademii Nauk SSSR, 1963, Rusça, Bölüm 4.

gibi gelebilir. Ama nasıl ki Newton mekaniğinde istirahat, tekdüze hareket (yani sabit hızdaki düzgün doğrusal hareket) tarafından kapsanıyorsa, aynı şekilde kararlılık da yasalarca idare edilen değişimler (yani hareket) tarafından kapsanabilir. Bu yüzden de, eğer gelişim sürecinin tümünü göz önüne alırsak kararlılık ve hareket tam anlamıyla diyalektik bir karşıtlık oluşturmaz. Öte yandan, sistem gelişiminin belli bir evresinde kararlılık ve hareket karşıtlar şeklinde karşı karşıya gelebilirler; bu durumlarda iç içe geçmişlikleri diyalektik biçimde incelenmelidir.

Fizikte hareket

Aristoteles hareketi en genel anlamda bir potansiyelin gerçekleşmesi olarak, yani potansiyel olandan fiili olana diyalektik geçiş şeklinde açıklamıştı. Hareket böylelikle iki farklı diyalektik altında ele alınıyordu: Potansiyel bir varlık durumundan fiili bir varlık durumuna geçiş olarak ve bir varlık durumundan diğerine geçiş (ya da yalnızca bir durumdan bir diğerine geçiş) olarak. Burada kendimizi yeni bir karşıtlık önünde buluyoruz, mevcut durumlar ve aralarındaki geçişlerden meydana gelmiş bir karşıtlık. Diyalektik dünyagörüşünde esas olan her şeyin sürekli bir akış halinde olduğudur. Yani diyalektik görüş önceliği harekete (yani geçişlere) verir, durumlarıysa hep geçiş halinde, geçici olarak değerlendirir. Diyalektik görüş bir yandan birbirinden ayrıık durumları kavramsallaştırmamıza olanak tanır, bir yandan da hareketin sürekliliğini gözden kaybetmez—örneğin radyoaktif bozunmada bir izotop diğerine bozunur.¹⁰ Diyalektik görüş, Bertrand Russell'ın, Zeno'nun ok paradoksuna çözüm olarak ileri sürdüğü, hareketi hareketsizlik durumlarının ardışıklığı olarak gören indirgeyici tanımlamalara taban tabana zıttır.¹¹ Uzamda basit bir yer değiştirme türünden hareketleri matematikselleştirmek üzere hareketi konumların ardışıklığına indirgemek mekanik sistemleri incelemek için zamanında bize çok güçlü bir araç verdiyse de; hareketin kuantum-mekaniksel tasarımına ihtiyaç duyulan mikrodünyaya doğru inildikçe bu görüşün sınırları iyiden iyiye belirginleşti. Hegel, hareketi hareketsizlik durumlarının ardışıklığının cisimleşmesinden ibaret gören bu yaklaşımın kısıtlılığını aslında çok önceleri şöyle dile getirmişti: “Asıl güçlük düşünceyi mağlup etmektir,

10 Marquit, Erwin (1978-79), “Dialectics of Motion in Continuous and Discrete Spaces” *Science&Society* 2, No. 4: 410-425.

11 Salmon, Wesley C. (1975), *Space, Time and Motion*. Encino, CA: Dickenson

güçlük çıkaran her zaman düşüncenin ta kendisidir, çünkü bir nesnenin tam da ayrılmışlığında birleşmiş olan kertelerini birbirlerinden ayrı tutmaya çalışır.”¹²

Kararlılık

Sistemin kararlılığı hem mutlak hem görelidir, tıpkı sınırlarının hem görelisi hem de mutlak olması gibi. Sistem, içinde temel nitelikte değişimler meydana geliyor olsa bile kararlı olarak değerlendirilebilir. Başka deyişle, bir sistemin bazı yanları dönüşüm halindeyken, başka bazı yanları kararlılığını koruyabilir. Bir atom hem kimyasal reaksiyonlarda rol alabilir, hem de bütünlüğünü muhafaza edebilir. Bir aile doğum ve ölümlere rağmen aynı aile kalmakta devam eder. Zaten sistemin kararlılığı ve sınırları görelilik ve mutlaklık niteliklerini taşımasaydı, sistem kavramı tamamen manasız hale gelirdi. Eğer sistemin unsurları arasındaki ilişkiler kararlı değilse, o zaman ortada ilişki olmadığını söylemek gerekirdi ve kendimizi kaos önünde bulurduk – yani, evrensel bağlantılılık hakkındaki diyalektik-materyalist ilkeyi ihlal edecek ölçüde birbirleriyle bağlantısızlaşmış unsurlar önünde. Kararlılık demek temel yapısal unsurların niteliksel olarak sabit ilişkiler içinde bulunması demektir. İlişkilerin görelisi olarak sabit olması sistemin gerçekliğine bir yakınsama biçimi olarak indirgemeyi, yani sistemin daha ayrıntılı incelenmek üzere parçalarına ayrılmasını olanaklı kılar. Karşılıklı her bağlantı, bağlananların görelisi ayrılmışlıklarını varsaymak zorundadır, zira ancak ayrılmış olanlar bağlanabilir. Bir hücrenin çekirdeği, tam da hücrenin geri kalanıyla kararlı bir ilişki içinde olmasından ötürü hücreden bağımsız olarak incelenebilir. Ancak çekirdeğin daha iyi anlaşılması, hücrenin geri kalanıyla olan bağlarının yeniden tesis edilerek bütün bir hücre içindeki işlevinin anlaşılmasını gerektirir. İlişkilerin niteliksel bakımdan sabit olması, niceliksel bakımdan da sabit oldukları anlamına gelmez. Sistemler niceliksel değişimlerin varlığında da, yokluğunda da kararlı olabilirler. Niteliksel olarak değişimsiz kararlı durumda olan sistemlerin genellikle dengede olduğu söylenir. Bu denge görelisi olarak sta-

12 Hegel, G.W. F. (1892). *Lectures on the History of Philosophy*, C. 1, Londra: Kegan Paul, Trench, Trubner, s. 274. *Anti-Dühring*'de Engels'in, Hegel'in Zeno'nun ok paradoksunu nasıl “çözdüğü”nü alıntılanması, bir çok Marksist üzerinde, mantıksal çelişkilerin de diyalektik çelişkiler olabileceği yolunda uzun sürmüş, halen de sürmekte olan, ideolojik bakımdan zarar verici bir yanılsamaya neden olmuştur. Konunun ayrıntılı bir tartışması için bkz. **Erwin Marquit**, “Materialist Critique of Hegel's Concept of Identity of Opposites”, *Science&Society*, 54, No. 2: 147-66

tik olabilir; bir ipin ucunda kıpırtısız biçimde asılı duran bir ağırlık böyledir. Bir ülkede iktidarın, aralarındaki bütün çıkar uyumsuzluklarına rağmen belli finans kapital grupları tarafından paylaşılması daha uzun süreli statik dengeye bir örnektir. Başka türden bir denge titreşimsel harekette karımıza çıkar; mesela bir ipin ucunda yukarı aşağı gidip gelen bir ağırlık. Bu hareket türü genellikle statik denge olarak tanımlanmaz, daha çok statik ve dinamik dengeler arası bir ara evredir. Dinamik dengeye gelince; mesela bir popülasyonda doğumlar ve ölümler birbirine eşitse (diyelim bir yıl içinde) o zaman dinamik dengeden bahsetmek gerekir. Eğer bir sistem önceki bir durumuna geri dönecekse, o zaman bir döngünün (*cycle*) ötesinde büyümekte ya da gelişmekte olduğundan söz edilemez. O halde niteliksel değişme, büyüme ve gelişme kavramları ancak göreceli olarak mümkündür. Bitkilerin yaşamdöngüsünde, tohumlar tomurcuklanır, dal büyür, çiçek açar ve yeni tohumlar ürer; ancak bitki genetik bir değişim geçirmediği sürece kuşaklar arasında niteliksel değişim olduğunu ileri sürülemez (elbette çevresel koşulların sabit olduğu varsayıldığında).

Sistemler daima içsel ve dışsal hareketliliklerle karşı karşıya olduklarından, kararlı olma denilince değişimden yalıtılmış olmak anlaşılmamalıdır; sözkonusu olan daha ziyade değişim karşısında kararlı olmaktır. Bir sistemin kararlılığı, o kararlılığı doğuran ve kesintiye uğratan karşıt eğilimler dikkate alınarak incelenmelidir. Aslında bir sistemin kararlılığını araştırmak için sıkça kullanılan bir yöntem istikrar bozucu bir ögeyi devreye sokarak ne gibi bir sonuca yol açıldığını gözlemektir. Eğer niteliksel bir değişim ortaya çıkmazsa, sonuç genellikle titreşimsel bir hareket olacaktır – bu da titreşimsel bir sistemin dengede olduğunu kabul etmek için ilave nedendir.

Genellikle kararlılığa yol açan denge hali karşıtların her bakımdan eşdeğerde olmalarını gerektirmez. Denge için gerekli niceliksel denklik kısmen niteliksel denliği gerektiriyor olsa da eğilimlerden birinin niteliksel açıdan tayin edici rolü oynadığı nadir değildir. Örneğin, bir ipin ucunda kıpırtısız duran ağırlık için, dengeyi tesis eden aktif kuvvet kütleyi çeken yerçekimi kuvveti; karşıt eğilimse ipin gerilmesiyle ortaya çıkan, yukarı çekici elastik kuvvettir. Her iki eğilim de mekanik kuvvetler olmaları bakımından niceliksel ve niteliksel olarak eşittir, ama elastik ve gravitasyonel kuvvetler olarak görülürlerse niteliksel bakımdan birbirlerinden farklıdır. Denge durumunda bile bir eğilimin diğerine hakimiyeti kapitalist sosyoekonomik formasyonda çarpıcı biçimde görülebilir. Kapitalist sınıfın

üstyapıda işçi sınıfına egemen olması kapitalist üretim ilişkilerinin görece istikrarını güvence altında tutar. Bu örneğe hakikatte gelişme halindeki bir sistemle karşı karşıya olduğumuz ileri sürülerek itiraz edilebilir. Yine de, sistemin gelişmekte olması onu kararlı durumda tutan dengelerin yokluğunu gerektirmez. Sistemler değişseler bile bazı yanlarının değişmeden kalmaya devam edeceklerine daha önce değinmiştim, zaten başka türlü yapıdan bahsetmek hepten manasız olurdu.

Büyüme

Bir sistemin büyümesini değerlendirmeye kalktığımızda, derhal iki karakteristik durumu birbirlerinden ayırt edebiliriz. İlkinde, sistemin mevcudiyetinin temelini oluşturan temel çelişkiler tekyönlü bir doğrultuda niceliksel olarak değişmektedir. Güneşte gerçekleşen termonükleer yanma sürecinde hidrojen ve helyum birbirlerine karşıt olarak konumlanırlar. Helyumun oluşması sürecinde yakıt olarak hidrojen tüketilir. Yanma süreci, gravitasyonel kuvvetlerin etkisiyle güneşin içe doğru büzüşmesini önleyecek dışarı doğru itici enerji yayımına neden olur. Bu dengenin sürdürülebilmesi için hidrojenin durmaksızın tüketilmesi gerekir, ta ki içe doğru çekici gravitasyonel kuvvetlerin dışa doğru itici kuvvetlere galebe çaldığı ve sistemin çöktüğü bir noktaya dek – yani aslında ani bir niteliksel dönüşüme uğradığı noktaya dek. Ancak büyüme sürecinin bu tekyönlü doğrultusu daima görelidir, gelişimin çeşitli evrelerinde bir ya da birden fazla noktada süreç tersine dönebilir. Mesela, güneşin oluşumu sürecinde, termonükleer yanma sürecinin başlayabilmesi için yeterli miktardaki ilk- sel hidrojen birikiminin temininde gravitasyonel kuvvetlerin etkili olduğu düşünülmektedir. Benzer şekilde, sermaye birikimi kapitalist devlete, kapitalist üretim ilişkilerini bu ilişkilere direnen işçiler karşısında muhafaza edecek iktidarı için maddi temeli sağlar. Sermaye biriktikçe, işçi sınıfının görece gücü de değişime uğrar ve tarihsel gelişimin iniş çıkışlarına, çelişkilerin görece ağırlıklarındaki ufak tefek oynamalara rağmen nihayetinde üretim ilişkilerinde değişim yapabilecek bir raddeye ulaşır. Sistemin gelişme tarzından köken alan niceliksel değişimlerin yasalarca idare olunan eğilimleri bütün bu ufak tefek oynamaların üzerine ilave olur. Bütün bu değişiklikler sistemin niteliksel bakımdan dönüşümüyle sonuçlanır.

Diğer bir durumda, ikincil bir çelişki niceliksel büyümesini sürdürerek birincil çelişkiyle çatışma noktasına gelir. Bu durumda sistemin gelişimi

yeni bir karşıtlar çiftinin niceliksel gelişimine bağlı olacaktır. Örneğin, feodal sistemde birincil çelişki feodal bey ve serf arasındaydı. Ama feodal düzenin sonunu getiren, serflerin Avrupa çapında sahip oldukları sayısal üstünlük değil, o sıralar büyümekte olan ve sonunda feodal sektörle sınıf çatışmasına girecek olan kapitalist sektör oldu.

Burjuvazinin kendi liderliği altında işçi sınıfı ve feodal köylülükle ittifak kurmasıyla, antifeodal kuvvetlerin gücü feodalizme karşı muzaffer devrimler gerçekleştirmelerine olanak tanıyacak raddede arttı. Kimyasal moleküllerin oluşum sürecinde birincil karşıtlık elektronların negatif yüküyle, çekirdeğin pozitif yükü arasında kuantum-mekaniksel yasalarca dolayımlanan karşıtlıktır. Hareketli elektriksel yükler manyetik alanlar oluşturur, ama manyetik alanlar da daha hafif molekül ve atomların yapısını belirler. Giderek daha karmaşık atomlara ulaştıkça, atomlardaki bazı elektron konfigürasyonlarının ortaya çıkardığı manyetik etkileşimler, atomlardan moleküler yapılar oluşmasında tayin edici olacak denli kuvvetli hale gelir. Başka deyişle, karşıt elektriksel yükler arasındaki etkileşimler karşıt manyetik kutuplar arasındaki etkileşimlere dönüşür. Bunların da önemleri o derece artabilir ki, sonunda moleküler sistemin tüm davranışına egemen olabilirler.

Dönüşüm

Büyüme süreçlerindeki niceliksel değişimler nihayetinde niteliksel değişimlere yol açarlar. Aslında her niceliksel değişim niteliksel değişime yol açabilme kudretindedir. Mesela, kafi derecede hassas bir detektöre sahip bir kontrol sistemi düşünelim. Bu sistem, her bir keyfi niceliksel değişimde bütün sistemin niteliğini değiştirecek bir olaylar serisini tetikleyecek şekilde ayarlanabilir. Her niteliksel değişim önceki durumun inkârıdır (*negation*) – yani, daha önce mevcut olan artık yoktur. Ama arı anlamıyla kaos ile karşı karşıya değilsek, eski ve yeni durumlar arasında bir bağlantı muhafaza ediliyor olmalıdır. Başka deyişle, eski ve yeni bir süreklilik zincirinde birleşmiş olmalıdır. Bu takdirde dönüşmüş bir sistemden söz ederiz, yani bütünlük düzeyi belli ölçülerde korunmuş, ancak niteliği inkâr edilmiş bir sistemden. Hegel bu diyalektik inkâr sürecini tarif için *aufheben* terimini kullanmıştı. İngilizce’de bu terimi genellikle *sublate* (aşma) kelimesi ile karşılıyoruz; bu kelimenin Latince kökeni aynen Al-mancasında olduğu gibi hem yukarı kaldırmak, hem de götürmek, fesh

etmek anlamlarını işaret eder. O halde her niteliksel değişim aşma vasfını haizdir. Ancak inkârın karakteri elbette durumdan duruma değişebilir. Gazın moleküler bir sistem olduğu düzeyden termodinamik düzeye ilerledikçe, ayrıksı bir yapıdan sürekliliği olan bir ortama ilerlemiş oluruz. Bu geçişe neden olan fiziksel süreçler elbette fiziğin asıl konusunu oluşturur.

Kapitalizmden sosyalizme geçişle, o zamana dek burjuvazinin işçi sınıfı üzerindeki hakimiyeti, işçi sınıfının burjuvazi üzerindeki hakimiyeti tarafından inkâra uğratılır. Hükmetme ve hükmedilme ilişkileri yerlerini işbirliği ve karşılık yardımı bırakır ki, bu da kendi karşıtına inkâr edilmenin bir örneğidir. Ancak feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde hükmetme ve hükmedilme ilişkileri varlıklarını korur, zira burada sömürücü üretim ilişkilerinin bir çeşidinden diğerine geçiş sözkonusudur. Bir sistemin ileriye dönük gelişimini tayin eden her zaman birincil çelişkiyle ilişkili niceliksel değişimler değildir. Yeni çelişkiler ortaya çıkabilir ve önemleri, tıpkı feodalizmden kapitalizme geçiş süreciyle ilişkili olarak sözünü ettiğim gibi, giderek artabilir. Bir adım ötede, artık birincil çelişkinin kimliği değişir – tıpkı daha önceleri bey ve serf arasında mevcut çelişkinin yerini kapitalist üretim tarzı ile feodal üretim tarzı arasındaki çelişkiye terk etmesi gibi. Eski çelişki sosyoekonomik formasyonun hem tanımı hem de düpedüz varlığı için önemli olmaya devam edebilir, ancak artık gelecekteki niteliksel değişimlerin doğasını belirleyecek olan bu çelişki değildir. İşte bu nedenle, gelişimin spiral niteliği, inkârın inkârı yasasının doğrudan sonucu olarak görülemez. İnkârın inkârı, daha önce meydana çıkmış niteliklerin her zaman daha üst bir düzeyde yeniden belirmesine yol açmak zorunda değildir.

İlkel komünal toplumlardaki sömürücü olmayan üretim ilişkileri sömürücü üretim ilişkilerince hakikaten inkâra uğratılmıştır. Sosyalizme geçişle beraber sömürücü olmayan ilişkiler daha üst bir düzeyde tekrar ortaya çıkar. Burada spiral gelişimden bahsedebiliriz. Ama bu sömürücü ilişkilerin de ileride tekrar ortaya çıkmaya yazgılı olduğu anlamına gelmez. Sömürü ilişkilerinin yüksek bir teknolojik gelişim düzeyinde ortadan kalkması, özel mülkiyet kurumunun ortadan kalkması için gerekli temeli sağlar. İnsanlar arasındaki ilişkiler yeni biçimler almaya devam etseler de, bu biçimler artık mülkiyet ilişkilerini içermeyecektir. Daha önceki niteliklerin tekrar tekrar belirmesi gerektiği genel bir felsefi ilkeymiş gibi dile getirilemez. Böyle tezahürlerin vuku bulup bulmadığını her bilim kendi dairesinde incelemelidir. Marx kapitalizmden sosyalizme geçiş sürecini

inceler ve ulaştığı sonuçları *Kapital*'de özetlerken tam da bunu yapmaktaydı: “Üretim araçlarının merkezileşmesi ve emeğin toplumsallaşması, sonunda, bunların kapitalist kabuklarıyla uyuşamadıkları bir noktaya ulaşır. Kabuk parçalanır. ... Mülksüzleştirilenler mülksüzleştirilir.

“Kapitalist üretim tarzının ürünü olan kapitalist mülk edinme tarzı ve dolaşısıyla kapitalist özel mülkiyet, bireyin kendi emeğine dayalı özel mülkiyetin ilk olumsuzlanmasıdır. Ne var ki, kapitalist üretim, bir doğa yasasının şaşmaz zorunluluğu ile, kendi olumsuzlanmasını doğurur. Bu, olumsuzlanmanın olumsuzlanmasıdır.”¹³

İnkârların birbirini izlemesine bir diğer örnek olarak, bir gazın önce sıvı, ardından katı safhaya ulaşmasıya dek soğutulmasını alalım. İlk aşamada (ya da gaz fazında) tekil moleküller birbirleriyle arada bir çarpışmak haricinde birbirlerinden bağımsız hareket edeceklerdir; ancak çarpışmaların sonuçları bütün molekülleri etkiler, çünkü toplam enerji bilindik bazı istatistik yasaları uyarınca tüm moleküllere belli ölçülerde dağılacaktır. Sıvı safhada, sistemin fiziksel davranışını tayin eden komşu moleküller arasındaki etkileşimin düzeyidir; yani moleküllerin gaz safhasındaki göreceli bağımsızlıkları inkâr edilmiştir. Ancak moleküllerin komşularıyla uzamsal olarak ilişkilene seçenekleri sınırlanmış değildir; komşular durmaksızın birbirleriyle yer değiştirir. Katı safhadaysa sistemin genel davranışını tayin eden hâlâ büyük ölçüde komşu moleküller arası etkileşimlerdir belki, ancak her molekülün komşu moleküllere kıyasla sahip olduğu göreceli serbestlik burada inkâr edilmiş ve birbirine komşu moleküller arası sabit ilişkiler onun yerini almıştır. Bu örnekte spiral gelişimden söz etmek yerinde olmaz. Peki, o zaman spiral gelişim kavramının inkârın inkârı yasasıyla ilişkisi nedir? Spiral gelişim kavramı bir sistemin gelişim sürecindeki birincil çelişki de dahil kimi temel niteliklerin ileride yeniden ortaya çıkabileceklerinin altını çizmenin bir yoludur; sözkonusu olan döngüsel bir süreç değil, sistemin tanımlayıcı özelliklerinin niteliksel olarak farklı bir düzeyde yeniden ortaya çıktıkları ilerleyici bir gelişim sürecidir. İnkârın inkârı yasası ise doğrusal, ilerleyici gelişimi tanımlar. Spiral gelişimin belirttiği kimi süreçler mevcut olabilirse de, bu gelişim türünün evrensel geçerliliği olduğundan söz edilemez; o nedenle de bir yasa olarak kabul edilmemelidir.

13 **Marx, Karl**, *Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi*, C. I, çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, İstanbul, Yordam Kitap, s. 729.

Niteliksel değişim süreçlerinin bütün sistem için küçük ya da büyük sonuçları olabilir. Öyle bir niteliksel değişim olur ki, bütün sistemin yeniden tanımlanması gerekir. Düzlükteki jeolojik bir oluşum giderek büyüyebilir ve mesela, bir dağ silsilesi oluşturabilir. Başka bir jeolojik oluşumsa önce büyüyebilir; ardındansa yağmur ve rüzgarın etkisi altında çeşitli aşınma süreçlerinden geçerek kelimenin tam anlamıyla yok olabilir. Bu süreçlerin her ikisi de diyalektik inkâra örnektir. Ama ikinci örnekte gelişimin hangi doğrultuda devam edeceği takip edilmek isteniyorsa, sistemin sınırlarını yeniden tanımlamak yerinde olur. Aşınmaya uğramış oluşumun bir kısmı dereyatağında tortuya, bir diğer kısmı çölde kuma dönüşmüş ve bunlar da kendi hesaplarına yeni jeolojik sistemlere dahil olmuş olabilirler. Proton ve anti-proton, protonium adlı atom-benzeri bir sistem oluşturur. Ama bu sistem, proton ve elektron tarafından oluşturulan hidrojen atomu gibi kararlı olmak bir yana, çok ama çok kısa ömürlüdür; saniyenin fraksiyonları kadar bir süre içinde proton ve antiproton birbirlerini yok ederler; yokolmanın ürünleri de dört bir yana dağılır. Bu süreçte enerjinin korunumu kanunu ihlâl edilmiyor bile olsa; yani yokolma anındaki enerji, yokolma sonrasındaki enerjiye eşit bile olsa, eğer yokolmanın ürünleri başka sistemlere içerilmiş durumdaysa artık sistemden söz etmenin anlamı yoktur. Tarih, ulus-devletlerin ve halkların başka devletlerin içinde eriyerek kaybolduğu ya da tekil devletlerin her biri ayrı yollar izleyecek iki ya da daha fazla devlete bölündüğü pek çok örnekle doludur.

Sosyal alana ilişkin Marksist yazında antagonist ve antagonist olmayan çelişki terimlerine sıkça rast gelinir. Kapitalistlerle işçiler arasındaki çelişki antagonist bir çelişki olarak tanımlanır, zira bu çelişkinin çözümü kapitalist üretim ilişkilerinin yıkılmasından ve kapitalistlerin bir sınıf olarak ortadan kaldırılmasından geçmektedir. Köylüler ve işçiler arasındaki çelişki ise antagonist olmayan bir çelişki olarak tanımlanır, zira burada çelişkinin çözümü köylülüğün bir sınıf olarak ortadan kaldırılmasından değil; işçiler ve köylüler arasında oluşturulacak sınıfsal bir ittifaktan geçmektedir. Köylülükteki haliyle özel mülkiyet, aşama aşama (bu aşamalar ülkeden ülkeye değişebilir) kooperatifler ya da devlet çiftliklerine varacak bir süreçte tüm toplumun mülkiyeti haline dönüştürülür. Sosyal alanda antagonist ve antagonist olmayan çelişkiler arasında yapılan ayırım, sosyal politikaların şekillendirilmesinde kılavuz işlevi görebilir.

Bu kavramları fiziksel dünyada uygulamaya koymak insana çekici gözükür, böylece mesela bir elektronun negatif yüküyle protonun pozitif

yükü arasındaki ilişki antagonist olmayan çelişkinin bir örneği olarak tanımlanmaya kalkışılabilir; zira bu ikili kimyasal atomları oluştur; ama protonla antiproton arasındaki çelişkinin antagonist bir çelişki olduğu söylenecektir, zira bu ikisinin bir araya gelmesi her birinin yok olmasıyla (yani her ikisinin de olduklarından tamamıyla farklı bir şeye dönüşmesiyle) sonuçlanır. Bu ayrım bilimsel bilgimize en ufak bir şey eklemeyiz; üstelik ancak önceden edinilmiş bilgiler temelinde mümkündür. Aynı şekilde, kimi biyolojik türler arasındaki ilişkinin antagonist olup olmadığının epistemolojik değeri yoktur. Parazitik ve sembiyotik ilişkiler bu terimleri kendilerine uygulamak konusunda hayli davetkârdır. Her iki ilişki türü arasındaki fark biyolojinin kendi terimleri tarafından antagonist ve antagonist olmayan ikilisinden çok daha açık ve incelikli biçimde tanımlanabilir. O halde çelişkilerin antagonist olan ve olmayan şeklinde tanımlanması hiç de genel felsefî düzeye özgü bir ayrım değil, özel bir bilimin özel bir ayrımıdır.

Dönüşüm üzerine tartışmamız sonucunda, kimisi sistemin gelişimine ancak ihmal edilebilir derecede etkide bulunabilecek; kimisi ise doğrudan sistemin yapısını belirleyecek, hatta düpedüz sistemin yeniden tanımlanması gereğini zorlayacak hayli geniş bir niteliksel değişimler yelpazesıyla uğraşmakta olduğumuzu görüyoruz. Kharin bu değişimleri üç grup altında ele almayı önermişti: aşma, dönüşüm ve tahrip edici inkâr¹⁴. Yukarıdaki tartışmamızda tüm diyalektik inkâr süreçlerinin aşma olarak tanımlanması gerektiğine ilişkin tanıtılar sunduk. Yine de, Kharin'in çabasını takip ederek niteliksel değişimlerin daha yetkin bir sınıflamasını geliştirmeye çalışmak daha faydalı olabilirdi.

Diyalektik materyalizmin, yöntembilimsel bir araç olarak her bir bilim için sahip olduğu değer yalnızca bilimsel bir kuramın şekillendirilmesi için elverişli bir felsefî çerçeve sunması değil, araştırmacıyı ne tür süreçlerle karşı karşıya olduğu konusunda kendisine soru sormaya teşvik etmesindedir. Bu sorulara her bir özel alanda, o alanın olanca bilgisi ışığında kendi özel biçimleri verilmelidir. Niteliksel değişim süreçlerinin felsefî bakımdan tanımlanması işte o zaman bilimsel araştırmanın uzun ve ayrıntılı sürecinin hem başlangıç aşamasını, hem de önemli bir aşamasını teşkil edecektir.

14 Kharin, Yu.A. (1981). *Fundamentals of dialectics*. Moskova: Progress Publishers.

Diyalektik-Materyalist rasyonalite¹

Jindşich Zeleny²

Bu makalede diyalektik - materyalist bilimsel rasyonalite tipi üzerine bazı saptamalar yapmak istiyorum.³

Öncelikle “bilimsel rasyonalite tipi” derken ne kastettiğimi açıklamak isterim.

Her çağ için geçerli olduğu üzere içinde bulunduğumuz çağda da, gerek kuramsal, gerekse de gündelik düşünceler aslen tarihin ürünleridir; yani sadece birbirlerine ve dile değil, insan emeği ve yaşamının tarihsel olarak

1 **Zeleny Jindşich**. “On the Dialectico-Materialist Type of Rationality”. *Philosophie et Culture: Actes du XVIIe Congres Mondial de Philosophie / Philosophy and Culture: Proceedings of the XVIIth World Congress of Philosophy*, derleyen: Venant Cauchy (Montreal: Editions Montmorency, 1988), C. 2, s. 958-962.

2 **Jindşich Zeleny** (1922-1997), Çekoslovak Bilimler Akademisi Üyeliği de yapmış, Marksist bir Çek felsefecisidir. Yapıtlarından sadece *The Logic of Marx*. Oxford: Blackwell, (1980) İngilizceye çevrilmiştir. Bu makale <http://www.autodidactproject.org/other/zeleny1.html> adresinden alınmıştır.

3 Burada takdim ettiğim fikirler *The Logic of Marx*. Oxford: Blackwell, (1980) isimli kitabımdaki analizin daha genel bir düzeyde devamı olarak görülebilir.

değişegelen biçimlerine de ilintilenmişlerdir. İnsanın bilişsel düşünce sürecinden ve bilinçli eyleminden soyutlanmış bir terim olan “rasyonalite”nin, düşüncenin mantıksal ve varlıkbilimsel temellerini kapsamı beklenir. Yani kuramsal düşünceye de (mesela bilimsel), gündelik sıradan düşüncelere de tatbik edilebilir olmalıdır. Kuramsal ya da gündelik, her türlü düşüncenin gelişimine şu ya da bu ölçüde değişikliklerin eşlik edeceği açık olsa da; belli başlı tarihsel rasyonalite tiplerini ayırıştırabileceğimiz kanısındayım. Rasyonalite tipleri şu gibi kriterlere göre tanımlanabilir: Hangi kategori ve düşünce biçimleri ele alınmakta? Kuramla pratik arasındaki, ya da betimleyici ve değerlendirci önermeler arasındaki ilişki nasıl kavramsallaştırılmış? Demek ki, farklı rasyonalite tipleri aynı mantıksal ve varlıkbilimsel sorunları açık ya da örtük kimi farklılıklarla ele alabilirler. Bu mantıksal ve varlıkbilimsel sorunları kabaca şu alt başlıklar etrafında sınıflayabiliriz: 1) Kategorilere ilişkin kuramlar; 2) Kestirime (*prediction*) ilişkin kuramlar; 3) Uslamlama ve rasyonel tanıtlama yordamları, ya da ilhamını Hegel ve Frege’den alan bir adlandırmayla, “*Forminhalte der Gedankengefüge*”; 4) Hakikat problemi; yani mantıksal olanla tarihsel olan arasındaki ilişki, ya da sosyal praksis biçimleriyle düşünce biçimleri arasındaki ilişki; ya da dolaysız düşünce biçimleriyle, dolayımlanmış, yani o esnadaki insani praksisin dolayımından geçmiş düşünce biçimleri arasındaki ilişki gibi en temel mantıksal ve varlıkbilimsel sorular.

Tarihsel rasyonalite tipleri arasındaki ayırım ne mutlaktır, ne görelidir, ne de süreksizdir. Tarihsel rasyonalite tipleri arasında sadece farklılık ve ayrımlar değil, pek çok önemli ortaklık da bulunur.

Salt bilimsel rasyonalite açısından ele alırsak, kültürel geleneğimiz içinde en az üç “güzide”⁴ rasyonalite tipini ayırt edebiliriz – Aristotelyen, Kartezyen ve Marksist-Leninist (diyalektik-materyalist) rasyonalite tipleri. Ancak bu hiçbir şekilde sadece üç adet temel rasyonalite tipinin bulunduğu ya da bütün bilimsel ve kuramsal kültür tarihinin bu tipler tarafından kapsanabileceği anlamına gelmez. Olsa olsa, bilimsel düşüncenin mantıksal ve varlıkbilimsel temellerinde günümüzde yaşanmakta olan değişimlere ilişkin içgörümüzü artırmak için gerekli karşılaştırma malzemesini sunmak bakımından, önerdiğimiz üç güzide bilimsel rasyonalite tipinin faydalı ve ufuk açıcı gözüktüğü anlamına gelir.

4 Güzide deyimini diğerlerinden daha uzun bir zaman diliminde, daha etkin olan anlamında kullanıyorum.

Şimdi, bilimsel rasyonalitenin Kartezyen ve modern diyalektik-materyalist tipleri arasındaki temel farklara odaklanırsak, şunu işaret etmekle başlayabiliriz: düşünce ve varlık biçimlerinin tarihselleştirilmesi diyalektik materyalist bilimsel rasyonalite için temel ayırt edici unsurdur. Kartezyen düşünce tarihsellikten uzak bir tekniktir; diyalektik-materyalist düşünce ise tarihsel ve pratiktir. Ancak “tarihselleştirme” gibi genel düzeydeki özellikler, eğer özgülleştirilmez ve yeni sıfatlarla donatılmazlarsa, çok da fazla şey söylemezler. O zaman, gelin bunu deneyelim – yani Kartezyen çerçevenin diyalektik-materyalist eleştirisiyle, yirminci yüzyılda hayli yaygınlaşmış diğer bazı eleştirilerini kıyaslayalım.

Bu konuda söylenebilecek en önemli şey belki de şudur: düşüncenin pratik temelleri ve varlık ve düşünce biçimleri diyalektik-materyalist rasyonalite içinde tarihselleştirildiği takdirde, bilişsel düşüncenin nesnelliğine halel gelmez. Aksine, bilişsel düşünce Kartezyen çerçevenin sunabileceğinden çok daha derin bir nesnellik kazanmış olur.⁵

Burası, Kartezyen çerçeveye Heidegger tarafından getirilen eleştiriyle diyalektik-materyalist eleştirinin birbirlerinden ayrıldığı noktadır. Heidegger’e göre 17. yüzyıldan itibaren makine alanında teknolojik uygulamalar eşliğinde gelişen bütün bilimsel düşünce aslında Kartezyen metafizik temelinde ve onun sınırları içinde yol almıştır. Nesnel bilimsel düşüncenin daima yabancılaştırıcı ve şeyleştirici olduğu varsayıldığından, modern insan ne denli nesnel bilimsel düşünceyle yoğrulmuşsa, kendisini de dünyada o denli evsiz barksız hissedecektir. Böylelikle, Heidegger’e göre yabancılaşma ve evsiz barksızlıktan kaçabilmek ancak bilimsel ve nesnel düşünceyi terk edip “farklı” ve “ileri” olduğu söylenen bir düşünce biçimine geçmekle mümkündür ki, bu da biçim olarak olsun, içerik olarak olsun; dünyanın Yer, Gök, Tanrılar ve Ölümlüler şeklindeki birbirinden ayrılmaz dörtlü tarafından paylaşıldığı varoluşsal ve mistik bir tür düşüncedir.⁶

Görülüyor ki, Heidegger özneye nesneyi ya da varlıkla düşünceyi soyut biçimde birbirlerinden ayırmak suretiyle, öznelcilik ve nesnelcilik arasında kendi kendini besleyen bir kutupsallık vaz eden tüm teorik düşüncelere taarruz etmektedir.

“Avrupa biliminin bunalımı”nın yegane kaynağı olarak fizikalist nes-

5 Lenin *Felsefe Defterleri*’nde “nesnel muamele”yi diyalektiğin unsurları arasında ilk sırada anar.

Lenin V. I. *Philosophical Notebooks*, vol. 29, 202, Russian Edition.

6 Heidegger M. “Das Ding”, in *Vortraege und Aufsätze*, Pfullingen, 1954.

nelciliği gören Husserl ile kıyaslandığında, Heidegger için vaziyet daha karmaşıktır: “Burada öznelcilik ve nesnelciliğin karşılıklı bağlantıları ve birbirleri üzerindeki etkileri temel önemdedir”.⁷

Kartezyen çerçevenin Marksist eleştirisi, özne ile nesnenin dolaysız ve soyut karşıtlığında, yani öznelcilik ve nesnelcilik arasındaki bir kutuplaşmada takılı kaldığı takdirde, düşüncenin beklentilerimizi yerine getiremeyeceği hususunda Heidegger’le hemfikirdir – soyut teknolojik düşüncenin pek çok teknolojik uygulama alanındaki fiili ve potansiyel bütün başarılarına rağmen. Ama Heidegger nesnel ve bilimsel tutumu bir yana bırakarak gerici bir çözüm önerir, diyalektik materyalist eleştiriyse fizikalist nesnelciliği tam da yeterince nesnel olmadığı için bir yana bırakır ve düşüncenin nesnellliğini derinleştirmeye çabalar.

Çekirdeğini materyalist diyalektiğin teşkil ettiği düşünce biçimi, kendisinden önceki yaklaşımlardan daha nesneldir, zira bütün varlıkların aslen süreçsel nitelikte olduğu kavrayışıyla, insanın ve düşüncesinin pratik temellerini bir araya getirir. Bilimsel ve nesnel yeni düşünce biçiminin gövermesi için bunların her ikisi de vazgeçilmez önemdedir. Bu düşünce biçiminde gerçekliğin aslında ne olduğu sorusu daha zengin ve derinlikli bir hal kazanır; zira burada sadece doğanın nesnel hareketi niteliksel değişkenlik ve gelişimi içinde görülmekle kalmaz, nesne ve öznenin birlik oluşturma sürecinin doğrudan kendisi kuramsal düşünmenin hedefi haline gelir. Dikkatini insanın değişen dünyasıyla doğrudan kendisinin değişmesi arasındaki çakışmaya yöneltmek bu yeni düşünce biçiminin temel bir özelliğidir.⁸

Yeni düşünce biçimi, insanların kendi oyunlarının hem yazarı hem de oyuncusu olduğunu ve bütün bilişsel düşüncenin aslında yaşam pratiğinin bir parçasını teşkil ettiğini kavramakla nesnelci eğilimlerin üstesinden gelir. Yeni düşünce biçimi, her tür öznelci eğilimi de temelden eleştirir; bunların her biri nesnel ve doğru düşüncenin, yani doğada ve toplumda olup bitenlerin hakiki doğasının – giderek artan ölçüde - kavranabilirliğini yadsırlar. Öznelcilik, insanın kendi hakiki kurtuluşuna doğru yürüşünü köstekler, çünkü çeşitli yanılsamalara meydan vererek insanın entelektüel ve pratik bakımdan kendi kendisini belirleyebilme yetisinde çarpıtmalara neden olur; böylelikle de insanı, doğal ve sosyal gerçeklikteki henüz bilin-

7 Heidegger M. *Holzwege*, 4. basım, Frankfurt: 1963, 81.

8 Kolaylık olsun diye bundan sonrasında “çekirdeğini materyalist diyalektiğin teşkil ettiği düşünce biçimi” yerine sadece “yeni düşünce biçimi” ya da “yeni düşünce” denilecek.

meyen nesnel etmenlere üstesinden gelemeyeceği düzeyde bağımlı kılmış olur.

Yeni düşünce biçimi geliştirilmeye açıktır. Olup bitmekte olanın entelektüel düzeyde yeniden-üretiminin (ve bir ölçüde ön-üretiminin) bitmesi ya da tamamlanması sözkonusu olamaz; tıpkı gerçeklik gibi, o da gelişmeye mahkumdur. Diyalektik materyalist determinizm kavrayışı, mutlaklaştırılmış haldeki mekanist determinizmi (Laplace tipi) terk etmekle kalmaz; salt şu ana dek keşfedilmiş belirlenim biçimlerine saplanıp kalmamamızı, bir kez deneylerle ispatlandılar mıydı, yeni ve henüz bilinmedik bağlantı ve değişim biçimlerini kabul ederek onlar hakkında bilgilenmeye açık hale gelmemizi de temin eder.⁹

Yeni düşünce biçimine giden yol mantıksal ve varlıkbilimsel biçimlerin tarihselleştirilmesi tarafından döşendi; önceden sabit kutuplar arasında düşünüldüyorken, artık kutupsal antagonizma ve karşıtlıkların yalnızca göreliliği olduğu ve bütün o esnemezlik tahayyülleriyle mutlak karşıtlık varsayımlarının doğa ve topluma kendi zihinlerimiz tarafından iliştilendirildiğinin farkında olunarak düşünölmeye başlandı. İşte bu yüzden de karşıtları esnek kılmak, yani onları diyalektik bakımdan görelileştirmek yeni düşünce biçiminin önkoşullarından biridir. Sözelimi “ölmek” nedir gibi bir soruya tarihselleştirilmiş bir yanıt verebilmek için, hem “şey”, “öz” gibi kategoriler, hem de bunlara eşlik eden diğer kategoriler, nihayetinde kendi kendisinin üretimi anlamına gelen bir sürecin çeşitli yanlarını ifade edebilecek şekilde yeniden düzenlenmelidir. Benzer şekilde, kimi kestirim ve rasyonel tanıtlama biçimlerinin yanında kanıt ve açıklama kavramları da değiştiğinden onlar da yeniden düzenlenmeden payına düşeni almalıdır.¹⁰

Yeni düşünce biçimi bir bakıma, Aristoteles’deki [...] ve [...]’¹¹ kavramlarındansa modern matematiksel doğabilimlerinin başlangıcında bulunan “şey” kavramına daha yakındır. Descartes ve Newton için doğal *ens* ya da doğal şey gövdeyle tanımlandığından atalet kanununun konusuydu. Bu meseleye ilişkin Descartes ve Newton’un görüşleri arasındaki farklar

9 Kendi alanlarında mükemmel denilebilecek biliminsanlarının “değişimi ne denli kısıtlı bir biçimde kavradıklarını” ele veren felsefî görüşlerine dair bkz. V. I. **Lenin**’in yorumları: *Works*, Vol. 38. Czech edition, 269.

10 Daha ayrıntılı tartışma için bkz. **Zeleny J.** “*Studien über Dialektik*”, in *Acta Universitatis Carolinae, Monographia LVII*, Praha: 1975.

11 Her iki köşeli parantez içindeki Elen alfabesiyle yazılı kelimelere makalenin kendisinde de yer verilmemiştir (ç.n)

– Descartes’a göre yerçekimi doğal şeylerin nesnel bir niteliği değildir - burada çok önemli olmasa gerek; zira bunlar nihayetinde aynı bir temel tarihsel rasyonalite tipi içindeki farklardır. Burada asıl ilginç olan doğal şeylerden özdevinim [özellikliğini] ayıklama ¹² ya da özdevinimi düzgün bir çizgi üzerinde hep aynı doğrultudaki *motus localise* (yerdeğiştirme hareketine) indirgeme gayretidir. Yeni düşünce biçimi şeyleri süreçler, hareketi ise niteliksel değişim olarak kavradığı için bir anlamda Aristoculuğa bir dönüş gibi gözüktür. Ama diyalektik materyalist rasyonalite tipi tarihsel ve pratik olmakla, salt gözlemci ve teknoloji yoksunu Aristoculuğa fersah fersah uzaktır elbette. Yeni düşünce biçiminin doğrudan modern bilimin gelişiminin bir sonucu olarak – teorik biçime kavuşmuş şekilde – meydana çıkabilmesi Galile sonrası yüzyılların entelektüel verimi olmaksızın düşünülemez; zira aslında bu entelektüel verimin eleştirel biçimde sürdürülmesi anlamına gelir. Gerçekliği dönüştürmek için ona deneysel olarak yakınsama geleneğini hem sürdürür hem de yeniden biçimlendirir.

Tarihsel rasyonalite tiplerinin önemini abartmamakta ve lazım gelen yerde süresizliği vurgularken sürekliliği gözden kaçırmamakta fayda var. Diyalektik-materyalist tipte rasyonalitenin Aristotelien ve Kartezyen tip-tekilerle ilişkisi bir yandan tarihsel planda inkarın inkarıdır, yani eleştirel biçimde aşılmasıdır, bir yandan da her ikisinin entelektüel ürünlerinin yine eleştirel biçimde sürdürülmesidir.

Diyalektik materyalist rasyonalite tipinin en önemli özelliklerinden biri, - yukarıda dile getirilen çifte tarihselleştirmenin sağladığı derinlemesine nesnellik nedeniyle - insanoğluna dünyayı kendi evi olarak kavrama fırsatı vererek rasyonaliteyi ahlakla bir araya getirmesidir. Bu meseleyi etraflıca ele almaksa, maalesef bu sunuma ayrılan süreyi aşmayı gerektirir.

12 Burada o sıralar yükseliş halindeki modern matematiksel doğabiliminin temelini teşkil eden Kartezyen ve Newton’cu hareket ve doğal şey kavramlarını kastediyoruz. Descartes ve Newton’un orijinal çalışmalarında kendi dönemlerinde kabul edilmiş ve verili gözüyle bakılan kavramların ötesine geçme çabasının tohumları bulunabilir, mesela bkz. Descartes’ın *Principia philosophiae*, (Üçüncü bölüm) ve Newton’un *Optik* (Sorgu 30) yapıtları.

Plehanov'un Marksizmi, Lenin'in diyalektiği

Güncel bir tartışma¹

Savas Mihail-Matsas²

Geleceğe dönüş

1. Dünya-tarihsel çaptaki bir afet daima yerleşik kesinlikleri sarsar ve ortaya çıkan yeni gerçeklik açık seçik bir doğrultu kazanasıya dek muazzam bir bulanıklığa sebep olur. Sovyetler Birliği'nin 1991'de çökmesi de

1 Bu bildiri, *Rusya Milli Kütüphanesi* ve *Plehanov Evi* tarafından, Plehanov'un doğumunun 150. yılı vesilesiyle Leningrad'da düzenlenen "G. V. Plehanov'un teorik mirası ve günümüz dünyası" başlıklı uluslararası bilimsel konferansta sunulmuştur. Bu makale <http://www.eek.gr/default.asp?pid=6&id=198> adresinden alınmıştır.

2 Savvas Mihail-Matsas, on parmağında on marifet olan bir Yunan Marksistidir. Eğitimi bakımından tıp doktorudur. Teorik çalışmasında en çok yoğunlaştığı alan felsefedir. Sanat eleştirmenidir. Sabertaycılık hakkında kitabı vardır. Dünya ekonomik krizini bir Marksist iktisatçı ustalığıyla analiz eder. Aynı zamanda, bütün hayatı boyunca örgütsel devrimci mücadele içinde olmuştur. Yunanistan'ın *Ergatiko Epanastatiko Komma* (EEK-Devrimci İşçi Partisi) adlı Trotskist komünist partisinin genel sekreteridir. Geçmişte EEK, Dördüncü Enternasyonal Uluslararası Komitesi'nin üyesi iken Mihail-Matsas Uluslararası Komite'nin de sekreteri idi. EEK 1989'da Uluslararası Komite'den kopmuştur. Günümüzde Dördüncü Enternasyonal'in Yeniden Kuruluş Koordinasyonu'nun Yunanistan seksiyonudur. Mihail-Matsas bu örgütün Uluslararası Sekretarya'sının da üyesidir.

sadece Sosyalizm'in farklı türdeki destekçilerinin on yıllardır devam eden kabullerini değil, görünüşte “zafer” elde etmiş kapitalist cephenin kabullerini de sildi süpürdü.

Soğuk savaş dönemine ait eski kesinlikler ortadan kalktı, ama yeni ortaya çıkanların da ömrü fazla uzun olmadı: ebediyete dek barış vaad eden küreselleşmiş liberal kapitalizmin nihai zaferinin tez elden ilan edilmesi sonrası başlatılan kutlamalar, yerlerini kısa sürede bir yandan Balkanlar'dan Afganistan ve Irak'a dek sürekli savaşılar; bir yandan da Ortadoğu'dan Latin Amerika'ya, Seattle'dan Cenova'ya, Buenos Aires'den Paris'e yeni halk isyanlarının oluşturduğu, her an infilak etmeye hazır yeni bir döneme bıraktı.

1989'da şen şakrak “tarihin sonu”nun kapitalizme vardığı kehanetinde bulunan Francis Fukuyama'nın kendisi bile, bugün, yani 2006'da, herkesin gözü önünde Beyaz Saray ve Pentagon'daki yeni-muhafazakar dostlarından koparak, onları, Amerika'yı küresel düzeyde “terörle savaş” adı verilmiş emperyalist bir çılgınlık tarafından otuz sene öncesi Vietnam'ından bile beter, uluslararası çapta politik ve askeri bir felakete sürüklüyor olmakla itham ediyor.

1991'in hakim teranesi, Birinci Dünya Savaşı ve Ekim Devrimi tarafından açılan savaş ve devrimler çağının artık maziye ait olduğuydu. Bugün, Irak, Afganistan ve Lübnan savaşlarından ve bu savaşlarda halk direnişçilerinin işgalcilere indirdiği darbelerin, Latin Amerika'daki devrimci yükselişin, Avrupa'nın merkezi ülkelerinde ve hatta Amerika'da ortaya çıkmış kitle hareketlerinin ardından kim bu iddiayı aynı kendinden eminlikle tekrarlayabilir ki?

SSCB'nin çöküşünü ideolojik gericiliğin, kuşkuculuğun, boşvermişçi konformizmin ve emperyalist barbarlığa düzülen “demokratik” ve “insani” methiyelerin oluşturduğu bir saldırı dalgası izledi. Ancak bir yandan kapitalist küreselleşmenin dünya ölçeğindeki sistemik krizi derinleşip, diğer yandan ezilenlerin sosyal mücadele ve direnişleri bu baskı, sömürü, aşağılama ve dışlama dünyasını reddetme raddesine vardıkça, yeni bir özgürleşme tasarımına duyulan ihtiyaç da büyümekte.

Marx'ın dediği gibi, insanın evrensel çapta özgürleşmesinin şii gelecekten gelir, ama geleceğin kendisi, tarihi unutmak pahasına ya da Ezilenlerin Geleneğini (W.Benjamin) bir savaş mükafatı gibi ezenlere hediye etmekle getirilemez. Bugünün efendilerince mülk edinilip idare edilen geçmiş yeniden temellük edilmeden özgürleşmek mümkün olmayacaktır.

Yeniden mülk edinmek [eskiyi] tekrarlamak değil, çözüme kavuşturulmamış tarihsel görevlerin barındırdığı yıkıcı ve yapıcı güçleri salıverecek ilk edim demektir.

21. yüzyıl, her ne kadar aksi iddia ediliyorsa da, henüz 20.yüzyılın en büyük hadisesi olan 1917 Ekim Devrimi ile olan hesabını kapatmış değildir.

Kızıl Ekim sadece karşıt sınıflar arasında değil, solda, işçi ve ezilen kitlelerin içlerinde de ayrım çizgisi çekmeyi sürdürmektedir. İki soru, daha doğrusu soru kümesi var.

İlk küme, hem devrimin, hem de ondan doğan Sovyet Devletinin doğasının, çelişkilerinin, epik ve trajik serüveninin ve yüz kızartıcı sonunun birbirinden farklı hatta birbirine karşıt tarihsel değerlendirmelere konu edilmesiyle ilintili.

Diğer soru kümesi ise, 1991'den sonra ortaya çıkmış, teorik olarak soyut ama politik bakımdan temel önemdeki bir soru etrafında kümeleniyor: Ekim Devrimiyle açılmış olan tarihsel devre kapanmış mıdır, yoksa kapanmamış mıdır?

2. Her halukarda, Ekim'in teorik varsayımlarıyla hesaplaşmaksızın doğrudan kendisiyle hesaplaşmanın olanağı yoktur. 1917 Ekim Devrimi öncesinin gayet uzun sürmüş kuluçka döneminde tanık olduğu denli yoğun ve yaygın teorik hazırlık, şu ana dek hiçbir diğer sosyalist devrime nâsip olmamıştır: Rus entelijansiyasının ezber bozan emeği, Slavperestlerle Batılaştırmacılar arasındaki çatışma, Çarlık otokrasisinin meydan okumaları ve Rus özgüllüğünün Narodnikler tarafından kavranması, Plehanov'un ve ilk Rus Marksistlerinin Narodniklere karşı mücadelesi ve bu mücadelenin sonucunda tarihsel öznelcilikten ve yarı-mesihçi, Slavperest istisnacılıktan kopuş, bu epistemolojik kopuş vasıtasıyla Rusya'nın dünya kapitalist gelişimiyle bağlantısının öne çıkması, Bolşevikler ve Menşevikler arasındaki mücadele ve Sürekli Devrim teorisinin, dünya çapındaki tarihsel gelişmeleri Rusya'nın özgüllükleriyle bağlantılandırarak şekilde Trotskiy tarafından yeniden ele alınıp geliştirilmesi; Lenin'in, Birinci Dünya Savaşı esnasında, Kautsky ve Plehanov'ların İkinci Enternasyonal'inden ve onun sözde "Ortodoks Marksizm"inden teori, politika ve örgütlenme alanlarında kati biçimde kopmakla doruk noktasına varacak olan, öncünün devrimci bir doğrultuda yeniden düzenlenmesi ve Ekim 1917'deki "cennete akın" için kilit önemdeki emsalsiz katkısı.

Plehanov’la birlikte tarihsel öznelcilik ve istisnacılıktan kesin kopuşun gerçekleşmesi, Marksizmin Rusya’daki doğum edimidir, dünya çapında tarihsel öneme sahip bir edim. Plehanov’un katkısı evrenselciliğinde ve nesnelciliğindedir. Lenin nesnelcilikten ve soyut evrenselcilikten kopacak, ancak bunu milli istisnacılığa ve öznelci voluntarizme dönmek için yapmayacaktı: çağın emperyalist karakterini bilimsel biçimde, yani “soyut bir tümel olarak değil, tikel olanın, bireysel olanın, biricik olanın olanca zenginliğini içinde barındıran bir tümel olarak”³ kavrayacak, bu temel üzerinde devrimci öznenin nesneden, yani Büyük Savaş’ın yıkıntı ve siperlerinden doğrulup, iktidarı ele geçirerek dünyayı değiştirmesini sağlayacak devrimci strateji ve taktikleri geliştirecekti.

“Babaların katli”- ve dirilişi

3. Gayet iyi bilinir ki, tarihin kapkaranlık bir döneminde, dünya savaşının başladığı 1914 yılında; Sosyalist Enternasyonalin sosyal şovenizme çözümleriyle altüst olmuş durumdaki Lenin, o sıralar siyaseten yalıtılmış bir sürgün olarak ikamet ettiği İsviçre’de, başta Hegel’in *Mantık*’ı, felsefi çalışmalara gömülmüş vaziyettedir. Plehanov’la ve İkinci Enternasyonalin “Ortodoks” Marksizmiyle bağlarını koparması ancak bundan sonra mümkün olacaktır.

Rus Marksizminin babasıyla bağlarını koparmakla ve bunu sadece politik ve örgütsel düzeyde değil – bunu zaten yıllar önce yapmıştı – en temel felsefi-metodolojik düzeyde gerçekleştirmekle Lenin, kelimenin olanca travmatik ama aynı zamanda özgürleştirici anlamında, yani Freud ve Dostoyevski’den bu yana herkesin bildiği anlamında, bir baba katline imza atmaktaydı.

Yaşam-dünyasının⁴ sembolik düzeni parçalanmaya başladı mı, bu parçalanma o düzenin Jacques Lacan’ın “Babanın Adı” olarak andığı mihenk taşına da sirayet eder. Sembolik olanın yeniden düzenlenmesi, daha doğrusu yeni bir yaşam-dünyasının yaratılması, babanın konumunu işgal eden ve işlevini yerine getiren eski düzenleyici ilke ile yüzleşmeksizin mümkün değildir.

3 V.I.Lenin, *Philosophical Notebooks*, Collected Works Vol. 38 Progress-Moscow 1981 s.91

4 Yaşam-dünyası (Lebenswelt): Edmund Husserl tarafından öznelarası ortak deneyim dünyasını tanımlamak için kullanılmış bir kavram. Basitleştirmek pahasına, *insanın, başkalarının da pekala paylaşabileceğini düşündüğü dünya* olarak tanımlanabilir. Thomas Kuhn’daki *paradigma* ve Pierre Bourdieu’daki *habitus*, yaşam-dünyasına akraba kavramlar olarak görülebilir (ç.n).

Platon, antik kentin uzatmalı çöküş ve krizi esnasında, *Sofist* gibi geç dönem diyaloglarında, kendisinin baba katli olarak adlandırdığı bir fiili gerçekleştirmek ve felsefenin babası Parmenides'i sembolik olarak öldürmek zorunda kalmıştı.⁵ Kendi felsefi idealizmi de dahil, o zamana dek varolan bütün felsefi düşüncenin en temelden eleştirisine girişebilmek için Parmenides doktrininin esasına, yani Varlık Olmayanın bir yana bırakılarak Varlığın Varlık olarak incelenmesine, yani felsefenin bu kurucu edimine meydan okumak zorunda kalmıştı. Bu cüretkâr “baba katli” sayesinde ki, Platon, karmaşık bir seyir sonunda Alman İdealizminin atılımına ve Hegel'deki olumsuzluk diyalektiğine gidecek yolu açmış oldu.

Bir başka tarihsel dönemeçte, kapitalizmin zirvesini olduğu kadar proletaryanın bağımsız bir sınıfsal güç olarak tarih sahnesine çıkışını da temsil eden 1848 Avrupa Devrimleri arefesinde; Marx'ın, herkesçe bilindiği üzere “Hegel diyalektiğini materyalist biçimde baş aşağı çevirmesi”, bir diğer “baba katli” olarak genç Marx'ın deyişiyle “felsefeyi dünyaya ve dünyayı felsefeye dönüştürecek”⁶ yolu açmıştı

Tarihsel önemdeki üçüncü bir “baba katli” Lenin'in Plehanov'a ve İkinci Enternasyonal Marksizmi içindeki tüm merkezi eğilimlere meydan okuyarak Ekim Sosyalist Devriminin tayin edici evresine giden kuramsal hazırlığın yolunu açmasıdır. .

Devrim öncesi Rusya'sındaki entelijansiya, temsilini biri kurgusal diğeri hakiki olmak üzere iki karakterde bulan, felaket ve kefaretin meydana getirdiği iki kutup arasında gidip gelmekteydi. Bu karakterlerden ilki olan Ivan Fyodoroviç Karamazov'un şu cümlesi iyi bilinir: “Kim babasını öldürmeyi bir an olsun aklından geçirmemiştir ki?” Öteki karakter olan Nikolay Fyodoroviç Fyodorov ise “ortak dava felsefesi”nde (Filozofiya obşçevo dela) “oğulların babalarını diriltmek üzere birleşmesi”nden [bu tırnak nerede açıldı ki kapanıyor?] söz eder.⁷ Bir bakıma, yukarıda sözü edilen her üç baba katli de bir tür diriltme ile sonuçlanmıştır. Parmenides'in Varlık'a yaklaşımı, Hegel'in, Varlık ile Varlık Olmayanın birliğini derinlemesine incelemesinde tekrar belirmiştir. Hegel'in diyalektiği Marx tarafından geliştirilerek ayakları maddi dünyaya basar hale getirilmiştir. Son olarak da, Plehanov'un tarihsel öznelciliği reddi, yani Marksizmin Rusya'daki bu ilksel edimi; Lenin'in, devrimci özneliğin modern dünya krizinin nesnel

5 Plato, *Sophist*, 241 d.

6 K. Marx, *Notebooks on Epicurean Philosophy*, MECW, Progress-Moscow 1975 Vol. 1 s.491

7 N.F. Fyodorov, *The question of Brotherhood in Russian Philosophy*, Vol III, University of Tennessee Press, Knoxville, 1976, s. 26.

koşullarından sıyrılıp yükselmesini kavramış diyalektiği tarafından daha üst bir düzeyde tekrar edilmiştir.

Oğullar babalarını unutmamışlardır: Platon Parmenides’e hürmetini belirtmeyi hiç ihmal etmemiştir; Marx, *magnum opus*’u olan *Das Kapital*’de, Hegel’in diyalektiği ile kendi yöntemi arasındaki içsel bağın altını çizmiştir; Lenin ve diğer Bolşevik liderler, en başta da Trotskiy, Plehanov’un katkısına olan borçlarını, Ekim Devrimi sonrasında da dile getirmeyi sürdürmüşlerdir.

1914 felsefi kopuşu

4. Michael Löwy, Lenin ile Plehanov’un İkinci Enternasyonal Marksizmi arasındaki felsefi kopuşu beş noktada özetlemiştir:

- a. Plehanov ve İkinci Enternasyonal’in Marksist “ortodoksluğu” Marksist materyalizm ile Marx öncesi materyalizmi özdeşleştiriyorlardı; Lenin’e göreyse “aklı başında” yani diyalektik idealizm, Marksizme “aptal”, yani metafizik materyalizmden daha yakındır.⁸
- b. İkinci Enternasyonal Marksizmi, tarihsel materyalizmi ekonomik determinizme indirgemıştır; Lenin nedenselliği diyalektik biçimde yeniden tesis eder.⁹
- c. Plehanov ve İkinci Enternasyonal Marksizmi diyalektik gelişimi Darwinci evrimle özdeşleştirir; Lenin sürekliliğe kesinti ve sıçramaların eşlik ettiği karşıtların birliği olarak diyalektik gelişme kavramını, aşamalı değişimlerin basitçe artma ya da azalma ile kavramsallaştırıldığı evrimsel gelişimden ayırt eder ve onun karşısına koyar.¹⁰
- d. Plehanov ve İkinci Enternasyonal “ortodoksluğu”nun tarihsel yasa kavramı soyut ve doğalcıdır; Lenin’e göreyse bütün yasalar sınırlıdır, evrensel karşılıklı bağımlılığa ancak yakınsayabilirler.¹¹
- e. Plehanov’cu İkinci Enternasyonal Marksizmi nesneleri birbir-

8 V.I. Lenin, a.g.e. Bu beş nokta için bkz. Michael Löwy, “From the Logic of Hegel to the Finland Station in Petrograd”, in *The ideas of Leon Trotsky*, Hillel Ticktin ve Michael Cox (der.). Porcupine Pres, Londra, 1995, s. 194-195.

9 A.g.e, s. 159-160

10 A.g.e, s. 358

11 A.g.e, s. 151

lerinden farklılıklarında sabitleyerek kavrar; Lenin ise bütünlük kategorisini vurgular.¹²

Temel farklılık noktalarının bu şekilde tasviri isabetlidir. Ancak çözümlenmeleri için, öncelikle biraz geliştirilmeleri gerekmekte.

Plehanov yalnızca Marksist materyalizm ile Marx öncesi materyalizmler arasındaki temel farkı değil, Spinoza ile La Mettrie'nin farklılığı türünden çeşitli Marx öncesi materyalizmler arasında bulunan farklılıkları da bulanıklaştırmaktadır.¹³

Kutsal Aile'nin Fransız Materyalizmine hasredilmiş, Lenin'in de *Felsefe Defterleri*'nde geniş biçimde alıntıldığı meşhur bölümünde Marx ve Engels, 17. yüzyıl metafiziğinin, yani Descartes, Malebranche, Spinoza, Leibniz'in; 18. yüzyıl Fransız Materyalizminin mücadelesi sonucu yenilgiye uğratılmasının ardından, 19.yüzyıl Alman felsefesinde ama özellikle de Hegel'in felsefesinde nasıl da muzaffer ve dolu dolu (gehaltvolle) bir biçimde restore edildiğini vurgularlar. Hem bu metafizik hem de genel anlamda metafizik, Marx'ın deyişiyle “artık kendisini spekülasyonun ta kendisi sayesinde mükemmelleştirmiş ve hümanizmle bağdaşmış durumdaki materyalizm tarafından daima yenilgiye uğratılacaktır”.¹⁴

Löwy, *Kutsal Aile*'nin bu bölümünün ve Lenin'in aynı bölümü onaylayan yorumlarının 18. yüzyıl metafizik materyalizmine verilmiş bir “ödün” olduğu kanısındaysa da; Marx bu kanının tam aksine, aslında o materyalizmin sınırlarını, mekanik tabiatını göstermekte ve bunun karşısında Jacob Böhme gibi mistik materyalist bir düşünürün yaklaşımına egemen olan, niteliksel ve diyalektik madde kavramının önemini anımsatmaktaydı.¹⁵

Spinoza'nın muazzam katkısı materyalist diyalektiğin ortaya çıkması yolunda kuşkusuz çok önemli bir aşamadır. Ama Spinoza, Plehanov'un ileri sürdüğü gibi yalnızca “ilahiyat kılıfına bürünmüş bir materyalizm” değildir; doğanın *natura naturans* olarak, yani içkin bir potansiyelle dopdolu olarak kavranması Fransız materyalistinin mekanik dünya görüşüyle keskin bir karşıtlık içindedir. Marx Spinoza'ya derin bir borç hisseder, halbuki La Mettrie'nin “Makine-İnsan”ının kararlı biçimde karşısındadır.

Ama Marksizm Plehanov'un iddia ettiği türden “bir tür Spinozacılık”,

¹² A.g.e, s. 157

¹³ G.V. Plehanov, “Fundamental Problems of Marxism”, in *Selected Philosophical Works*, Progress, Moskova, 1976, C. III, s. 129.

¹⁴ K. Marx-F. Engels, *The Holy Family*, MECW, Progress, Moskova, 1976. C. 4, s. 125

¹⁵ A.g.e. s.128

ya da “teolojik müstemilatından kurtulmuş bir Spinozacılık”¹⁶ da değildir. Marx ve Engels, Hegel’in Spinoza’ya yönelik eleştirisini, yani tözün bir özne olarak kavranmasındaki eksikliği paylaşırlar. Bu eksiklik Feuerbach da içinde bulunmak üzere diğer materyalistlerde iyiden iyiye kaba bir hal alır.

“Bütün önceki materyalizmin kusuru (Feuerbach’ınki dahil)”, der Marx, gerçekliği, “yalnızca gözlenebilir bir nesne biçiminde kavraması, ama hisseden insanın etkinliği, pratiği olarak, yani öznel olarak kavramasıdır [...] Feuerbach hissedebileceği nesneler istiyor, öyle ki bu nesneler kavramsal nesnelerden farklı olsunlar; ama insani etkinliğin kendisini nesnel bir etkinlik olarak görmüyor [...] Bu yüzden de ‘devrimci’, ‘pratik-eleştirel’ etkinliği önemini kavrayamıyor”.¹⁷

Plehanov bu konuda Marx’ı “düzeltmek” isteyerek Feuerbach’ın pratik-eleştirel etkinlik kavramına pekala sahip olduğu konusunda ısrar ediyor.¹⁸ Marx’ın *Feuerbach Üzerine Tezler*’indeki epistemolojik kopuşun temel önemini hafife alıyor ve Marx’ın epistemolojisinin, öznenin aktif rolüne daha fazla önem atfedilmesi bir yana bırakılırsa, Feuerbach’ınkinden farksız olduğunu ileri sürerek, Marx ve Feuerbach’ın bilgi kuramları arasındaki uçurumu tamamıyla bir yana bırakmış oluyor – elbet bu bir yana bırakmanın hakikaten “pratik-eleştirel” olan üzerindeki, yani mesela devrimci etkinlik üzerindeki olanca sonuçlarıyla beraber.

Hegel ve diyalektiği üzerine 1914-15’deki çalışmalarının sonuçlarını özetleyerek Plehanov’dan felsefi kopuşunu neticelendiren Lenin şöyle yazmıştı: “Diyalektik (Hegel’in ve) Marksizmin bilgi kuramıdır. Meselelerin bu ‘yan’ına (herhangi bir yanı değil, en temel yanı), öteki Marksistler zaten şöyle dursun, Plehanov hiçbir önem atfetmemiştir”.¹⁹

Hegel’de ve Marksizmde diyalektik, mantıkla ve bilgi kuramıyla örtüşür. Bu örtüşme Plehanov’da görülmez. Engels’in *Ludwig Feuerbach*’ına yazdığı önsözde, Hegel ve Marksizmi karşılaştıran Plehanov şunu vurgulama gereği duyar: “Hegel’de diyalektik metafizikle örtüşür, bize göreyse doğanın incelenmesine dayanmak zorundadır”.²⁰ Ancak Hegel’in Mantık Bilimi’ndeki metafizik, tam da ontoloji anlamında, Varlığın Varlık olarak

16 G.V. Plehanov, “Fundamental Problems of Marxism”, a.g.e., s. 127.

17 K. Marx, “Theses on Feuerbach”, Thesis I in *MECW*, Progress, Moskova, 1976, C. 5, s. 3

18 G.V. Plehanov, a.g.e, s. 128

19 V. I. Lenin, a.g.e, s. 360

20 G.V.Plehanov, “Preface to Engels’ Ludwig Feuerbach”, in *Selected Philosophical Works*, C. 4, s. 79

incelenmesi anlamında, mantıktan ve bilgi kuramından ayrı bir felsefi alan olmayıp onlarla örtüşme halindedir: nesnel diyalektik öznel diyalektiğe soyut bir kendilik olarak değil, diyalektik yani kendi içinde çelişkili bir birlik olarak yansır. Aynı örtüşme ilkesi Lenin’e göre Marx’ın *Kapital*’inde de mevcuttur: “Marx tek bir bilime mantığı, diyalektiği ve materyalizmin bilgi kuramını tatbik etti” ve bunun hemen ardından “üç kelime birden gereksiz, üçü bir ve aynı şey”.²¹

Plehanov ise “doğanın incelenmesi” ile Hegel’de diyalektikle metafiziğin, yani Varlığın Varlık olarak incelenmesinin örtüşmesini birbirlerinin karşısına koyar. Ancak doğayı özgül biçimde incelemek, felsefenin değil, özgül doğa bilimlerinin ödevidir; felsefi soruşturmayı doğa bilimlerine indirgemek pozitivizmin şaşmaz işaretiyken, doğabilimsel incelemeyi felsefi genellemelere veya soyut formüllerin emrine vermek (çeşitli idealizm türlerinin yanında Stalin’in 1938’deki *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm Üzerine Kısa Ders*’inde yapıldığı şekilde) karanlıkçılığa ve akıldışıcılığa yol açar.

Doğanın incelenmesi konusundaki ısrarı Plehanov’u ciddi hatalar işlemekten alıkoymaz. Lenin, daha *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*’de, Plehanov’un doğabilimlerindeki devrim ile Ampiryokritisistler vasıtasıyla meydana çıkan felsefi-ideolojik krizi ilişkilendirmekteki kabiliyetsizliğini eleştirmişti. Dahası, Lenin’e göre Plehanov, bütün metafizik materyalizmin “temel talihsizliğinden” payına düşeni almış, yani “diyalektiği Bildertheorie [yansıma kuramı] alanında uygulamadaki kabiliyetsizliği”²² sonucunda duyumları uzlaşımlar veya “hiyeroglifler” olarak yorumlayarak ampiryo-kritik yanlışı tekrar etmek durumunda kalmıştı.

Doğadaki diyalektiği yakalamak, doğaya yönelik bilimsel bilincin biliş nesnesine yakınlaşmasına yardımcı olsa da, doğabilimlerinin somut, özgül inceleme ve sonuçlarının yerini tutamaz, tutmamalıdır. Doğadaki diyalektik, tarih ve düşüncedeki diyalektiğin temelini oluşturuyorsa da, Trotskiy’in isabetle işaret ettiği üzere, “diyalektik bilinç diyalektik bilişle özdeş değildir”. “Bilinç doğanın hayli özgün bir parçasıdır, içerdiği nitelik ve düzenlilikler doğanın geri kalan kısmında mevcut değildir. Öznel diyalektik işte bu nedenle nesnel diyalektiğin ayrı bir parçası olarak kendine özgü biçim ve düzenliliklere sahiptir (Burada tehlike, bilincin doğum san-

21 V. I. Lenin, a.g.e, s.317

22 V.I.Lenin, a.g.e, s. 360

cılarının – ‘nesnelcilik’ adına - nesnel doğaya aktarılmasıdır)’”.²³

Pozitivist indirgemecilikte “bilincin doğum sancıları” gözden kaybedilirken, öznenin kendisinden çıktığı nesne ile olan sürekliliğindeki kesinti ya da sıçramayı da beraberinde götürür. Devrimci bir partide örgütlenmiş olan işçi öncüsü ancak bu süreklilik ve süreksizlikleri, yani nesnel diyalektikle bilişin diyalektiği arasında “sürekli titreşim halinde gidip gelmekte olan diyalektik sınırı”²⁴ yakalayabildiği takdirde kitlelerin bilincinde, özellikle de devrim ve buhran dönemlerinde ortaya çıkan ani değişimleri yakalayabilir.

Çelişkinin mantığı

5. Plehanov diyalektiği gelişmenin ve çelişkinin mantığı olarak kavırıyor. Peki ama bu mantığın kendisi nasıl gelişiyor? Kendisinin iç çelişkileri neler? Özgül içeriği ne? Kavramların mantığı nesnel dünyanın hareketini nasıl kavırıyor?

Diyalektik Meselesi Üzerine isimli denemesinde Lenin, Plehanov’dan ve onun İkinci Enternasyonal Marksizminden kopuşunu bütün kapsamıyla özetliyor: Tek bir bütünün bölünmesi ve ardından birbiriyle çelişkili parçalarının bilışı [...] diyalektiğin özüdür (en özsel, en temel niteliklerinden biri, belki de biricik temel ve özsel niteliğidir) [...] Diyalektiğin muhtevasının bu cephesinin doğru olup olmadığı tarih bilimi tarafından sınanmalıdır. Diyalektiğin bu cephesine yeteri ölçüde dikkat edilmez (mesela Plehanov): karşıtların birliği bilişin bir yasası (ve nesnel dünyanın bir yasası) olarak değil, örneklerin yalın toplamı olarak ele alınır.²⁵

Bu çok önemli konuya tekrar eğilerek Kautsky ile Plehanov üzerinden aslında bürokratik ve ruhsuz, resmi dia-mat anlayışını dolaylı olarak eleştiren parlak Sovyet filozofu Evald Vasiliyeviç İlyenkov şunu vurgular: “İşte kaçınılmaz bir seçim. Materyalist diyalektik, ya insanın maddi dünya hakkındaki bilgisinin kuram ve mantığı, maddi dünyanın hem tekil insan bilincinde, hem de genel olarak insan soyunun tarihsel olarak gelişen bilincinde yansımalarının mantığı olarak anlaşılacak; ya da kaçınılmaz biçimde, önceden hazırlanmış ve bilindiği önceden varsayılan evrensel diyalektik formüllerini ‘genel anlamda’ resmetmek üzere bilginin türlü çeşitli alan-

23 L.D.Trotsky, *Philosophical Notebooks 1933-1935*, Columbia University Press, 1986, s. 102.

24 A.g.e, s. 102

25 V.I. Lenin, a.g.e, s. 357

larından (genellikle tamamen keyfi biçimde) devşirilmiş “bir dizi örnek” haline dönüşecek”²⁶.

Lenin “Razdvöniye ednavo”, yani bir birliğin, tek bir bütünün kendisine içkin olan karşıt kutuplara bölünmesini ve bu çelişkili parçaların, yani bütünün hareket ve değişiminin sürükleyici gücü olan içsel çelişkinin bilişini diyalektiğin özü olarak ortaya koyar.

İlksel “bölünme” edimi ne keyfidir, ne de ortaya çıkacak karşıtları sabit olarak ele almayı vazeder; [bu edim] birliğin, karşıtına, yani birbirlerini karşılıklı olarak dışlayan ve birbirleriyle karşılıklı olarak bağlantılı kutuplara farklılaşmasını yansıtır. Bu, Platon’un *Şölen*’indeki 51 numaralı Herakleitos fragmanına atıfla Hölderlin’in antik Yunan diyalektiğinin özü olarak kabul ettiği *Ev διαφερον εαυτο*, yani Bir’in kendini kendinde farklılaştırmasıdır.²⁷

Lenin’in “tek bir bütünün bölünmesi” noktasındaki ısrarı, 1960’larda, o zamanlar Kültür Devrimi arefesindeki Çin’deki tartışmayı önceden haber veriyor gibidir: diyalektik materyalizmde esas olan nedir; “Bir’in İki’ye bölünmesi” mi, yoksa “İki’nin Bir’de birleşmesi” mi? Bunlardan sol kanatın pozisyonu olan ilk pozisyon, karşıtların uzlaşmaz mücadelesine vurgu yaparken, ikincisi, yani sağ kanadınki, karşılıklı uzlaşma sonucu ulaşılacak bir “ahenk” halinin altını çiziyor, ancak her ikisi de farklılıkları keyfi ve karşıtlıkları önceden tayin edilmiş olarak ele aldıklarından iç içe geçiş ve dönüşümleri gözden geçiriyorlardı. Gözden kaçırılan, geçişi çelişki, çelişkiyi ise geçiş olarak kavramaktı. “Ahenk” tezi (‘60’ların ya da günümüz Çin’inin tezi) çelişkiden yoksun bir geçiş varsayar ya da çelişkiyi çözmeksizin yumuşatmaya çabalarken; sol kanatın antitezi geçiş sürecindeki çelişkiyi çözüme kavuşturmaktan aciz kalıyordu.

Geçişler

6. Lenin’in *Felsefe Defterleri*’ndeki bir aforizması şöyledir: “Plehanov, Kantçılığı (ve genel olarak agnostisizmi) diyalektik-materyalizm açısından değil, vülger materyalizm açısından eleştirir; zira onların görüşlerini reddetmekle yetinir, ancak (Hegel’in Kant’ı düzelttiği şekilde) düzeltmez, yani bu görüşleri derinleştirmez, genelleştirmez, genişletmez,

26 E. V. Ilyenkov, *Leninist Dialectics and the Metaphysics of Positivism*, New York Publications, Londra, 1982, s. 134

27 Plato, *Symposium*, 187 a. Ve bkz. F.Hölderlin, *Hyperion*, passim.

her bir kavramın bağlantı ve geçişlerini göstermez”.²⁸

Birkaç paragraf sonra, aynı düşünce çizgisini sürdüren Lenin şunu ilave eder: “bağlantıların ve geçişlerin sergilenmesi (bağlantı da bir geçiştir), işte Hegel’in üstlendiği ödev”.²⁹

Her bir kavramın bağlantı ve geçişlerinin sergilenmesinin Hegel’in *Mantık Bilimi*’ndeki ödevi olduğunu ve bu olmaksızın Marx’ın *Kapital*’inin mümkün olamayacağını söyleyen Lenin, böylelikle İkinci Enternasyonal’in hemen hemen bütün Marx sonrası Marksistlerini eleştirmekteydi.³⁰ Özellikle Plehanov’a ilişkin şunları yazıyordu Lenin: “Plehanov felsefe (diyalektik) hakkında muhtemelen 1000 sayfa yazmıştır [...] Bunların içinde *Büyük Mantık*’la, oradaki düşünceyle (yani felsefi bir bilim olarak diyalektikle) ilgili [tek bir sayfa] yoktur!!”³¹

Lenin İkinci Enternasyonal Marksist “Ortodoksluğunun” merkezindeki kara deliği keşfetmektedir: Kautsky ve Plehanov tarafından inşa edilmiş bütün o etkileyici teorik aygıt diyalektik mantıktan yoksundur. Diyalektik bir mantıktan; yani içeriği esas olarak kavramların hareketini, karşılıklı ilişkilerini, çelişkilerini, geçişlerini nesnel dünyanın yansımaları gösteren bir mantıktan.³²

Bu metodolojik boşluğun trajik sonuçları, dünya savaşıyla birlikte, tarihinin en büyük sınavıyla karşı karşıya kalacak olan İkinci Enternasyonal’in iflası tarafından ortaya konmuştur.

Güncel bir tartışma

7. Çağdönümsel bir değişim gündeme geldi mi, eskinin alışkanlık ve yanılsamaları otomatik şekilde ortadan kaybolmaz; tam aksine ağırlık ve ataletleri daha da artarak boğucu bir hal alır. Bizimkisi gibi bir geçiş çağında, geçişin doğrudan kendisi gözden saklanabilir veya bir muamma ya da bir tuzak şekline bürünebilir. Aynı olanın ebediyen geri dönmeye yazgılı olduğu yolundaki mit, özellikle kapitalizmin tarihsel çöküşe girmesiyle birlikte egemen hale gelir. Tarihsel ilerlemenin doğrusal biçimde kavranması güçlenerek özgürleşmiş bir geleceğin ve cari süreklilikteki kırılma ihtimallerinin önünü karartmak yoluyla, ölmekte olan sistemin ideolojik

²⁸ V.I.Lenin, a.g.e, s. 179

²⁹ A.g.e, s. 180

³⁰ A.g.e, s. 180

³¹ A.g.e, s. 274

³² A.g.e, s.196

savunusu haline gelir.

Marksizm ancak geçiş çağımızdaki her bir büyük tarihsel spazm ya da dönüm noktasında, tarihin doğrusal kavranışından derhal ve yenilenmiş şekilde kopma gereği ile materyalist diyalektik temelinde yüzleştiği ve bunu bilinçli olarak ortaya koyabildiği ölçüde³³ “çağının en yüksek tarihsel bilinci” (Trotskiy) haline gelebilir.

1914’de, Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması çağdönümsel bir değişimi şiddetle ortaya koyduğunda, Lenin İkinci Enternasyonal “Ortodoksluğunun” vülger evrimciliğine ve reformist aşamacılığına karşı en temel felsefi ve yönetsel düzlemlerde savaş açmak durumunda kalmıştı.

1930’larda, faşizmin yükselişi ve İkinci Dünya Savaşı’na doğru cehennem kuyusuna inişin başlamasıyla, Trotskiy, özellikle 1933-35 yıllarının *Felsefe Defterleri*’nde ve bir süre sonra da o sıralar yeni kurulmuş Dördüncü Enternasyonal’in Amerikan seksiyonu ile yaşamının son ideolojik savaşına giriştiğinde, Stalinizmin ve reformizmin aşamacı anlayışları kadar, hızla değişmekte olan gerçekliğin yanıltıcı olabilecek yüzeysel görünümlerine pragmatik biçimde adapte olmaya karşı durabilmek için, tıpkı Lenin’in kendisinden önce yaptığı gibi, diyalektik uzlaşmaz bir savunusuna dönmek durumunda kalacaktı; tıpkı, bir başka açıdan Walter Benjamin’in 1940’da *Tarih Kavramı Üzerine Tezler* ile girişeceği savaşta olduğu gibi.

Bugün, Sovyetler Birliği’nin infilakı ve sözüm ona “gerçekte var olan sosyalizmin” çökmesiyle birlikte; İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşturulmuş her türlü uluslararası sosyal, ekonomik ve jeo-stratejik dengenin de ortadan kalktığı, ama bir yandan da büyüyen bir kriz içindeki kapitalist küreselleşmenin dünyayı dengesizliklerle yüklediği, tekrarlayan finansal krizler ve sürekli bir savaş dürtüsünün hakim olduğu koşullarda, karşı karşıya bulunduğumuz yönetsel meydan okuyuşa icabet etmek her zamankinden daha acil hale gelmiştir.

Geçiş çağında yolunu bulmanın yegane yolu geçişin diyalektik mantığıdır. Önümüzdeki sorunlar yakıcı önemde; özellikle de SSCB’nin ortadan kalkmasından sonra tanık olduğumuz gelişmeler bağlamında: Rusya’da 1917’de açılışı yapılmış olan ne tür bir geçiş dönemiymiş? Yerel ölçekle sınırlı bir süreç mi, yoksa bütün karmaşıklığı, çelişkileri, ileri sıçrayışları ve gerileyişleriyle dünya çapında yeni bir çağdönümsel geçiş mi? Bu geçiş

33 Bkz. **Savas Michael-Matsas**, *Dialectics in a Transitional Epoch*, Critique Vol. 34, No 3, December 2006 ss. 335-345

1991’de sona erdi mi? Öyleyse, neden bütün bu zafere rağmen dünya kapitalizmi istikrar KAZANMADI da buhran içine yuvarlandı? Neden dünya kapitalizminin savaş dürtüsü, sebep olduğu kitle katliamlarının yanı sıra, emperyalizmin yeni mezar kazıcılarını, yeni Vietnamları kışkırtmaya devam ediyor?

1989-91 geçişinin ardından eski Sovyet nüfuz alanındaki ülkelere, Rusya’ya, Çin’e ne oldu? Acaba geçiş döneminin kendisi de mi krize girdi? Eğer öyleyse, bu dünya çapındaki tarihsel süreçlerle nasıl bir ilişki halinde? Sonuç olarak, işçi sınıfı ve ezilen kitlelerin kendilerini mücadeleye davet eden çağdönümü karşısında nasıl bir stratejiye, ne tür bir örgüte ve ne tür bir Geçiş Programına ihtiyaçları var?

Sorular bunlarla sınırlı değil. Cevaplar da kolay değil. Ama her ne olursa olsun, eğer kendini yenilemiş ve son 150 yılın deneyimleriyle zenginleşmiş bir diyalektik materyalist teori yoksa muzaffer bir devrimci hareket de olmayacaktır. Ancak ve ancak diyalektiğin yolunu seçebilecek cesareti gösterdiğimiz takdirde, Rus Marksizminin babası Georgiy Valentinoviç Plehanov da içlerinde olmak üzere özgürleşmemizin kurucu atalarını diriltecek ve miraslarına sahip çıkmış olacağız.

Kitap Eleştirisi

İsmail Beşikçi: direnişin ve tevazuun sebatkâr “fikir gerillası”

Şiar Rişvanoğlu

İsmail Beşikçi

Derleyenler: Barış Ünlü-Ozan Değer
İletişim Yayınları, 2011

“(...)

*Daha yavuz bir belge var mıdır ha
Gerçeği ararken parçalanmayı göze almış yüzlerden.
(...)*”

Bu yazının yazıldığı günlerden sadece birkaç hafta önce, 15 Mayıs’ta, Kürt halkı serhıldan geleneğinin 80’li yılların sonunda, 90’lı yılların başında geline cesur ve kararlı çizgisini aşarak ve tarihte bir ilki başararak, “ön devrimci durum” nitelemesini hak eden muazzam bir eylem gerçekleştirdi.¹ 12-14 Mayıs tarihlerinde Federe Kürdistan Bölgesi’ne sıfır

¹ Bu tespitin yer aldığı yazılar için bkz. “Gerçek” gazetesinin Haziran 2011 sayısı veya internet ortamında: <http://www.gercekgazetesi.net/index.php/component/k2/item/624-k%C3%BCrt-b%C3%B6lgesinde-%C3%B6n-devrimci-durum> ve <http://www.gercekgazetesi.net/index.php/bread/item/641-botan-serh%C4%B1ldan%C4%B1-k%C3%BCrt-halk%C4%B1n%C4%B1n%E2%80%9C%C3%A7%C4%B1lg%C4%B1n-proje%E2%80%9Dsi> adresindeki yazılar.

noktasında bulunan Şirnex'in (Şırnak) Qilaban (Uludere) ilçesine bağlı Mergeh (Yemişli) ve Aroş (Ortaköy) köyleri kırsalında çıkan çatışmada öldürülen ve orada bırakılan gerillalardan bir kısmının cansız bedenlerini almak için kadınıyla, çocuğuyla, genciyle, yaşlısıyla yüzlerce sivil ve silahsız insan tank, top ve ağır silah ateşi altında sınırı geçerek, geceyi de dağlarda geçirdikten sonra üç evladını alarak geri döndü. Kürt halkının "Botan Serhıldanı" adını verdiği ve gerek T.C. burjuvazisi, gerekse emperyalizm cephesinde hak ettiği telaşa ve paniğe mazhar olan bu müthiş sahiplenme elbette Kürt halkını ve onun her düzeydeki temsilcilerini olduğu kadar biz enternasyonalistleri de bu tarihsel momentte derinden sarstı.

İnkâr edilen, yok sayılan bir halkın sıfır, hatta sıfırın altı noktasından bugünlere gelişi sürecinde yazılan özgürlük ve kurtuluş mücadelesi destanının bir cephesi, nice bedellerle, fedakârlıklarla, kayıplarla yürütülmekte olan örgütsel faaliyet ve ilerleme ise, diğer cephesi de kuşkusuz entellektüel uyanış, ya da başka bir deyişle "Kürt Aydınlanması"dır. İşte "bu ikinci cephenin en önemli neferi kimdir?" sorusunun cevabı, ele almakta olduğumuz kitabın konusu. Kitabın yazarlarının tanımlamaları ile: "Mamoste", "Smailê Dergûşvan", "Sarî Xoce", "Çuro Baba", "Adalet İçin Dik Duran Cesaret", "Pusulası Hakikati Gösteren Hoca", "Akademia' Cennetinden Kovulan Şeytan", "Türkiye'nin Vicdanı". Antik Yunan'da hakikati söyleyen kişiler için kullanılmış olan bir kavramı tercih ediyor kitabın derleyenlerinden Barış Ünlü: "*Parrhesiastes*". Ben bütün bu tanımların ve burada yer almayan daha bir dizi tanımın da Beşikçi'ye çok uymakla birlikte, onu en iyi betimleyen tanımın, avukatlarından Ali Yıldırım'ın aktardığı, 1971 Amed (Diyarbakır) yargılamalarının askeri savcısı yüzbaşı Yaşar Değerli'nin yapmış olduğu tanım olduğu kanısındayım : "Fikir Gerillası".²

Askeri savcı daha o günden geleceği görmüş! Öyle ya; sadece yazdıklarından dolayı 100 yılın üzerinde ceza almayı, "tek kişilik örgüt kurma" suçundan yargılanmayı, ömrünün 17 yılını cezaevinde geçirmeyi, 37 kitap yazıp 32'sini yasaklattırmayı olsa olsa bir "fikir gerillası" başarabilir!

Kitap yayın dünyasındaki çok önemli bir boşluğu doldurmak üzere atılmış olan ciddi ve saygıyı hak eden bir adım, değerli bir çalışma. Boşluk diyoruz, zira İsmail Beşikçi hakkında bugüne kadar yazılmış, yayınlanmış zaten çok az sayıda olan kitaplardan hiçbiri bu denli kapsamlı değil. Beşikçi'nin bugün yasaklı olan (Beşikçi'nin 37 kitabından 32'si, bugün hâlâ yasaklıdır) bütün kitaplarının yayını 90'lı yıllarda üstlenen

2 İsmail Beşikçi, *Bilincin Yükselişi*, Yurt Kitap-Yayın, Ankara, 1993, s. 14.

Yurt Kitap-Yayın'ın basmış olduğu, *İsmail Beşikçi Davası I-II-III-IV ve V* adıyla yayınlanan³ ve daha çok dava süreçlerini anlatan kitaplar dışında, topu topu iki kitap bulunmaktadır. Bunlar Komal Yayınları'nın 1980 yılında İzmir'de basmış olduğu *Kürdistan Üzerine Örgütlü Devlet Terörü ve İsmail Beşikçi (Biyografya-Savunmalar-Mektuplar)* kitabı ve Deng Yayınları'nın 2010 yılında İstanbul'da basmış olduğu Mehmet Emin Bozarslan tarafından yazılmış ve Şirin Bozarslan tarafından çevirilmiş olan *İsmail Beşikçi İle Uluslararası Dayanışmanın Belgeleri* kitabıdır. Dolayısıyla, aslında Kürt, sosyalist, muhalif, entelektüel, hangi kategoride olursa olsun, yazar ve yayıncı dünyasının, Beşikçi'ye çok ciddi bir özeleştirici borcu var. Devletin ve burjuvazinin bu kadar "ilgi"sine mazhar olmuş böyle bir aydından, bugüne kadar bu kitaba benzer kitapların esirgenmiş olması hepimizin hanesinde eksiler bölümüne yazılmalıdır. Barış Ünlü ve Ozan Değer'in derlemiş olduğu ve toplam 52 yazıdan oluşan bu kitap işte bu özrü, ciddi ölçüde kapatacak kapasitede. Hayatın ironisi: kitap Beşikçi'nin "Çağımızda Hukuk ve Toplum" dergisinde yer alan "Ulusların Kendi Geleceğini Tayin Hakkı ve Kürtler" başlıklı yazısından dolayı, "PKK örgütünün propagandasını yaptığı" gerekçesiyle, İstanbul 11. Ağır Ceza Mahkemesi tarafından 1 yıl 3 ay hapis cezasına çarptırıldığı gün (4 Mart 2011) dolaşıma çıktı!

Derleyenlerden Barış Ünlü'nün sunuş niteliğindeki yazısı bile başlı başına bütünsel ve sağlam bir tablo sunuyor okura. Bir "fenomen" olarak ele aldığı ve diğer derleyen Ozan Değer ile birlikte haklı olarak "Türkiye'nin ve dünyanın 20. yüzyılda yetiştirdiği en önemli entelektüellerden biri" olarak tanımladığı Beşikçi'nin biyografisinden çok kısa süren akademik kariyerine, doktora tezi ile başlayan Kürt Sorunu ile tanışmasından TİP'in "Doğu Mitingleri"ne uzanan, Kemalizmden sosyalizme evrilen siyasi çizgisine, üniversiteden kovuluşundan cezaevi dönemlerine, PKK ile ilişkisine kadar yaşamının hemen her boyutunu kısa ama doyurucu ifadelerle anlatıyor.⁴ Ünlü'nün objektif ve sağlıklı tespitleri, derleyicisi olduğu kitabın kahramanı olan yazarı ne kadar iyi incelediğini ve bilimsel yöntemini (özellikle tarafsızlık ve tarihselcilik açısından) ne denli doğru kavradığını da gösteriyor. Örneğin, Beşikçi'nin doktora tezinin sol Kemalist tarih okumasının yansımalarını taşıdığını, Kemalizmden ve resmi ideolojiden

³ Bu serinin ilk kitabı *İsmail Beşikçi Davası I* ilk baskısı 1975 yılında Komal yayınları tarafından yapılmıştır.

⁴ Barış Ünlü, "İsmail Beşikçi Fenomeni. Bir Parrhesiastes'in Oluşumu" adlı makale, *İsmail Beşikçi, Derleyenler: Barış Ünlü-Ozan Değer*, İletişim Yay., İst., 2011, s. 11-44.

kopuşunun ancak bir süre sonra olabildiğini nesnel bir yorumla aktarıyor. Ünlü, Beşikçi'nin resmi ideolojiden kopuşunu gerek 12 Mart sonrası ilk cezaevi deneyimindeki temaslarını (Beşikçi Diyarbakır Cezaevi'nde DDKO, T-KDP davasından yargılananlarla, daha sonra Rizgarî-Komal Hareketi adını alacak olan Ocak Komünü ve yine sonradan Özgürlük Yolu adını alacak olan diğer komün üyeleri ile birlikte kalmıştır) gerekse eserlerindeki izi sürerek adım adım anlatır. Cezaevi süreci Beşikçi'nin hem Kürt sorunu konusunda radikalleşmesine, hem Kemalizmi daha iyi kavramasına, hem de Türk solunu enternasyonalizm bağlamında eleştirme konusunda daha da cesur bir çizgiye gelmesine yol açacaktır.

Aynı yazıda ilginç bir gerçeği hatırlatır Ünlü, Mehdi Zana'nın "Mahkemelerde Kürtçe konuşmamız için bizi zorluyordu...Cesurdu, cesarete yeni bir anlam katıyordu." sözünü aktararak. 2010 yılına damgasını vuran KCK davalarındaki sanıkların son derece yerinde olan ve mahkemeleri deyim yerindeyse tıkayan Kürtçe savunma hamlesinin⁵, ta yıllar öncesinden Beşikçi tarafından ısrarla önerilmiş olduğunu öğreniyoruz. Benzer bir şekilde Beşikçi'nin PKK ile olan ve farklı bir seyir izleyen ilişkisini, Beşikçi'nin bir an olsun elinden bırakmadığı aynı titiz yöntemle aktarır Ünlü. Beşikçi'nin PKK'nin yayın organlarında yazması ile gelişen ve *PKK Üzerine Düşünceler: Özgürlüğün Bedeli*⁶ ile doruğa çıkan yakınlığın, 1999 Öcalan'ın yakalanma süreci ile başlayan dönemde uzaklığa, hatta zaman zaman karşıtlığa dönüştüğünü aktarır.

Beşikçi'nin PKK'ye en yakın olduğu dönemde yazmış olduğu,, hareketin alt sınıflara dayanan karakterini gösteren çarpıcı bir anekdotu örnek verir. Bir korucubaşı şöyle demektedir: "Benim uşağımın oğlunun komutan olduğu bir hareketten ne çıkar? Benim hizmetçimin oğlunun başkanlığını yaptığı HEP'ten ne çıkar?"⁷

Beşikçi'nin PKK'yi eleştirmeye başladığı süreçte şu sözleri hem çok dikkat çeker, hem de hareketin bazı fanatik unsurları tarafından tehdit edilmesine neden olur: "Cezaevinde, devletin çok sıkı denetimi altında tutulan PKK liderinin örgütü yönetmesi, Kürtlerin önünü kesmeye çalışması yanlıştır...PKK büyük bir harekettir...Ama istemleri küçüktür. Çok çok küçüktür. PKK bireysel haklara değil, kolektif haklara vurgu yapabilmeli-

5 Mahkemelerdeki bu hamle, 2010 12 Eylül Referandumu'nda Kürdistan'daki büyük boykot başarısı ve yine 2010 Ekim'inde TZP Kurdi'nin çağrısıyla Kürdistan'da bir hafta okulları boykot kampanyası ile birlikte Kürt halkının kendine güvenini kazanmasında önemli bir aşamadır.

6 Melsa Yayınları, İstanbul, 1992.

7 Ünlü, agm., s. 38.

dir...PKK Abdulah Öcalan'ı eleştirebilmelidir.”⁸

Kuşkusuz ki Beşikçi, ne bu sözler üzerine kendine yönelen tehditlere, ne de başka zorlamalara zerre kadar önem vermemiştir. Zira kitaptaki yazıların bütününden çıkan sonuçlardan biri de Beşikçi'nin işkenceler, işten atılmalar, maddi sıkıntı, 17 yıllık cezaevi hayatı ve daha bir dizi baskıya, zulme rağmen taviz vermeyen, ödünsüz, dimdik kişiliğidir.

Beşikçi bu tavrını henüz 1972 yılında Askeri Mahkeme'de yapmış olduğu savunmasının son sözlerinde deklare etmiştir:

Günümüzün Türkiye'sini de 'Ortaçağ'ın dikta taktikleriyle, gerçekleri baskı altına almak için binbir türlü işkence metodları uygulamak yanında, mahkemeleri bile bu çirkin ve insanlık haysiyetine aykırı oyuna alet edenler, aldanmışlardır. Bu aldanışın verdiği şaşkınlık içinde çırpınmaktadırlar. Gelecek aldandıklarını gösterecektir.

Ben bu diktaya, bilimsel haysiyetimden zerre kadar taviz vermeyerek şiddetle karşı çıkıyorum, boyun eğmiyorum.⁹

Kitabın “Demokrasi, İnsan Hakları, Üniversite, Kürt Sorunu” başlıklı dördüncü bölümünde yer alan ve konuları itibarıyla Beşikçi ve eserleri ile “yakın akrabalık” ilişkisi taşıyan 12 yazı dışında yazıların tamamı, Beşikçi'nin yaşamı, eğitimi, bir aydın ve yazar olarak serüveni ve eserleri üzerine ciddi oranda fikir sahibi olmaya yetecek nitelikte bilgi sunan yazılar. Kitabın “Bir Entelektüel ve Bir Bilim Adamı Olarak İsmail Beşikçi” başlıklı ilk bölümünde, “İsmail Beşikçi Üzerine Düşünceler” başlıklı ikinci bölümünde, “Farklı Dönemler, Farklı Mekânlar, Kürt Sorunu ve İsmail Beşikçi” başlığını taşıyan üçüncü bölümünde yer alan kimi kişisel anıları, sahneleri de barındıran yazıların oluşturduğu Beşikçi portresini dört ana kategoriye ayırmak mümkün.

Birincisi Beşikçi'nin akademik dünyada yaşadıkları ve bu dünyayla ilişkisi. Bu konuya ilişkin özellikle ilk bölümde, önemli Kürdologlardan Martin Van Bruinessen'in “Akademik Özgürlük ve İfade Özgürlüğü: İsmail Beşikçi Vakası” başlıklı yazısı, Sibel Özbudun'un “‘Akademia’ Cennetinden Kovulan Bir Şeytan: İsmail Beşikçi” yazısı, Yücel Demirel'in “Sınırdan Merkezi Etkilemek: Bir Alternatif Kurumsallaşma Örneği Olarak İsmail Beşikçi” yazısı ve M. Malmisanij'in “Anti-Kürdolojiden Kürdolojiye Giden Yol ve İsmail Beşikçi” yazısı son derece yetkin yazılar. Bu yazılar; Beşikçi'nin “Orijin bakımından 2 kere 2 (eşittir) 4 kadar

⁸ Ünlü, agm., s. 41.

⁹ *İsmail Beşikçi Davası IV-Yargıtay'a Başvuru*, Yurt Kitap-Yayın, Ankara, 1993, s. 451-452.

gerçek bir şekilde Türk olan Kürtler zamanımızda neden farklı bir dil ve kültür ortamı içindedirler?”¹⁰ sorusu ile başlayan kendi aydınlanması ve Kürt Aydınlanması’ndan, akademik dünyadan kovuluşu ve sosyal bilimlerde izlediği yola¹¹, Beşikçi’nin bir aydın olarak Gramsci ile ortak ve ayrı yönlerine¹² kadar bir dizi şey öğretiyor okura. Örneğin M. Malmisanij, Beşikçi’nin ABD’deki bir insan hakları kuruluşunun vermiş olduğu ödülü, 1991 yılında Nobel Barış Ödülü’ne aday gösterilmesi için kendisine yapılmış olan teklifi, John Berger’in “ödüllendirilmek bir yargıcın mülkü olmaktır” sözünü takip eder biçimde nasıl tereddütsüz reddettiğini anlatır.¹³

İkincisi, Beşikçi’nin siyasal hareketleri de etkilemiş ve etkilemekte olan bir düşünür ve yazar olarak serüveni. Bu konu hemen her bölümde yer alan yazılarda ele alınmış olmakla birlikte, özellikle Komal Yayınevi sorumlusu ve Rizgarî Hareketi’nin önderlerinden Recep Maraşlı’nın “İsmail Beşikçi ve Kürt Hareketi” başlıklı yazısı¹⁴, Yurt Kitap-Yayın’ın sorumlusu Ünsal Öztürk’ün “Beşikçi: Türk Resmi İdeolojisinin Yalanlarına karşı Duruş” başlıklı yazısı¹⁵ ve İbrahim Gürbüz’ün “İsmail Beşikçi’yi Anlamak”¹⁶ yazısı kapsamlı bir dağarcık sunuyor. Karin Karakaşlı’nın “Pusulası Hakikati Gösteren Hoca” yazısında ise, Hrant Dink’in 10 Temmuz 1998’de *Agos* gazetesinde yazmış olduğu bir yazısında, Beşikçi’nin Ermeni sorunu konusunda resmi tez karşısı söylemi Türkiye’de ilk kez kullanan kişi olduğunu belirttiğini öğreniyoruz.¹⁷

Üçüncüsü Beşikçi’nin bir düşünce suçu “sanığı” olarak yargılamalar sırasındaki duruşu. Bu konuya ilişkin ise avukatı değerli hukukçu Levent Kanat’ın “Düşünce Özgürlüğü ve İsmail Beşikçi” yazısı ve kendisi de DGM’lerin gedikli sanığı olan Temel Demirer’in “Adalet İçin Dik Duran Cesaret” yazısı kayda değer. Yine özellikle Recep Maraşlı’nın ve Ünsal Öztürk’ün yukarıda sözü edilen yazıları da, Beşikçi’nin, savunmalarında

10 Martin Van Bruinessen, “Akademik Özgürlük ve İfade Özgürlüğü: İsmail Beşikçi Vakası”, *İsmail Beşikçi* içinde, agy, s. 52.

11 Sibel Özbudun, “‘Akademia’ Cennetinden Kovulan Bir Şeytan: İsmail Beşikçi”, *İsmail Beşikçi* içinde, agy, s. 93.

12 Yücel Demirel, “Sınırdan Merkezi Etkilemek: Bir Alternatif Kurumsallaşma Örneği Olarak İsmail Beşikçi”, *İsmail Beşikçi* içinde, agy, s. 103-105.

13 M. Malmisanij, “Anti-Kürdolojiden Kürdolojiye Giden Yol ve İsmail Beşikçi”, *İsmail Beşikçi* içinde, agy, s. 82.

14 *İsmail Beşikçi* içinde, agy, s. 221-256.

15 Agy, s. 381-409.

16 Agy, s. 357-373.

17 Agy, s. 167.

nasıl dimdik durduğunu, her savunmasını resmi ideolojiyi yerle bir etmek için bir “saldırı” haline getirdiğini, savunmalarına nasıl dava üstüne dava açıldığını örnekleriyle anlatıyor. Aktarılan savunmalardan Beşikçi’nin aynı zamanda (elbette zorunlu pratik içinde!) çok iyi bir hukukçu sayılması gerektiğini de öğreniyoruz.

Dördüncüsü ve bütün yazılarda bir biçimde ortak olarak anlatılan ise Beşikçi’nin insan olarak kişilik özellikleri. Beşikçi ile az ya da çok, kısa ya da uzun, eski ya da yeni bir tanecik de olsa anısı bulunan herkes şu sıfatları mutlaka kullanacaktır: gülyüzlü, mütevazı, kibar, saygılı. Onu daha yakından tanıyan ya da yazı ve yargılanmalarını izleyenler ekleyecektir: erdemli, sabırlı, inatçı. Kitapta kişisel tanıklıklar barındıran her yazı onun bu yönlerini farklı örneklerle ortaya koyuyor. Walter Benjamin, “İbiza Günlükleri”nde; “Sabır, kuşkusuz ki nezaketin can alıcı noktasıdır ve bütün erdemlerin içinden hiç bozmadan seçilip alınan tek erdem belki de odur.” diyor.¹⁸ Kuşkusuz Beşikçi sabrın ve nezaketin en cisimleşmiş örneklerinden biridir. Brecht’in “Üstelik biliyoruz ki /Kötülüğe duyulan nefret bile/Asık yüzlü yapar insanı /Haksızlığa duyulan öfke bile/Kabalaştırır insanın sesini.” dizelerinde anlattığı ruh haline hiç girmemiş, en zor yargılama sahnelerinde, en ağır zindan koşullarında bile o vakur, nazik tavrını elden bırakmamıştır.

Yıllarca cezaevlerinde yüzlerce (siyasi davaların %80’e yakını Kürtlere açılmış olduğu için doğal olarak çoğu Kürt olan) devrimciye “Mamoste”lik, yani “hoca”lık da yapmış olan Beşikçi’nin, bütün bu özellikleriyle beraber, esas olarak Kürt halkının gözünde nasıl bir yere sahip olduğuna ilişkin benim de çok ilginç birkaç tanıklığım mevcuttur. Bunun en sarsıcı ve benim için dramatik olanını paylaşmak isterim. 1995 yılının Kasım ayında, Başkale kırsalında çatışmada ölen bir gerillanın cenazesini, Van’dan alıp memleketine Ağrı’nın Tutak ilçesinin bir mezrasına götürdük. Tören bitti, evde kederli ve öfkeli ailesi ve dostlarıyla çay içip sohbet ediyoruz. Sözün bir yerinde birisi nasıl geldiğimi sorunca, Adana’dan Van’a uçakla, Ankara aktarmalı geldiğimi söyledim. Öldürülen genç Arjen’in, sadece 13 yaşındaki kızkardeşi Xezal, Ankara lafını duyar duymaz güzel ve yaşlı gözlerini koca koca açarak, yaşadığı acıya rağmen heyecanla “Abim, Mamoste Beşikçi’yi çok severdi, o Ankara’da yaşıyormuş, sen onu tanıyor musun?” dedi. Başka söze gerek var mı? Bir aydın için bundan daha güzel ve onurlu bir paye var mı? (Hikâyenin dramatikliği ise şu: yıl-

¹⁸ Walter Benjanin, *Parlıtlar*, Belge Yay., İstanbul, 2003, s. 60.

lar sonra Xezal'ın kendisinin de, üniversiteyi bitirir bitirmez gerillaya katılmış olduğunu ve ne yazık ki 2008 yılında bir çatışmada öldüğünü, geçen sene yurtdışında aileyle ortak dostumuz olan bir arkadaşımından öğrendim.)

Beşikçi'nin en belirleyici özelliklerinden biri olan kararlılığı ve dönemin baskılarına meydan okuyan cesaretini anlatan en eğlenceli sahnelerden birini, belki tevazu konusunda Beşikçi'den en çok ders alması gereken kişilerden biri, Baskın Oran aktarır (Oran kendi ifadesi ile bu olayı “utanarak hatırlar”).¹⁹ Beşikçi'nin Mülkiye'de akademisyen olarak bulunduğu yıllarda, kendisi de orada olan Oran bir gün okul koridorunda karşılaştığı Beşikçi'ye şöyle der: “Haklısın, ama şimdi Kürt Meselesi'ni konuşmanın zamanı mı?” Beşikçi ise cevap verir: “Peki ne zaman zamanı olacak Baskın, ne zaman?”

İşte Beşikçi hemen herkesin Kürt Sorunu'na ilişkin olarak resmi ideoloji karşısında suskun olduğu yıllarda özgürlüğünü bedel vererek “o zaman”ı, “bu zaman” yapmıştır. Bugün Oran da dahil bir çok insan²⁰, hem de -ne güzel ki!- hiçbir bedel ödemeksizin bu konuda konuşabiliyor, yazabiliyorsa, bunu, onyıllardır yaşamını bağışlama cesaretini mücadele içinde göstermiş –Arjen ve Xezal gibi- binlerce gence olduğu kadar, Beşikçi'ye de borçludur.

Genç yaşta CIA tarafından öldürülen Karayibli devrimci şair/müzisyen Peter Tosh “Eşit Hak ve Adalet” adlı şiirinin/şarkısının bir yerinde şöyle der: “Herkes cennete gitmek istiyor/Ama ölmeyi hiç kimse istemiyor”. Beşikçi yıllar öncesinden “öle öle” gelerek, “cennete gitmek” istemeyenlerde bile derin etkiler uyandıran, Murathan Mungan'ın kitaptaki ifadesiyle “zamanlarüstü saygı”yı hak eden bir biliminsanı, daha da ötesi gerçek bir düşünür.

Umalım ki bu kitap, ardından gelecek, Beşikçi'nin serüveninin tüm boyutlarını daha da ayrıntılı ortaya koyacak başka ve daha kapsamlı kitapların habercisi olsun. Zira anlatılan ve anlatılacak olan “mamostelerin mamostesi”²¹ Marx'ın deyişiyle “hepimizin hikayesi” olacak.

Beşikçi'ye olan borcumuzu ödemek için!

19 Baskın Oran, “İsmail Beşikçi ve Mülkiye: Fevkalade Özel Bir Mülkiyeliyle Söyleşi” *İsmail Beşikçi* içinde, agy, s. 307

20 Ne yazık ki “herkes” diyemiyorum, zira başta Beşikçi başta olmak üzere, Kürt Sorunu üzerine resmi ideolojiye aykırı pozisyon alan ve sisteme entegre olmamış birçok insan hâlâ bedel ödemeye devam ediyor ve görünen o ki, daha da uzun bir süre de edecek.

21 “Mamoste” Kürtçede (Kurmanç) “hoca”, “öğreten”, “usta” anlamına geliyor. Buradaki ifade esas olarak Nâzım'ın “Gömlek, Pantolon, Kasket ve Fötre Dair” şiirindeki Marx'a ithafen kullandığı “ustalarımın ustası” sözünün çevirisidir!

Kitap Eleştirisi

şeyleşmenin aşıldığı an: Paris Komünü

Mustafa Kemal oşkun

Halkın ığlığı, Paris Komünü
Jacques Tardi-Jean Vautrin
(İki Cilt), Versus Kitap, 2010

Yemek yeme biimimizden tutun da ayakkabı alırkenki tercihlerimize kadar gündelik hayatta yaptıklarımızın bütünü, verili toplumsal sistemin temel aldığı değerlerin, normların kabulüne yönelik düzenlenmiştir. Habermas'ın deyişiyle aynı zamanda bir kamusal alan olan salona güzel ve pahalı koltuklar, özel alan olarak düşünölebilecek yatak odamıza ise daha sıradan eşyalar almamız, ya da normalde elle yediğimiz bir yemeği başkaları varken atal bıçak kullanarak yememiz, hayatımızı kendimizin değil başkalarının yönettiğini, bunu da hiç itiraz etmeden kabullendiğimizi gösterir. Okulun müdürü tek başına koca bir odada oturur da, okulda çalışan çoğunluğun sıkış tepiş bir odada bulunması, hatta bu mekânların toplumsal konumlar arasındaki fiziksel uzaklığı ve otoriteyi koruyacak bir biçimde inşa edilmesi garibimize gitmez, giderek bize hiyerarşik toplum-

sal ilişkilerin mantığını öğretir ve benimsetir. Yani gündelik hayatımız bir hayat tarzını öğretir, benimsetir ve meşrulaştırır ve bu hayat tarzı ister istemez hegemonik gücü elinde bulunduranın çıkarlarına uygun bir hayat tarzıdır. Gündelik hayat, siyasal alandaki iktidar ilişkilerini haklılaştırır ve yeniden üretir.

Gündelik hayattaki pratiklerimizin ortaya çıkardığı en önemli sonuç, Marx'ın yabancılaşma ya da Lukasc'ın şeyleşme dediği şey, yani toplumsal rollerin ve kurumların ontolojik bir statü kazanmasından başka bir şey değildir. Böylece sistemin bütün kurumları, bütün statüler ve roller değişmez ve değiştirilemez kendilikler olarak algılanır: Evlenip aile kurmak bir doğa yasası ya da insanın doğasında olan bir şey, piyasa ekonomisi insan fitratına en uygun sistem ve elbette ki değişmesi/değiştirilmesi mümkün olmayan bir düzen, ve doğrusu, yaşadığımız hayat, yaşamak için ihtiyaç duyduğumuz üretimin gerçekleştirilmesinde uyguladığımız örgütlenme biçimi vb., olabilecek tek toplumsal hayat, olabilecek tek üretim biçimi olarak sunulur. Ya da başka türden bir örnek vermek gerekirse, şeyleşme, genç bir sosyalist işçiye ya da öğrenciye babasının verdiği nasihatte yatar: “Bu toplumu sen mi değiştireceksin? Bulaşma politikaya, şuna buna”.

Toplumu bu türden bir şeyleşme maskesi altından görenler sömürücü ve baskıcı ilişkileri asla görmezler, bu nedenle de bu türden ilişkileri kesinlikle sorgulamazlar. Onlar için böyle gelmiş böylece de gidecektir, çünkü var olan hayat tarzına, sömürüye ve baskıcı ilişkilere bir alternatif üretmek olanaksızdır. Dolayısıyla onlar için dünyayı değiştirmek ve dönüştürmek imkânsızlaşır. Bu türden düşünceleri insanlara öğreten ve benimseten en önemli pratiklerden birisi ise gündelik hayattan başkası değildir. Kısacası gündelik hayattaki pratikler, toplumsal kurumlarla ilişkiler, bu ilişkilerde yerine getirilen roller, şeyleştirir. Marx boş yere “her şey apaçık olsaydı bilime gerek kalmazdı” dememiştir.

Ama bu durum hep böyle devam edecek değildir. Kurumların şeyleştirici özelliklerinin parçalandığı dönemlerde, diyelim ekonomik kriz zamanlarında, derin yoksulluğun yaşandığı dönemlerde, geniş halk yığınları ve emekçi kesimler için bir toplumun gerçek yapısının ne olduğu tam tamına algılanmaya başlanır. Tıpkı bugün Tunus'ta ve Mısır'da, geçmişte ise Rusya'da olduğu gibi. Bu dönemlerin her birinin şeyleştirme ve mistifikasyon biçimleri elbette ki birbirinden farklıdır, ancak bunları birbirine benzer kılan, sistemin insanlar için bulanıklaştırmış yapısının gün gibi ortaya çıkması, yani artık sömürü ve baskı biçimlerinin şeyleşme maskesinin ar-

dına gizlenmesinin olanaksız olmasından başka bir şey değildir. Gündelik hayat ne kadar şeyleştirici olursa olsun, toplumsal ve ekonomik kriz dönemleri bu şeyleştirici yapıların parçalandığı bir ana işaret eder. Ve tarihte bu anlardan en önemlilerinden biri, 1871’de Paris Komünü’nde yaşanmıştır. Zira Komün, tam da Lenin’in vurguladığı gibi, proleterya diktatörlüğünün yaşanmış önemli bir örneğidir.

Jacques Tardi ve Jean Vautrin’in, ilkinin çizer, ikincisinin yazar olarak katkıda bulunduğu ortaklaşa çalışmaları *Halkın Çılgılığı* kitabı, 1871 Paris Komünü’nde yukarıda bahsettiğimiz yapıların nasıl parçalandığını, insanların gözünde her şeyin nasıl apaçık görünmekte olduğunu anlatıyor.

Kitabın birinci bölümü “18 Mart’ın Top Bataryaları” başlığını taşıyor. Paris Komünü, Fransız-Prusya Savaşı’nın ardından Paris’teki tüm devrimci eğilimlerin bir ayaklanma başlatmasıyla kurulur. 18 Mart’ta Prusyalılardan kalma topları ele geçirmek isteyen hükümet, askeri birliklerine topların ele geçirilmesi görevini verir. Lakin işler düşündükleri gibi gitmez, çoğu asker halk tarafından Prusyalılarla mücadele için kurulmuş Ulusal Muhafızlara katılmaya başlar. Ayaklanma bir anda büyür ve başbakan Versay’a kaçar. Artık Paris’teki tek yönetim Ulusal Muhafızlar Merkez Komitesidir. Komün yönetimi, tüm devlet idaresini üstlenerek yepyeni bir hükümet, bir işçi hükümeti olarak yeniden doğar.

Paris’in Prusyalılar tarafından kuşatma altında kaldığı dönemde zengin ve yoksul arasındaki uçurum giderek daha fazla genişlemiştir. Bunun sonucu olarak emekçiler, ilerici düşüncelere daha açık hale gelirler. Tardi ve Vautrin’in kitabında bir komiser ile bir Teğmen arasında geçen şu konuşmaya tanık oluruz: Komiser: “Askerin şevki yok, halkın evlerinde kalanlar devrimcileşiyor, birlik olup kızılışıyorlar”. Teğmen: “Yanlışı yapıyorlar”. Komiser: “Hayır, açlar”. Sadece emekçiler değil, aslında emekçi çocuklarından oluşan askerler de açtır ve açlık askerleri yoksulların yanına geçirmeye yeter de artar. Zira sistemin gerçek yapısını tam da o zaman görmeye başlarlar.

Komüne destek verenler arasında farklılıklar oldukça çoktur, buna karşılık bazı konularda bir takım birliktelikler de sağlanır. Öldürülen Ulusal Muhafızların eşlerine ve çocuklarına aylık bağlanır, borçlar ertelenir ve faiz kaldırılır, sahipleri tarafından terk edilmiş fabrikalar işçiler tarafından işletilir ve yönetilir, giyotin kaldırılır vb. Temel slogan, “ya komün ya ölüm”dür.

Kitabın ikinci cildi 20 Mayıs gününü, yani Paris’in Versay’daki burju-

va hükümetin orduları tarafından sarılmasından bir gün önceyi anlatmakla başlar. Paris 21 Mayıs günü kuşatma altına alınır, çünkü Avrupa burjuvazisi için artık asıl sorun Fransa-Prusya savaşı değil fakat işçi sınıfıyla kendisi arasındaki sınıf savaşıdır. Devrimin Fransa'ya ve arkasından tüm Avrupa'ya yayılması burjuvazinin sonunu getirebilecek bir tehlikedir onlar için.

21 Mayıs'ta başlayan savaş 28 Mayıs'a kadar sürer. Komüncüler sokak sokak, mahalle mahalle direnirler. En sert direniş emekçi sınıfların ve yoksulların daha yoğun olarak yaşadığı doğu bölgelerinde gerçekleşir. Ne var ki Versay'ın 130 bin kişilik ordusuna komüncülerin 40 bin kişilik savaşıncısı daha fazla direnemez. Sekizinci günün sonunda Paris komünü bütünüyle kanla bastırılmıştır.

Paris Komünü deneyimi, devrimci önderliğin hata ve zaafılarıyla beraber ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Zira Marx 6 Nisan 1871'de, yani Komün henüz yenilmemişken Wilhelm Liebknecht'e yazdığı bir mektupta şunları söylemektedir:

Parislilerin yenilgisi onların kendi hataları olduğunu gösteriyor, fakat gerçekten de bu hata onların büyük ahlâklılıklarından (honnêteté) kaynaklanıyor. Merkez Komite ve sonrasında da Komün, sinsi Thiers cücesine düşman güçleri toplama zamanı bıraktılar, sanki Thiers Paris'i zorla silahsızlandırarak iç savaşı daha önce başlatmamış gibi, sanki Prusyalılarla savaş ya da barış meselesine karar vermek için davet edilmiş olan Ulusal Meclis Cumhuriyet'e derhal savaş ilan etmemiş gibi, iç savaşı başlatmadılar. İktidarı zorla ele geçirmiş görünmemek için, Paris'te gericiliğin yenilgisinden sonra Versay üzerine yürümeleri gerekirken, örgütlenmesi zaman isteyen Komünü seçmekle değerli zamanlarını kaybettiler.¹

Marx 12 Nisan 1871'de Kugelman'a yazdığı mektupta da benzer şeyleri söyleyecektir.² Yani eğer Komün önderleri isabetli kararlar alabilselerdi kısa zamanda kitleleri harekete geçirebilir ve Versay üzerine yürüyebilir, burjuvaziyi tam da o anda darmadağın edebilirdi.

Bütün olumsuzluklarına rağmen Komün, Paris işçi ve emekçilerinin yabancılaşmadan ve şeyleşmeden kurtuldukları, her şeyin gözlerine apaçık görünmeye başladığı bir andır ve bir gün başka bir yerde devrim olacaksa

1 Marx to Wilhelm Liebknecht, April 6, 1871. http://www.marxists.org/archive/marx/works/1871/letters/71_04_06.htm

2 Marx to Dr. Kugelman, Concerning to Paris Commune, April 12, 1871. http://www.marxists.org/archive/marx/works/1871/letters/71_04_17.htm

tam da bu nedenle olacaktır. Vautrin ve Tardi'nin bu güzel çalışması bizleri siperlerde savaşan Trapanyan'la, mezarlık duvarında kurşuna dizilen Komüncülerle, Gabriella'yla tanıştıırıp Paris sokaklarında yürütölen direniş katıyor. Tam da Vautrin'in dediğı gibi: "İstedim ki okuyucu, 18 Mart 1871'deki sokakların keşmekeşine süröklensin, Victor Hugo'nunki gibi gizemli, Eugene Sue'nunki gibi toplumsal bir Paris'te, Dickens'ın Londra'sındaki gibi bir hengameye karışsın".

Kitap Eleştirisi

İki anı kitabı ve kısa gerçekler

Mehmet İnanç Turan

Anılarım
Andrey Gromiko
çev. Merve Arkan
Yazılama Yayınevi, 2008

Molotov Anlatıyor
Feliks Çuyev
çev. Ayşe Hacıhasanoğlu - Suna Kabasakal
Yordam Kitap, 2009

Anı kitaplarından birincisi Andrey Andreyeviç Gromiko'ya (1909-1989) ait. Gromiko 1939 yılından itibaren Sovyet bürokrasinin önemli bir adamı haline geliyor. Stalin'in yaptığı "komünistleri temizleme hareketi"ni sessizce dışarıdan izliyor. 1943'te Sovyetler Birliği'nin ABD büyükelçisi oluyor. 1956'da SBKP Merkez Komitesi üyeliğine seçiliyor. 1956-57 yılında Molotov'un karşısında yer alıyor ve Hruşçov'u destekliyor. 1957'den itibaren 28 yıl dışişleri bakanlığı yapıyor. 1985'te Gorbaçov'un SBKP'yi ele geçirmesine yardım ediyor. 1988 yılında Gorbaçov'la bozuşuyor. 1989'da Sovyetler Birliği yıkılırken ölüyor.

Gromiko'nun anılarını anlatan kitap Yazılama Yayınevi tarafından 2008 yılında yayımlanmış. Kitabın özelliği Sovyet bürokrasisinin kimliğini göstermesi ve bize Stalin'i ve onun başsavcısı Vişinskiy'i tanıtmaması. 1936 sonrası Moskova duruşmalarında Stalin'in "ölüm emirlerini yasalaştıran" bir adam Vişinskiy.

İkinci anı kitabı Molotov'a (1890- 1986) ait. Molotov 1906'da Bolşevik Partisi'ne üye oluyor. 1917'de Merkez Komitesi'ne giriyor. 1921'de Politbüro yedek üyesi oluyor. 1926-1957 yılları arasında asıl üye olarak Politbüro'da bulunuyor. Stalin'in sağ kolu olarak komünistleri öldürme hareketine aktif olarak katılıyor. 1957'de Hruşçof ekibi tarafından (Gromiko bu grubun içindedir) partideki görevlerinden ihraç ediliyor. 1962'de partiden atılıyor. 1984'te partiye yeniden giriyor. 1986 yılında da ölüyor.

Molotov'un anıları Yordam Kitap tarafından 2007'de yayımlanmış. Kitabın daha sonra yine Yordam Kitap'tan gözden geçirilmiş ve genişletilmiş bir ikinci basımı da çıktı. Bu kitabın özelliği, Stalin'in sağ kolu olarak çalışan bir Sovyet bürokratinin tarihe ve olaylara bakış biçimini yansıtmaması, Stalin'in pisliklerine ortak olmuş birisi olarak Stalin'in kimliğini anlamamıza ışık tutması.

Şüphesiz ki, kişilerin anıları belge niteliği taşımaz. Anılarını yazanlar her zaman kendi beyinlerinin yaptığı "hile"lere açıktır. Kişi bilincinde olsun olmasın kendini savunmaya, olayları kişisel çıkarlarına uygun olarak hatırlamaya eğilimlidir. Bu nedenle anıları belgelerle karşılaştırmak, belgelerle uyum gösteren olayları ciddiye almak gerekir.

Sosyalizm

Hem Gromiko, hem Molotov Sovyetler Birliği'ni sosyalizme (komünizmin birinci aşamasına) geçmiş bir toplum olarak kabul ediyorlar. Gromiko diyor ki: "Yurtseverlik duygusuna aslında doğumdan itibaren sahipsiniz...Bu **sosyalist toplumumuzun** değerlerine olan bağlılığımızı...yansıtıyor."¹ Molotov da Sovyetler Birliği'nde komünizm olduğunu söylüyor: "Hasımlarımız, İkinci Dünya Savaşı'nın bizim güçlerimizi ba-

1 Andrey Gromiko, *Anılarım*, , çev. Merve Arkan, Yazılama Yayınevi, 2008, s. 41.

tıracağına, **komünizmin** varlığını sürdüremeyeceğini umdular.”² Molotov, Gromiko’dan farklı olarak sosyalizme geçildiğini, ama sosyalizmin tamamlanmadığını iddia ediyor. Bu ayrıntı bizi ilgilendirmiyor. Sonuçta her ikisinin de söylediği yanlış. Sovyetler Birliği hiçbir zaman sosyalizme geçemeyen bir geçiş toplumuydu.³

Stalin’e bakış

Gromiko bir Stalin eleştirmeni. Stalinizmi bir yılan olarak görüyor: “Stalinizm yılanı, kurnazca oyunlarla ve aynı acımasızlıkla kurbanlarını, Bolşevik eski tüfeklerin değerli üyelerini, sıradan Sovyet yurttaşlarını, işçileri, köylüleri, aydınları, komünistleri ve partili olmayanları yavaşça boğarak öldürmüştür.”⁴

Tarihsel belgeler Gromiko’yu doğruluyor. Sovyetler Birliği’ndeki belgeleri inceleyen Moshe Lewin, 2 Temmuz 1937 tarihli Merkez Komitesi Kararnamesi’nin iki “tutuklama kotası” tespit ettiğini belirtiyor: “1. Kategori, bölgelere göre dağılımıyla birlikte, tutuklanacak ve idam edilecek 72.950 kişiyi kapsıyordu. 2. Kategori’de kamplara gönderilecek 186.000 kişi yer alıyordu...Bazı kaynaklara göre, 1937 – 1938 yıllarında 1.372.392 kişi tutuklanmış ve bunlardan 681.692’si kurşuna dizilmişti.”⁵

Gromiko, Stalin’in döktüğü komünist kanı konusunda haklıdır; ancak Stalin bu zalimliği yaparken Gromiko nerededir? Bunlara ses çıkarmış mıdır?

Gromiko burada “aklın hilesi”ne kanmaz, açıkça yalan söyler. Stalin’in zalim özelliklerini fark etmediğini yazar. O da Hruşçof gibi uzun yıllar Stalin savunuculuğu yapmıştır; korkusundan sesini çıkaramamıştır. Uydurma Moskova duruşmalarında komünistler “gizli örgütlerin ajanları” olmakla suçlanıp idam edilirken, olaylara gözünü kapamıştır. Buharin’in, Trotskiy’in ve diğerlerinin akıtılan kanında onun da sorumluluğu vardır.

Gromiko utanmadan Stalin’in kurbanları hakkında şöyle yazabili-

2 Molotov, *Molotov Anlatıyor*, çev. Suna Kabasakal, Yordam Kitap, 2007, s. 248.

3 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Mehmet İnanç Turan, *Yaşanmamış Sosyalizm*, Yordam Kitap, 2009.

4 Gromiko, a.g.e., s. 147.

5 Moshe Lewin, *Sovyet Yüzyılı*, çev. Renan Akman, İletişim Yayınevi, 2008, s. 140, 141.

yor: “Kurbanlarının isimleri asla unutulmamalıdır.”⁶ Timsah gözyaşları Gromiko’nun üzerindeki kan izlerini temizleyemez. Gromiko, Moskova parti örgütünün sekreterliğini yapmış Ivan Riutin gibi niçin Stalin’in yöntemlerine baş kaldıramadı? Riutin 1000 sayfalık *Marksist-Leninsler Platformu*’nu hazırlayıp, elden ele dolaştırıp Stalin’i teşhir ederken niçin Gromiko Stalin yaşarken onun hakkında bir tek olumsuz cümle bile yazmadı?

Canından korktuğundan! Riutin gibi ölümü göze alamayıp, dışişleri bakanlığının rahat koltuklarını bırakmadığından! Gromiko diyor ki: “Dışişleri Bakanlığı’nda çalışan personel, 1930’lu yıllardaki tasfiye duruşmalarını tartışmazdı; diplomatlar olarak bu konuyu konuşmaktan kaçındık.”⁷

Şimdi sormanın yeridir: Niçin Moskova duruşmalarını konuşmaktan kaçındınız? Yargılananlar komünistler ve sizin yoldaşlarınızdı. Üstelik sizler Moskova duruşmaları başsavcısı Vişinskiy’in uydurma senaryolar yazdığını biliyordunuz. Gromiko, Vişinskiy hakkında şunları yazabiliyor:

Kendi payıma onu sinsi buluyordum. Stalin belli ki kendi iktidarıyla ilgili amaçları için ona ihtiyaç duyuyordu. Uyguladığı kitlesel baskıların suçunu örtbas etmek için hukuksal bir düzen görüntüsü yaratmak üzere Vişinskiy’i kullandı. Vişinskiy’in görevi, sanık sandalyesindeki kurbanlarına karşı kirli ve şiddetli yöntemler kullanarak ve kullandığı adli ilkelere, yani sanığın itirafının her durumda mahkûmiyeti için yeterli olduğu ilkesine saldıran avukatlarla dalga geçerek, gerçeği yalanlar ve yarı gerçekler denizinde boğmaktı. O zamanlar yaygın olarak kullanılan bu ilke, yasal olmayan soruşturma yöntemlerini, tehdidi, ve hatta gelişmiş fiziksel ve psikolojik işkence tekniklerini teşvik etmiştir.⁸

Demek ki, Moskova duruşmalarında yargılananlardan alınan itirafların gerçeğe bir ilgisi yok. Hruşçov, Gromiko ve Sovyet bürokrasisinin diğer üyeleri canlarından olmamak için susuyorlar ve masum komünistlerin öldürülmelerine gözlerini kapıyorlar. Komünistler asılırken rahat yataklarında mışıl mışıl uyuyorlar.

Molotov’a gelelim. O, Gromiko’dan çok daha fazla suçlu. Stalin’in

6 Gromiko, a.g.e., s. 147.

7 Gromiko, a.g.e., s. 396.

8 Gromiko, a.g.e., s. 396.

sağ kolu ve komünistlerin katledilmesini örgütleyenlerden. Molotov “tasfiyeler” olarak isimlendirdiği Moskova duruşmalarını açıkça savunuyor. İnsan aşağıdaki satırları okurken midesi bulanmıyorsa insan değildir.

1937’deki tasfiyeler kaçınılmazdı...1937’deki baskılama sayesinde savaşta bir casusluk örgütü ile karşı karşıya kalmadık...1937 baskılarına maruz kalan askerlerin büyük bölümünün aklanması konusunda haklı olduklarını sanmıyorum...Bu adamlar belki casus değildiler; ama yabancı gizli servislerle ilişkileri vardı...Ben o gün izlenmiş olan siyasetin sorumluluğunu üstleniyorum ve doğru olduğuna inanıyorum...Bazı vahim hatalara yol açmış olsa da baskılamaları tasvip ediyorum...Buharin, Tomskey, Rikov...köylü zihniyetini temsil ediyordu. Evet, bugün hâlâ inanıyorum ki, temelde, 1937’de...Merkez Komitesi doğru bir şekilde davrandı. Bütün bunları yumuşaklıkla ve kibarca gerçekleştirmek iyi olmazdı...Savaştan sonra bir tek muhalif gurup bile kalmadı, bu büyük bir rahatlıktı. O muhaliflerin büyük bir çoğunluğu hayatta kalmış olsalardı, bilmiyorum biz buna dayanıp ayakta kalabilir miydik? Stalin bu zor görevin en büyüğünü kendisi üstlendi, ama biz de bilinçli olarak katkıda bulunduk...Baskılamaların bütün kurbanlarının sorumluluğunu ben taşıyorum. Bütün listelerin, ya da tamamına yakınının altında benim imzam olduğuna göre...Her bir kişiyi tek tek inceleyemezdim...Benim fikrime göre Stalin çok doğru bir yol izledi: Arada masum kafalar uça da en azından savaş sırasında ve sonrasında her çeşit zayıflığın üstesinden gelmiş olacağız.⁹

Yukarıdaki satırlarda Molotov’un çelişkileri sırtıyor. Yüreğinin insafsızlığının sırtıttığı gibi! Yargılanan komünistlerin “gizli örgütlerin ajanları” olduklarına dair tek bir belgeden bahsetmiyor. Zaten şimdiye değil böyle bir belge bulunamadı. Olmayan şey bulunamaz. Geriye kalan ne? Molotov’un mantığının özeti şu: Yargılananlar Stalin’e muhalefet ediyorlardı, bunlarla uğraşamazdık, o nedenle muhalifleri öldürdük. Tek bir ses yaratmak için, parti demokrasisini çiğnedik. Molotov gerçeğin bu olduğunu kitabın başka bir yerinde şöyle itiraf eder: “Lenin zamanından beri Politbüro’da yer alan insanlardan bir tek Stalin kalmıştı, diğerlerinin hepsi muhalif oldular. Troçki, Zinovveyev, Kamanev, Radek, Tomski, Buharin... Tabii ki, Stalin için zor durumdu...Stalin de Buharin’i çok takdir ederdi. Düşünün, o kadar yetkin ve kültürlü bir adam! Ama ne yapabiliirdik?”¹⁰

Beyninle savaşmadığın muhalefeti, fiziksel olarak yok et! İşte,

⁹ Molotov, a.g.e., s. 330, 331, 333, 334, 335.

¹⁰ Molotov, a.g.e., s. 338.

Stalin'in politikası buydu ve Molotov bu iğrenç politikayı savunuyor. Stalin, Buharin'i takdir ediyor, takdir ettiği için öldürüyor!

Buharin'i sadece öldürmüyor Stalin. Onu 1937'de Lubyanka Cezaevi'ne attıktan sonra, insan olarak Buharin'i alçaltıyor. Buharin hapishanede kaleme aldığı yazıları yok etmesin diye Stalin'e yalvarıyor. İşte, Buharin'in 1937'de cezaevinden Stalin'e yazdığı bir mektupta şunları okumamız şaşırtıcı değil:

Cezaevindeki el yazmalarının çoğunu geceleyin, harfleri tek tek yüreğimden kopararak kaleme aldım. Bu yazıların kaybolmaması için size tüm gücümle yalvarıyorum. Çalışmalarımın yok olup gitmesine izin vermeyin. Tekrarlıyor ve vurguluyorum: Bunlar hiçbir şekilde kişisel yazgımla ilintili değil. Lütfen, lütfen izin verin, bırakın kalsın! Sizden bana değil, ama çalışmama acımanızı rica ediyorum.¹¹

Bugün açılmış eski Sovyet arşivleri Moskova duruşmalarının başlarında Stalin'in bulunduğu, Molotov – Vişinskiy vb. yardımcılarının planladığı katiller çetesi tarafından örgütlendiğini ortaya koyuyor.

Hitler'le yapılan gizli anlaşmalar

1939'da Sovyetler Birliği ile Almanya arasında (Stalin ile Hitler arasında) saldırmazlık anlaşması imzalandı. 23 Ağustos 1939'da dışişleri sorumlusu olarak Molotov, Hitler'in adamı Ribbentrop ile Moskova'da buluştu ve anlaşmayı imzaladı. Bu saldırmazlık anlaşmasına ek olarak “gizli protokoller” de imzalandığı iddia edilmişti. Polonya'nın bölüştürülmesini de içeren gizli protokollerin varlığını ne Gromiko, ne de Molotov kabul eder.

Batılı kaynaklar saldırmazlık anlaşmasından bahsederken, genelde Molotov ve Ribbentrop arasında imzalandığı öne sürülen gizli bir anlaşma iddiasını ortaya atarlar...Sonuçta bu yönde bir kanıt ne SSCB'de, ne başka bir ülkede bulundu.¹²

Batıda, 1939'daki anlaşmanın yanı sıra, bir de gizli protokol yapıldığı kabul ediliyor. Tamamen yanlış.”¹³

11 Buharin'in Stalin'e Lubyanka Cezaevi'nden yazdığı mektup, Buharin, *Her şey Nasıl Başladı*, çev. Anahid Hazaryan, Epos, 2003, s. 9.

12 Gromikov, a.g.e., s. 69.

13 Molotov, a.g.e., s. 25.

Gizli protokolleri ilk kez 23 Mayıs 1946'da Amerikan *St. Louis Post Dispatch* gazetesi yayımladı. Yıllar sonra (Molotov öldükten sonra) gizli protokoller Sovyet basınında da yayımlandı. Protokolün altında Molotov'un imzası vardı. Bu belgelerin gerçekliğini araştırmak uzmanların işi. Ama belgelerin gerçekliği veya sahteliği bir yana, Molotov'un Hitler konusundaki değerlendirmesi ilginçtir: "Hitler gerçek anlamda bir faşist değildi."¹⁴

Bu da çok önemli değil. Molotov anılarında Stalin'in emriyle Almanya'yı (Hitler'i) övdüğünden bahsetmez. Hitler faşizmini ideolojik olarak akladığından bahsetmez. Gerçek hikâyeyi biz anlatalım. Molotov o dönemde şöyle konuşmuştu:

Sovyet-Alman Saldırmazlık Paktı'nın imzalanmasından sonra, Sovyetler Birliği ile Almanya arasında yıllardır süren normal olmayan ilişkilere bir son verildi. Avrupalı güçlerce her yoldan kışkırtılan düşmanlığın yerini, bir yakınlaşma, Sovyetler Birliği ile Almanya arasında dostluk ilişkilerinin kurulması aldı. Bu iyi ilişkilerin daha da düzelişi, 'Dostluk ve SSCB-Almanya sınırı hakkında' 28 Eylül'de Moskova'da imzalanan anlaşmayla ifadesini buldu.

...

Son birkaç ayda 'saldırı', 'saldırgan' gibi kavramlarına yeni bir somut içerik, yeni bir anlam kazandırdıkları biliniyor. Bu kavramları şimdi, diyelim ki üç ya da dört ay öncesinde kullandığımız anlamlarda kullanamayacağımızı anlamak zor değil. Avrupalı büyük güçlerden söz ediyorsak, o halde **bugün Almanya savaşın en kısa zamanda sona ermesi ve barış için çabalayan bir devlet durumundadır**, fakat İngiltere ve Fransa, daha dün saldırıya karşı çıkan bu devletler, savaşın devamından yana ve barışın sağlanmasına karşıdırlar.

...

Bütün öteki ideolojik sistemler gibi Hitlerizmin ideolojisi de onaylanabilir ya da reddedilebilir, bu, siyasal görüşlere göre değişir. Ama herkes şunu kavrayacaktır ki, bir ideoloji zorla yok edilemez, savaş yoluyla ortadan kaldırılamaz. Bu yüzden, **'Hitlerizmi ortadan kaldırmak' için yapılan savaş gibi**, 'demokrasi' için mücadelelerin sahte bayraklarıyla örtülen bir savaş gibi savaşları sürdürmek, **sırf anlamsız değil aynı zamanda canice-dir de.**

...

Dünya egemenliklerini kaybedeceklerinden korktukları için, İngiltere ve Fransa'nın yönetici çevreleri Almanya'ya karşı savaşın geliştirilmesi

¹⁴ Molotov, a.g.e., s. 348.

politikası güdüyorlar.

...

Almanya ile ilişkilerimiz, az önce belirttiğim gibi, köklü biçimde düzeldi. Burada olaylar, **dostluk ilişkilerinin sağlamlaştırılması**, pratik işbirliğinin geliştirilmesi ve Almanya'nın barış için **gösterdiği çabalarda desteklenmesi** doğrultusunda akacak. Sovyetler Birliği ile Almanya arasında imzalanan Saldırmazlık Paktı bizi Almanya bir savaşa katıldığında, tarafsız kalmakla yükümlü kılıyor. Biz bu çizgiyi doğru bir biçimde izledik; birbirlerimizin 17 Eylül'den başlayarak eski **Polonya topraklarına girmeleri bununla kesinlikle çalışmıyor**.

...

Biz kararlılıkla, Almanya ile ilişkilerin düzelmesi için çaba harcadık ve Almanya'da bu yönde gösterilen çabaları her biçimde selamladık. Şimdi Alman İmparatorluğu ile ilişkilerimiz **dostça ilişkiler temelinde, Almanya'nın barış yönündeki çabalarını desteklemeye hazır olmamız temelinde** ve aynı zamanda Sovyet-Alman ekonomik ilişkilerinin iki devletin karşılıklı çıkarlarına uygun olarak geliştirilmesi isteğine dayanılarak kuruldu.¹⁵

Ağustos 1940'ta Hitler orduları Norveç, Fransa, Belçika, Danimarka ve Hollanda'yı işgal ettikten sonra bile Molotov Sovyet-Alman Paktı'nı överek şöyle konuşabiliyordu: "**Hükümetimizin titizlikle uyduğu bu anlaşma**, Sovyet-Alman ilişkilerinde anlaşmazlık ihtimalini ortadan kaldırdı. Sovyet tedbirleri Batı sınırlarımız boyunca uygulandı ve bu durum aynı zamanda **Almanya'ya bir emniyet duygusu sağladı**."¹⁶

Şimdi düşünün; bu sözleri okuyan bir anti-faşist, komünist, Almanya'ya karşı savaşılabir mi? Almanya saldırgan değil, barış istiyor, diğerleri saldırgan, savaş istiyorlar. Almanya'nın çizmeleri altında ezilen Fransa'da yaşayan komünist ne yapsın? Halklar Hitler'e karşı savaşınsın mı? Yığınları anti-faşist saldırganlığa karşı uyarmayan, onun aldatılmasına, uyutulmasına, kaderlerine razı olmaya yardım eden bu politika devrimci sayılabilir mi? Baş düşman olan Hitler'e karşı savaşılmaya çağrılmayan halktan, aynı zamanda kendi burjuvalarına karşı savaşıması nasıl istenecek? İşte, Molotov böyle iğrenç bir politikanın Stalin eliyle savunucusu!

15 Molotov'dan aktaran *III Enternasyonal 1919-1943 Belgeler*, çev. Ümit Kıvanç, Belge Yayınları, 1979, s. 257-262.

16 Molotov'dan aktaran Fernando Claudin, *Komintern'den Kominform'a*, Cilt I, çev. Yavuz Alogan, Belge Yayınları, 1990, s. 370.

Lenin ve Trotskiy

Gromiko, Trotskiy'e partide yapılan haksızlıktan bahsetmez. Stalin'in baskılarına kendisi ses çıkarmazken, Trotskiy'in bu görevi öldürülünceye kadar sürdürdüğünden hiç söz etmez. Ekim devriminin ikinci adamını yok sayar. Stalin'in onu öldürmüş olmasını da kınamaz.

Molotov ise yalanlarla birlikte Trotskiy'e kin kusar. Molotov'a göre, Lenin bir Trotskiy düşmanıdır, yavaş yavaş Trotskiy'in kuyusunu kazar:

Lenin Troçki'nin parti için tehlikeli olan bozguncu bir etkiye sahip olduğunu anlıyordu. Ondan kurtulmak istediğini, ama yapamadığını anlıyorduk.

(...)

Lenin de en az Stalin kadar, Troçki'nin kim olduğunu biliyordu, onu azletmek ve ondan kurtulmak için uygun bir zamanın geleceğini düşünüyordu.

(...)

Lenin Politbüro toplantılarını Troçki'siz yapmayı önerdi. Biz de ona karşı birlik olduk.¹⁷

Molotov'un Lenin'i bir komplocu olarak sunması bir yana, anlattığı şeyler tarihsel gerçekleri yansıtmıyor.

Stalinci tarih, Lenin'in son günlerinde Lenin'in Stalin'e karşı yürüttüğü kavgayı gizlediği gibi bu son yıllardaki Lenin-Trotskiy dayanışmasını da gizledi. Dış ticaret tekeli, Gürcü sorunu ve bürokrasiye karşı savaş konularında Lenin Trotskiy'den destek istedi ve kendi görüşlerinin Trotskiy tarafından savunulmasına taraftar oldu. Bunları örnekleyelim.

1922 sonunda MK'de dış ticaret tekeli konusunda bir anlaşmazlık ortaya çıktı. Stalin'in, Sokolnikov'un, Buharin'in içinde olduğu bir grup dış ticaret tekeli gevşetmek istiyordu. MK Trotskiy'in katılmadığı bir toplantıda böyle bir karar da aldı. Hasta olduğu için toplantılara katılamayan Lenin bu kararı öğrenince, 13 Ekim 1922'de MK üyelerine bir mektup yazdı. Dış ticaret tekelinin gevşetilmesine karşı çıkarak, kararın ertelenmesini istedi. Stalin de MK üyelerine bir mektup göndererek, 13 Ekim tarihli Lenin'in mektubunu onaylamadığını şu sözlerle yanıtladı: "Yoldaş Lenin'in mektubu, merkez komitesinin, 6 Ekim tarihinde dış ticaretle ilgili aldığı kararların doğruluğu konusundaki düşüncelerimi değiştirmedir."¹⁸

Lenin, Frumkin ve Stomonyakov'a 12 Aralık 1922'de yazdığı mek-

¹⁷ Molotov, *Molotov Anlatıyor*, s. 189,190.

¹⁸ J. Stalin, aktaran Moshe Lewin, *Lenin'in Son Mücadelesi*, s.122.

tufta Ő  yle diyordu: “Gittik  e Ő iddetlenen hastalığıma bakılırsa, plenuma katılamayacağım...**Onunla aynı fikirde olduğumu Troçki’ye yazıp**, hastalığımla dolayısıyla plenumda **benim g r   lerimi savunma görevini üstlenmesini rica edeceğim.**”¹⁹

Lenin 15 Aralık 1922’de Stalin eliyle MK  yelerine yeni bir mektup göndererek onlara Trotskiy’le anla maya vardığını bildirdi:

  u anda bütün i lerimden çekilmem için gerekli her şeyi yapmış durumda-yım ve gönül rahatlığıyla ayrılabilirim. Ayrıca **dış ticaret tekeli konusun-daki g r   lerimi savunmak üzere Troçki ile bir anla maya vardım...** Bu konudaki tartışmaya benim katılımımın istenmesi de dahil herhangi bir gerekçeyle bu tartışmanın bir sonraki genel toplantıya bırakılması halinde buna kesinlikle karşı çıkarım,       öncelikle, **Troçki’nin benim g r   le-rimi benim kadar savunacağından eminim.**²⁰

Trotskiy bu toplantıda Lenin’in g r   lerini savundu ve 18 Aralık’ta yapılan MK toplantısında eski karar iptal edildi.

Lenin-Trotskiy dayanı masının bir diğ r  rneğı Gürcü sorununda ortaya  ıktı. Stalin’in Gürcülere karşı başlattığı milliyetçi saldırıya karşı Lenin, Trotskiy’den destek istedi ve 5 Mart 1923’te ona aşağıdaki gizli mektubu gönderdi:

Kesinlikle gizli. Kişisel.

Değ rli Troçki Yolda ,
Parti merkez komitesinde **Gürcü sorununun savunulmasını üzerini-ze almanızı  steleyerek rica ediyorum.** Bu sorun   u anda **Stalin ve Dzerjinski’nin ‘saldırılarıyla’ karşı karşıyadır.** Ve ben onların yansızlık-larına güvenemiyorum. Bu tam tersinedir hem de. **Bu savunmayı üzerinize almayı kabul etseydiniz kaygısız olabilirdim.** Eğ r herhangi bir nedenle kabul etmezseniz, tüm dosyayı geri yollayınız. Bunu reddinizin bir göster-gesi olarak göreceğim.

En iyi yolda  a selamlarımla.

Lenin.²¹

19 V.I.Lenin, aktarma: *Lenin’in Son Kavga ı*,  ev. Meral D. Topçu,  teki Yayınevi, 1999, s.172.

20 V.I.Lenin, *a.g.e.*, s.183-184.

21 V.I.Lenin, aktaran Lev Trotskiy, * arpıtılan Devrim*,  ev. Bülent Tanatar, Yazın Yayıncılık, 1997, s. 75.

Trotskiy bu görevi yerine getirememiş olsa da, önemli olan Lenin'in Trotskiy'e duyduğu ideolojik güvendir ve Lenin'in son döneminde Trotskiy ile dayanışma içinde olmasıdır. Molotov anılarında bu tarihsel gerçeklerden bahsetmez. Tarihsel belgelerin yerine Trotskiy'e duyduğu kini ortaya koyar ve yalan söyler.

Molotov, Trotskiy'in öldürülmesini doğru buluyor. Stalin'in (dolayısıyla kendisinin) bu işi 1928–29 yıllarında bilinçli olarak yapmadıklarını anlatıyor. Trotskiy o zaman öldürülseymiş leke olurmuş!

Troçki'nin gitmesine mecburen izin verildi...

- 1928 ve 1929'da öldürülebilir miydi?
- İmkansız. Bu çok büyük bir leke olurdu...Şimdi bile Soljenitsin'i öldürmek kolay olmaz. Bence en iyisi hapse atmaktır.”²²

Molotov'un tıpkı Stalin gibi muhalefet eden kim olursa olsun fiziksel baskı dışında bir çözüm yolu yok! Ya öldüreceksin, ya da hapse atacaksın. Trotskiy ile Soljenitsin'i aynı kefeye koymasına başka bir yanlış. Stalinci kafa böyle çalışıyor işte!

NEP ve Stalin

Stalin'in 1928-29 yılında başlattığı zorla kolektifleştirme hareketi, NEP'i (Lenin'in savunduğu Yeni Ekonomik Politika'yı) tamamen ortadan kaldırmak anlamına geliyordu. Yaklaşık olarak on milyon köylü zorla kolektif çiftliklere sokuldu. Stalin'in bu politikası sağladı kıtlık döneminde beş milyon köylünün ölmesine neden oldu. Hayvan sayısı yarı yarıya indi. Direnen orta köylülük baskı-tutuklama-öldürme yoluyla sindirildi. Molotov bu süreçte Stalin'i destekledi. Desteklemekle kalmadı, anılarında Stalin'in bu alanda Lenin'den daha üstün bir teorik açılım yaptığını öne sürdü. Molotov diyor ki: “Stalin...teori anlamında çok büyüktü. Lenin'in hesaba almadığı ve alamayacağı bir rol. Stalin, Lenin'den farklı olarak

²² Molotov, a.g.e., s. 347.

dedi ki: ‘Bu yol kolхозlardan geçer, artellerden.’ Bu Lenin’de yoktu.”²³

Ekim devriminin önderi Lenin’e karşı Stalin’in teorik üstünlüğünü iddia edebilmek için Marksist teoriden anlamamak gerekir. Molotov gibi! Molotov, Lenin’in Stalin’in yaptığı gibi bir yol izlemeyeceğini söylerken haklı! Lenin her zaman kolektifleştirme hareketinde iknadan yana oldu; fiziksel baskı yöntemleri kullanarak kolхозları güçlendirmeyi düşünmedi. Ama burada Marksizmi tahrip eden kim? Lenin mi, Stalin mi? Marx-Engels zorla yapılan kolektifleştirmenin doğru olmadığını söylemedi mi? Lenin, Marksizmin yöntemine sadık kaldı. Stalin ise kan dökerek Marksizmin yöntemini çiğnedi. Burada Stalin’i övecek bir şey yok. Aksine eleştirmek gerekiyor.

Molotov, Stalin’in yaptığını doğrulamak için bir de Lenin’i tahrif etme yoluna gidiyor. Molotov’a göre Lenin, NEP’i 1922’de bitirme zamanının geldiğini söylemiş! Şöyle diyor Molotov: “Lenin NEP’i geçici bir politika olarak oluşturmuştu. Bir yıl sonra, 1922’de NEP’i artık bitirme zamanının geldiğini söyledi, bir yıl geri çekildik, dedi. Şimdi, parti adına artık yeter demeliyiz. Bu dönem sona ermekte ya da erdi bile.”²⁴

Molotov, Stalin’i ve kendini temize çıkarmak adına göz göre göre yalan söylüyor. Lenin, bırakalım 1922’yi, 1923’ta “Kooperatifçilik Üzerine” makalesinde, NEP’i bir tarihsel dönem olarak düşünmek gerektiğini, en iyi durumda bile 10-20 yıl bu politikanın sürdürülmesi gerektiğini yazar: “NEP aracılığıyla toplam nüfusun kooperatiflere katılmasını sağlayabilmek için, **koskoca bir tarihsel dönem** gerekecektir. En uygun koşullarda, bu dönemi, **on ya da yirmi yılda** aşabiliriz.”²⁵

Görüldüğü üzere Stalinizm pragmatiktir; amaca varmak ve kendini doğrulatmak için yalan söylemekten, tahrifat yapmaktan çekinmez. Stalin ve Molotov aynı faydacı iplikten örülmüştür.

Sonuç

Gromiko diyor ki: “İnsanoğlunun bugünkü düşmanı **herhangi bir ideoloji değildir.**”²⁶

Lenin’in ideoloji kavramını burjuva ideolojisi ve sosyalist ideoloji

23 Molotov, a.g.e., s. 261.

24 Molotov, a.g.e., s. 223.

25 Lenin, *İşçi Sınıfı ve Köylülük*, çev. Muzaffer Ardos, Sol Yayınları, 1977, s. 497.

26 Gromiko, a.g.e., s. 95.

diye ikiye ayırdığını bilmiyor mu Gromiko? Lenin'in burjuva ideolojisini her zaman düşman olarak gördüğünü bilmiyor mu? Lenin şöyle diyor: "Ya burjuva ideolojisi, ya da sosyalist ideoloji. İkisi arasında bir orta yol yoktur; çünkü insanlık 'üçüncü' bir ideoloji yaratmamıştır ve ayrıca da sınıf karşıtlarıyla parçalanmış bir toplumda sınıf-dışı yada sınıf-üstü bir ideoloji söz konusu olamaz."²⁷

Gromiko'nun *Anılar* kitabının editörü Candan Badem ilginç bir yöntem izliyor. Gromiko'nun Stalin'i eleştirdiği yerlerde hemen araya giriyor ve canını dişine takarak Stalin'i savunmaya çalışıyor. Kendisi de Stalinci olduğundan telaşının nedenini anlamak mümkün. Ama editör, Gromiko'nun Stalin eleştirisinin militanların kafalarını karıştıracakı korkusunu taşıyorsa bu kitabı bastırmayabilirdi.

Editör "Sovyet geleneğini savunmak" kaygısına da sahip. O nedenle ortacı bir yol bularak Gromiko'yu şöyle değerlendiriyor: "Gromiko'nun inançlı bir komünist ve bir Sovyet yurtseveri olduğuna şüphe yoktur; ancak devrimci olduğunu söyleyemeyiz."²⁸

Bu ortacı tutumdan bir şey anlamak mümkün değil.

- Gromiko inatçı bir komünist.
- Gromiko bir yurtsever.
- Gromiko devrimci değil.

Bırakalım diyalektik mantığı, Aristoteles'in formel mantığına bile uymayan bu yargıları Stalinizmin ortacılığı diye değerlendirmek mümkün.

Ama unutmayalım: Ortacılık, en tehlikeli oportünizmdir. Gromiko'nun etiketi bürokratik komünisttir, beyni ise revizyonist!

Molotov'a soruyorlar: "Sizce Stalin'in olumsuz yönleri nelerdi?"

Molotov yanıtlıyor: "Olumsuz mu? Bu soruyu kendime hiç sormadım. (...) Aksak bir cevap çıkmaması için uzun düşünmek lazım bu soruda.

²⁷ Lenin, *Ne Yapmalı*, çev. Muzaffer Ardos, Sol Yayınları, 1977, s. 54.

²⁸ Editör, Gromiko, *Anılarım*, s. 17.

Zor karakterli bir insandı. Ama çok adildi. Yine de sevilirdi. Çok sevilirdi. Olumsuz yönlerini hatırlatmayı sevmem.”²⁹

İşte başka bir ortacı – oportünist yanıt.

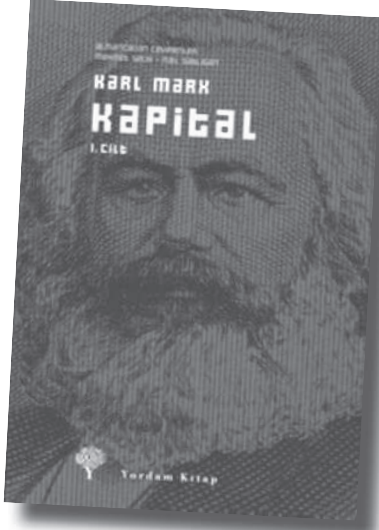
- Stalin’in olumsuzluğunu kendime sormadım.
- Zor karakterliydi.
- Çok sevilirdi.
- Olumsuz yönleri vardı.
- Olumsuz yönlerini konuşmayı sevmem.

Şu Stalinciler ne kadar da çok birbirine benziyorlar. Ama bu nedensiz değil. Hepsi yüreklerinde bir komünistin kendi yoldaşlarını öldürebileceği düşüncesini potansiyel olarak taşıyorlar. Hepsi oportünizmin en büyük belirtisi olan ortacılık ipliğinden yapılmış bir beyne sahipler.

Son söz Lenin’den olsun: “Ortacılık, oportünizmin incir yaprağıdır.” Tarihsel belgeler incir yaprağını düşürür, geriye oportünizm kalır.

²⁹ Molotov, a.g.e., s. 278.

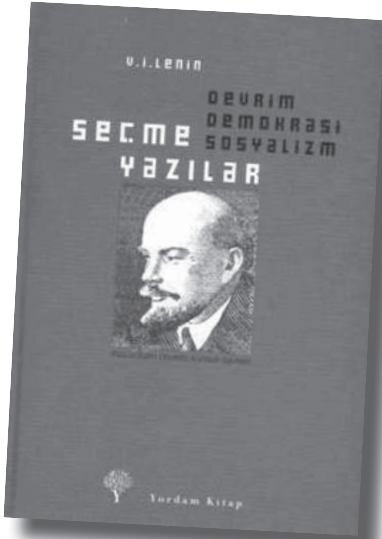
Kitap Tanıtımı

***Ekonomik kriz
dünyayı kavuruyor!
Krizi anlamak için
Marx lazım,
Kapital lazım.***

*Kapital Cilt I:
Ekonomi Politîğin Eleştirisi*

Karl Marx,
Almanca aslından çeviren:
Nail Satlıgan - Mehmet Selik
Yordam Yayınları

***Arap devrimi yayılıyor!
Ama devrim için parti,
parti için Lenin lazım.***

*Seçme Yazılar -
Devrim, Demokrasi, Sosyalizm*
V.I. Lenin,
Derleyen: Paul Le Blanc
Çeviren: Sungur Savran
Yordam Yayınları